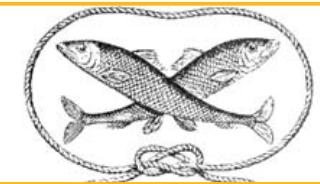

mediteranska svakodnevica

MREŽA ZA GUŠTE

Pišu:

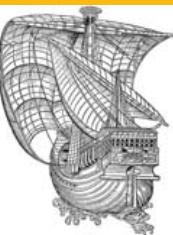
Henk Driessen,
Katarina Luketić,
Iva Pleše,
Andrea Zlata,
Ambroz Tudor,
Predrag Matvejević

stranice 29-36

zarež

, , , ,

ISSN 1331-7970

Plemić,
pjesnik, težak
Ambroz Tudor

dvojnednik za kulturna i društvena zbivanja • zagreb, 18. srpnja 2002, godište IV, broj 85-86 • cijena 12,00 kn; za BiH 2,5 km; za Sloveniju 320 sit

Razgovor: Željko Jerman

Svakodnevna intimna (re)akcija

Suzana Marjanović
stranice 10-11

Viktor Peljevin

Postmodernizam na heroinu

stranice 23-26

Razgovor: Susan Sontag

Poštovanje stvarnosti

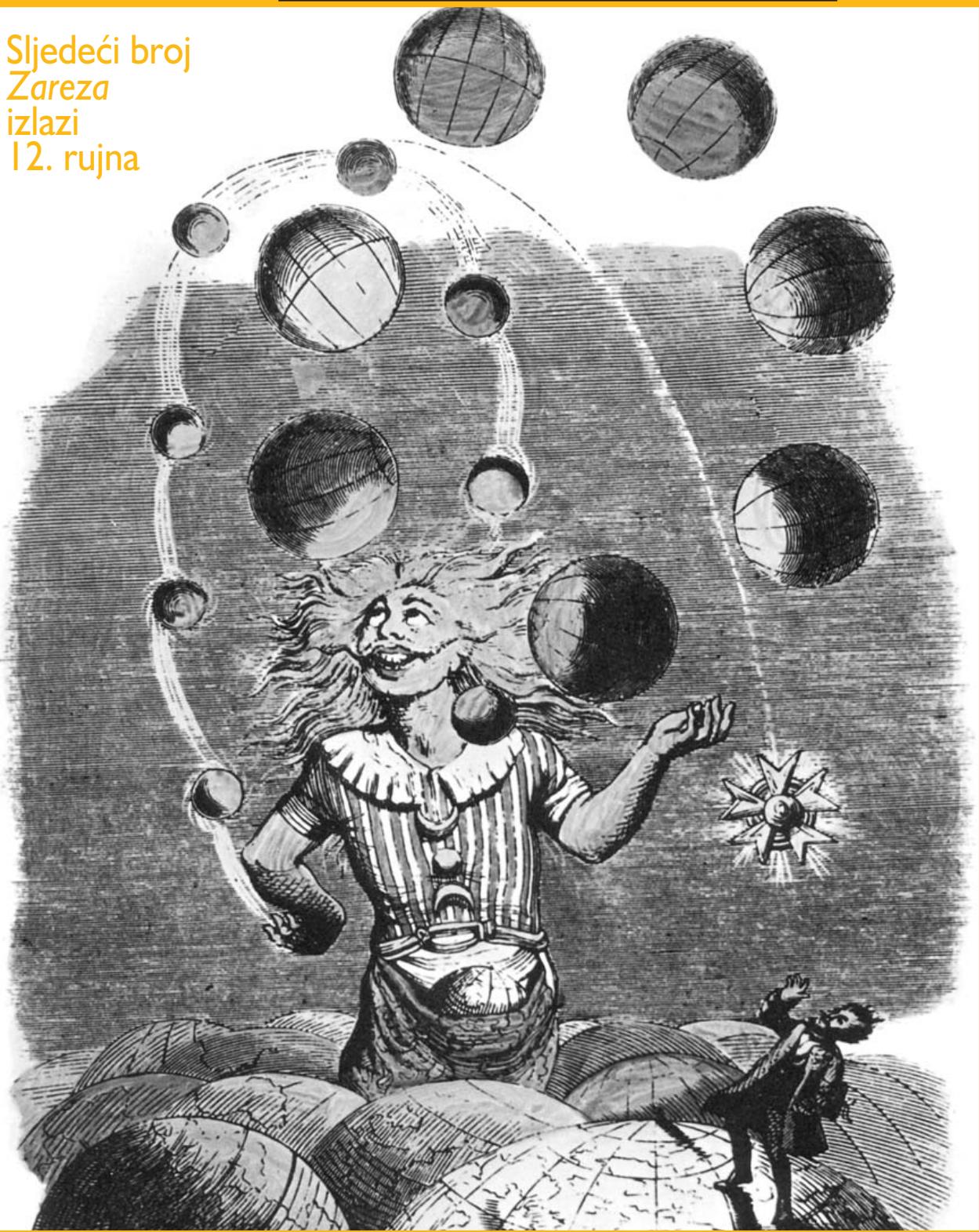
Evans Chan
stranice 20-21

Eurokaz, PUF, 42. međunarodni dječji festival

Ivana Slunjski, Nataša Govedić,
Suzana Marjanović, Grozdana Cvitan

stranice 44-49

Sljedeći broj
Zareza
izlazi
12. rujna

Proza

Mnoštvo je žamorilo: ljubav

Boris Beck

stranice 56-58

Hannah Arendt i politika prijateljstva

Agata Juniku
stranice 27-28 i 38-39

zarez

Gdje je što

Info i najave 4-7

Boris Beck, Tena Horvat, Vanja Ivančić, Lovorka Kozole, Milan Pavlinović, Oliver Sertić, Miljenko Ugarković

Užarištu

Totalna mobilizacija MH Andrea Dragojević 3
Magistrala za 21. stoljeće Biserka Cvjetičanin 3
Dala-lamin supermarket Dušanka Profeta 8
Ravnopravnost spolova u poljoprivredi Grozdana Cvitan 8-9
Teško izopačenje Trpimir Matasović 9
Razgovor sa Željkom Jermanićem Suzana Marjanović 10-11
Može li bez granica? Biljana Kašić 12
Čovjek u službi života Barbara Stamenković 13
Razgovor s Drinkom Gojković i Tončijem Majićem Omer Karabeg 16-17
Operacija uspjela – pacijent mrtav Nada Švob Đokić 17
Razgovor sa Susan Sontag Evans Chan 20-21

Tema – Talijanska manjina u Istri
Ispravljanje prošlosti Claudio Ugussi 14
Jesmo li jednaki Gacomo Scotti 15

Queer portal

Razgovor s Dennisom van der Veurom Trpimir Matasović 18
Priroda i društvo: pederi i logori Ivan David 19

Tema - Viktor Peljevin

Prvi pisac za 21. stoljeće Sonja Ludvig 23
Postmodernizam na heroinu Andrej Minkević 24-25
Mističko-mafijaški videospot Zoran Roško 26

Tema - Hannah Arendt

Pripremila Agata Juniku
Hannah Arendt u Beogradu 27-28
Pitajte vaše roditelje Željko Korać 28
Razgovor s Richardom J. Bernsteinom 37
Razgovor s Vlastom Jalušić 37
Razgovor s Antoniom Grunenberg 38
Razgovor s Svetlanom Boym 38

Glazba

Poniranje u kolektivnu podsvijest Trpimir Matasović 39
Klasicistička arhitektonica Zrinka Matić 40
Sraz glazbenih svjetova Trpimir Matasović 40
Dobro ugoděna priča Dušanka Profeta 41
Zastrašujuća inspirativnost Nino Zubčević 41

Vizualna kultura

Izvorna umjetnost – kolonijalna kultura Igor Marković 42
Umjetnost ne mora biti trošak Leila Topić 43
Trenutak do trenutka – vječnost Silva Kalčić 43

Kazalište

Ekrani vraćaju sliku Ivana Slunjski 44
Surovost i mazohizam socijalizacije Nataša Govedić 45
Iluzijom protiv političke povijesti Suzana Marjanović 46
Razgovor s Rahimom Burhanom Suzana Marjanović 47
Razgovor s Džonijem Hodžićem Suzana Marjanović 47
Promjene su nužne Grozdana Cvitan 48

Kritika

Eksplozivnost i gostoprimstvo savjesti Biljana Kašić 49
Zasadivanje kulturne stablogije Hrvoje Jurić 50
Dvojnici beznada Grodana Crnković 51
Neprestana euforija nije sreća Jere Tarle 52
Istrebljivačka čudesa Petar Milat 53

Književnost/Teorija

Domovina Neven Ušumović 22
Paranoja smisla Zoran Roško 54
Misija: Naljuti! Wladimir Kaminer 55
Mnoštvo je žamorilo: ljubav Boris Beck 56-58
Teški putovi približavanja Sanja Lovrenčić 59
Oproštaj s praljama Nives Ritig-Beljak 60

Riječi i stvari
Filološki viškovi Neven Jovanović 61

Reagiranja

Potvrđeni tržišni proizvodi Ivana Mance 61

Svjetski zarezi
Srđan Rahelić, Gioia-Ana Ulrich 62

Strip
Ivana Armanini 63

TEMA BROJA: Mediteranska svakodnevica
Priredile Katarina Luketić i Dušanka Profeta

Zagonetka granica Henk Driessen 29-31
Toretski abecedarij Katarina Luketić 32-33
Imaju li domoroci pravo na gnjev Iva Pleše 33
Kuhanje po vrućini Andrea Zlatar 34
Plemić, pjesnik, težak Ambroz Tudor 35
Razgovor ugodni o vjetru i olupinama Predrag Matvejević 36

Subscribe to a new series of bilingual (Croatian+English) issues of the Performing Arts Magazine FRAKCIJA!

Da, želim se preplatiti na 4 — / 2 — broja FRAKCIJE.		Yes, I would like to subscribe for 4 — / 2 — issues of FRAKCIJA.
Preplata i + poštarnai za područje Hrvatske iznosi 120 kuna za 4, a 60 kuna za 2 broja, koju ću platiti na žiro račun Centra za dramsku umjetnost: 2402006-1100071679 Erste & Steiermärkische banka		
The subscription rates are:		
EUROPE:		JAPAN, AUSTRALIA, NEW ZEALAND:
USA:		
4 issues: 40 Euro + 16 Euro (postage + handling) 2 issues: 22 Euro + 8 Euro (postage + handling)		4 issues: 40 \$ + 50 \$ (postage + handling) 2 issues: 22 \$ + 20 \$ (postage + handling)
I will pay Euro & to:		Adresa / Address:
Name:		Organizacija / Organisation:
I will pay \$ to:		tel:
Erie & Steiermärkische banka, Zagreb, Croatia Vršavčka 3-5 No. 703100-840-1132644		fax:
		e-mail: frakcija@zamir.net
		signature

Ovaj listić i topilju uplate postotom ili faksom na adresu: / Please send this subscription form with copy of payment to the address:
FRAKCIJA, performing arts magazine
address: Centre for Drama Arts
Detelinov palaz 26
10000 Zagreb, Croatia
tel/fax: 385 1 484 61 80
e-mail: frakcija@zamir.net

Časopis o umjetnosti i likovnoj kulturi

radionica WORKSHOP

SCCA
INSTITUT ZA SAVREMENU UMJETNOST SCCA, ZAGREB

MOTOVUN
Film Festival

30 July - 03 August 2002

www.motovunfilmfestival.com

Na meti

Totalna mobilizacija MH

Što obećava Igor Zidić, novi predsjednik Matice hrvatske?

Andrea Dragojević

Nakon verbalne ekvilibristike koju je prezentirao na Skupštini Matice hrvatske, što je pak izazvalo različite komentare u javnosti, novi predsjednik MH, Igor Zidić, odabranim je medijskim kućama odlučio razjasniti neke od svojih enigmatičnih inauguralnih misli. Kako nam nikakvi drugi izvori ne stoje na raspolaganju, pokušat ćemo iz dvaju Zidićevih intervjuva detektirati koje je to novitete u radu Matice osmislio povjesničar umjetnosti, eseist i ravnatelj Moderne galerije.

Manjine su, manjine su...

Zidić najprije kaže kako svaka čast manjini, ali "manjina je samo manjina, te se treba boriti za prava obespravljenе većine". Tome je bliska izjava sa same Skupštine u kojoj konstatira kako su "Hrvati u vlastitoj državi postali pokorniji i tiši nego što su bili u Jugoslaviji". Kako bi se, dakle, mogla prebroditi ta nova hrvatska utika, ta bonaca koja od Hrvata čini pokorne podanike? Zidić smatra da bi se to moglo postići povećanim obraćanjem pozornosti na tri kategorije ljudi – na roditelje, branitelje i graditelje – dakle, slijedeći logiku Sparte. Činjenicu da su Hrvati, nezadovoljni drugorazrednom političkom pozicijom u bivšoj zajedničkoj državi, uznaštojali uspješno na samostalnosti, Zidić zanemaruje. Naime, upravo je država ta organizacija koja bi većini, dakle Hrvatima, trebala omogućavati ostvarivanje njihovih prava. Zahtjev za dodatnom »zaštitarskom« organizacijom, koja bi potaknula dizanje navodno utišanoga glasa, pokazuje temeljno nepovje-

renje u institucije države i one civilnoga društva; uloga MH kao novog mesta većinskog okupljanja trebala bi proizlaziti iz tog zahtjeva za organizacijskim viškom.

Neizrečeni moto novog predsjednika jest mobiliziranje Matice i njezino vraćanje u totalitet života.

Prepostavka je, dakle, da je Matica u letargiji te da je iz statičnog stanja treba trgnuti. Dobitna kombinacija za novi dinamizam, prema Zidiću, jesu mladi plus nove tehnologije. Ta tehno-juvenilizacija Matice osiguravala bi permanentnu brigu za nacionalnu kulturu i društvo u cijelini. Jer, kako kaže sam Zidić, "Maticu hrvatsku treba iz kulturne vratiti životu u totalu". Posebno se pri tome naglašavaju dužnosti i obaveze: "Odgovorni smo za cjelinu prostora i naroda unutar kojega djelujemo". A ta totalna mobilizacija, prema predsjedniku Matice, već se ostvaruje, jer: "Matica će moći računati i na jedan novi matičarski podmladak koji ovih dana dolazi s masovnim pristupnicama".

S tim u vezi je i samonuđenje Matice kao alternativnog ministarstva branitelja, nametljivo iskazana zabrinutost za činjenicu visoke stope suicida među tom populacijom. Fakat da za taj dio stanovništva brinu najmanje dva ministarstva (Ministarstvo branitelja i MORH), Zidića ne zadovoljava. Izostala je svenacionalna duhovna skrb koja bi pridonijela tome da se branitelji ne osjećaju duhovno zakinutima. Osjeća se tu i onaj dobro poznati *resentiment* zbog trenutačnog zaborava braniteljskih zasluga, kao i razočarenje zbog nedostatka jasnih odnosa u društvu, zbog izostanka frontovskog duha zajedništva. Već ranije u literaturi je to opisano sintagmom "jarost prevarenih" i Zidić će tu jarost, nesumnjivo, pokušati instrumentalizirati.

Smrt globalizaciji, naprijed prosvjetitelj!

Zidić, istina, diskretno, ne zaboravlja podsjetiti na prethodni Matičin martirij, na činjenicu da je Matica već položila žrtve na oltar nacije. A u tom marcijalnom samozrtvovanju sudjelovalo je i sam Zidić. Frontovska metoforika zadržana je i nadalje jer, kako kaže Zidić, nakon završene misije očuvanja vlastita enti-

teta "koji su ugrožavali drugi entiteti", potrebno je otvoriti novu bojišnicu prema tzv. svetim kravama, poput globalizacije, Europske unije i slično. Priključivanje recentnim polemikama vezanim za europsko ujedinjavanje pomalo je zakašnjelo, ali dobro, bit će ipak zanimljivo vidjeti kakav će biti sadržaj te antiglobalizacijske priče plasirane iz Matice.

No Zidić ne odustaje ni od tradicionalnih Matičnih funkcija: ne želeći se lišiti njene prosvjetiteljske kompetencije, zahtijeva da Matica i nadalje ustraje na misionarstvu opismenjivanja, tim prije što su rezultati popisa stanovništva pokazali alarmantno stanje pismenosti u Hrvata. Tradicionalne uloge Matice riješiti se ne želi ni kad su obiteljske vrijednosti u pitanju. Zidićeva pro-family politika u doslihu je s njegovim željama da Hrvatska postane "normalna i zdrava zemlja".

Svi ti toposi upućuju na to da Zidić sam sebe doživljava kao obnovitelja Matičina, zbog navodnih antihrvatskih tendencija u društvu, usahlog vitalizma. Ta kulturna rekonkvista, taj pokušaj renovacije jedne devetnaestostoljetne budničarske udruge, pokušava se ostvariti kroz proces reifikacije narodne volje, koju politička klasa navodno ne zastupa i ne prepozna u dovoljnoj mjeri. Pritom se Zidić koristi tipičnom retorikom reakcije: političari su nekompetentni, nisu svjesni gdje žive, čak nas obmanjuje glede datuma ulaska Hrvatske u Europsku uniju itd., čime samo podgrijava u nas ionako prevladavajuće mišljenje o politici kao profesiji koja zapravo ometa ostvarivanje, nekih u budućnost smještenih, nacionalnih ciljeva.

Za macho Maticu!

Zidić pokazuje i izvjesnu dozu mizoginije: u razgovoru za tjednik *Globus* Vesna Pusić suprotstavlja storiju o Stipici Radiću, naglašavajući važnost političkog velikana, a pritom u podtekstu, zapravo, slaveći smrt nacionalnog heroja Stipice i lagano ismijavajući senzibiliziranost rečene političarke na čondičevski govor mržnje. S tim u vezi zanimljiva je i na Matičinoj Skupštini prezentirana retorička ezopovština, sada već bivšeg predsjednika Matice hrvatske Josipa Bratulića. Naime, govoreci o *Vijencu* koji je uređivala Andreja Zlatar, Bratulić je kazao kako se svojedobno digla prašina oko Matičina otkazivanja suradnje dvojici novinara. Zanimljivo je kako se vlastita cenzorska aktivnost pokušava proš-

vercati, skriti u neutralnost birokratskog jezika, jer otkazivanje suradnje eufemizam je za gruba izbacivanja neposlušnika iz redakcije. Veza sa Zidićevim opisom Vesne Pusić zapravo se krije u činjenici što je *Vijenac*, nakon "otkaza suradnje" Andrei Zlatar, urednički potpuno maskuliziran. Alternativni ženski diskurs u jednom dominantno muškom društvu, točnije u Matici hrvatskoj, bio je strano tijelo, a sada se hoće reći kako je tipično ženska uvredljivost Vesne Pusić ništa prema herojskoj muškoj pogibiji jednog Stipice Radića. Ta podzemna mizoginija, dakle, nije nikakav Zidićev novum, zapravo se radi o kontinuitetu unutar Matice.

Izlazim iz mraka!

Kakav bi pak trebao biti novi hrvatski intelektualac, Zidić pokazuje na vlastitu primjeru. Dirljivo je njegovo pokajništvo. Doslovno kaže: "Možda se tu (u prihvatanju predsjednikovanja u MH, op. a.) radi o pokušaju iskupljenja nekih mojih elitističkih grijeha, pisanja pjesama od pet-šest redaka, ezoteričnih eseja i predgovora za slikarske monografije". Kao zakašnjeli populist, Zidić u toj *drugarskoj samokritici* priznaje kako prihvatanjem dužnosti pokušava iskupiti grijeha za svoje ranije intelektualističke zablude, osjećajući da nije dovoljno dao za opću stvar, a samo će tako izvršiti zadatak vlastitog samoispunjjenja. Spreman na samoodricanje, hrabro nadvladava vlastiti egotizam što, u najmanju ruku, očekuje i od drugih. Dakle, Zidićev pledoaje za novog intelektualca posve sigurno ne uzima u obzir – ili to barem ne stavlja u prvi plan – intelektualistički elitizam, poetski hermetizam ili ezoterični esejjizam, potrebno se muški izložiti šibanju povjesnog vjetra i skupštinskim mecima, nema druge!

"Mojim dolaskom neće prestati izdavačka djelatnost Matice hrvatske. Potpuno mi je jasno da u tom smislu Matica mora nastaviti, samo što to, samo po sebi, nije doстано", također kaže Zidić. U kojem će pravcu završiti ta, na našim područjima, toliko omiljena kombinacija estetike i politike, još nije jasno – u estetizaciji politike ili politizaciji estetike. Kako svaku od ove dvije solucije naziva Walter Benjamin to znaju i brukoši filozofije i sociologije kojima je njegovo *Umjetničko djelo u doba mehaničke reprodukcije* temeljna literatura. □

Krajem srpnja 2002. godine, u sklopu međunarodnog Festivala komornog teatra Zlatni lav u Umagu, održat će se seminar o mogućnostima kulturnog stvaralaštva unutar europskih integracijskih tokova. Organizatori su kao cilj seminara istakli upoznavanje naših kulturnih institucija s načinima natjecanja za financiranje kulturnih programa i projekata unutar Europske unije. Festival Zlatni lav okuplja umjetnike triju kultura: hrvatske, slovenske i talijanske. Tri susjedne države, od kojih je jedna od samog početka u Europskoj uniji, druga pred ulaskom u članstvo, a treća joj se intenzivno približava, razvijaju snažnu interkulturnu komunikaciju i suradnju, što potvrdu nalazi i u odvijanju ovog festivala. Koncepcija Zlatnog lova da suradnju širi, osobito na druge mediteranske zemlje, značajna je prije svega jer ističe Hrvatsku kao mediteransku zemlju (što se u nas zanemaruje) i omogućuje joj brži pristup europskim integracijama u kojima mediteranska dimenzija ima važnu ulogu.

Ulaganje u kulturne projekte

Središnje pitanje je koliko je uopće otvorena mogućnost hrvatskim umjetnicima i kulturnim djelatnicima u najširem smislu, da apliciraju na fondove Europske unije, prije svega Kulturu 2000., okvirni program za financiranje kulture. Kultura 2000. temelji se na odredbama članka 151. Ugovora o Europskoj uniji i ona je od 1. siječnja 2000. godine zamijenila dotadašnje fondove iz kojih su se financirali projekti u kulturi (Kaleidoscope – umjetnost i kulturne aktivnosti, Ariane – književnost, Raphaël – baština). Ukupni proračun za ovaj program za razdoblje 2000.-2004. godina iznosi 167 milijuna eura. U prvoj godini primjene, u kulturne projekte uloženo je 34,5 milijuna eura, a u 2001. godini daljnji 31,5 milijuna eura. Osnovni cilj programa Kultura 2000. je promicanje zajedničkoga europskoga kulturnog prostora i kulturne različi-

tosti, a neposredni ciljevi su jačanje interkulturnog dijaloga i međusobnog poznавanja europskih kultura i povijesti; promocija kreativnosti, poticanje mobilnosti umjetnika i novih formi umjetničkog i kulturnog izražavanja; vrednovanje kulturne različitosti; očuvanje zajedničke kulturne baštine; definiranje položaja kulture kao gospodarskog čimbenika itd. Program je otvoren za tri tipa projekata: posebne inovativne

zajednica i pridruživanju Hrvatska je napravila značajan korak u približavanju Europskoj uniji, ali to još nije značilo otvaranje specijaliziranih fondova poput Kulture 2000. U ovom trenutku Hrvatska ima mogućnost sudjelovanja u programima u sklopu kojih je moguće predlagati projekte i iz područja kulture, na primjer *Tempus* i *Youth*. U svrhu bolje informiranosti i pomoći institucijama ili pojedincima s kvalitetnim

rebno dodatno stimulirati projekte s izraženom europskom dimenzijom kako bi naši potencijalni partneri u Europi lakše prepoznali interes za suradnjom.

Naravno, možemo se upitati što će nam sav taj napor kad mi jesmo dio Europe i kad neki proriču da još za dugo razdoblje nemamo šansu ulaska u Europsku uniju. Ne ulazeći ovdje u dublje analize, jer to prostor ne dopušta, dovoljno je navesti dva razloga: prvo, komunikacija, suradnja, mobilnost naših kulturnih stvaralača na europskoj razini bit će intenzivnija, a naše kulturne vrijednosti i stvaralački dometi bolje prepoznati, i drugo, aktivnom suradnjom zemalja članica i kandidata za prijem u članstvo potiču se tijela Unije na pronalaženje novih mogućnosti financiranja i očuvanja europske kulture i zajedničke kulturne baštine. Kao što je istaknuto u Strategiji kulturnog razvijanja – Hrvatska u 21. stoljeću, "magistralan pravac integracije Hrvatske u Europsku uniju nosi sa sobom niz mogućnosti kulturne suradnje na multilateralnoj osnovi koja će pridonijeti afirmaciji kulturnog identiteta i kulturno održivom razvijanju".

Digitalni mostovi

U izgradnju te suradnje pomoći će i "digitalni mostovi" koji danas već spajaju mnoge zemlje Europe i ostalog svijeta. Projekt *CultureNet Croatia*/Kulturna mreža Hrvatske razvija se u protekle dvije godine kao snažan virtualni centar hrvatske kulture i uspostavlja intenzivnu suradnju s virtualnim centrima članica Europske unije. Nedavno je i vlada Velike Britanije odobrila dvogodišnji projekt *Culture Online* (www.cultureonline.gov.uk) za razdoblje 2002-2004. koji će okupiti brojne britanske kulturne institucije. Suradnja više zemalja-partnera, uključujući Hrvatsku, na poduzimanju digitalnih mostova, otvorit će i nove putove financiranja u okviru europskih integracijskih tokova. □

Kulturna politika Magistrala za 21. stoljeće

Kultura 2000. – Okvirni program EU-a za financiranje kulture

Biserka Cvjetičanin

i/ili eksperimentalne akcije, zatim akcije integriранe u sporazumima o međunarodnoj suradnji, te kulturne projekte i manifestacije s izrazitom europskom ili međunarodnom dimenzijom.

Sredstva su na raspaganju pojedincima ili institucijama iz zemalja članica Europske unije, zemljama članicama Europske ekonomske zajednice (Island, Norveška, Lihtenštajn) i zemljama kandidatima iz srednje i istočne Europe u skladu s odredbama ugovora i protokola u kojima se određuju uvjeti prema kojima pojedine zemlje mogu koristiti sredstva fondova Unije. Kao partneri mogu se pojavit i institucije i pojedinci iz trećih zemalja ukoliko s tim zemljama Europska unija ima odgovarajući oblik ugovornih odnosa.

Kontaktna kulturna središnjica

Postavlja se pitanje gdje je u svemu tome Hrvatska? Potpisivanjem Sporazuma o stabilizaci

projektima koji će se natjecati za europsko finansiranje, seminar u okviru Festivala Zlatni lav usredotočit će se na korisne primjere i iskustva. Premda su nam fondovi Europske unije u posljednjih desetak godina uglavnom bili nedostupni (s izuzetkom nekih projekata koji su i u takvim uvjetima uspijevali osigurati potporu), bolji protok informacija je nužan u pripremama za trenutak kada će Hrvatska početi sudjelovati u zajedničkim programima, odnosno kad se Hrvatskoj otvoriti program Kultura 2000. Tada će imati obvezu odrediti kontaktnu kulturnu središnjicu (*contact point*) koju imaju sve zemlje sudionice u programu Kultura 2000. Kontaktna središnjica će skupljati i distribuirati informacije i u njoj će zainteresirani moći dobiti svu potrebnu pomoć oko pripreme projektne dokumentacije i ispunjavanja nužnih uvjeta za prijavu na natječaj. I na razini Hrvatske bit će potre

Festivali

48. splitsko ljetno

14. srpnja – 14. kolovoza
www.hnk-split.hr

Paško ljetno

29. srpnja – 6. kolovoz
www.lovropogorelich.com/festivals

Dubrovački ljetni festival

10. srpnja – 25. kolovoza
www.dubrovnik-festival.hr

42. večeri u Sv. Donatu, Zadar

4. srpnja – 8. kolovoz
www.hinet.hr/koncertni-ured-zadar

Histria festival

5. srpnja – 20. kolovoza
www.gradpula.com/tourist/informator

Motovun film festival

MOTOVUN FilmFestival
30 July - 03 August 2002
www.motovunfilmfestival.com

30. srpnja – 3. kolovoza
www.motovunfilmfestival.com

25. osorske glazbene večeri

14. srpnja – 26. kolovoza
bura3iskon.hr/infocenter

Pulski filmski festival

20. – 25. srpnja
www.pulafilmfestival.com

45. krčki ljetni festival

16. srpnja – 24. kolovoza
bura3.iskon.hr/infocenter

Pisanje o drogi

Časopis za književnost i drugo Libra Libera, br. 10/2002., izdavač Autonomna tvornica kulture – Attack

Milan Pavlinović

Nova *Libra Libera* odnosno uredništvo (Zoran Roško, Katarina Peović Vuković, Sven Cvek, Ana Grbac) po starijim običaju *furaju* i dalje konceptu koja, vidljiva i u ovom broju, potvrđuje kako je moguće u domaćim okvirima prirediti zanimljiv časopis. Naravno, medijska zrelost i specifičnost interesa uredništva te sloboda koju pruža okrilje Attacka (prisjetite se sramotnih problema dok je izdavač bio SC) pridonijelo je da za tridesetak kuna na više od tristo stranica imate što i pročitati.

Nema medija bez droga

Dakle, tematski i dizajnerski, (Arkinova radionica) *Libra Libera* je podijeljena u dva dijela i možete je otvoriti s obje strane. Prva odrednica časopisa u podnaslovu ("za književnost") obično je rezervirana za literaturu bližih nam susjeda, nadasve generacija koje nismo imali prije čitati, i ona je grafički objavljena *naopako*. Nakon predstavljanja bugarskih autora u prošlom broju, sad je ostvarena suradnja s časopisom za *odbranu i poslednje dane književnosti i kulture – Severni bunker*. Urednik *Severnog bunkera* Srđan V. Tešin sačinio je prozni izbor mladih pisaca i osim već objav-

ljenih priča Zorana Čirića i Neđada Jovanovića, prvi put jezično blisko i zainteresirano čitateljstvo moći će upoznati jedan djelič prozni stvaralaštva Srbiјe devedesetih.

Drugo

Natuknica "drugo" u podnaslovu *Libre Libere* ovaj put skriva intrigantnu temu, a nije ju teško otkriti prepoznajete li profil s *glavnog covera*. Možda vam pomognemo ako kažemo da je on autor prevedenog *Golog ručka* i *Junkya*, da je konzumirao najrazličitije moguće droge i da je, vjerojatno potpuno *zbomban*, upucao vlastitu ženu glumeći Williama Tella (nomen est omen). Taj genijalni pisac i ovisnik bio je jedan od poticaja da se uredi temat prepun odličnih i zanimljivih teorijskih prijevoda i prozni pasaža. Otvorite li *Libru Liberu*, vjerujte da i vas očekuje narkoanaliza. □

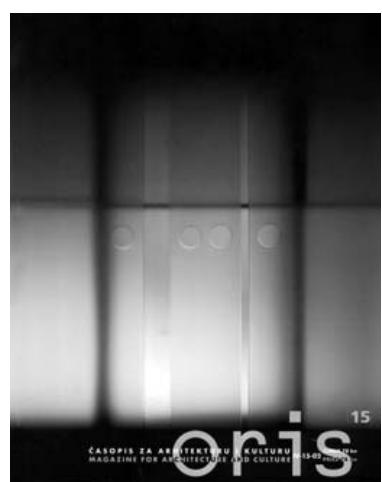
Dinamično promišljanje interijera

Oris, časopis za arhitekturu i kulturu, br. 15, Arhitekt, odgovorni urednik Andrija Rusan, Zagreb, 2002.

Lovorka Kozole

Novi broj *Orisa*, časopisa za arhitekturu i kulturu, nastavlja s uredničkom politikom koja dokazuje da mu nije cilj biti glasilo namijenjeno isključivo struci u njezinu najužem smislu, nego baš suprotno, arhitekturu shvatiti i učiniti dijelom svakodnevnih života u sklopu analize fenomena modernog urbaniteta.

Ovaj je, petnaesti po redu, broj posvećen uglavnom interijerima, i to poslovnim, te uslužnim interijerima različitih namjena i dimenzija. U općoj besparici i moru privremenih i provizornih rješenja, teško je u našim prilikama zamisliti funkcionalno i stručno osmišljen i izveden radni prostor. Na pitanje kako napraviti dobar (poslovni) interijer, *Oris*, nakon uvodnoga eseja o *samorazumljivosti prostora*, odgovara opisom nekoliko poslovnih interijera različitih struka i dimenzija. Uz NKBM banku u Ljubljani i Info Centar Croatia osiguranja na Jelačićevu trgu u Zagrebu, manjim je interijerima (frizerskim salonima i galerijama te školi u Murskoj Soboti, Ljubljani i Zagrebu) posvećen najveći dio broja. Prava je poslastica i multifunkcionalni klub na splitanskim Baćvicama, dio projekta

oživljavanja toga dijela Splita, *Discovery*, gdje je na jednom mjestu koncertni prostor, tonski studio, kazališno-baletna scena, diskoklub, karioke, Internet kafe, primjer promišljanja arhitekture koja odgovara zahtjevima dinamike i raspršenosti interesa suvremenog načina zabave.

Razgovor s talijanskim arhitektom Pierom Castiglionijem, koji potječe iz obitelji tradicionalno posvećene kreativnom projektiranju za masovnu proizvodnju, o njegovu kreativnom interesu – svjetlu u arhitekturi – dobro se uklapa u temu poslovnih prostora.

Oris potvrđuje svoje interese i za druge vizualne umjetnosti, ne usko stručnim tekstovima, kao što je razgovor Ivane Sajko s Goranom Petercolom u povodu njegove izložbe *Flashes*, tekst Zlatka Gala o svevremenosti Marulićeve *Judite* te tekst o slovenskom fotografu Franciju Vrantu. □

Crna i bijela knjiga

Magazin za izvedbene umjetnosti Frakcija, br. 20/21, jesen 2001. i br. 22/23, zima 2001./2002., glavni urednik Goran Sergej Pristaš

Milan Pavlinović

Frakcija, jedan od najboljih domaćih časopisa devedesetih i jedini koji prati suvremene izvedbene umjetnosti, s velikim zakašnjenjem i velikom stankom pojavio se u kratkom vijeme s dva dvobroja. Nakon najave uredništva o promjeni dizajna i konцепције, dvojezičnosti (engleski i hrvatski), te zastupljenosti inozemnih kazališnih konteksta i orientacije prema stranom čitateljstvu, ova dva izdanja pokazuju u kojem je smjeru kretnuo časopis. Nakon 19. broja, u kojem je bila obrađena tema energije u raznolikim izvedbenim područjima, broj 20/21 tematizira aktualne prakse glume/izvođenja i pokušava odgovoriti na nekoliko pitanja: kako danas izgleda glumački krajolik stalne mijene, može li odnos "glumac kao/i autor" preživjeti dihotomije moderna/postmoderna, dramsko – uredništvu je bila zanimljija

dramsko, te u kojoj mjeri suvremenih pristupa glumi/izvođenju nastavljaju proizvoditi pojmove o samom (post)ljudskom stanju? Na sto i pedeset stranica domaćeg dijela *Frakcije* objavljeno je mnoštvo različitih tekstova, eseja i razgovora domaćih i stranih teoretičara (Hans Thies Lehmann, Bojana Kunst, Lada Čale Feldman, Alan W. Sikes...) i performativnih *insidera* i praktičara (Indoš, Matula, Omerzo, Hrvatin...), dok engleska verzija sadrži još dva prevedena teksta Branka Gavelle i pokojnog Dalibora Foretića, kome je i posvećeno ovo izdanie. Tema posljednjeg dvobroja *Frakcije* – radikalizmi Istočne Europe – uredništvu je bila zanimljija

va jer je taj prostor tijekom prošlog desetljeća "bio eksperimentalnim područjem aktivnostima različitih provenijencija koje su danas poprimile jasnije konture". Radikalizmu se problemski prilazi bilo iz perspektive militantne teorije umjetnosti, pisanjem o subverzivnim umjetničkim praksama nastalim na tom (domaćem) prostoru (Miško Šuvaković o Neue Slowenische Kunst), u rasponu od kazališta (Ivana Sajko o Seneki Ivice Buljana) putem net.arta (grupa 010010111010-1101.org) do izvedbenih umjetnosti (razgovor sa Slavenom Tofljem, PerformingUnit)... U svakom slučaju, uredništvo je pokušalo prikazati samo dio opće kao

tičnosti jednog prostora ovdje definiranog, možda i jedino mogućim, geopolitički okvirom, punim kontradikcija, ali i prožimanja različitih umjetničkih struja i polja stvaranja drukčijeg i zanimljivog. I sam dizajn *Frakcije*, potpuno sličan soc-konceptu i prijelomu nekadašnjih izdanja iz prošlog sustava (*Zlatna knjiga komunizma* ili nešto slično) izravno sugerira da je na ovim prostorima sve proglašeno ideologijom. Zbog toga dizajn nije samo grafičko rješenje nego i svojevrsna *tipografska ideologija*. Ovo izdanje *Frakcije* odlično je grafički oblikovano, i uz same tekstove svakako je zaslužilo i vašu *vizualno-ideološku* pažnju. □

ukratk

Sotonske Barbice i ljetni Plazmatic

U povodu koncerta Leftover cracka,
Attack, 10. srpnja 2002. i ljetne turneje
Plazmatica

Oliver Sertić

Jako je Močvara već zatvorila svoja vrata, kultura u tvornici Jedinstvo na Savskom nasipu još nije otišla na ljetovanje. Aktivisti Attacka su pred sam kraj, kao za vraga, natiskali još nekoliko koncerata, tek toliko da ljudi potroše sve novce pa da im ostane manje za ljetne punk festivalle u Labinu, Puli i Šibeniku.

Jedan koncert u seriji ponešto je odskakao od ostalih. Najprije po ulaznici od 25 kuna, koliko dosad nikad niste morali "keširati" na ulazu u Attack, a drugo, što i opravdava tu cijenu, jest da je prvi put u klubu koji ugošćuje male underground bendove svirao neki veći – Leftover crack. Ovaj bend iz New Yorka izdaje za Hellcat records, koji je podetiketa puno poznatog Epitapha, a postava im je gotovo ista iz sastava prijašnjeg naziva Choking victim. Epitaph je najveća punk izdavačka kuća na svijetu, usmjerena uglavnom na melodični hard core, a na toj etiketi, između ostalih, svoje albole izdaju Bad religion i Nofx, pa čak i nekadašnji frontman The Clash Joe Strummer sa svojim novim bandom Mescalleros. Isti su dan u

kojemu se spajaju početak ljeta i još aktualni ispitni rokovi.

Različiti punkerski svjetovi

Prije "zvijezda večeri" publiku je zagrijavao odlični požeški bend Loš primjer, a vjerujem da je njihovo pojavljivanje na koncertu nekima bio samo dodatan razlog za dolazak. Postoje od 1996. godine, izdali su kasetu *Pozdrav Dabru* i često nastupaju, a o priličnom broju poklonika svjedoči *guestbook* na njihovoj web stranici www.lošprimjer.com, gdje možete ovjeriti i nekoliko mp3-ja. Njihova muzika je najbolji pokazatelj kako zvuči melodični hard core koji prave fanovi death metala: brzo i agresivno s puno metalских riffova, upakiranih u melodični vokal, pjevne refrene i angažirane tekstove. Osim toga, svoje stavove pjevač izražava i između pjesama gdje, čini se, najviše stradavaju Crkva i religija, a onda i cijela lista drugih autoriteta.

Nešto iza ponoći krenuo je Leftover crack. Iako imaju samo jednu ploču pod imenom *Choking Victim*, ne trebaju se brinuti o uzlaznoj putanji svoje glazbe. Zamijenili su samo jednog člana i nastavili svirati potpuno isti ska, reggae i hard core s neobičnim uletima metal dionica. Sviraju gotovo sve stare pjesme, pa je stoga čudna promjena imena. Usvirana četvorka prašila je sve u šesnaest više od sat vremena, a klub se do samog kraja unatoč vrućini nije praznio. Kako je poznato da početak stoljeća uvijek donosi umjetnički i kreativni amalgam svih mogućih stilova, taj trend pratili su i ovi Njujorčani. Red melodičnog i brzog punka, pa malo rasplesanog i ovdje popularnog ska, a sve zacinjeno reggae skalama na basu te kao iznenadenje i poneki metal komad s vokalom koji pokušava imitirati "zlo".

Leftover crack je politički angažiran band i njihovi tekstovi bave se aktualnim temama kao što su rasizam, homofobija i religija, a poprilično su beskompromisni u kritiziranju američkog društva. Jedan od stihova sa zadnjeg albuma glasi *Let's stop insanity/ let's end humanity/ Mediocre generic/ let's start with America*, čime odšakaču od naglašenog američkog patriotizma prouzročenog prošlogodišnjim napadima. Na koncert su se po povoljnijim cijenama mogla nabaviti sva njihova CD i LP izdanja te majice, a kao poticaj nisu zabaravili spomenuti da je na prošloj turneji otislo 20.000 nosača zvuka.

Iako je koncert svirački bio i više nego dobar, bahatost i stalni prigovori Amerikanaca nisu se mogli ne primijetiti. Za pretpostaviti je da "vani" sviraju u puno raskošnijim klubovima, no furka korektnosti, tekstovi i idejno rješenje puno pentagrama, te zazivanje sotone, upravo su u suprotnosti s njihovim nebuloznim i bahatim komentarima. Iako pokušavaju ostaviti dojam "pravih punkera", više su

sličili na ekskurziju razmaženih pubertetlja. Opaki "anarcho-sotonisti" zapravo su se ponašali kao Barbie lutkice, zahtijevajući novu rundu euge na pozornicu svakih petnaest minuta i svako toliko im je nešto bilo *disgusting*. Ipak, valjda su američki i hrvatski punkeri dva različita svijeta.

Da ne zgrijesim dušu, koncert je bio dobar, zvuk prilično O.K., a fanovi su uživali. Samo me zanima je li im praktična subverzivnost proporcionalna količini izrečene riječi "fuck" na koncertu?

Elektronika za ljeto

Prije nego što pročitate razgovor s elektronskim glazbenikom i net. aktivistom Markom Mihalincem alias Plazmaticom, koji pripremamo za jesenski broj Zareza, pokušajte ga uhvatiti na nekoj od ljetnih pozornica. Zajedno sa svojim pratećim bandom Suburban orchestra i vizualizacijama *Eirenah* ukazat će se na *Otokultivatoru* u viškoj vojarni Samogor 22. i 23. srpnja. Nakon toga slijedi nastup u susjednoj Sloveniji 14. kolovoza na festivalu u Tolminu, a od 15. do 18. kolovoza moći ćete ih gledati u punom sastavu na festivalu *Media mediteranea IV* u Puli. U međuvremenu, najbolje vam je prosurati do izvrsne stranice njihove udruge Nuclear age nomadz na www.nan.hr ili pak naručiti najnoviji CD *Demons be gone!* izrayno od izdavačke kuće na www.egoboobits.net. CD sadrži jedanaest potpuno novih pjesama koje se ritmički kreću od brzog breakbeat/drum'n'bassa do atmosferičnih smirujućih tonova, a sve je obogaćeno organskim samplovima gitare, saksofona i drugih instrumenata. Uz to, očekuje vas i Irenina multimedija te kontroverzni spot Hrvoja Mabića *Melting pot* koji na HTV-u još ne žele prikazati. Poklonite si savršenu muziku za ljetno. Jinxi su se ionako već odavno raspali. □

FILM

Ljubavni ples s okusom smrti

Uz film Marka Forstera *Monster's ball*

Miljenko Ugarković

Treći film Marka Forstera *Monster's ball* drama je o ljudima čija ljubavna priča počinje nakon ili preciznije uslijed njihovih intimnih katastrofa. Halle Berry tumači lik Leticije Musgrove, sa-mohrane majke koja je nakon godina posjeti zatvoru suočena s izvršenjem smrte kazne nad suprugom. Paralelnu radnju predstavlja život zatvorskog čuvara u odjelu osuđenika na smrt, čovjeka koji izravno sudjeluje u izvršenju. Hanka Gro-towskog igra Billy Bob Thornton.

Snimatelska sugestivnost

Film je od samog početka obilježen sugestivnom, vizualno sofisticiranom snimatelskom tehnikom Roberta Schaefera, koji zagasitom bojama, gotovo slikarskim pristupom kompoziciji u kadru, savršeno podcrtava rad glumaca, izmjene njihovih emocionalnih stanja. Unatoč sporom, lagom razvoju radnje, reduciranim, sažetim dijalozima, cjelina ne ostavlja dojam tromosti, osjeća se organska povezanost dijelova, zgušnuta atmosfera tjeskobe i očaja intenzivno pulsira kroz narativno usporavanje. Scena prazne prostorije nakon razgovora osuđenika na smrt sa ženom i sinom, s odmaknutim stolicama, tišinom u kadru, dimom neugašene cigarete koja dogorijeva u pepeljari na jezovit način anticipira strahotu predstojećeg pogubljenja. Lawrence Musgrove u interpretaciji Seana Combsa (*Puff Daddy*), obraća se Hanku kroz rešetke. Dok čekaju trenu-

že zaista vidjeti čovjeka. Likovna komponenta tako je izravno ugradena u sudsbine likova, ona ih bitno određuje, razotkriva ih, razgoliće. Leticia prvo pokazuje Hanku muževe crteže njihova sina, poslije preko crteža shvaća tko je Hank. Dojmljiva je lakoća kojom Forster izbjegava patetičnost i pretjeranu dramatizaciju, odražavajući kompleksnost ljudskih odnosa bez melodramatske eksploracije tematike, kakvo često nagnju filmovi o izvršnjima smrte kazne.

Scena posljednje šetnje kandidata smrti do električne stolice, bez suvišnih detalja i generiranja napetosti odlaganjem, svojom

jednostavnošću i minimalizmom postiže efekt šokantnog realizma.

Usud ljubavnika

Atmosfera američkog Juga natapa kadrove. To je mjesto gdje su rasna netrpeljivost i gola mržnja potencirani provincijskom učmalostu. Kod osoba kao što je

Hankov otac (odlični Peter Boyle), začetnik obiteljske tradicije zatvorskih čuvara, nije je o ubojitom koktelu patološke ličnosti i arhaičnog, rasističkog svjetonazora. Leticia je izgubila muža i sina, Hank sina, njihove ih tragedije igrom sudsbine spajaju. Uspijevaju se međusobno pokrenuti. Hank napušta posao u zatvoru, kupuje benzinsku stanicu, oca smješta u dom nakon rasističkog vrijedanja Leticije. Ličenje zidova simbolički je znak njegove obnove, dokidanjiva vlastita i utjecaja očevog rasizma, očitovano i u obraćanju djeci susjeda, sinovim prijateljima, koje je dotad tjerao sačmaricom. Zadnja scena je miješanje očaja, čežnje, privlačnosti s komičnom apsurdnošću prizora dvoje ljubavnika koji sjede na stubištu, ispod zvjezdanog neba, a nekoliko metara dalje je grob Hankova

sina. Forsterov film zaradio je dvije Akademijne nominacije, Halle Berry potpuno je zaslужeno osvojila Oscara, Milo Adida (pojavljuje se u manjoj ulozi) i Will Rokos ostali su bez nagrade za najbolji originalni scenarij.

Billy Bob Thornton je maestralan, mladi australski glumac Heath Ledger (*Legenda o vitezu, Patriot*) briljira u vremenski ograničenoj ulozi Sonnyja. Sljedeći Forsterov projekt trenutačno je u nastajanju i riječ je o *Neverlandu* s Johnny Deppom i Kate Winslet, temeljenom na priči o Peteru Panu, a snimatelj je ponovno Roberto Schaefer. □

INFO

Snaga hodača

Performans *Snaga*, plesno kazalište To i gradići, Samobor, 29. lipnja 2002.

Tena Horvat

U Samoboru je 29. lipnja održan performans *Snaga*, u izvedbi plesnog kazališta *To* i dobrotvoljaca koji su se odazvali pozivu autorice Ive Pavičić. Performans je okupio pedesetak izvođača čiji je hod kroz grad u bijeloj odjeći trebao "probuditi i izraziti tihu snagu pojedinca koja se udruživanjem beskrajno povećava", kako kaže autorica. Povorka ljudi u bijelom izazivala je kod "slučajne publike" različite reakcije, od "super, otkačeno" do uvjerenosti kako je riječ o još jednoj sekti. Ako ništa drugo, hodači nisu prošli nezapaženo. □

ukratk

Čuveni po nečuvenim stvarima

Možete me kastrirati, ali ne možete me natjerati da uživam u tome

Tomislav Žigmanov Iza efemerija svakodnevlja (Prilog fenomenologiji raspadanja), Hrvatska matica izseljenika, Zagreb 2002. (prvo izdanje u vlastitoj nakladi, Subotica 2001.)

Boris Beck

Kada tko piše standardnim hrvatskim izvan Hrvatske, uvijek je zanimljivo *tko i zašto*; kod Tomislava Žigmanova zanimljivo je još i *što i kako*. Njegove metaforične minikolumnne pisane devedesetih za subotički dvotjednik Žig ne dodaju samo još građe za

predgovora knjizi), za sve koji su sablažnjeni *bludom samokastriranja* (to se pak posebno svijelo autoru prvog predgovora Krunoslavu Pranjiću), za sve koji su upoznali *sverisutnu aroganciju, sebeljubnost, razvlast strasti, dominirajuće gospodarenje, osionu nadmenost i lažni osjećaj nadmoći*, za sve koji kronicno i dalje gube. Živite li sa značajnim

fenomenologiju našeg raspadanja nego su i poučno štivo za sve koji se čute nesnadenima (to se najviše svidjelo Ivi Žaniću, autoru drugog

beznačajima, u *predmodernom* svijetu (a ne *postmodernom*), hodate li *bauljavo do nacionalno i civilizacijski suvremenog*, a sve to u društvu onih koji su *čuveni po nečuvenim stvarima?* Onda ste u svijetu Tomislava Žigmanova.

On je doduše u tom svijetu s druge strane: strpljivo je čekao da tenkovi, vraćajući se u subotičke kasarne, unište i drugu stranu ceste – ciklus uništenja je završen, rasap se vratio kući. Dok je gledao potpisivanje dejtonskog braka (i to braka čak tri muškarca, a ne samo dva koliko se u nas traži – opaska moja), ironični je autor zahvalio Bogu za svjedočke. Iako ne piše nikad izravno o sebi, nego obvezno govori u prvom licu množine, vrijedi zabilježiti što misli kakav sve jezik može biti: znanstven, mitski, ozbiljan, tužan, strastven, sjetan, hrabar, nezainteresiran – sve te osobine, osim ove zadnje, lako možemo naći u njegovim tekstovima (i još mnogu drugu). Tomislav Žigmanov, rođen 1967., diplomirani je filozof i teolog, a predaje etiku: odatile i njegovo nezadovoljstvo pritiskom *prevelikog broja činjenica sumnjuive kvalitete*, odatile primjedbu da je *zloupotreba mrtvih kanon plemenskog poнаšanja*, odatile razmatranja o druš-

tvenoj patologiji i javnoj shizofreniji.

No to što je filozof može uputiti i na razumijevanje *bluda samokastriranja*. Osim što govori o mazohističkom uživanju u nemoći, protiv čega Žigmanov uporno piše, blud i kastriranje vode na dvije filozofske adrese: prema Abelardu, kojega su zbog bluda kastrirali drugi, i prema Origenu, koji se da ne upadne u blud kastrirao sam. Origen je, međutim, za svoj postupak požnjeo osudu i to zato što je biblijski navod o odsijecanju uda što vas sablažnjava protumačio doslovno umjesto preneseno: bludu se ne može izmaći samokastriranjem (odnosno doslovnim čitanjem) nego samo nekastriranjem (i prenesenim čitanjem, metaforičkim). Svi koji čitaju doslovno zauvijek su obilježeni i bludom i samokastriranjem – sami sebe zakidaju za jezičnu moć. Ne potrebno je dodati da je nakana Žigmanova suprotna: on čita stvarnost oko sebe i prenosi je za svoje čitatelje kao tumač.

U *bludu samokastriranja* autor, čitatelji, medij, svjetotonaz, stil i struktura teksta povezani su i uzajamno se objašnjavaju: Žigmanov unosi u svoje tekstove doslovno tuđe riječi (stoga je u načelu sve jedno prenosi li ih neutralno, iro-

nično ili su mu se u tekstu potkrle), a njima nasuprot daje svoje, prenesene (odatle brojne figure, a najviše najprenesenje od svih: metafore); jezik medija koji autor citira je nemoćan (kastriran), a autorov je jezik *stvaralački* (*potentan*, ima moć); čitatelji su u *bludnji* (lataju među recima posredovanih informacija), a *stvaralac* ih oslobađa tog skandalognog života (bludnog) i rastumačuje im svijet riječi (odatle učeni i ponekad poučni ton); pisac svoje tekstove dijeli s čitateljima (zato ne želi ostati hermetičan, zato bira novinski medij) i njima utvrđuje određene vrijednosti (sloboda, duh, razmišljanje, čitanje, pisanje, odgovornost...); te vrijednosti čine zajednicu o kojoj i u kojoj Žigmanov piše (zato uvijek stoji prvo lice množine: mi, nas, nama – to nije autorsko mi).

Abelard i Origen čine dva pola čitateljstva Tomislava Žigmanova, Abelard kao *onaj drugi koji ne stvara*, a Origen kao *onaj izazvan da čuva u sebi draži vrijedna življenja*. Ako sam dobro shvatio, Abelardu Žigmanov poručuje: *Možete me kastrirati, ali ne možete me natjerati da uživam u tome*, a Origenu: *Bože, ne uvedi me u napast da samoga sebe kastriram*. □

razgovor

Viška kulturna škola

Razgovor s Ninom Rajčević, predstavnicom EASA Hrvatske, domaćinom tradicionalnog ljetnog susreta studenata arhitekture i suorganizatorima Teodorom Celakoskim iz kluba mama, Marcelom Marsom iz Udruženja za razvoj kulture i Markom Matošićem iz kluba Močvara

Vanja Ivančić

Što je EASA?

– Nina: Riječ je o europskom susretu studenata arhitekture koji se svake godine održava u drugoj državi već 20 godina. Susret organiziraju studenti za studente, okruženje je jako neformalno, spava se u naruštenim skladištima, šatorima... Izmjenjuju se iskustva, upoznaju se različite arhitektoniske škole i različite nacionalne kulture.

– Marcel: Kako je započela suradnja EASA, Močvare i Mame?

– Marcel: Studenti arhitekture su bili inicijatori početnog povezivanja i tražili su lokaciju na kojoj bi se održala EASA 2002. godine. Osim lokacije našli su i nas, Močvaru i Mamu.

– Nina: Prije dvije godine predložili smo da se EASA susret 2002. održi u Hrvatskoj i započeli smo tražiti mjesto. Otkrili smo Vis i sve narušene vojne objekte, upoznali se s problematikom otoka u Hrvatskoj općenito, i to nam se učinilo kao izazov na koji bi EASA mogla dobro odgovoriti.

Godine 2001. u svibnju krenula je suradnja s Močvarem. Zajedno smo otišli dolje i napravili eksperimentalni petodnevni program. Već tad smo se dogovorili da bi tijekom ljeta napravili "pripremu" za ovu godinu. U projekt smo uključili Multimedijalni institut i tako je nastao *Otokultivator* – ljetna škola kulture. Napravili smo je po uzoru na EASA susrete: radionice, večernji program i smjestili je u narušeni vojni kompleks Samogor.

skupiti svih 200 ljudi koje smo mogli primiti, a bilo bi ih i više da smo imali kapacitet. Brinuli smo se kakav će biti odaziv, ali kad je sve krenulo shvatili smo kako je planirano premalo sudionika. Kad bi se ranije obratili i ostalim dijelovima Hrvatske, mogli bi okupiti i 1000 ljudi.

Kreativni turizam

Na koji način ste planirali koncept na Visu, kao mjestu događanja projekta?

– Marcel: Kako Vis nije bio otvoren za civile proteklih desetljeća, postojalo je *optimistično* vjerovanje da samim tim što se otok otvara javnosti može privući najbogatije turiste koji će ostaviti goleme novce i da je to cilj. Vis je otok u tranziciji i nakon razdoblja u kojem nije bilo turizma, sad se može krenuti u puno smjerova i pokušavamo da jedan dio ide smjerom koji smatramo kreativnim i novim. Nije nužan ili-ili sistem jer se usporedo s nama mogu graditi i drugi oblici turizma. Jako je teško isfuzirati takvu ponudu zato što je kod nas trend da sve mora maksimalno ići u sirovi profit. Naš cilj je javnosti predstaviti o čemu se radi, specifičnosti našeg pristupa i razlike između ljetne škole i masovnog turizma.

Kakve su bile reakcije Višana i gradskih vlasti?

– Nina: Ove godine imamo punu podršku grada Visa i Komiže i u puno smo boljem kontaktu s vlastima. Prošlogodišnja ljetna škola dobila je vrlo pozitivne reakcije.

– Marcel: Dobra suradnja sa gradom dovele je i do toga da će se ove godine zabavni program više odvijati u samom Visu, izvan kompleksa Samogor. Postoji projekt koji vode Coka i Zdeslav iz udruge Uzgon. U suradnji ćemo napraviti program koji će

sadržavati kazališne i plesne predstave, projekcije kazališnih predstava, dva velika koncerta sa zanimljivim gostovanjima i još nekoliko manjih događanja sa Zlim bubenjari, žonglerima. Dakle, za vrijeme trajanja Otokultivatora će se dogadati večernji zabavni program.

Bavi li se Močvara samo zabavnim programom ili ima svoje radionice?

– Marko: Svakako smo u svojstvu zabavljača, pa su i naše radionice koje organiziramo zabavne, za razliku od ostalih. No, ove godine je vrlo zanimljivo upravo to što je jako teško razvijiti čija je koja radionica. Prošle godine smo koristili neka osobna poznanstva i na taj način osigurali voditelje, ali ove smo na osnovi iskustva zajednički dogovorili i voditelje i teme radionica, tako da nema Močvarinih, maminih i arhitektonskih nego je uspostavljena vrlo bliska komunikacija.

Postoji li financijska podrška projektu?

– Teo: Projekt je djelomice financiran unutar programa *Clubture* koji podržava institut Otvoreno društvo Hrvatska.

– Nina: Imamo podršku i od Ministarstva kulture, Arhitektonskog fakulteta, Ministarstva znanosti i tehnologije, Grada Zagreba.

Arhitektura slobode

Gde je u svemu EASA 2002., koja je zapravo bila inicijator Otokultivatora?

– Nina: EASA SENSES 2002. postala je dio Otokultivatora. Prvi dio, od 15. do 25. srpnja orientiran je na hrvatske sudionike s vrlo širokim tematskim područjem radionica, dok je drugi dio, EASA, od 26. srpnja do 11. kolovoza orientiran isključivo na arhitekturu. Doći će nam više od 350 studenata iz svih dijelova Europe.

Kako su koncipirane radionice EASA-e?

– Nina: Ovogodišnja EASA društva je od dosadašnjih. Prva razlika je odvijanje radionica na četiri različite lokacije. Jedna je grad Vis s najvećom koncentracijom ljudi i radionica, zatim Komiža i Podšipje, te Dragodid s jednom radionicom. Druga razlika je zapravo ideja mjerila 1:1, što znači da bi se iz svake radionice trebao dogoditi konkretan produkt. To može biti instalacija ili rekonstrukcija parka, revitaliziranje škole, tvornice, formiranje izgubljenih puteva, dizajniranje urbanе opreme ili rješenja vezana za vizualni identitet otoka i otočnih cjelina. Recimo, radionica u Dragodidu popravlja krov na jednoj starijо tradicionalnoj kući. Uglavnom su radionice arhitektonске i vezane su tematikom samog otoka Visa te problematikom otoka i Mediterana uopće. Nakon osam dana radionica, počinju prezentacije u trajanju od četiri

dana, predavanja i večernji programi. Voditelji radionica uglavnom su tek diplomirani arhitekti, ali i renomirana imena hrvatske i europske arhitekture. Vodstvo ambicioznijih radionica ponuđeno je dokazanim arhitektima, te će na EASA-i, u svojstvu tutora i predavača biti prisutni Helena Njirić, Zdravko Krasić, Dafne Berc Dinka Pavelić, Ana Džokić.

Zašto SENSES?

– Nina: Svaka EASA ima određenu temu, naslov, polazište iz kojeg se formiraju pojedine radionice. Dolaskom na Vis ostali smo zatečeni snagom kojom je otok uzdrmao naša osjetila, a to se ponovilo i za svakog idućeg posjeta. Zato smo za naslov susreta odabrali upravo tu riječ. Želimo omogućiti i našim europskim kolegama da pročiste i aktiviraju osjetila, da iz prirode crpe stvaralačku energiju.

– Teo: Kako su daljnje ambicije Otokultivatora?

– Marcel: Imamo dobru podlogu da projekt u svim segmentima postavimo na višu razinu, da radionice budu još kvalitetnije, vođene od ljudi koji su i zabavni, ali i stručni na svojim područjima. Takoder je u planu pojačati povezanost i internu komunikaciju različitih segmenata te tako dobiti jedinstveni i prepoznatljivi proizvod. To će dovesti do toga da urbana, kulturna produkcija, okrenuta novim tehnologijama stvara više zajedničke radionice, a manje samostalne projekte. Npr. ovogodišnja radionica kreativnog pisanja istodobno je uključena u projekt *media laba* koji pokriva cijeli događaj. Tako bi ljudi koji putem Interneta tijekom cijele godine pripremaju projekte došli na Otokultivator, gdje bi se dogodio finale te suradnje.

– Teo: Osim toga, u budućnosti bi htjeli osigurati jasan koncept projektu. Hoćemo napraviti nešto što je jeftino, radno i zabavno odmaranje. U vremenu isključivo tržišnog vrednovanja, neke vrijednosti su se zanemarile, posebno zajedništvo. Danas je teško naći primjere zajedničkog rada i suradnje koji nisu povezani sa stjecanjem profita. Projektom pokušavamo postići da unutar zadanog tržišnog i turističkog okvira kvalitetnim sadržajem okupimo obrazovane mlade ljude specifičnih interesa. U bliskoj budućnosti mislimo i na internacionalni kontekst, ali ono što bi ujek moralno ostati je pristupačnost. Svi u organizaciji su volonteri pa su nam troškovi s te strane minimalni i smatramo da ćemo ostvariti cilj. Dakle, ono što bi Otokultivatorom u šrem kontekstu htjeli postići, svjesni negativnih konotacija iz socijalizma u obliku radnih akcija i jeftinih odmarališta, je promovirati u suvremenim uvjetima ideju zajedništva kroz aktivni odmor. □

Zagrebačke ljetne večeri 2002.

17. do 21. srpnja

Međunarodna smotra folklora

17. srpnja, srijeda, 21 sat, Gradec

Etno koncert: Lidija Bajuk i Matija Dedić s gostima Međunarodne smotre folklora

18. srpnja, četvrtak, 21 sat, Gradec

Etno koncert

Udaraljke (Gana, Iran, Japan, Velika Britanija, Bosna i Hercegovina, Hrvatska)

21. srpnja, nedjelja, 20 sati, Crkva sv. Katarine

Koncert crkvene pučke glazbe (hodočasničke pjesme)

22. srpnja, ponedjeljak, 21 sat, Klovićevi dvori

Serenata – talijanska gledžba na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće

Beppe Gambatta, harfna gitara
Carlo Aonzo, mandolina, gitara
Vincenzo Caglioti, dijatonska harmonika

Martina Coppo, kontrabas, mandolina
Paolo Martini, glumac
Michele Ravera, tenor
Federica Calvina Prina i Vicenzo Caglioti, ples

P. Taraffo, G. Capitani, L. Margutti, M. Cappelli, G. Vrdi, J. Valverde, R. Calace, V. Monti, G. Giovale

23. srpnja, utorak, 21 sat, Klovićevi dvori

Luca Gualco, glasovir, Italija
W.A. Mozart, L. van Beethoven, F. Chopin

24. srpnja, srijeda, 21 sat, Crkva sv. Katarine

Ansambel Perceval, Francuska
Gisela Bellsola i Katia Caré, glas
Domitille Vigneron, viella s gudalom, srednjovjekovna flauta

Jean-Luc Lenoi, galska rota, psalterion, srednjovjekovna flauta

Guy Robert, srednjovjekovna lutnja i harfa, saracenska gitara, roguljice

Umjetničko vodstvo: Katie Caré i Guy Robert

Ljubavna poezija i skladba autorica 12. i 13. stoljeća – Clare D'Anduza, grofica de Bia, Blanche de Castille i dr.

25. srpnja, četvrtak, 21 sat, Zagrebačka katedrala

Roberto Antonello, orgulje, Italija
A.P.F. Boëly, C. Franck, O. Messiaen, L.V.J. Vierne

26. srpnja, petak, 21 sat, Crkva sv. Katarine

Tonko Ninić, violina i Viktor Vidović, gitara

S. Spadina, G.F. Händel, G. Tartini, F.M. Veracini, J.M. Leclair, M. Miletic, N. Paganini

27. srpnja, subota, 21 sat, Klovićevi dvori

Guitar summit
Beppe Gambetta&Caro Aonzo, Italija
Trio Mundo, SAD

28. srpnja, nedjelja, 21 sati, Klovićevi dvori

Guitar summit
Damir Dičić, Alegre Correa, Brazil
Bertl mayer, harmonika, Austrija&co.

30. srpnja, utorak, 21 sati, Klovićevi dvori

Veljko Glodić, glasovir
V. Rosenberg-Ružić, A. Skjabin, A. Barber, L. Schifrin

31. srpnja, srijeda, 21 sati, Klovićevi dvori

Igor Pomykalo, glas, dalmatinska lirika, viella, srednjovjekovni rebec, renesansna lira de braccio i lira da gamba/lirone

Trubadori i truveri u Zadru tijekom IV. križarskog rata (1202./3.)

G.E. da Pesaro, F. Bosanac, D. di Piacenza, O. di Lasso – za glas i liru di braccio
T. Cecchini, F. Bendusi, V. Jelić, G. Spiardo, A. Ansalone, L. d'Arpa i G. Putti – za glas i liru da gamba/lirone

1. kolovoza, četvrtak, 21 sati, Klovićevi dvori

Ida Gamulin, glasovir
D. Scarlatti, V. Bellini, G. Rossini, I. Josipović, F. Liszt

1. kolovoza, četvrtak, 21 sati, Zagrebačka katedrala

Natalija Imbrišak, orgulje
M. Leščan, J. Brahms, Ch.-M. Widor

2. kolovoza, petak, 21 sat, Crkva sv. Katarine

Ansambel za staru glazbu Trio Unicorn, Austrija
Thomas Wimmer, viella i lutnja
Wolfgang Reithofer, udaraljke i zvona
Michael Posch, blok-flauta i umjetničko vodstvo

5. kolovoza, ponedjeljak, 21 sat, Klovićevi dvori

Quintet Cavaliere
Pietro Cavaliere, klarinet
Doris Cavaliere Bozzo, violina
Francesco Bozzo, viola
Tim Mršić, violončelo
Pierina Cavaliere Mršić, glasovir
W.A. Mozart, F. margola, P. Hindemith

6. kolovoza, utorak, 21 sat, Crkva sv. Katarine

Aniello Desiderio, gitara, Italija

J.S. Bach, L. Brouwer, južnoamerička plesna suita (M.L. Anido, A. Lauro, A. Piazzolla), A. Ginastera

Festival plesa i neverbalnog kazališta, Svetvinčenat

od 20. do 24. srpanj. 2002.

- subota 20. srpanj

20:30 h otvorenje Zvonjava - Dalibor Martinis
21 h Concerto Cosmico - Andreas L. Astrovauta (Italija), ulični teatar (trg)
22 h Café Nocturne - Kinesis Dance Co (Kanada), koreograf P. Terezakis (kastel)

- nedjelja 21. srpanj

21 h Bogovi su ljuti & Amore mio (Hrvatska), koreografi Staša Zurovac i Mark Boldin (kastel)
22 h Hard To Dig It - Ober Yu (Hrvatska), autor Saša Božić (trg)
22:30 h predstavljanje programa Motovun film festivala

- ponedjeljak 22. srpanj

21 h Head Down Flyer - Aurinkoballetti (Finska), koreograf Saša Pepeljajev (kastel)
22 h Kvartet in progress - VEM (Hrvatska), koreografkinja Vesna Mimica (trg)
22:30 h Voices in the dark - Aura Dance Theatre (Litva), koreografkinja Tamara McLorg & Company (kastel)

- utorak 23. srpanj

21 h Mea Culpa & La cote sombre de la Beaute - Frederic Werle (Francuska), (kastel)
22 h M.U.R. - Zagrebački plesni ansambl (Hrvatska), koreografkinja Ksenija Zec (trg)
23 h La Volupte d etre - Paul Ibey (Kanada) (kastel)

- srijeda 24. srpanj

21 h Meni ti to nije baš - Zagrebački plesni ansambl (Hrvatska), koreografkinja Irma Omerzo (kastel)
22 h Wild with love - Performingunit (Nizozemska), koreografkinja Tamara Huilmand (predstava napravljena tijekom prvog Festivala po principu "artists in residence") (trg)
23 h Šikuti machine (Hrvatska) - performance (prostor po izboru)

Ulaz na predstave je slobodan

Plesne radionice od 17. do 22. srpnja

- 17., 18., 19., 20., i 22. srpnja od 10 h do 14 h pod vodstvom Paula Ibeya iz Kanade (butoh)

- 21. srpnja od 16 h do 20 h pod vodstvom P. Terezakisa iz Kanade (modern).

- 17., 18., i 19. srpnja od 17 h do 21 h

radionice uličnog teatra (žongliranje,

hod na žici) pod vodstvom Andreasa Heckera

- radionica akrobatskog pokreta pod

vodstvom Andreasa Heckera, poznatog

kao Andreas L. Astronauta

Održavanje ravnoteže, rad na pronalaženju

ravnoteže unutar sebe samoga, u

kontaktu s partnerom, unutar skupine, što

znači da će se vježbati

piramide, figure ravnoteže s dvoje ili više

ljudi ali i tehnike

premetanja, npr. zvijezde, kotrljanje, salto

... Radionica će se održati u Svetvinčentu,

17, 18. i 19. srpnja od

17 h do 21 h.

Cijena radionice je 200 kn.

Informacije i rezervacije: zpa@zg.hinet.hr ili 091-2536565

Zadars Nova

Zadar snova, od 19. do 29. srpnja 2002.

- 19. srpanj

21:30 h - HKK - Mauro Astolfi Spellbound Dance Company Amalienbad (Italija)

- 20. srpanj

22:00 h - Glazbena škola - Franci Blašković i Gor Ussi Winnetou

- 23. srpanj

21:00 h - HKK - Poremekini Jedna ura Harmsaura

23:00 h - Trg Sv. Stošije - Yasuo Akai Untitled

22:00 h - Forum - Ri Teatar Cabaret

Tomislav Gotovac - umjetnička intervencija

- 24. srpanj

21:30 h - Forum - Zpa LP, CD, Single

22:00 h - Trg Sv. Stošije + Kalelarga - Non 2 la

konične osobe od škrinje

cijeli dan - Nova Grupa Zadar vs. Rio

22:00 h - Kult/TN Zaton - Ri Teatar Lijepom ti ga

našom

- 25. srpanj

21:00 h - Trg Sv. Stošije - Matija Dedić Trio

22:00 h - Trg Sv. Stošije + Kalelarga - Non 2 la

konične osobe od škrinje

cijeli dan - Nova Grupa Zadar vs. Rio

22:00 h - Kult/TN Zaton - Ri Teatar Lijepom ti ga

našom

- 26. srpanj

21:00 h - Trg 5 bunara - Let 3

21:00 h - HKK - Ivan Goran Kovačić Ubojice ili

priča o nama

Tomislav Gotovac - umjetnička intervencija

- 27. srpanj

od 18:00 do 24:00 h - Narodni trg + Kalelarga -

- 27. srpanj

Showcase Beat Le Mot Terrible fish

22:00 h - Kult Nova

Vlasta Delimar - performance Kalelarga

Damir Bartol Indoš - performance Kalelarga

- 28. srpanj

od 18:00 do 24:00 h - Narodni trg + Kalelarga -

Showcase Beat Le Mot Showcase Super Aspirin (Njemačka)

22:00 h - Trg 5 bunara - Matjaž Farič i Flota Terminal (Slovenija)

Damir Bartol Indoš - performance Kalelarga

- 29. srpanj

Dalaj-lamin supermarket

Etika koju nudi Dalaj-lama polazi od snage suosjećanja i to suosjećanja koje je «jedna vrsta skrbi za drugu osobu bez obzira kako se ona odnosi prema vama, naprsto zato što je ta osoba vaš bližnji i ima pravo nadvladati patnju»

Predavanje Dalaj-lame Etika za novi milenij, 8. srpnja 2002., Dom sportova, Zagreb

Dušanka Profeta

Od činjenice da je Dalaj-lama, državni voda i duhovni poglavar Tibeta, napokon posjetio Hrvatsku zanimljivo je bilo pitanje tko će ga od hrvatskih vlasti primiti. Predsjednik je sa suprugom nedavno posjetio mnogoljudnu Kinu pa je, pretpostavljajući, u odluci da ga ne primi prevladala logika velikih brojeva – bolje drugi s milijardu ljudi, koji puno znaju o gradnji dugih i čvrstih zidova, nego sa šakom Tibetanaca čija vlada već pola stoljeća radi na tome da se mirnim putem vrati u svoju zemlju. Bivši-budući premijer se pak u posljednji čas dosjetio jadu i primio Dalaj-lamu u privatni posjet, «daleko od očiju javnosti», no ne baš toliko daleko i skrovito, a da fotografija privavnog susreta ne osvane u svim novinama. Eto – nije da ga nije prijmo...

Ne znam tko je prema službenim protokolima trebao primiti tibetskog vodu, ali me od svih petljanja bilo sram. Ne zbog toga što će Dalaj-lama misliti o Hrvatskoj i njenim vođama, nego zato što Predsjednika i premijera ne treba, nadam se, podsjećati kako su izgledala nastojanja oko priznanja Hrvatske prije de-

setak godina, jer točno tako izgledaju i nastojanja Dalaj-lame već više od pola stoljeća. Nisam stručnjak za međunarodne od-

le kako promovirati ljudske vrijednosti u svakodnevnom životu te kako postići sklad među religijama. Etika koju nudi Dalaj-lama

nem, no odluka da ga čvrsto primijenimo i u praksi padne u vodu već na prvoj partiji čakula, zaključujem, ne bez kajanja, na temelju vlastitog iskustva.

Za vrijeme Dalaj-lamina gospa, bilo je moguće postaviti pitanja u pismenoj formi, od kojih je na neka odgovorio na kraju pre-

po principu supermarketa: izaberite ono što vam odgovara. Teoretski, svi smo za mir, toleranciju, nenasilje, zaštitu planeta. Svi znamo da postoji Povelja o pravima čovjeka, čuli smo za kršćansko pravilo koje kaže da ne činimo drugome ono što ne želimo da drugi čine nama, a sad možemo dodati i «suosjećanje s drugim bićem koje ima pravo nadvladati patnju.» Znamo pravila, ali ih teško provodimo. Dalaj-lamino «priznanje» o izostanku suosjećanja sa zaklanim životinjama može se shvatiti kao kontradikcija koja oduzima legitimnost svemu o čemu govori, jer ne može provesti u praksi ono što propovijeda. Mislim da to ne bi odgovaralo istini, zato što postoji i argument njegovih polustoljetnih nastojanja da se ne prolijeva krv, pa se sve svede na to da su duhovni vode ljudi kojima suosjećanje uspijeva više nego drugima, ali ne baš svaki put.

Ako kreneš...

Zanimljivo mi je bilo što je taj problemčić kontradikcija koje su dio svakodnevnicu oprimjerena baš na vegetarijanstvu. Ne tako davno zgadila mi se pomisao da je meso koje režem bila životinja koja je jučer, ako je vjerovati mesaru, hodala. Razmišljala sam o tome i prije, ali nije bilo fizičkog osjećaja gađenja koji bi srušio logiku «sad toj životinji ionako više ništa ne može pomoći.» Istdobro, ne uspijevam razviti suosjećanje prema sebi i bližnjima kada udišem i ispuhujem oblake dima za koji znam da sadrži stotine kancerogenih spojeva. Primjer ne dajem u želji da uputim čitateljstvo u svoje ovisnosti i prehrambene navike, nego zbog toga što mi se čini da je nerazumno i pretjerano očekivati da svi odreda postanemo sveci, ali da nam se svakodnevno otvaraju mogućnosti da u nekom obliku odustanemo od navika kojima trujemo i duh i tijelo. Činjenica je da se čovjeku često učini da je toliko toksičnih misli i materija u njemu i oko njega, da odustajanje od mesa ili ogovaranja neće bitno pomoći miru na zemlji i čišćoj planeti. Možda hoće, možda neće, no nećemo znati ako ne pokušamo. Ili se sva mudrost svodi na ono što kaže Ćirohito – «ako kreneš stići ćeš tamo gdje si pošao.»

foto: Jonke Sham

nose, no amaterski slutim da bi se svaki protokolarni susret s Dalaj-lamom mogao tumačiti i kao simbolična podrška opciji nenasilnog rješavanja sukoba. Sram me što Predsjednik i premijer nisu tu simboličnu podršku u stanju dati ni nakon svega čemu su posljednje desetljeće bili svjedoci.

Snaga suosjećanja

Dalaj-lamu to sve skupa nije previše brinulo, sudeći prema komentarima koje je davao novinarima. Susret u Domu sportova, najavljen kao predavanje *Etika za treće tisućje*, nazvao je razgovorom s «od srca srcu» (što ipak ne zvuči kao Podravkin slogan kad se izgovori na engleskom) u kojem su glavne teme bi-

polazi od snage suosjećanja (Dalaj-lama smatra se očitovanjem Chenreziga, Bodhisattve suosjećanja), i to suosjećanja koje je «jedna vrsta skrbi za drugu osobu bez obzira kako se ona odnosi prema vama, naprsto zato što je ta osoba vaš bližnji i ima pravo nadvladati patnju.» Kao načelo, to doista dobro zvuči, no problemi počinju kada je taj «bližnji» Slobodan Milošević, primjerice. Dalaj-lama je objasnio kako takvo suosjećanje provesti u djelu kada je «bližnji» u najmanju ruku dalek: «Nije dobro mrziti čovjeka zato što se s njim ne slažemo, ali je ispravno biti protiv onoga što taj čovjek čini, a mi smatramo da je krivo.» Načelo nije novo, poznajemo ga u onome pravilu retorike «nikad ad homi-

davanja. Između ostalih i na pitanje je li istina da jede meso, i kako se to uklapa u učenje koje propagira izbjegavanje nasilja. Odgovorio je da je bio vegetarijanac jedno vrijeme, ali da se zbog problema sa želucem vratio prehrani koja uključuje i meso – «Ako me pitate je li to u kontradikciji s izbjegavanjem svakog nasilja, odgovaram da je.»

Običan čovjek

Posjetitelji Doma sportova mogli su na dva video-zida vidjeti kako se Dalaj-lama češka po rukama i glavi, zijeva i smije. «Ja sam običan čovjek», ponavlja je i novinarima i publici, «i svi koji su došli vidjeti čudo, razočarat će se.» Tako je nekako i bilo. Ono što Dalaj-lama nudi funkcioniра

Podnošenjem ostavki i ponovnim formiranjem vlade, saborskim zastupnicima pokvareno je ljeto. Jer vlada ne može raditi dok je ne potvrdi Sabor. Kao da vlada neće na ljetovanje nego će upravo ovog kolovoza napraviti sve ono zbog čega je izabrana na izborima, a nije ostvarila u dvije i pol godine rada. Međutim, sabornici su to shvatili ozbiljno i okupili se u četvrtak (za razliku od srijeđe kad se raspravljalo, pa su govorili klapama i predsjedavajućim). Bilo ih je dovoljno da mogu glasovati za sve što im padne na pamet, a i ponešto što je letjelo zrakom a dalo se uhvatiti u kakav-takav amandan.

Roditelji neće biti kažnjeni ako njihovi maloljetnici i stariji maloljetnici naprave kazneno djelo. Razumljivo je da ovaj zakon nije mogao drukčije proći u Saboru (bez obzira što o prijedlozima mislili), jer ionako tankim većinama moglo bi se zatimiti da Sabor bude blokiran i kaznom koju otac zastupnik ispašta zbog sina. Međutim, nisu prošle ni novčane kazne jer djeca zastupnika za svoje nepodopštine moraju imati imućne očeve.

Briga za muškiće u životinjskom svijetu

Nakon toga prešlo se na zakone u poljoprivredi. Osim što je pojašnjeno da,

«prirodne» prednosti uobičajene u ljudskom društvu, rasprava je krenula u živavna pojašnjenja. Sve je izviralo iz činjenice da zakon o poticanjima u poljopriv-

rod kao tele ili ženski rod u zakonu prije navedene od muških. Štoviše, ima slučajeva kad su izostavljeni purani, pijetlovi i sl., a kokoš, purice i ostala životinja su se u zakonu. To je potpuno izbezumilo zastupnika Krpinu pa se on, u ime svog kluba i svoje osobno, prigodom izglasavanja zakona zalagao za pojašnjenja, primjeric, o tome hoće li seljak koji uzgaja kokoši i purice dobiti poticaj i za pijetlove i purane, ili će oni biti privatna i nimalo društveno poticajna stvar svoga vlasnika. A kad se krenulo s peradi prešlo se i na konje, pa su onda trebale biti spomenute i manje uobičajene kobile i tomu slično.

Nakon toga Krpinu je pogodila i činjenica da bi ljudi u – njegov primjer – Škabrnji trebali dobiti poticaj za naranče i limune, dok bi šljive, višnje i breskve dobile daleko manji poticaj. Onda ga je ministar Pankretić pozvao u prijateljski i obavjesni posjet svojem ministarstvu gdje bi mu pokazao ponešto. Između ostalog troškovnike za uzgoj, odnosno podizanje određenih kultura. Krpina nije rekao hoće li otići u ministarstvo, ali je prosvjedovao zbog banana. Jer možda je njih još te-

Daljinski upravljač Ravnopravnost spolova u poljoprivredi

Na glasovanju o poljoprivrednim zakonima pokazala se sva kompleksnost saborskog zastupnika glede osobnih preferencijskih obaviještenosti, primjerice

Grozdana Cvitan

primjerice, proizvodnja soli nije poljoprivreda, došlo se i do drugih, daleko zavojnijih pojašnjenja. Naime, inicirana nekim neuobičajenim spolnim odredbama koje u životinjskom svijetu izvrću, čini se,

redi u pojedinim slučajevima ne daje prvenstvo muškićima u životinjskom svijetu od čega su se neki zastupnici, makar podsvjesno, osjetili diskriminirani. Ponekad su zbirne imenice kao perad, srednji

Teško izopačenje

Ako već za Gay Pride tvrdi da je trebao biti "provokacija baš prema katolicima" (a nije), začuđuje kako je anonimni komentator mrtav-hladan prema svemu onome što zaista jest bila provokacija, pa i uvreda pravim katolicima

Trpimir Matasović

Bilo je samo pitanje trenutka kada će se Crkva u Hrvata oglasiti po pitanju posljednjih pola godine intenziviranog gej i lezbijskog aktivizma i medijske pozornosti koja mu se pridavala. Mnoge je možda začudilo što su o toj temi predstavnici Crkve dosta dugo (mudro?) šutjeli, uz iznimku nekolicine više ili manje homofobičnih ispada Adalberta Rebića, Ante Bakovića i Živka Kustića. No, službenog izjašnjanja nije bilo, možda i zbog toga što se Crkva nije htjela upuštati u nove konflikte kad su javnosti još svježa sjećanja na brojne skandale, od ugovora sa Svetom Stolicom, preko šestinskog župnika Čučeka, sve do sumnjivog načina financiranja izgradnje samostana karmeličanki u Mariji Bistrici. Službenog reagiranja nije bilo ni nakon prvog zagrebačkog Gay Pridea, ali se zato uredničkim komentarom 7. srpnja oglasio Glas Koncila, za čije se tekstove u jednom dijelu javnosti netočno smatra da odražavaju službeni stav Katoličke crkve.

Falsificiranje Katekizma

Ne sporeći nepotpisanim autu pravo da iznosi svoje stave i navodi dijelove Katekizma Katoličke crkve koji se odnose na homoseksualnost, ostaje činjenicom da mu uradak vrvi paušalnim procjenama, neutemeljene

foto: Jonke Sham

mus čak i u inače korektnom dijelu koji govori o *službenom katoličkom pogledu na homoseksualnost* držnuo falsificirati Katekizam. Dovoljno je usporediti ove dvije rečenice: "S katoličkog stajališta, sama je homoseksualnost, kako to izričito na temelju Svetoga pisma kaže Katekizam Katoličke Crkve, 'teško izopačenje', a 'homoseksualni čini u sebi su neuredni'" (*Glas Koncila*) i

"neuredni" (Katekizam Katoličke crkve, t. 2357). Katekizam, dakle, pravi jasnu distinkciju između *homoseksualnosti* i *čina homoseksualnih*, no komentator *Glasa Koncila* stavљa znak jednakosti između pojmove koji *ne moraju* nužno biti povezani.

Skakanje u usta

Osjećajući se pozvanim istodobno prezentirati katolički

nim konstrukcijama, kao i brojnim kontradikcijama i očitim neistinama. Sredstva se pritom ne biraju, pa se kaptolski anoni-

"oslanjajući se na Svetu pismo, koje ih prikazuje kao teško izopačenje, Predaja je uvijek tvrdila da su 'čini homoseksualni u sebi nauk i iznositi privatne stavove, autor nerijetko sam sebi *skace u usta*". Tako u jednom trenutku, citirajući Katekizam, navodi da *homoseksualno stanje* "osobe s takvim sklonostima najčešće same ne biraju", te su stoga "po katoličkom moralu pozvane na život u suzdržanosti, tj. na kreplost čistoće", a kasnije tekst zaključuje retoričkim pitanjem: "Kakvu to zapravo budućnost hrvatskom narodu spremaju oni koji bi željeli dovoditi u pitanje obitelji danas i sve učiniti da ih sutra bude manje, i to u vrijeme kad je hrvatski narod uz sve osnale krize i u teškoj demografskoj krizi?" Odgovor na pitanje kako istodobno "živjeti u suzdržanosti" i pridonijeti rješavanju "teške demografske krize" vjerojatno ne zna čak ni don Anto Baković.

Ima još. "Katolici se nikad ne mogu niti smiju pomiriti s diskriminacijom ljudi po bilo kojem kriteriju, pa tako ni po spolnoj sklonosti", ali zato homoseksualci "zapravo traže posebna prava ili, drugim riječima, traže zapravo privilegije", što jednostavno nije istina.

Laži "katoličkog komentatora"

A što tek reći o čitavu nizu laži koje se provlače tekstom jednog "katoličkog" komentatora? Navedimo tek nekoliko primjera: "Nositelji vlasti finansijski poduprli prvu tzv. gay paradu." (Nisu niti jednom kunom.) Navodi se "nekoliko desetina osoba koje su se okupile u metalnim policijskim ogradama zaštićene

Nepotpisani uradak vrvi paušalnim procjenama, neutemeljenim konstrukcijama, kao i brojnim kontradikcijama i očitim neistinama

nom području na Zrinjevcu." (Većina medija procjenjuje broj sudionika na dvije stotine.) Komentirajući zahtjeve nevladinih udruga za legalizacijom istospolnih brakova, autor tvrdi da su "u susjednoj Sloveniji o tom pitanju organizirali referendum na kojem ti politički zahtjevi nisu prošli." (Referendum je bio o pravu na umjetnu oplodnju.)

Osobito drskom, dapače, upravo gnusnom valja smatrati rečenicu (s pravom uvrštenu u *Feralovu* rubriku *Greatest Shits*): "S koje se strane stvarno pojavila kutija sa suzavcem, zacijelo se nikada neće točno saznati..." Ako ništa drugo, autor sigurno zna da je policija snimala čitav skup, a snimke bacanja suzavca prikazane su i na jednoj televizijskoj postaji.

Huškačko-paranoidna retorika

Već dio uredničkoga komentara u *Glasu Koncila* i inače je obilježen huškačko-paranoidnom retorikom. Komentator, doduše, ne spominje "crvene, žute i zelene vragove", ali zato spominje "one kojima je stalo da se današnja Hrvatska kompromitira u međunarodnoj zajednici kao konzervativna, netolerantna, homofobična i slično", "medije i one koji su se njima poslužili", a bome i "nalogodavce, financijere i medijske promicatelje". Zvuči poznato, zar ne?

Naposljeku, ako već za Gay Pride tvrdi da je trebao biti "provokacija baš prema katolicima" (a nije), začuđuje kako je anonimni komentator mrtav-hladan prema svemu onome što zaista jest bila provokacija, pa i uvreda pravim katolicima. Komentator tako minorizira skandaloznu demonstraciju mržnje koja je na zagrebačkim ulicama pratila povorku, govoreći o onima "koji su pokazali svoje protivljenje, neki i preko granica dopustivog." Ravnodušan je i prema nasilju koje se nakon samog skupa na Zrinjevcu događalo po Zagrebu. Uopće ga nije povrijedila ni eklatantno blasfemična pojava izvjesne "sestre Ruth", koja je s kipom Djevice Marije u ruci, krušnicom oko vrata i majicom s likom Bogorodice izvikivala nacističke parole i uzdizala desnicu na fašistički pozdrav. Jesu li to katoličke vrijednosti za koje se zalaže *Glas Koncila*? □

že uzgojiti pa bi poticaj bio veći. Uglavnom, neki su zadovoljni i s breskvama, ali bi umjesto limuna radije bananu. Sumnjam da ljudi kad glasuju za zastupnike na izborima znaju koje će oni voće preferirati kroz zakon. Tako se na glasovanju o poljoprivrednim zakonima pokazala sva kompleksnost saborskog zastupnika glede osobnih preferencijskih i spolne obavještenosti, primjerice. A to je samo jedan zakon.

Krpina je, zatim, znao sve o vinogradima i hektarima, pa se dijalog između njega i ministra Pankretića mogao održati i na nekom privatnijem mjestu. Uglavnom, doznali smo da će inspekcije pratiti sudbinu potpore maslini što nije bilo, na primjer, rečeno i za pjetlove. Tako će maslinari odsad biti nadgledani, a Krpina bi poticao svako stablo masline. Za razliku od njega, Tonči Tadić bi poticao masline koje se obrađuju, ali ne i one koje se ne obrađuju. Da nije bilo vrućine i ljeta možda bi doznali i stajalište između potpore i nacrtane masline ili možda mišljene. I dobiva li se, nešto kasnije spomenuto, djevičansko maslinovo ulje u

komponenti djevičanskog od maslina koje ne dira vlasnik ili od onih koje vlasnik obraduje!

Potpore kozama i korovu nije prošla

Onda se prešlo na ekološki insekticid odnosno buhač, koji ne bi bio skup, a kompletirao bi ekološku proizvodnju hrane ekološkim insekticidom. Uopće, buhač je u modi ove sezone u nas, ali amandmani o poticajima prošli nisu. Što je i razumljivo. Jer tamo gdje raste buhač nije problem uzgojiti ga nego se samo suzdržati od čupanja istog. Pa će proizvođačima buhača biti dopušteno da ne rade ništa ne bi li na kraju svega imali buhač i to uredno prodali.

Izgleda da nam se vraćaju i radne zadruge, a Dino Debeljuh založio se za izvorne pasmine. Problem kod izvornih pasmina bio je u tome hoće li se one zvati *hrvatske izvorne pasmine* ili samo *izvorne i zaštićene pasmine*. Dino je bio pogoden činjenicom što su u Italiji kao izvorne talijanske pasmine u svoj zakon ugradili istarsku kozu. Istrani su miran svijet, ali ne dopuštaju da im se dirne kozu. Diranje

koze očito je zastupnika Dina potreslo toliko da se iz komentara ministra Pankretića dalo zaključiti da je on sa zastupnikom raspravljača dugi i o problemu istarskih goveda. Zbog čega je Dinu pao mrak na oči. Jer govedo i nije toliko izvorno, što u terminologiji znači da *istarska koza* prolazi, a *istarsko govedo* ne. Zato ili možda i ne, ali zastupnik je povukao čitav amandman.

Dalo se primijetiti kako je vlada, slučajno ili ne, sad kad je u frci, ostavci i uopće u prigodi da se boriti za svaki glas, prihvati daleko više amandmana zastupnika nego se to radi dosad. I to onih vladajućih kao i onih u oporbi. Ili je nejasno tko je više gdje ili su se u ovoj zemlji zastupnici pokazali poljoprivredno kompetentni za razliku od ostalih resora gdje im stručnost i nije zamijećena.

Potpore za ništa ne raditi

Bilo je zanimljivo čuti i to da predložena potpora vlade uzgajivačima pšenice iznosi toliko da je najbolje uzeti potporu i posijati pšenicu, ali ne i pokositi je, jer u tom slučaju postaje neisplativa. Dok jabu-

ke i kruške imaju tako malu potporu da ih treba pobrati da bi se isplatile. Zbog toga su neki zastupnici tražili veću potporu za jabuke i kruške. Valjda da i njih ne bi trebalo brati.

Onda je opet ustao Dino i rekao da koze trebaju biti u poticaju i to čak prije ovaca. A pomažu i u vatrogastvu. To je svih razveselilo, a što je bilo s ulaskom koza u zakon nije bilo jasno. Jer je jedna mlađa zastupnica počela govoriti u korist konjogojskog. A Nikica Valentić u korist ljekovitog bilja i divljači u Lici. Slijedio je ekspoze o šećernoj repi te potrebi izjednačivanja uzgojene i ulovljene morske ribe. Pa u uvjetima kad je ribe sve manje minimalni izlov za poticaj je sve veći. To je potreslo Tončija Tadića i cijelu mu stranku kojoj jedino nije bio prihvaćen amandman. Tako se dalo zaključiti da postoji i jedna stranka kojoj se vlada ovom prigodom nije dodvoravala. A što se trebalo spoznati prateći donošenje zakona o potpori u poljoprivredi i ribarstvu. Toliko o sudbini buhača i ljekovitog bilja u Saboru u kojem klima radi i kad su zastupnici izvan dvorane. □

Željko Jerman – fotograf, slikar, performer...

Svakodnevna intimna (re)akcija

Ponekad veličanstvena gluma zna biti manje lažna od living akcije, a ponekad dugo uvježbavani teatarski performans može ispasti kao "živa istina"

Suzana Marjanić

Goran Trbuljak u tekstu u povodu Vaše izložbe *Role, rolice određuje Vas i kao "kroničara i umjetnika performancea"* (Globus, 22. lipnja 2001.). Zanima me gdje biste smjestili početak/početke hrvatskoga performansa? Primjerice, RoseLee Goldberg u knjizi Performance Art: From Futurism to the Present prvo poglavlje posvećuje futurističkim izvedbenim "pljuskama društvenom ukusu".

– Pojma nemam da sam ikad bio kroničar performansa. Za mene je već dugo godina "pravi" performans, što će reći događanje u obliku predstave, prošlo vrijeme. A kako sam izrazito ne-hajan prema svojim radovima i izložbama, nisam mario ni za osobnu performans-kronologiju, a kamoli pratio sve što drugi rade na tom području. Poznajem, naravno, mnoge umjetnike kojima je performans glavni način izražavanja, pratim zbivanja koliko mogu; no, uistinu, više nemam onog davnog i divnog mladalačkog entuzijazma da baš sva događanja posjećujem. Dijelom je za to kriva i moja zdravstvena situacija. Naime, već više od deset godina ništa ne čujem; i što ēu, primjerice, raditi na performansi temeljenom na zvuku ili riječi? Osim toga, posljednjih sam godina pomalo psihički rastrojen, što rezultira depresijom... ako idemo do kraja i – nihilističkim raspoloženjem. Ali ipak i dalje uporno vjerujem u suvremenu umjetnost – neoavangardnog predznaka i ne želim da se naveđeno smatra dekadentnim. Trenutačno sam tako raspoložen i mislim da se to pozitivno reflekira u mojim recentnim djelima – foto-slikama velikog formata na samostalnoj izložbi *Role, rolice* (u HDLU, 2001.) i u sklopu dva ju izlaganja s Borisom Demurom pod nazivom *Chaos-Art*. Konkretno imenovanje rada ispišem, a sami tekstovi sve kazuju – *Praznina, Fuck All, Strah, The End...*

"Estetizacija" životinske žrtve

Na pitanje o počecima hrvatskoga performansa teško je odgovoriti jer se u nas u likovnom stvaralaštvu jednako kasnilo za aktualnim svjetskim gibanjima, kao i u književnosti. Tako, primjerice, Mangelos *oliti* Dimitrije Bašićević cinično u *Aprilskim tezama* spominje kako je uzor klasičnim kunsthistoričarima i akademskim slikarima Josip Račić – s obzirom na tendencije svog

vremena – "golio štafelaj". Zapravo, sve ovisi o tome što smatrate performansom. Osobno smatram da su tu uključene par-

si dalje mirno sjediti, hladan i ozbiljan kao da se ništa nije dogodilo? A također i kolektivno "povlačenje" u uski kružok i jav-

i njihovim curama koje (zgroženje) nisu to htjele gledati; ali kad smo sjeli za stol, s užitkom su papale. Koja je razlika između kupljenog pileteta, *zaklanog* na traci i onog *ubijenog* nožem, vlastitim rukama? Prvo, prisilio sam

žio kako bih realizirao svoj artistički moto – "postojim i ostavljam trag. Želim se zabilježiti u vremenu i prostoru, te društvu u kojem živim". Smatram da su te pretpostavke osnovni kreativan pokretač od prapočetaka umjetnosti do danas, da se ništa u suštini nije promijenilo doli tehnoloških mogućnosti – od zemljane boje do kompjutora!

Važno je naglasiti i sljedeće. Dok se Vlasta Delimar u to vrijeme počela *nalaziti*, slagati kockice mozaika drukčije nego što su je dotad učili u našim zastarjelim obrazovnim institucijama, već tada sam imao izgrađen svoj artiški svijet. Već sam iza sebe imao nekolicinu važnih osobnih istupa, primjerice, 1975. godine u organizaciji Galerija grada Zagreba (danasa Muzeja suvremene umjetnosti) i preko tek osnovanog Centra za fotografiju, film i televiziju (CEFFT) priredio sam "samostalku" *Subjektivna fotografija*. Nadalje, direktor GGZ-a,

22. 7. 1997.

*Volim dolaziti u tučionicu vina
"Pule," smeta domaće hrane na kojima
lijepo kontaktiram. Kao jutros na Jutarnju,
upravo vlasnicu. Temeću otalog, "neće"
mas što projedujemo isti tip fotoaparata
(canon) i brodice (Istanka).
O piću da ne pićem ...*

Krleža kao zagovornik prepotopne likovne umjetnosti, klasičnih "vrijednosti", bio je u nas čista štetočina!

no nedjelovanje skupine *Gorgona* mogli bismo protumačiti i kao zajedničku performans-akciju.

Kako opravdavate estetizaciju životinske žrtve, primjerice, spomenuli ste slučaj Hermanna Nitscha koji je u happeniniza koristio krvavo meso i iznutrice, ili kao što u tekstu Čovik od žira (Jutarnji list, 23. veljače 2002.) performans s klanjem purana što ga izvodi Pino Ivančić opravdavate iz pozicije umjetnikova vegetarijanstva, ili kao što navode primjer opravdanja životinske žrtve u ime obnove narodnoga običaja (slučaj dekapitacije vola u Pupnatu)?

– Ako se umjetnik u potpunosti žrtvuje za svoj rad i svoj život stavlja u "biti – ne biti", zašto ne bi ubio životinju ako to uistinu ima kreativno opravdavanje? Jednom sam ciglom na papiru smrskao glavu tek rođenog mačića kojega je, kako smo ih previše imali, netko pokušao "utopiti". Ostao je trag krvi i razbijenog mozga. Uz to sam zalijepio fotku žene koja na golim dojčkama drži mace. Rad je i meni bio "prejak"; no, ako ste ikad gledali kako se sat-dva i više muče u vodi kamenom uronjeni mačići, ovo je bila spasonosna gesta. Taj rad svojedobno je odbijen na Salonu mladih u Zagrebu, a Mladen Lučić, inače član žirija, koliko se sjećam, rekao je: "Jerman, ovo ti je krvav rad (u pozitivnom smislu); no, nije za takvu manifestaciju." Tada sam kao član Društva za zaštitu životinja pronašao razlog i brigao me što drugi to ne mogu povezati. Isto mogu navesti i slučaj *living* akcije koja se sastojala od klanja pilića, pečenja krvi (predjelo) i drugog što uz to ide, a izvedene kao ručak frendovima

sebe da to učinim; pa tako je to radila moja baka! Za mene je to bio čin "umjetničkog ponašanja". Drugo, puno je ukusnije piće koje se hrani prirodno u vašem dvorištu.

Paralelizam života i artizma

Pišete o hrvatskim likovnim umjetnicima u kolumni Zagubljeni portreti za subotnji Jutarnji list. Koje ste performere do sad prikazali i kako ste prikupljali gradu o njihovu radu? Primjerice, u prikazu performerskoga rada Pina Ivančića navodite kako ste pisali umjetniku da Vam pošalje kataloge svojih performansa, pri čemu bilježite: "Umjesto da od izabranog umjetnika dobijem hrpu makar siromašnih kataloga, on mi pošalje gomilu novinskih isječaka, raznih dokumenata, pa čak i kopiju saslušanja na Prekršajnom sudu u Pazinu" (Jutarnji list, 23. veljače 2002.).

– U kolumni koja ima nadnaslov *Zagubljeni portreti* u osnovi predstavljam umjetnike koji su već dugo na sceni; međutim, njihov rad nije adekvatno valoriziran, a oni sami su na neki način na vječitoj margini. Ti "alternativci", za razliku od "oficijelih alternativaca", nisu još imali velbne izložbe u elitnim prostorima poput Moderne galerije ili Muzeja suvremene umjetnosti. Među njima ima i onih kojima je performans kao izraz bitan. Uz spomenuto Pina pisao sam o Zlatku Kopljaru, Vlatku Vincetu, Kati Mijatović, Zoranu Paveliću, Zlatanu Dumaniću, Rajku Radovanoviću... Način komunikacije ograničen je mojom gluhoćom, tako da mi i oni koji žive u Zagrebu moraju pisati. To su priče o njima; život se poklapa s artističkim djelovanjem kao što to i jest u primjerenih stvaraoca. Zato svakoga zamolim da mi uz kataloge pošalje ili donese (ovisi o mjestu stanovanja) i osobnu biografiju, što je moguće slobodnije i iskrenije ispisani životopis. S jednim od prikazanih umjetnika – Ivicom Kišem – komunicirao sam SMS-porukama, što nam se jako svidjelo. Sreli smo se koji put i u kafiću; no, većinu stvari rešavali smo mobitelom.

Trag

Dok je u vašim zajedničkim performansima – Pokušaj pojstvovanja (1979.), Desimbolizacija (1980.), Taktična komunikacija (1981.), pri čemu za naveden performans navodite kako se nalazi na granici između performansa i happeninga, living akcija Vjenčanje (1982.) te M i Ž (1983.) – Vlasta Delimar oblikovala svoju "crvenu" nit – androginu pomirbu i odnos medju spolovima, iz koje ste perspektive Vi pristupali navedenim performansima?

– Moja se perspektiva nije mijenjala ni u tim akcijama. I tu vrstu djelovanja uzeo sam kao i druge oblike kojima sam se slu-

Ako se umjetnik u potpunosti žrtvuje za svoj rad i svoj život stavlja u "biti – ne biti", zašto ne bi ubio životinju ako to uistinu ima kreativno opravdavanje?

yrsni poznavatelj recentne umjetnosti, novih medija i tome slično, Radoslav Putar, bio je oduševljen mojim "ranim radovima" i pružao mi je svekoliku podršku i pomoć. Tek poslije prihvatali su me i ostali relevantni kritičari, a u doba prvih zajedničkih radova s Vlastom Delimar bio sam već "ime". Tu valja dodati i moje iskustvo "akcijašnja" s Grupom šestorice autora koja je tada uzburkala učmalu baruštinu konzervativne kvazikulture ne samo u Hrvatskoj nego u cijeloj bivšoj državi. I ako sada pitate Vlastu *čija je ona škola*, reći će vam – *Grupe 6*. Dakle, osim mene su na nju utjecali i ostali članovi skupine – Boris Demur, Vlado Martek, Sven i Mladen Stilinović te Fedor Vučemilović.

Intervju kao odglumljena laž

Na 11. biennalu mladih u Rijeci (1981.) zajedno s Vlastom Delimar izveli ste performans Taktična komunikacija, a nakon toga izvodite samostalnu akciju Komunikacija u četiri oka za šankom kafića, pri čemu ste između ostalog u katalogu napisali kako je "svaki razgovor s publikom jedna velika predstava, odglumljena laž". Tragom navedenoga, vjerojatno opreku između performansa i glume shvaćate i kao opreku između Istine i Laži.

– Moja izvedba komuniciranja u četiri oka bila je samostalni nastavak akcije/performansa *Taktična komunikacija* izvedene s Vlastom Delimar. Dodirom smo "komunicirali" s publikom

unutar galerijskog (znači – službenog) prostora. Sve se događalo na riječkom Korzu u Malom salonu MG-a. Preko puta Salona bio je kafić i namjesto standarda da se nakon izvedbe organizira razgovor publike s autorima, predložio sam posjetiteljima prisniju stvar – razgovor uz čašicu. Naime, ma koliko bili dobro namjerni i iskreni, tijekom službenog „intervjuja“ počinjemo glumiti pred publikom – ako nikog drugog, onda sami sebe! Tim pričanjem stvaramo i dalje svoj imidž, pazimo da budemo onakvi kakvimi nas smatraju... i tada postajemo neprirodni. Naravno, taj čin samo ukazuje na tu problematiku i nimalo ne pretendira na to da ga se legalizira. Sve jedno smo na koncu prisiljeni na „glumatanje“, izigravanje samoga sebe jer, s obzirom na to da smo javne osobe, ličnosti, ne možemo izbrisati medijsku sliku o sebi samima. Ponekad veličanstvena gluma zna biti manje lažna od living akcije, a ponekad dugo uvježbavani teatarski performans može ispasti kao „živa istina“. Sve zavisi o izvodaču (ili ekipi). Načelno sam veliki protivnik svake glume i laži; forsiram spontanost i istinu. Možda sam u tom pogledu malo „staromodan“, no fakat je... što više tehničke i glume, TV-monitora, rekvizita i slično... to su moguće laži veće i nezgrapnje, a umjetnik otuđeniji od konzumenta.

Desimbolizacija muških i ženskih simbola

Završni okvir posljednjega zajedničkoga performansa M i Ž (1983.) koji izvodite s Vlastom Delimarom označen je scenom tučnjave na pozornici. Označuje li naveden performans negaciju ranijega performansa Desimbolizacija (1980.), s obzirom na to da sastavni vektor „i“ u slučaju posljednjega performansa djeluje ipak i usprkos svemu „rastavno“?

To je bio jedini dugo pripreman performans, s upotrebom puno tehničke, suradnika, rekvizita i naširoko bi se trebao pojašnjavati. Međutim, dobro ste uočili neke elemente različite od Desimbolizacije. Sve ide svojim tijekom. Pokušaj poistovjećenja bio je ukaz na nemoguće htijenje, Desimbolizacija muških i ženskih znakova i boja također „nije uspjela“... ostaje konstatacija da smo spolno određeni, muškarac i žena. Kako u životnoj, tako i u umjetničkoj praksi ono „i“ bilo je i sastavno i rastavno.

Foto-dnevnik

Koji su dodiri između „ispisanoga“ foto-dnevnika Moja godina iz 1977. i ponovljenoga foto-dnevnika iz 1997.? Kakvo je ozračje zapisa uz fotografiju sa psom (1977.) – „Obožavam životinje (gotovo sve). Mrzim ljude (gotovo sve)?“

Dvadeset godina nakon projekta ponovio sam ga i izložio na istom mjestu u Studiju Muzeja suvremene umjetnosti (nekoć Galeriji). To sam ponajviše napravio zbog konzervativnosti svog stvaralaštva, a potom i radi moguće komparacije perfekta i sadašnjosti, konstatacije za bilježene prolaznosti. Paralele je bilo lako uspostaviti jer je izasla knjiga s reproduciranim prvom „mojom godinom“ (1977.) u izdanju SCCA – Instituta za suvremenu umjetnost i Meandra.

U vezi s tekstrom o životinja i ljudima moram naglasiti da je nastao kao refleks raspoloženja jednoga dana, trenutačnog stanja duše i (li) u globali – dotičan bi nadnevak trebali razumjeti kao pjesničku figuru, metaforu... inokaz, jer zbilja nisam ljudomrzac. Negdje je netko, čini mi se Antun Maračić, ustvrdio sasvim obrnuto i rekao da sam veliki (ili nepopravljeni?) filantrop! Ne znam zašto su svi moje natuknice (ne samo ovu) shvaćali prečesto doslovce. Prvi dio je konstanta... otkad znam za sebe ljubitelj sam životinja, a objektivno bih drugi dio ispisao ovako: volim ljude, gotovo sve (neke, naime, uistinu mrzim i prezirem iz dna duše), a, vjerujte mi, kada to kaže čovjekoljubac poput mene – postoje jaki razlozi!

Usred crvenog mraka

Kakvo je bilo dubovno-estetsko ozračje početaka vašeg djelovanja u izvedbi akcija (izložba-akcija) i performans-happeninga? Kao vaša prva izložba-akcija navodi se ilegalni atak na prostor za plakatiranje kod željezničkog nadvožnjaka u Savskoj ulici (Zagreb) kad ste zalijepili elementarnu fotografiju/„parolu“ Ovo nije moj svijet (8.-9. studenoga 1974.).

To sam opširnije obradio u Jutarnjem listu krajem 2000. u feljtonu o umjetnicima i umjetnosti sedamdesetih godina. Uglavnom, atmosfera je bila užasna, grozna, jeziva... ali, s druge strane postojao je krug ljudi koji se znao suprotstaviti takvoj situaciji. Za razliku od današnjih aktera, oni su imali muda, pa se usred crvenog mraka nasuprot ostalih socijalističkih zemalja Europe u bivšoj Jugoslaviji pojavila svjetlost! Tu se slobodnije stvarala neoavangardna nova umjetnička praksa nego, primjerice, u tradicionalno „kulturnijim“ sredinama, pri čemu mislim na Poljsku, Češku, Slovačku... Konkretno – u Zagrebu se isticala stara „garde“ galerista okupljena oko GGZ-a, koja se svim svojim umnim i javno-djelatnim snagama borila za promoviranje takva artilzma. Božo Beck, Dimitrije Bašičević, Radoslav Putar uz pomoć mladih kustosa Davora Matičevića i Marijana Susovskog čine neponovljivu generaciju i usprkos svim otporima bulevarске kritičarske i politikantske branše, nerazumijevanja šire javnosti bilo je divno „probijati zid“. A to probijanje smo iz početka činili sasvim sami (kao u primjeru koji ste naveli); no, poslije smo kao Grupa morali imati instituciju iza sebe jer kako smo krenuli usred dana na javne, prometne površine, zeleći svoj rad približiti običnom čovjeku, za to je trebalo odobrenje tadašnjeg SUP-a. Ovdje su se iskazali „starci“ (danas redom pokojni)! Uz to su nam ponekad dali i nešto „džeparca“ da imamo za materijal i posudivali iz galerije što nam je trebalo – panoe, postamente, špage... Poslije kada se organiziralo dvadesetak umjetnika u Podrumu (Podroom) i kada su nas na nož dočekali konzervativni kritici poput Škunce i Depola – ozračje je bilo fantastično. Zajedno smo jači, imamo skrbitnike, fino se družimo, radimo zajedno, a uz izlaganja, projekcije, akcije, okrugle stolove i slično, u Podrumu se i tulumarilo. Nezabavno – doček Nove godine;

svatko od umjetnika donosi svoj specijalitet (uglavnom vrhunsko kulinarstvo), puno pića i trave; posjete nas i naši „mentorii“, opušteno do jutra! Slijedi po ideji Mladena Stilinovića izložba na temu jela i pića. Izlažem s tuluma ostalu veliku štrucu kruha i na njoj napišem: *Nema janjetine!*

Performans mi nikad nije bio primaran izraz, ali svjesno ili čak nesvesno i sam život – točnije, neke detalje – smatram velikim, najvećim performansom

Akcijom protiv nogometu

Možete li ukratko skicirati situaciju/kontekst akcije Ostavljanje prirodnog otiska tijela na foto-papiru (ležao sam 1h) koju ste izveli na kupalištu na Savi (Zagreb) 11. svibnja 1975. te, primjerice, kontekst akcije Intervencija na TV prijenos nogometne utakmice (10. lipnja 1978.)? Kakve su bile reakcije kad ste tijekom prijenosa nogometne utakmice u predvorju SKC-a utišali ton na televizoru i pustili glazbu Leonarda Cobena?

Otisak tijela na foto-papiru vrlo je „ozbiljan“ rad, proizašao promišljeno u komparaciji osnovnih elemenata stvaralaštva, s najjednostavnijom metodom rada unutar foto-medija, prirodnim otiskom (trag koji se naknadno kemijski ne doraduje). Napravio sam ga nakon sedam godina bavljenja fotografijom, od toga četiri onom „pravom“ (subjektivnom, eksperimentalnom ili ne znam kako je sve ne nazivaju; znam samo da su to bili egzistencijalni, grčeviti radovi). U „savskom“ slučaju dijelom su bili bitni uvjeti. Kasnije sam realizirao i „doradene“ foto-otiske, tragove tijela u armiranom betonu, na pjesku... u taj ciklus ide i rendgenski snimak cijelog mog tijela.

Rad s prijenosom utakmice je malo zajebantski... a dio je cjeline u kojoj zvukom stvaram neuobičajene situacije. Kako je Jugoslavija u tom prijenosu igrala neku vrlo važnu međunarodnu utakmicu, možete zamisliti reakciju... Inače, volim nogomet.

Akcija na Krležinu pogrebu

Kakav je Vaš odnos prema likovno-estetskim prosudbama Miroslava Krleže u kontekstu akcije koju ste izveli na njegovu pogrebu, „snimajući“ pogreb fotoparatom bez filma, pri čemu je Vlado Martek na Mirogoju sudionicima pogrebne povorke ostavljao Krležine knjige iz vlastite biblioteke (usp. katalog Grupe šestorice autora, 1998.)?

– Krleža ima knjige na svjetskoj razini, ali kao zagovornik prepotopne likovne umjetnosti, klasičnih „vrijednosti“, bio je u nas čista štetočina! On je sa strane vodio one s kojima su Beck, Bašičević i Putar ratovali još pedesetih godina. Osim toga, udvorica i malograđanin te prijatelj najvećeg diktatora na ovim prostorima! Došli smo mu odati počast na svoj način. A sprovod – državnički, počasna pucnjava, hrpa fotoreportera, televizijske kamere, osiguranje... Uz legitimiranje i zastarjelu člansku iskaznicu nekog lijevog jugoslavenskog udruženja „umjetničkih fotografija“ uspio sam se probiti do same ruke, i sve sam olfa snimao... a malo mi je trebalo da prasnam u tom cirkusu u smijeh.

Koje ste performanse, happeninge i akcije ugostili u galeriji Ghetto Akademije slobodnih umjetnosti u Splitu?

– Kako od kraja prošle godine više ne vodim taj prostor, slijedom toga više nemam ni svoj kolegij na Akademiji, a sve to jest posljedica osobnih i čisto banalnih nesuglasica s upraviteljicom. No, dok sam radio, dovodio sam im „bisere“ – Ivana Kožarica, Borisa Demura, Vladu Marteku... Posljednji performans za mog vođenja Galerije izveo je Ivan Faktor, i to je bilo nešto fantastično. Tada, krajem ljeta, točnije kolovoza 2001., tamo sam bio posljednji put. Kad smo krenuli u listopadu 1999. godine, uz izložbu koja je (navodno) šokirala profesore i većinu studenata Sven Stilinović izveo je performans Geometrija krvozdenosti o „vlasti i slasti“, pun krv junečeg srca – da bi potom sjekao pečenog janjca. Meni se njegova akcija („ima janjetine!“) kao opreka onom suhom kruhu iz Podruma, što sam prije spomenuo) fino uklopila u svečano otvaranje novog školskog prostora i nove galerije. Kako nitko osim Šukera nije nezamjenjiv, Ghetto ide dalje, a gostuju i neki poznati performans-umjetnici koje sam još ja predlagao, kao primjerice, Piño Ivančić i Vlasta Delimar.

Nedokumentirane/intimne akcije

Usprkos tome što u Vašem radu performans nije primarni izraz, možete li ipak izdvojiti neke svoje nedavne performanse?

– Performans mi nikad nije bio primaran izraz, ali svjesno ili čak nesvesno, i sam život – točnije, neke detalje – smatram velikim, najvećim performansom. Tako ga se nikad nisam odrekao, ma koliko ga periodično zaposavlja, gurao u stranu. Često izvodim namjerno neke „intimne akcije“ koje uopće nisu dokumentirane jer „umjetnost ponasanja“, gdje se takozvano „normalno“ ponasanje dovodi u pitanje, nastaje spontano ili u takvim okolnostima da bilo koja dokumentacija ne dolazi u obzir... Ostaju samo zapisi u mojim tečkama, mnogi još sa žigom „osob-

na tajna“. Ipak, izdvojiti ču „javnoizvedenicu“ *Jok-bok* koju sam izveo 4. siječnja ove godine u Malom salonu u Rijeci na otvaranju Chaos-Arta, zasebne Demurove i moje izložbe u okviru 15. međunarodne izložbe crteža. Najkraće opisano: dio viška radova i ambalaže instalirao sam u središtu prostora; plus – crni postament pod kojim su se ravnale „divne, kodakovski perfekcionističke“, zapravo, kičerajske fotografije. I imao sam u pripravi svoj „kaotičan“ mali rad *Jok-bok* iz sedamdesetih – tekst na nekoliko malih nedoranenih foto-papira. Sve je bio potpuni spontanizam, reakcija na situaciju. Organizator, kustos Branku Cerovcu, pojasnio sam: *Ako ću biti raspoložen, ide i performans; ako ne, ostaje samo instalacija.* Isprva sam pomislio – ništa od toga! Međutim, odjednom me „ulovilo“ i nitko se nije snašao, čak ni moj prijatelj Demur, tako da se stvar nije dokumentirala. Počeo sam govoriti o mediju, o „umjetničkoj“ fotografiji kao laži. Trgao sam fotografije i bacao ih na hrpu. Ljudi su se okupili oko mene. Izvikivao sam pitanje: „Wohin geht die Photographie, wohin geht die Welt?“; komunicirao s publikom: „Hoćemo i ovu zdrapati?“... Tekst je bio na njemačkom zato jer sam 1984. godine u Kasselju postavio analognu instalaciju bez javne akcije. Na koncu, uz povike *Jok-bok* na vrh svega stavio sam rad kojeg i danas cijenim kao neku vrstu opuštanja iz „preozbiljnog“ perioda polovice sedamdesetih, perioda analitičkih, primarnih i procesualnih radova.

Radna akcija na Savi

Koju ste izložbu-akciju priredili u povodu obljetnice Grupe šestorice autora 13. svibnja 2001. u podnožju Savskog nasipa?

– Na Savi sam izveo radnu akciju *Rolice, ljepotice* u svom već poznatom stilu... na foto-papir izložen suncu djelovao sam fotokemikalijama, ispisujući naslovni tekst; *drippingom* sam nanosio „fleke“, ostavljao otiske dlanom. Uz to sam cijeli dan izvodio living akciju *Korkyra on my mind (Korčula u mojim mislima)*... stalno sam imao šiltericu s natpisom Korčula, te uza se veliku, sasvim klasičnu, ali vrlo efektno izvedenu (neki bi rekli „umjetničku“) fotografiju koju sam snimio na Korčuli... te svima blebato o svojoj barci, točionici vina „Pule“ gdje redovito zalam, skojima itd.

Kako tumačite da u Enciklopediji hrvatske umjetnosti u izdanju Leksikografskog zavoda Miroslav Krleža (svezak 1, 1995.; svezak 2, 1996.) ne postoje, primjerice, natuknice akcija, body art, happening i performans?

– Jednostavno – bez komentara.

I na kraju pitanje koje sam postavila i Tomislavu Gotovcu (Zarez, 20. lipnja 2002.) – koje biste hrvatske performere izdvojili?

– Oprostite, ali na ovo pitanje ne mogu odgovoriti. Umjetnost nije sport pa da se može točno stopericom odrediti tko je prvi, tko drugi, a tko treći! Imam svoje „simpatije“, ali i imena za treću ligu. No, to je moje privatno gledanje; a kako i sam pišem o drugima, zadržat ću ga za sebe... „intimna tajna“ – ne otvarati! **z**

skupovi

Može li bez granica?

O diskurzu gostopravstva i arroganciji svjetskih moćnika u Tawn Hallu razgovaralo je više od dvije stotine prestižnih umjetnika i teoretičara. Ostalo je otvoreno pitanje može li bahato gostopravstvo temeljeno na vlasništvu i pravu biti zamijenjeno prihvaćanjem Drugog bez ucjenjivačkog podsjećanja na vlasničke odnose

Translating Class, Altering Hospitality, Congress CATH 2002, Leeds, Velika Britanija, od 21. do 23. lipnja 2002.

Biljana Kašić

«Uzak Tanje, poljske umjetnice u Veliku Britaniju suočio ju je s materijalnošću granice Zapada i granicom izbjegličkog prostora», rekla je u svojem izlaganju *The Last Resto-rt? (Posljednji povratak)* Katarzyna Murowska-Muthesius, iskušavajući sama izbjeglištvo u Velikoj Britaniji u posljednjem desetljeću. Riječ je o prostoru koji se imenuje kampom za izbjeglice s neslutljivim konotacijama izvedivih maštarija, a nerijetko i izbjegličkim logorom, koji nas uzgred, ne slučajno, prijava uz *image* «palestinskih» nastambi ili onih izmeđenih stanovnika/ca Afrike; o prostoru koji određuje danas intrigantna mjesta pripadnosti, prolaznosti i prijelaznosti. Tanja, nosiv lič iz eksperimentalnog filma koji je u tek u fragmentu prikazan na kongresu CATH, održanog u Leedu od 21. do 23. lipnja ove godine, funkcioniра – što je naizgled bizarna činjenica – kao prototip «žene s Istoka». Rušenjem Berlinskog zida kao simbola fizičke i ideološke granice, tisuće žena s tzv. Istoka hrli prema tzv. Zapadu zbog socijalne oskudice i/ili preživljavanja, iluzije materijalnog «zova», profesionalnog uspjeha ili potrage za srećom. No prijepornost granice danas, tog doslovnog izlaza/ulaza, postaje paradoksalno još vidljiva, često neprijelazna s neobičnim obilježjima psihičke torture. Ona se ne zrcali toliko u identitetskom sindromu «i/migranta» ili «i/migrantkinje», koji je udomljen u dosjeima carinskih službi, inih ministarstva unutarnjih poslova useljeničkih zemalja, ekspertnih timova koji naplaćuju njegove ili njezine «triumatske» boli, koliko u moći reprezentacije identitetske karte. Naime, suvremeni reprezentacijski režim, što je zorno pokazala navedena izlagateljica, uspostavlja *trafficking*, feminističkim žargonom – moderno ropstvo i «prostituciju» kao mesta dominantne slike «žene s Istoka», ili kao gotovo jedine kodove njezine identifikacije. Ona se svodi tek na ta dva, naturalizirana *imagea*, poput poljske emigrantkinje Tanje. Iz njezina identifikacijskoga kartona gubi se njezina profesija (Tanja je, usput, vizualna umjetnica), a ostaje ono što je dostatno u strukturi ženskog arhetipa – svodljivost na tjelesnu ljeput i privlačnost pretpostavnu za svodevine i svodnike.

Bez osobne političke subverzije

Jer tek to se da «unovčiti» na tzv. Zapadu samo stoga što Zapad tek to pripušta u metonimiju vizualizacije tzv. Istoka, koja se pojačava u mješavini s još bizarnijom

žudnjom za njegovom egzotičnošću. Uz čitav niz sociološko-antropoloških objašnjenja, meni se ovaj tren čine najprikladnijim ona koja bih nazvala «podsjetni-

marksizmom, posve svejedno je li posrijedi radnička klasa, srednja klasa, viša klasa, a klasificiranja se obavlaju oko drugih kriterija. Vratimo se temi gostopravstva koja je neosporno političko pitanje u svjetu mnogostrukih migriranja, mapiranja, izmještanja, pomjeranja i posjećivanja, izvučeno iz diskurza privatnosti tzv. obiteljskog herbarija posebno nakon što su tiskana predavanja sa seminara koje je Jacques Derrida održao 1996. godine, pod naslovom *De l'ospitalité: Anne Dufourmantelle invite Jacques Derrida à répondre* (1997).

Gostopravstvo kao politička kategorija

Političnost gostopravstva je ono što je odredilo govor o njemu bilo da se raspravlja o politici gostopravstva, o suvremenim praksama gostopravstva, o gostopravstvu unutar različitih diskurza od filozofijskih do književnih, o gostopravstvu kao jednostavno susretu. Stranac, drugost, rasa, klasa, tudinac, gost, izbjeglica, sve su to figure koje dotiče koncept gostopravstva u svakom izravnom i zbiljskom, te simboličkom činu. Čuveni antropolog i sociolog Zygmunt Bauman u svom izlagaju-

čelu pripadnosti globalnom demusu, je li konstrukt građanina & građanke dovoljni ulaz u prostor raspodjele moći? Posebno imajući u vidu činjenicu da, jedino ako pripadaš nekoj državnoj teritorijalnosti, kako je prvotno već rekao Zygmunt Bauman, postaješ građanin ili građanka dok oni koji to nisu nemaju nikakvo ljudsko značenje. Zaključak koji izvodi Sayyid činičan je u mjeri u kojem je istinit; obzirom da je značenje građanke/grajdanina upitno jer crpi smisao samo iz pozicije što nije ona/onaj Drugi, dakle iz pozicije negrađanke ili negrađanina, čemu inzistirati na njemu? Što je vrijednost putovanja svih drugih u zajednicu građanina/grajdanki ako je arrogancija granice s onima koji joj ne pripadaju jedina navodno vrijednosna mjeru i/ili okosnica? Podsjećajući na činjenicu da je odnos demokracije i gostopravstva tipičan za zapadnoevropske države temeljen na vlasničkim odnosima i pravu, on isto tako upozorava na novi tip razdjelnice koja se upliće u taj prostor, a to je ona, prijatelj/neprijatelj. S obzirom na to da se identifikacija neprijatelja oblikuje u diskurzu potpune demonizacije danas, što se zorno vidi unutar suvremene kraljice *war against terrorism*, odnos prema imigrantima koji Zygmunt Bauman s pravom naziva ratom, ali onim neobjavljenim, postaje sve negostoljubiviji dobivajući opasne rasističke značajke. Ili, neprijatelj je upravo onaj koji je danas objekt rasizma u državama koje unatoč deklarativnoj korektnosti, pokazuju rasističku politiku nizom regulatornih praksi. Štoviše, on je u galeriji ljudskih likova na svjetskoj pozornici ono niže vrijedno biće, *infra human*, i zato ga treba uništiti, a što je iznimno problematično mjesto koje zove na uzbunu. Riješiti se neprijatelja znači ne samo napustiti taj diskurz poziva na podjelu koja separira, prepoznaje, stigmatizira, provizorno naslućuje, miriše i radi hajku na Druge, nego osvijestiti i dokinuti u osnovi fašističko hijararhiziranje ljudskosti (niža i viša ljudska rasa) koje je u krajnjoj posljednosti pogubno za ono što zajedničkim imeniteljem jednostavno nazivamo ljudska rasa. Iz motrišta politike zapadnoevropskog državnog scenarija, što predlaže Sayyid, to znači takvu mogućnost gostopravstva Drugih koja bi značila ne samo toleranciju i priznanje tog Drugog nego dijeljenje prednosti bez podsjećanja na «vlasnički odnos» i s prisankom na prihvaćanje onoga, što se iz bahatoga gostopravstva Evrope čini nepojamnim. A to je prihvaćanje provincijalizacije i marginalizacije vlastita iskustva kako bi se moglo ozbiljiti gostopravstvo uopće.

Neprosvetiteljstvo muzeja

Riječ je o gostopravstvu koje znači prostor susreta i dijeljenja u mogućnosti stalne zamjene i protočnosti uloga gosta i domaćina, stranca i domoroca, ili o onom tipu otvorenosti na koju nas poziva sami riječ «gostopravstvo». Biti s drugima znači, kako to u iznimno izazovnom izlaganju ističe Gayatri C. Spivak, imaginirati i djelovati na predlošku rizične vrste prakse. To je «ples po žici rizika, a ne vježbanje suošćenja». Umjesto unosnog biznisa međunarodnih šetača i šetačica koji nepristojno unovčuju svoje facilitatorske vježbe i vještine kako bi ljudi u lokalnim zajednicama naučili/e vježbati gostopravstvo, ona predlaže nešto posve drugo. Treba «vježbati kako imaginaciju baciti što dalje» ili vinuti je do dekodiranja poruka o viziji života koje nam se bacaju u lice, a tiču se gostopravstva oko ljudskosti u življenu jednog s drugim. Ona podsjeća na izravni akt ponuđenja smisla susreta gosta i domaćina iz jednostavnog razloga što život sam u kalkulaciji vlastita trajanja sve više biva nevažan i besmislen. Primjer samoubojica bombom u palestinskom otporu koji je sve prisutniji, zorni je primjer toga, metonimija je ništavnosti i samoukidanja sebstva Drugog, prijeteće mjesto ljudske savjesti. Kako razabrat koncept gostopravstva, slijedeći njenu misao, kada se intimitet zbiva putem smrti i samodes-

**Za Martina McQuillana
gostopravstvo je
poetička konvencija,
inovativni čin koji
postaje ovjeren tek
radikalnim prihvaćanjem
Drugog i drugosti, bez
kalkulacije**

nju o sudbini čovječanstva u posttrinitaričkom svijetu postavlja pitanje gostopravstva na razinu urgentnog zahtjeva. U trenutku odsutnosti vizije a time i odsutnosti politike dok, parafrazirajući izlagatelja, globalni parametri pokazuju i nadalje osvajanje i koloniziranje svijeta, možemo preživjeti jedino ako smo pristojni i fini jedni prema drugima; stoga koncept gostopravstva mora biti «prirodna žudnja» svakog čovjeka na svjetu danas. Za razliku od Zigmunta Baumana koji je radio i staromodni pojam *viziju boljeg života*, izazivajući dirljivu naklonost zbog rijetko osjetilne ljudskosti iskazane u nastupu, Martin McQuillan dvoji oko bilo koje vizije. On ističe aporiju gostopravstva («uvjetujuće neuvjetovano») koja uvijek transferira politiku odnosa prema Drugom, dok samo gostopravstvo nazivaje zahtjevnim metonimijskim sustavom ili metaforom. Referirajući se na suvremenu svakodnevnicu, on je razgovijetno imenuje siromaštvo gostopravstva, dakako ne u onom kvantitativnom smislu nego u semantičkom. Kako ponovno proizvesti dar davanja i dar prihvaćanja, kako omogućiti susret gosta i posjetitelja, a ne misliti nužno unutar pravila zakona, pita se izlagatelj. Za njega je gostopravstvo zapravo poetička konvencija, inovativni čin koji postaje ovjeren tek radikalnim prihvaćanjem Drugog i drugosti, bez kalkulacije. Da to nije jednostavna preobrazba svjedoči Bobby Sayyid u svojem izlaganju o demokraciji u postzapadnom poretku. Naime, opreke u susretu gosta s domaćinom su unaprijed ukodirane i dio su nepisanog ugovora, pretpostavljajući vlasničke i etičke odnose koje nije izgledno premostiti. Pojednostavljen, dok domaćin ima vlasništvo, gost bi morao imati moralnu odgovornost pri ulazu u vlasnički prostor domaćina; stoga gostopravstvo nije samo etička gesta već puno više: ono se uvijek tiče vlasništva, moći i teritorija.

Rasističko demoniziranje imigranata

Ako je ideja zapadnog modela demokracije: dati moći jednakima s nama po na-

strukcije i kada nema nikakva razloga ni objašnjenja osim te poruke, poruke samog čina. Nije li upravo taj susret, koji je u osnovi susret s vlastitim sobom, «apsolutna greška gostoprimeštva s američke strane», pita se nadalje Gayatri Spivak. Kako živjeti uopće ako dokinemo mogućnost gostoprimeštva, odnosno kako omogućiti pogled koji čuje poruke o ljudskoj zajednici zacijelo nije izazov. Ono što mi se čini očudjuće uzbudljivim, a to je kontekstualiziranje problema i pitanja unutar različitih iskustvenih naracija. Iz kojeg mjeseta odnosno prostora govorimo, određujuće je bilo pri artikulaciji suvremene opsesije s Drugim odnosno drugošću, kako je zgodno primijetio Isaac Julien, jedan od najintigrantnijih filmskih autora o Africi kao kontekstu svojeg tzv. autohtonog doma.

Zajedno s postkolonijalnom teoretičarkom umjetnosti Irit Rogoff, on daje izravnu kritiku koncepta muzeja kao kulturne razlike odnosno paradigmatične formule za stalno proizvođenje Drugog i drugosti, otvarajući time ključna pitanja poput kolekcioniranja ljudskog iskustva, klasificiranja historijskog vremena, pitanja pripadnosti i nepripadnosti i sl.

Cemu služe muzeji i što skupljaju do ideologiskog sjećanja o *imageima* Drugih i uskladištavanju značenja o reduciranim i ideologiski fokusiranim pogledu, cemantirajući kulturnu razliku kao moć oko definiranja Drugih, bilo je ključno pitanje rasprave. Ustanova koja važi za mjesto najvećeg zapadnoevropskog prosvjetiteljstva postaje apsurdno neetičko i neživotno prebivalište svjedočeći posve suprotno od svoje intencije, izravno protuprosvjetiteljsko načelo. I dok Isaac Julien predlaže alternativni projekt tzv. muzeja kao mjeseta cirkuliranja bezbrojnih vremenitosti jer tek njihov pluralitet u dinamičkom umrežavanju zrcali životnost ljudskih umijeća, Irit Rogoff se pita u kojoj je mjeri moguće otvoriti prostore praksi za one koji su sve vrijeme u povijesti bili potlačeni, poniženi, obesmišljeni.

Jeka u Town Hallu

Ksenofilijski pristup znači učiniti mogućim putem tisuće izložbi afirmativnu vizualizaciju onih koji su bili tek egzotični primjeri muzeja, ali i ići, kako ona vrlo jasno kaže «dalje od identiteta koji nose to traumatsko iskustvo disbalansirane moći». To je moguće tek onda ako se svu identiteti, kako ona dalje razrađuje svoju etičku poziciju, stave na poziciju nule, na svoj početak. U kojoj su mjeri pojmovi kreolizacije i hibridizacije primjereni tom kritičkom zahtjevu preobrazbe, tek nalaže odgovore. Jer razumjeti proces povratka u prizivu vlastita iskustva (koloniziranog i zlorabljenog) naknadno i bez mogućnosti ulaska, čini se dostojanstvenom, ali iznimno prijepornom i zahtjevnom načinom. Istoj onoj koja smjera razriješiti kontradikciju muzeja kao mjeseta kulturnog dohvata povijesnih rascjepa i trauma i potencijalno onog koji bi priskrbio slojevit pristup povijesti. Pitanje ulaska u povijest epistemološko je i etičko pitanje. Jesu li povijest i jezik spremni za gostoprimeštvo Drugih, sve je to, uz posve nove naglaske, tvorilo raster razgovora o temi prevodenja preobrazbe i pristupa klasi i gostoprimeštvo. Gostoprimeštvo se zbivalo u Town Hallu, odnosno staroj gradskoj vijećnici Leeda. Kako su se glasovi pretapali i gubili zbog iznimne jeke u prostoru, izlagateljice i izlagatelji su silazili s podija idući u susret onima koji su im postavljeni pitanja. I Zygmunt Bauman, i Gayatri Spivak i... Meni se to učinilo znakovito važnim. Možda i zato što se užitak teorijskoga gostoprimeštva dogodi kada se ide ususret višesmerni. Potaknuta Spivakinim prijedlogom o nuždi imaginacije, pokušala sam samo za tren imaginirati sličnu situaciju u našim akademskim svjetovima. Zamisljam i slikam se izgubi. Napor nije velik, glasno sam komentirala pri povratku. Teorijsko gostoprimeštvo tiče se kako teorijskog znanja, tako i teorijske pristojnosti. □

skupovi

Čovjek u službi života

Bioetička razmišljanja nužna su kako bi se povratio dignitet relativiziranim etičko-moralnim principima, ali i da bi se utemeljila nova etika sposobna odgovoriti izazovima modernog doba

I. Lošinjski dani bioetike, Mali Lošinj, od 17. do 19. lipnja 2002.

Barbara Stamenković

U Malom Lošinju su održani od 17. do 19. lipnja **I. lošinjski dani bioetike**, znanstveno-kulturna manifestacija koju su organizirali Hrvatsko filozofsko društvo, Hrvatsko bioetičko društvo i Grad Mali Lošinj. Ideja o uteviljenju jedne ovakve manifestacije nastala je, prema riječima organizatora, nakon iznimno uspješnog međunarodnog simpozija *Bioetika i znanost u novoj epohi*, koji je održan u Malom Lošinju od 24. do 26. rujna prošle godine, u sklopu **10. dana Frane Petrića**. Rezultati prihloženih *Lošinjskih dana bioetike* dopuštaju nam ustvrditi kako je stvoren institucionalni okvir u kojem će se na najbolji mogući način intenzivirati bioetička rasprava u Hrvatskoj, ali i njezin razvoj unutar svjetskih tokova. Planirano je da se *Lošinjski dani bioetike* održavaju svake godine u lipnju, a sastojat će se od dvaju organizacijskih dijelova: međunarodnog simpozija o stalnoj temi *Bioetika i nova epoha* i okruglog stola o nekoj od aktualnih bioetičkih tema, što bi redovito bilo popraćeno i brojnim kulturno-umjetničkim događanjima. O ciljevima manifestacije, njezinoj važnosti za bioetičku raspravu, ali i općenito o njezinu mjestu i ulozi na domaćoj i međunarodnoj znanstvenoj i kulturnoj sceni, na otvorenu skupa govorili su Ante Čović, supredsjedatelj Organizacionog odbora *Lošinjskih dana bioetike*, Ivan Šegota, predsjednik Hrvatskog bioetičkog društva, Milan Polić, predsjednik Hrvatskog filozofskog društva i Dragan Balija, gradonačelnik Malog Lošinja, a sudionicima se obratio i ministar Antun Vujić.

Impresivna raznolikost tema

U prva dva dana skupa održavao se simpozij *Bioetika i nova epoha*, u čijem je sklopu brojne i raznolike probleme razmatralo četrdesetak znanstvenika iz Hrvatske, Tajvana, Novog Zelanda, Sjedinjenih Američkih Država, Rusije, Bugarske, Njemačke i Italije. Tematski raspored referata na simpoziju obuhvatio je gotovo sva područja recentne bioetičke diskusije. Najveći broj izlaganja ipak je bio posvećen pitanjima iz biomedicinskog područja, odnosno pitanjima biomedicinskih istraživanja i medicinske prakse. Pritom je bilo riječi o medicinskoj skrbi, liječničkim kodeksima, transplantacijskoj medicini, umjetnoj oplodnji, genetici i genetičkom inženjeringu, a u većem broju referata razmatrani su problemi vezani za eutanaziju kao jednu od bitnih tema bioetike. No, osim biomedicinskih pitanja, mnogi su sudionici simpozija govorili i o ekološkim temama, pitanjima zaštite okoliša i održivog razvoja, genetski modifiranim organizmima i socijalnoekološkim problemima. Mnogi su bioetiku, njezin nastanak, razvoj i budućnost, promatrati u društveno-humanističkoj perspektivi, bilo da se radi o filozofiji, sociologiji, pravu, politici bilo ekonomiji. Tematski vrlo raznolik simpozij, pone-

kad i iznenadjući (bioetički fraktali u "starim bosanskim tekstovima"; može li Taijiquan postati temom bioetike?), po-

pristupa i spremnosti na dijalog kao posljedici uvida u kompleksnost i potrebu integriranja svih ljudskih spoznaja putem znanstvenog dijaloga, ali i potrebu razmjene nacionalnih i kulturnih iskustava. Tako je izlaganje svakog od sudionika bilo tek načinjanje teme, jedna vrsta "okvira za razmatranje", koji je kroz diskusiju dobivao puninu pristupa i sagledavanja.

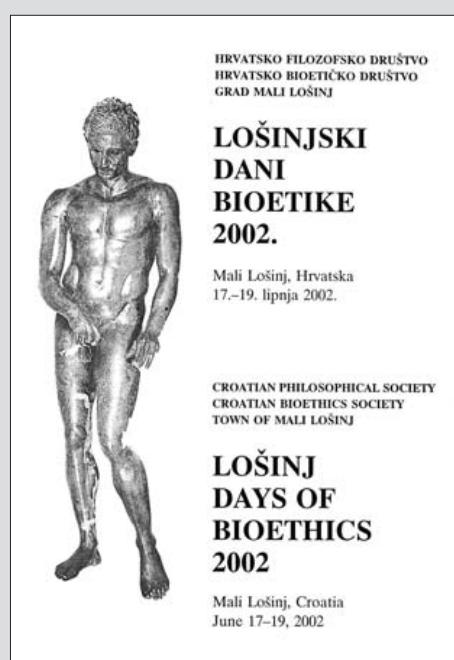
Novi zadaci etičkih povjerenstava

U drugom dijelu *Lošinjskih dana bioetike* održan je okrugli stol na temu *Mjesto i uloga etičkih komiteta u bioetičkoj teoriji i praksi*. Tijekom okruglog stola bilo je riječi o pitanjima strukture, ciljevima i svrhamu etičkih komiteta, o obrazovanju njihovih članova i metodama donošenja etičkih odluka radi odgovaranja na aktualne probleme medicinske i znanstvene prakse. Naiome, zbog uznapredovalih znanstvenih spoznaja i tehničkih mogućnosti, prvenstveno na polju biomedicine, pokazuje se potreba za preispitivanjem dosadašnjih moralno-etičkih vrijednosti. To vrijedi kako za teoretsku razinu, tako i za konkretne slučajeve, na području istraživanja i u radu s bolesnicima. Etičko bi povjerenstvo tako trebalo propitivati etička načela i osiguravati njihovu primjenu u istraživačkim i zdravstvenim ustanovama, nadzirati ispitivanje lijekova i donaciju organa, odobravati znanstvena istraživanja, osiguravati poštivanje pacijentove osobnosti, zaštiti pacijentova prava u medicinskom tretmanu i prava ispitanika u biomedicinskim istraživanjima. Etičko povjerenstvo trebalo bi promišljati i o spornim pitanjima odnosa prema djeci i mentalno zaostalim i mentalno oboljelim osobama, sudjelovanju rodbine u etičkom odlučivanju, davanju suglasnosti za medicinski tretman ili njegovo odbijanje. Zadaća je etičkog povjerenstva savjetovati i podupirati, kao i osigurati primjerenu etičku edukaciju. Kompleksnost etičkih problema i odluka u ovom području čini jasnom potrebu udruživanja snaga iz različitih područja ljudskog djelovanja i mišljenja u radu etičkog povjerenstva. Sve to bilo je tematizirano u izlaganjima hrvatskih i slovenskih znanstvenika na ovom okruglom stolu, a ona su predstavljala tek uvod i poticaj za duge i sadržajne diskusije.

Urgentnost etičke i pravne regulacije u području osnivanja i rada etičkih komiteta rezultirala je raspravom o sasvim konkretnim problemima s kojima se suočavaju svi oni koji su, na ovaj ili onaj način, uključeni u rad etičkih komiteta, a i zaključci okrugloga stola nisu bili tek formalni. *Lošinjski dani bioetike* obilovali su i kulturno-umjetničkim događanjima. Sudionici su imali prilike pogledati izvrsnu kazališnu predstavu *Lošinjske stilske vježbe* u izvedbi kazališta JAK iz Malog Lošinja te posjetiti nekoliko izložbi u Pučkom otvorenom učilištu u Malom Lošinju i Kulji u Velom Lošinju (*Glazbena umjetnost na poštanskim markama Republike Hrvatske, Lošinjska svečanost glazbe 21. lipnja 2002.*, izložba umjetničkih fotografija Bare Vinković Veselje za zbiljski svijet, izložba Livade i brajde Miljenke Šepić te izložba bioetičkih publikacija).

Mali voli velike znanstvenike

Lošinjski dani bioetike potvrdili su se širinom i aktualnošću problematike, kvalitetom izloženih radova, spremnošću sudionika na suradnju i razmjenu iskustava kroz žustre diskusije, izvrsnom organizacijskom izvedbom, te bogatstvom kulturno-umjetničke i turističke ponude. Ova će manifestacija po svoj prilici i načinu godinu okupljati znanstvenike iz svijeta u multidisciplinarnom pokušaju rješavanja gorućih problema ljudskog opstanka, vraćanja ljudske moći u domenu etike i odgovornoga djelovanja prema čovjeku i svijetu. A prvi *Lošinjski dani bioetike* ostati će zabilježeni kao nezanesljiv doprinos svjetskoj bioetičkoj misli i potvrda hrvatskih znanstveno-kulturnih potencijala. □

Najšire moguće određena bioetika nužna je u ovo doba oslobođene tehnološke moći koja prijeti ukupnim uništenjem, djelujući slijepo, vođena zakonitostima kapitalizma i političkim igrarama

nudio je interdisciplinarni pristup problemima okupivši filozofe, liječnike i druge zdravstvene djelatnike, teologe, sociologe, pravnike, agronome...

Nužno širenje pojma bioetike

Bioetika pokušava sagledati ukupnost odgovornosti za ljudski opstanak i opstanak života u cjelini. Dakle, ne samo da bioetika pokriva područje tradicionalne etike međuljudskog odnosa nego proširuje horizont ljudske odgovornosti na cjelokupnu prirodu i sav život, uzimajući budućnost kao vremensku kategoriju nove odgovornosti, odgovornosti koja neće pokrivati samo domenu individualnih postupaka nego i kolektivnu praksu. Tako najšire moguće određena bioetika nužna je u ovo doba oslobođene tehnološke moći koja prijeti ukupnim uništenjem, djelujući slijepo, bez brige i stvarna znanja o posljedicama, vodena zakonitostima kapitalizma i političkim igrarama. Bioetička promišljanja ne samo da su nužna kako bi se povratio dignitet relativiziranim etičko-moralnim vrijednostima, dobivenim u nasljeđu iz tradicionalne filozofije, nego da bi se utemeljila nova etika, i to *bioetika*, sposobna odgovoriti izazovima modernog doba i potrebama današnje, kolektivne, budućnosne odgovornosti za cjelinu svijeta i života. U tako obuhvatno bioetičko određenje ulaze onda i svi ovdje razmatrani konkretni problemi, iz medicinske prakse, iz biotehnologije i ekologije, iz prava, teologije, kao i neka filozofska promišljanja. Svaki od tih konkretnih problema pritom je razmatran s jasnom svješću o njegovoj pripadnosti puno široj i presudnijoj bioetičkoj problematici. Vidjelo se to iz ozbiljnosti

Ispravljanje prošlosti

Kako se moglo pisati a da se ne spomene progon i njegove posljedice za sve nas?! Da se ne spomenu prazne i urušene kuće, napuštena zemlja koja više nije davala ploda, maslinici koji su se osušili zbog zapuštenosti... Kako ne spomenuti beskrajnu bol našeg naroda koji je morao otići otognut od naslijedenih korijena

Claudio Ugussi

Analiza stanja u kojem se nalazi kultura talijanske etničke skupine u Hrvatskoj mora uzeti u obzir povijesni i socijalni osvrt koji bi ovdje mogao biti opširno definiran kako bi ostavio više prostora dalnjem produbljivanju i ocjenjivanju. Kultura – shvaćena u širem smislu same riječi i koja obuhvaća sve aktivnosti koje se poduzimaju radi uzdizanja vlastita duhovnog položaja.

Nedvojbeno je da su događaji koji su uslijedili neposredno nakon Drugog svjetskog rata bili odlučujući u kulturnom razvoju preostalih Talijana u Istri, s obzirom na to da je veliki dio kulturnog života koji se razvio u regiji i u Rijeci, od 1945. do danas, obilježen upravo čvrstom namjerom da se očuva vlastiti identitet. Sigurno je da se neke vrijednosti, sad već nepovratno izgubljene, ne mogu obnoviti. Otišle su s onima protjeranima sa svoje zemlje, imanja, iz prirodnog habitusa. Stara kultura odjednom je prekinuta, odnoseći sa sobom običaje, jezik, umijeća i zanate, dijeleći se u tisuće rukavaca po Italiji i ostatku svijeta: *modus vivendi* koji ima smisla samo u određenom socijalnom kontekstu zemlje iz koje potječe i koji, jednom kad zaluta u druge predjele, nestaje.

Progoni i integracija

Govoreći o tome, talijanska dobitnica Nobelove nagrade Rita Levi Montalcini, u svom *Pohvalnom govoru nesavršenosti (Elogio dell'imperfezione)* potvrđuje: "Etičko-socijalni sustavi kojima je pojedinac bio izložen u mladosti, kako oni u plemenima izoliranim od civilizacije, tako i oni iz najrazvijenijih zapadnih i istočnih suvremenih civilizacija, određuju ponašanje mladeži i odraslih. Stvara se tako neraskidiva veza među članovima određene etničke skupine, ujedinjenih pod istim načelom i izloženih krajnjem žrtvovanju za obranu vrijednosti slijepo prihvatećih u pretpubertetskom dobu."

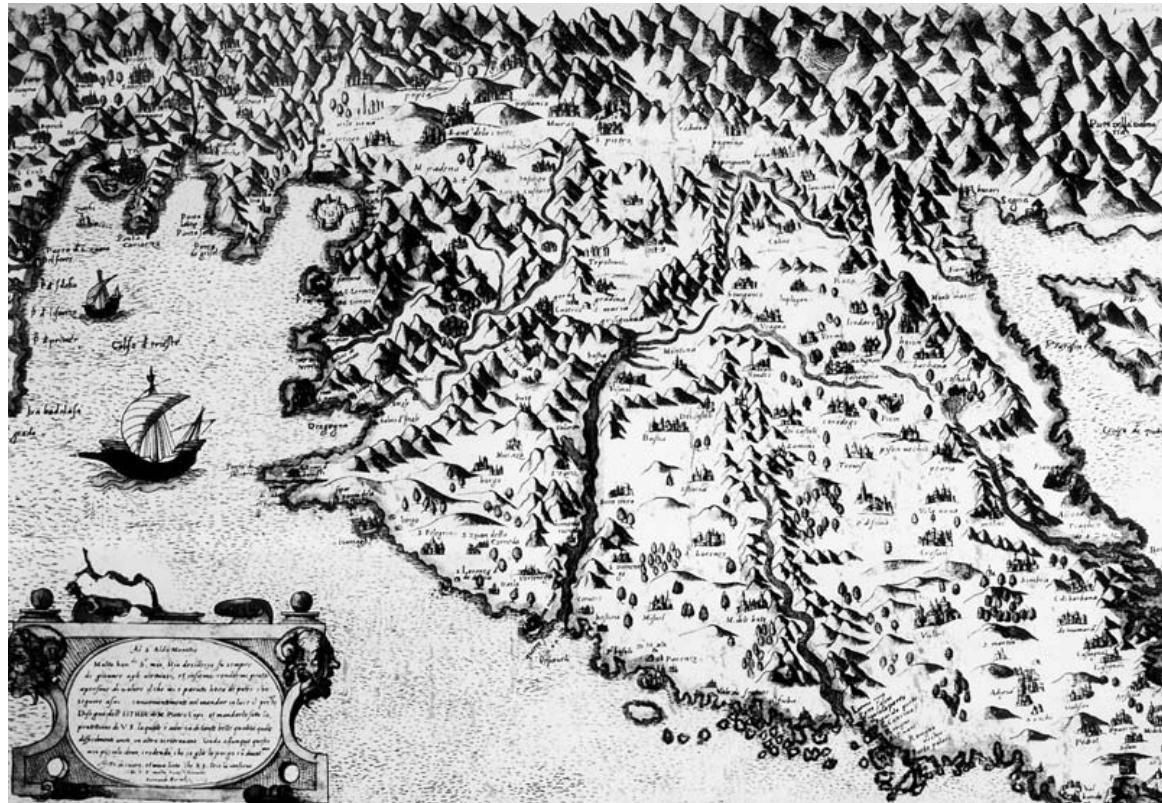
U našem je kontekstu krajnje žrtvovanje bio progon. Neraskidiva veza među članovima naše grupe bila je prekinuta povijesnim dogadjajima. Rijetki koji su ostali – proleteri (djelomično

zbog ideologije, djelomično zbog toga što su većinom pripadali radničkoj klasi) – suočili su se s potpuno novom stvarnošću i

metizma, ali sadržajno i značajski povezana s matičnom zemljom. Čak i onda kad je naša poezija postala čvršća zbog doprino-

kao bih da su onda Quintini Basani i ostali slikari njegova razdoblja, naglasili sav pathos i snagu koja izbjiga iz odnosa umjetnika i njegove zemlje.

Još je eksplicitnija poruka književne proze; dovoljno je prisjetiti se nekih najsimboličnijih naslova kao *Kovčeg od kartona (La valigia di cartone)* Nelide

Stara generacija, zbog davne pouke, ima već u svojoj tvrdoj kori utisnut DNA preživljavanja i mogla bi i ustajati; treba se zato pobrinuti za nove klice, dati im da propupaju kako bi se mogli otvoriti puni povjerenja i kako bi u našem društvu mogli slobodno raditi

brzo su shvatili da je nakon velikog progona za njih otkucala nulta godina. Shvatili su i da se neke vrijednosti moraju sačuvati i da je na njima, "preživjelim", staviti grb na pokušaje, koji su ponekad bili podmuklo prikrivani ali često surovo očiti, da se obezvrijedi i ukine ono što je ostalo od njihova jezika, od njihove kulture. Ali ako nije tako, kako se objašnjava cijelokupna aktivnost koja se održavala godinama kroz generacije mudrošću i strpljivošću, zašto je instinct, veliki učitelj očuvanja vrste, neprestano navodio da nasljede treba zaštiti i očuvati po svaku cijenu, da treba raditi (čak i tajno, bez nagrade i priznanja), da treba podnosići, najčešće u tišini, u očekivanju boljih vremena?

Talijanski intelektualci koji su ostali ovdje mogli su se prebrojiti na prste; a trebalo je prije svega misliti na naše škole – one koje su se uspjeli očuvati (mnoge su, naime, zatvarane državnim dekretima). Nesumnjivo, zasluga za očuvanje naše etničke skupine pripada učiteljima i to ne samo zbog njihova rada u školama s djecom nego i rada u okrilju Zajednice Talijana. U međuvremenu je na zagrebačkom i ljubljanskom sveučilištu (jer onda još nije bilo dopušteno studirati u inozemstvu) stasala nova inteligencija Istrijana, pa tako i Talijana. Istdobro su se radala prva književna djela, na početku u poetskoj formi, stidljivo, približavajući se struji talijanskog her-

sa novih glasova, koji su vidjeli u starim dijalektima najprikladniji način izražavanja, čak i tad izlazi na vidjelo svijest, objava, da se pjesnikova unutarnja slabost rađa i oslobođa iz puno očitije slabosti našeg vanjskog svijeta. Napokon, upravo zbog *lacrimae rerum* poteku *lacrimae hominum*.

Utjeha poezije

Jedan od najautentičnijih autora bio je Ligio Zanini, koji se može definirati kao pjesnik-simbol naše etničke skupine zbog svog mukotrpнog života. Borac (s partizanima) za slobodu, uvjeren u internacionalni socijalizam, završava na Golom otoku. Nakon toga je nastavio poučavati u našim školama, završivši na kraju sam, baveći se ribarenjem. Napustio nas je potpuno uvjeren da se može razgovarati još samo s galebom Fileipom, posljednjim vjernim prijateljem. I Loredana Bogliun nas je uvjerala sa svojim *Masiere* da je njezina zemlja jedini istinski protagonist. "Cvijet Istre je srce koje kuca", reći će pjesnikinja, potpuno predana zadaći da to srce jednom počne kucati jednoglasno sa srcem njezina naroda. I u drugim izražajnim oblicima, kao primjerice u likovnoj umjetnosti, uvijek je prisutno to *prenošenje* od osobitosti našeg pejzaža i osjećaja koje on pobuduje do načina izražavanja na platnu. Tako, na primjer, ako je u "crnim jedrima" Fulvia Jurića zabilježena sva dramatičnost rastanka, krajnjeg putovanja, re-

Milani, *Podijeljeni grad (La citta divisa)* Claudio Ugussia, zatim patničkog iskustva Zaninu u *Martin Muma, Terra rossa e massiere Maria Schiavatoa*, pa *Jedna istarska obitelj (Una famiglia istriana)* Esteru Barlessiu, *U Rijeci, jedno ljetu (A Fiume, un' estate)* Enzu Mestrovicha. U ovu istarsku književnu prozu se nesumnjivo ubrajuju i Franco Sodomač, autor porijeklom iz Umaga koji živi u Trstu, sa svojim djelom *Pustolovina jednog jadnog Istra (Avventura di un povero Fiume)* i Fulvio Tomizza koji sa svojom *Materadom i Istarskom trilogijom* započinje razdoblje onoga što će se kasnije definirati kao "književnost granice".

Treba istaknuti da se naša proza objavljuje nešto kasnije u odnosu na poeziju. Ali kako se moglo pisati a da se ne spomenu progon i o njegove posljedice za svih nas?! Da se ne spomenu prazne i urušene kuće, napuštena zemlja koja više nije davala ploda, maslinici koji su se osušili zbog zapuštenosti i sad kao sablasti svjedoče o jednoj staroj radinosti? Kako ne spomenuti beskrajnu bol našeg naroda koji je morao otići otognut od korijena? To je bio tabu, jedan od mnogih u prošlom režimu. Zbog toga mnogima od nas nije preostalo drugo doli tješiti se poezijom hermetizma, kroz koju se moglo izraziti, na manje eksplicitan način, egzistencijalno nezadovoljstvo koje nas je obuzimalo.

Od oportunizma prema demokraciji

Uvjeti režima otežavali su sve naše izdavačke aktivnosti vezane uz EDIT, posebno *Glas naroda (Voce del popolo)*, koji je dnevno morao objavljivati ružama ukrašena slavna osvajanja socijalizma i njegove rukovodeće klase, dok je oko nas neprijatelj bio skriven i zavidio nam. Samo postojanje Zajednice Talijana postalo je upitno zbog odluka koje su donošene odozgo i zbog ljudi koji su postavljeni na njeno čelo. Tako je, na primjer, i CPLA (Circolo dei poeti, letterati e artisti – Krug pjesnika, književnika i umjetnika) "kroz svoju funkciju aktivnog subjekta" ulazio u tu logiku i u njegovu su se statutu nalazila ova osnovna načela: "...uspostaviti socijalističke odnose samouprave između kulture nacionalne skupine i svojih uživatelja..." zatim: "...njegovati među svojim mlađim generacijama, na posebno određene načine, slavne tradicije otpora i socijalističke revolucije".

Ali u današnjim uvjetima, živeći i radeći u novom okruženju mlade demokracije Hrvatske kao pravne države, i uz puno stariju demokraciju zemlje našeg porijekla s druge strane, jesmo li sigurni od bilo kakve diskriminacije? Budući da sva naša aktivnost na području kulture velikim djelom ovisi o potpori ovih dviju država, treba se nadati da su oportunizam i političke igre definitivno iza nas. Sama činjenica da nismo samodovoljni može proizvesti kompleksne zbog kojih se možemo osjećati kao građani drugog reda, koji nas mogu kočiti u našem radu na umjetničkom i književnom polju, kao da nisu bili dovoljni egzistencijalni nemiri pojedinaca ili čitavih zajednica. Stara generacija, zbog davne pouke, ima već u svojoj tvrdoj kori utisnut DNA preživljavanja i mogla bi i ustajati; treba se zato pobrinuti za nove klice, dati im da propupaju kako bi se mogli otvoriti puni povjerenja i kako bi u našem društvu mogli slobodno raditi.

*S talijanskoga prevela
Irena Deiuri*

* Pročitano na okruglom stolu *Položaj talijanske manjine u Hrvatskoj*

Talijanska manjina u Hrvatskoj

U organizaciji Hrvatskoga helsinskog odbora i Zaklade Heinrich Böll, 19. lipnja je u Zagrebu održan okrugli stol *Položaj talijanske manjine u Hrvatskoj*. S tog skupa objavljujemo uvodna izlaganja književnika Claudio Ugussia i Giacoma Scottija.

Uz uvodničare, skup su pozdravili veleposlanici Italije Fabio Pigliapoco i Švicarske Paul Vidman, a u njegovu su radu sudjelovali Žarko Pušović, Nenad Popović, Furio Radin, Milan Rakovac, Damir Grubić, Andrea Feldman, Silvano Zili, Tonko Maroević, Melita Sciucca, Jadranka Huljev, Fulvio Šuran, Dushko Delmato, Srdan Dvornik, Sinan Gudžević, Ratko Vlado Aleksić, Sanja Roić i Flavio Andreis.

TEMA,

Jesmo li jednak?

Talijanski pisci u Hrvatskoj bili su isključeni iz enciklopedijskih rječnika hrvatskih pisaca, kao na primjer iz Leksikona hrvatskih pisaca. Ne nalazimo ih ni u enciklopedijskom rječniku stranih pisaca. Jednostavno, tretira ih se kao nepoželjna strana tijela

Giacomo Scotti

Moj doprinos ovoj temi ne govori o točno određenom sadržaju, iznijet ču neke bilješke koje sam zapisao vozeći se u vlaku, putujući iz Trsta za Zagreb preko Ljubljane. Krenuo sam malo prije ponoći da bih u glavni grad Hrvatske stigao u prvim jutarnjim satima: zbog granica nisam mogao spavati.

Scenarij za odlazak

Odmah nakon Drugog svjetskog rata, talijanski ministar vanjskih poslova Carlo Sforza izjavio je u parlamentu: "Mi ćemo osigurati slavenskoj manjini jezičnu i kulturnu slobodu. To je za nas pitanje časti i političke mudrosti." Ubrzo su, međutim, događaji obojeni fašizmom pogazili te riječi. Dana 25. rujna 1943. u Pisinu, predstavnici Narodne fronte oslobođenja iz Istre su objavili pripojenje ove regije Hrvatskoj, proglašili su zastarjelim sve zakone Kraljevstva Italije i istodobno su objavili "pravo talijanske nacionalne manjine na slobodu jezika, škole, tiska, na kulturni razvoj i na autonomiju". Ubrzo nakon oslobođenja 1945. godine, Vladimir Bakarić je svečano prisegnuo u Rijeci, obećavši da će biti priznata "potpuna autonomija" tom gradu nastanjenom tada s više od četrdeset tisuća Talijana. Iste godine u Rijeku i Istru bili poslani Milovan Đilas i Edvard Kar-

delj sa zadatkom – kako će kasnije otkriti Đilas u svojim *Sjećanjima* – da "različitim pritiscima navedu Talijane na odlazak". I bi

živio i umro u Rijeci u prošlom stoljeću (1905.-1981.). Tražimo da se hrvatski povjesničari umjetnosti, pišući o *Književnosti u Rijeci* dvadesetog stoljeća, uz Gervaisa, Antića, Bakarčića, Cuculića, Derenčina, Dežmana, Grohovca, Kabalina, Kompanjetu, J. Polić Kamova, N. Kamova, M. Stojovića, V. Sušnja i nekih drugih, mrtvih i živih, većih ili manjih, sjete i pisaca na talijanskom jeziku, jučerašnjih i današnjih. A ima ih mnogo, kako pokazuje nedavna dvojezična antologija *Citta` di carta / Papirnat grad* fumanologa Aljoše Pužara. Ispravno je istaknuti ulogu hrvatskih časopisa *Riječka Revija*, *Dometi*, *Istra* i drugih prisutnih u riječkoj i istarskoj književnoj

koja je i njihova domovina. Takva politika je zasigurno pogrešna ako zbog načina na koji funkcioniра manjine ne vole Hrvatsku. Domovina koju ne vole svi građani je slaba, a i ne baš lijepa. I osmijeh čini ljepotu. Hrvatska ne zna pružiti osmijeh manjinama.

Bogatstvo koje nose Drugi

Nedavno je jedan talijanski ministar (desnice), Carlo Giovannardi, okupio u Veneciji predstavnike svih postojećih manjina u Italiji (milijun i pedeset tisuća pojedinaca: tristo tisuća Nijemaca, sto tisuća Francuza, dvadeset tisuća Grka, pedeset tisuća prijateljnika provansalskoga govornog područja, tri tisuće autohtonih Hrvata i drugih četrdeset ti-

kulti (imamo, naime, najveći postotak intelektualaca: od pisca do lječnika, od učitelja do novinara, itd.) često smo ponižavani upravo kroz našu povijest i kulturu: ponižavani smo šutnjom i obezvredivanjem. Pogleđajte koliko je talijanskih pjesnika i drugih pisaca sudjelovalo, na poziv Društva hrvatskih književnika, u "karavanama poezije", u književnim večerima po različitim gradovima naše zemlje, na sastancima, kongresima, pri okruglim stolovima, i tako redom. Nitko ili gotovo nitko u posljednjih dvanaest godina! Simpozij koji je organizirao Hrvatski helsinski odbor (HHO) za ljudska prava – sastanak na kojem prepoznajem neke od najdemokratskih ličnosti hrvatske kulture, od Puhovskog do Grubiše, od Milana Rakovca do Sanje Ročić, i mnogi drugi, trebao bi i mogao označiti preokret na političkom i kulturnom planu, na način da se političke manjine smatra, tretira i valorizira kao sastavni dio hrvatskog građanstva.

Pravo, a ne dar

Preostali Talijani su prihvatali Hrvatsku i Sloveniju kao svoje države i poštuju ih kao lojalni građani, u dobrom i lošim vremenima. U našoj pedesetogodišnjoj povijesti kao manjine ne postoji nijedan slučaj u kojem bi sud reagirao jer je neki Talijan povrijedio suverenitet ili neovisnost zemlje, prvo Jugoslavije, a kasnije Hrvatske i Slovenije. Ovi Talijani plaćaju poreze kao i svi drugi građani, njihovi sinovi služe vojsku kao i svi unovačeni mladići, navijaju za svoje zemlje – Hrvatsku i Sloveniju – u internacionalnim sportskim natjecanjima, pomažu pri stvaranju mostova prijateljstva i suradnje između zemlje čiji su građani i Italije koja je njihova domovina porijeklom. Ono što hrvatska i slovenska država njima daju u vidu škole, kulturnih ustanova, novina nije stoga dar. Njima je to dano kao i svim građanima; a premašilo je čak i kad se čini da primaju više. Hrvat može birati između deset i više dnevnih novina, Talijan ima samo *La voce del popolo* (*Glas naroda*) sa svega nekoliko stranica. Postoje mesta nastanjena mnogim Talijanima – od Lussinpiccola i Chersa do Albona, a u kojima nema talijanskih škola. I tako redom. Dakle, čak i kad su pozitivno izdvajani (nekki kažu "privilegirani"), građani koji pripadaju manjini teže žive svoj svakodnevni život nego ostali građani. Njihov je svakodnevni život stalna borba protiv ugnjavanja autokratskog ustrojstva i primitivnih i imbecilnih birokrata koji ne primjenjuju zakone, protiv prijeteće asimilacije, protiv ne razumijevanja... Eto, njima je potrebno da ih većina više razumije. Tražimo danas, a tražit ćemo i sutra, ovo razumijevanje da bi jednako mogli uživati ljudsko i građansko dostojanstvo. Tražimo to od jednog naroda, hrvatskog, koji je zajedno s Talijanima sašao na stoljetnom putu kroz jadransku, mediteransku i evropsku civilizaciju. □

Želio bih da se na nas Talijane u Hrvatskoj (ima nas sve zajedno oko dvadeset tisuća) gleda kao na bogatstvo, a ne da nas se – kako to često čine određene hipernacionalističke i ksenofobične političke struje hrvatske desnice – smatra nekom vrstom dosadnih muha, ako ne i petokolonašima

kulturi u posljednjih pedeset godina, ali se ne smiju zaboraviti talijanski *Horizonti* (*Orizzonti*), *Umetnosti i rad* (*Arte e lavoro*), *Barka* (*La battana*). Ako nas naši hrvatski sugrađani, u prvom redu intelektualci, ne poznaju, teško će moći cijeniti i valorizirati naš doprinos kulturi zemlje i državne općine.

Talijanski pisci u Hrvatskoj – živući i mrtvi – bili su isključeni iz enciklopedijskih rječnika hrvatskih pisaca, kao na primjer iz Leksikona hrvatskih pisaca. Ne nalazimo ih ni u enciklopedijskom rječniku stranih pisaca (*Leksikon stranih pisaca*). Jednostavno, tretira ih se kao nepoželjna strana tijela.

Kao takvi, čak su i oni najvažniji isključeni i iz čitanki osnovnih i srednjih škola u Hrvatskoj. S "kulturnom" politikom tako niskog profila, zasigurno se ne pridoni stvaranju okruženja u kojem se hrvatski građani etničke manjine, i s njima pisci i drugi intelektualci, mogu izjasniti kao zadovoljni i entuzijasti te zemlje

suća onih koji su imigrirali zbog posla, osamnaest tisuća Katalanaca, sedamdeset tisuća Slovenaca) i izjavio je: "Odlučili smo raditi zajedno kako bi pronašli zajedničku strategiju. Potpisali smo sporazumno dokument. Došao je trenutak da se na manjine gleda kao na bogatstvo." Želio bih da se na nas Talijane u Hrvatskoj (ima nas sve zajedno oko dvadeset tisuća) gleda kao na bogatstvo, a ne da nas se – kako to često čine određene hipernacionalističke i ksenofobične političke struje hrvatske desnice – smatra nekom vrstom dosadnih muha, ako ne i petokolonašima.

Ne raspolažemo velikim ekonomskim sredstvima kao slovenska manjina i određene skupine Hrvata u Trstu, koje imaju vlastite banke, industrije i ostalo. U četrdeset i pet godina socijalizma i u deset godina tuđmanovskog post-socijalizma, preostali Talijani izgubili su svaku ekonomsku moć, osim toga, kao manjina najvećim dijelom urbana čije je bogatstvo i snaga u prvom redu u

S talijanskog prevela
Irena Deiuri

*Pročitano na okruglog
stolu *Položaj talijanske manjine
u Hrvatskoj*

Drinka Gojković i Tonči Majić

Kraj dvosstrukih igra

O povratku
 nacionalističkih desnica na političku scenu u Srbiji i Hrvatskoj u Mostu Radija Slobodna Evropa razgovarali su u Beogradu Drinka Gojković, koordinatorica nevladine organizacije Dokumentacioni centar, ratovi 1991-1999, a u Splitu Tonči Majić, predsjednik Dalmatinskog komiteta za ljudska prava

Omer Karabeg

Stiče se utisak da je nacionalistička desnica ponovo glasna i u Srbiji i Hrvatskoj. Propagatori mržnje u Tuđmanovo i Miloševićevu vrijeme opet dobijaju mjesto u medijima, vlast se pravi da to ne vidi, reaguju jedino usamljeni intelektualci, koji su na takve stvari reagovali i u Miloševićevu i Tuđmanovo vrijeme. Djelite li taj utisak, gospodo Gojković?

– Drinka Gojković: Da, de-lim. Jedino ne mislim da se ta nacionalistička desnica ikada izgubila sa javne scene. Taj duh je zapravo bio prisutan tokom svih ovih malobrojnih godina od završetka ratova.

– Tonči Majić: Mislim da je to dio jednog prirodnog i sasvim očekivanog procesa i da se jačanje i slabljenje utjecaja nacionalističke desnice događa u valovima. Nakon pada tuđmanizma došlo je najprije do uplašene reakcije desnice koja se povlači, očekujući nekakav revanš, a onda, kada taj revanš nije uslijedio, sasvim je prirodno da nacionalisti pridižu glave. Ali ni u kom slučaju ne onoliko koliko u vrijeme Tuđmanova režima.

Gospodo Gojković, zašto je baš u ovom trenutku desni nacionalizam toliko agresivan?

– Drinka Gojković: Mislim da to ustvari nije desni nacionalizam u najčistijem vidu. To su ekscesne grupe za koje niste sigurni koju vrstu ideologije imaju. Oni naravno u nekom svom spoljašnjem obliku zaista neguju desničarsku retoriku, ali mi se čini da su oni, pre svega, orijentirani na ponovnu upotrebu verbalnog i neverbalnog nasilja u društvu. Zašto sada? Pa, čini mi se da u generalnoj razobručenosti i razdešenosti društva u Srbiji ne-ma validnih političkih opcija koje bi mogle da predstavljaju nekakvo jezgro koncentrisanja društvenih snaga. A uz to, i to je čini mi se glavni razlog, desnu ideologiju i izrazito nacionalističku politiku zastupaju neki od glavnih predstavnika vlasti i to onda, razume se, daje krila svima onima koji smatraju da mogu tom tipu mišljenja i ponašanja da daju neki svoj javni doprinos.

Odgovornost za neugodne odgovore

Gospodine Majiću, da li je, po Vama, hrvatska vlast spremna

otkrivanjem masovnih grobnica Albanaca po Srbiji prošle godine koje su sada potpuno zaboravljenе.

– Drinka Gojković: Da, to je potpuno tačno. Vlasti bi, da se one pitaju i da nema međunarod-

kav naročiti krivac, a, ako jeste, onda je krivac u istoj meri kao i svi ostali. Hrvatska brani svoj osivački mit o Domovinskom ratu i zbog toga uopšte ne može da se uhvati u koštač sa bilo čim što je po svom karakteru direktno suprotno Domovinskom ratu, onakvom kakav se on zamišlja i predstavlja.

Hladnjače daju racionalan odgovor

Iz tih frustracija, iz tog pokušaja da se sačuva neka, da kaže-mo, kvazi čista pozicija u odnosu na prošlost, proizilazi užasnna konfuzija za javnost. Jer, ono što presudno formira javno mnenje, to je poruka koju šalje vlast. Ukoliko bi vlast pokušala da se bavi činjenicama koje su vezane za ratna zbivanja, a ne pitanjima čija je krivica i ko je najviše kriv, čini mi se da bi korist bila višestruka. I meni nije jasno zbog čega se nikao od političara u Srbiji i Jugoslaviji ne odlučuje na taj korak. Mislim da bi bio napravljen ogroman iskorak, ukoliko bi neko od glavnih, bilo republičkih bilo saveznih funkcionera, izasao pred javnost i rekao – jedan od naših prioritetskih zadataka je da rasvetlimo, recimo, pitanje hladnjača koje su se vozile Srbijom tokom ne zna se koliko vremena, ko je u tome učestvovao, gde su tela tih ljudi koja su vožena po Srbiji u hladnjačama. Zvući potpuno strašno kad čovek počne i da misli o tome, već sama pomisao na to izaziva jezu. I da ta jeza ne bi postala nešto iracionalno, s time se zaista mora izaći pred javnost odlučeno i potpuno faktografski. Te volje nema. Vlast, na žalost, neće da se bavi činjenicama, jer se boji da bi činjenice mogle da imaju neželjene posledice po nju samu, ne shvatajući da jedino činjenice mogu da je sačuvaju tu gde je.

Blagoslov za šutnju

Cini mi se, gospodine Majiću, da je u Hrvatskoj svaka rasprava o ratu zatvorena donošenjem deklaracije u kojoj se veliča Domovinskog rat, kao i usvajanjem deklaracije o tome da Hrvatska nije izvršila agresiju na Bosnu i Hercegovinu.

– Tonči Majić: Ne bih to tako fatalistički komentirao. Zapravo ste u pravu, međutim, morate znati da ama baš svaka osoba u Hrvatskoj zna da je Hrvatska vojska bila angažirana u ratu u Bosni i Hercegovini i da je to bila agresorska vojska. To će ljudi pričati u četiri oka, ali kad se pojavi treći, obojica će se praviti da o tome ništa ne znaju. Taj čvrsti stav koji je zauzela aktualna vlast da Hrvatske vojske nije bilo u Bosni i Hercegovini, a posebno da Hrvatska nije bila nekakav agresor, ušutkala je recimo političarku Vesnu Pusić koju praktički više ne možete čuti u Saboru. Jer, kad je ona u jednom trenutku rekla da je Hrvatska vojska bila u Bosni i Hercegovini, uslijedili su napadi sa svih strana i bila je prisiljena povući se.

Tvrđite, dakle, gospodine Majiću da većina ljudi zna pravu istinu o ratu, ali se ne usuđuje to da kaže?

– Tonči Majić: Da, uzmimo, na primjer, nelegalne deložacije 1993-94. godine. To je izgledalo otprilike ovako: na vrata obitelji, koja nije bila hrvatske nacionalnosti, nahrupila bi grupa od 10-

15 hrvatskih vojnika, najčešće pi-janih ili polupijanih, provalili bi vrata i isprebjali članove obitelji kao bi ih natjerali da napuste stan, no to najčešće nije bilo potrebno, jer su ljudi iz straha napuštali svoje stanove i svoju imovinu. Takođe je slučajeva bilo na tisuće širom Hrvatske. Vojna policija, još uvijek aktualnog, komandanta Mate Laušića imala je naređenje da ne pomaže tim ljudima, već da samo popiše imena i prezimena ljudi koje zatekne u stanu, bez obzira jesu li tamo legalno ili nelegalno, jesu li stanari ili provalnici. U to vrijeme je ama baš svatko u hrvatskim gradovima znao što se događa njegovim susjedima druge nacionalnosti. Svi su se, međutim, pravili da ne znaju. Nitko se nije usudio započeti razgovor o tome.

Bez apriornih zahtjeva

Gospodo Gojković, mislite li da i u Srbiji ljudi znaju istinu o ratu i zločinima, samo se ne usuđuju da je kažu, da li se samo prave da ne znaju istinu ili je zaista ne znaju?

– Drinka Gojković: Pa mislim da se neki prave, ali da se ogroman broj ne pravi. Određen broj svakako zna šta se događalo, zanimao se sve vreme, svih ovih proteklih 10 godina, i sticao to znanje na način koji nije bio nikakav, ni jednostavan. Mislim da je dosta veliku grešku napravila naša alternativna, antiratna scena time što je na samom početku postavila jedan moralistički zahtev koji ne može da se ispunjava – svako ko želi da zna, može da zna. Ne može da zna, jer na kraju krajeva to nisu bila događanja koja su se dešavala u istom austoratu, vrata do vrata. To se ipak odigravalo na jednoj geografskoj udaljenosti koja stvar čini apstraktijom i koja omogućava ljudima da ne poveruju u ono što im nije prijatno da poveruju. Ali kad se ljudi susretnu sa činjenicama, oni reaguju. Znam da su nakon prikazivanja BBC-jevog filma o Srebrenici *Krik iz groba* na državnoj televiziji, prethodno je dva puta prikazan na Televiziji B-92, ljudi odjednom dobili blisku predstavu o tome što se tamo dogodilo. Moje je iskustvo da ljudi u najvećoj meri reaguju na ličnu ljudsku tragediju kad dobiju priliku da je vide, a te prilike nisu česte. Zato mislim da ne treba postavljati apriorne zahteve, niti imati apriorna očekivanja. A potpuno ne prepostavljati da moralan čovek mora smesta moralno da reaguje. Meni se čini da je to neumesan i neopravdan zahtev, zbog toga što su zamke u koje je njegova moralnost upada bile takve i tolike da ih je stvarno bilo teško izbeći. Ne želim nikoga da amnestiram, samo hoću da kažem da jedno društvo sazreva kroz postupno, teško i komplikovano građenje odnosa prema jednoj takvoj užasnoj, nedavnoj prošlosti kao što je bila naša.

Podrška tihe većine

Mislim da je za odnos prema istini o ratu i zločinima dosta indikativno ponašanje vlasti i dijela javnosti prema Haškom tribunalu. Stvara se jedno konstantno nezadovoljstvo, konstantan otpor prema njemu. Vlast ne kaže da oni koji su optuženi za ratne zločine moraju u Hag zato što su počinili zlodjela, nego zato što to zabitjeva međunarodna zajednica. To je ona dvosstruka igra koju

Ratni zločini na međunarodnoj burzi
Gospodin Majić je pomenuo zainteresovanost međunarodnih organizacija da se ratni zločini osude. Ustvari, vlasti se bave ratnim zločinima isključivo pod pritiskom međunarodne zajednice, i to iz pragmatičnih razloga, da im ne bi bile uvedene sankcije ili da bi doabile nekakav kredit. Cini mi se da je to bio slučaj i sa

nog pritiska, sve te probleme i ratova i zločina počinjenih u njima najradnije gurnule iza zavesa. Kad je reč o Srbiji, vlast pre svega pokazuje samo svoju frustraciju u odnosu na sve to. Rado se odriče Miloševića, a sa ovim delom njegove hipoteke, koji je zapravo presudan, ne zna šta da radi. Zbog čega se vlast tako ponaša? Mislim da je duboko uverena da narod nikako ne želi da sazna bilo šta o tome da je Srbija zaista učestvovala u ratovima, niti o tome da su Srbi činili ratne zločine, i zbog toga se potpuno povlači od javne rasprave o toj vrsti problema. Istovremeno pokušava da nekako ostavi van fokusa javne pažnje pitanje o karakteru tih ratova. Mislim da u tom pogledu postoji sličnost između vlasti u Srbiji i Hrvatskoj. Srbija, ne baveći se ni pitanjem ratova, ni pitanjem ratnih zločina, pokušava da dokaže da ona nije nikakva.

Majić: Najveći broj zatvorenika u Lori bili su civili pohvatani u okolini Kupresa. Postavlja se pitanje kako su oni, u trenutku kada je Bosna i Hercegovina već bila suverena, mogli biti prebačeni preko državne granice?
Gospodine Majiću, da li je to bio slučaj i sa

stalno vlasti u Srbiji i u Hrvatskoj igraju oko Haga. Zar se, gospodine Majiću, dio javnosti u Hrvatskoj ne odnosi prema generalima Mirku Norcu i Anti Gotovini kao da su malte ne nacionali heroji.

– **Tonči Majić:** Da, to ste točno primijetili, ti ljudi postaju počasnim građanima čitavog niza hrvatskih gradova. Dobivaju svoje ulice, barem neki od njih, i slavi ih se na čitav niz drugih sličnih načina. Međutim, ima i ljudi koji se drukčije ponašaju. Evo, generalu Norcu sudi sutkinja koja će sasvim sigurno razbiti iluzije onih koji misle da će on ponovno biti na slobodi, a kamoli da će biti dočekan kao heroj. Mislim da će uz više upornosti nešto slično biti moguće i u nekim drugim procesima. Tu, prije svega, mislim na slučaj Lora. Jednostavno, ne može unedogled braniti ratne zločince.

Ali dosta je onih koji pozdravljaju to što Ante Gotovina nije uhapšen i što se vješto krije. Mnogi mu se dive što je uspio da pobegne.

– **Tonči Majić:** Točno. Ovdašnja javnost u prevelikom broju Gotovinu ne doživljava kao ratnog zločinca, niti zna previše detalja o onome što je činio. Ali to neće tako ostati. Recimo, prije dvije ili tri godine ništa loše

niste smjeli reći o policajcima kojima se sada sudi za zločine u Lori. Kada je Dalmatinski komitet prije dvije godine organizirao konferenciju za novinare na kojoj je tražio smjenu komandanta vojne policije koji je odgovoran za sve to što se događalo u Lori, stiglo je nekoliko desetaka prijetnji smrću i to meni osobno. Međutim, kada je nakon toga uslijedio čitav niz članka s užasnim detaljima, gdje su se opisivala masakriranja tih nesretnika u Lori, nismo više primili nijednu prijetnju, nitko više nije protestirao na naš telefon. Dapače, nakon članka u jednom tiražnom hrvatskom tjedniku koji je stao na našu stranu, uredništvo tog tjednika primilo je oko tridesetak poziva. Veliki broj onih koji su zvali, bili su, barem su se tako predstavljeni, pripadnici Hrvatske vojske, bilo je i desetak svećenika, i svi oni su dali podršku istraživanju ratnog zločina u Lori. Eto, to je ono što nas je definativno ohrabril i učvrstilo u namjeri da zaista treba ići do kraja i da možemo računati na tihu većinu.

Negativni reprezentant isfrustrirane nacije

Kako vi, gospodo Gojković, gledate na odnos javnosti i vlasti u Srbiji prema Haškom tribuna-

lu? Recimo, imamo slučajeve da se optuženi za ratne zločine ispraćaju u Hag kao heroji. Onda, dobar dio štampe se divi načinu kako se Milošević brani u Hagu. Raduje se, recimo, kada Milošević diskredituje nekog svedoka. Kao da je on nevin čovjek, nepravedno optužen, pa treba applaudirati svakom njegovom uspješnom potezu.

– **Drinka Gojković:** Ne mislim da je to razlog zbog kojeg se čuje taj aplauz. Sto se tiče ispraćaja Milana Martića u Hag, pretostavljam da na njega mislite, postoji krug ljudi koji verovatno nikada neće promeniti svoje stanovište i oko toga se zapravo ne treba suviše truditi. Na njih se ne može uticati. Ali ono što je bitno, to je da je Hag u Srbiji ustvari jedva postojao, bio je gola apstrakcija do Miloševićevog sudeњa. Kad kažem gola apstrakcija, to znači da se o njemu nije mnogo pisalo niti govorilo. E, onda je nastupio veliki trenutak kada je Milošević konačno stigao u Hag i kad je nastalo iščekivanje – šta će biti sada? Mislim da je odnos javnosti prema Haškom tribunalu u velikoj meri formirala činjenica da je izabran vrlo rđav momenat za podizanje optužbe. Milošević je bio optužen usred bombardovanja. To nije trenutak koji tu optužnicu čini verodos-

tojnom. Ljudi u velikoj meri misle da Milošević ne bi video Hag da nije bilo Kosova. Šta bi bilo s Hrvatskom, šta bi bilo s Bosnom, odnosno sa ratovima u Hrvatskoj i Bosni, da nije bilo Kosova? Da li bi Milošević koji je potpisao Dejtonski sporazum, stigao u Hag zbog Bosne i Hrvatske, da nije bilo sukoba sa NATO-om i čitave te komplikovane priče oko Kosova? Dalje, Milošević se zaista pokazao kao neko ko je vešt na sudu, pogotovo u prvim mesecima. Sada je to već izbledelo. Ali za populaciju toliko isfrustriranu groznim optužbama i najgorim i najcrnjim mišljenjem koje je o njoj stvoreno u inostranstvu, Milošević je postao neka vrsta, makar i negativnog, ali veštog reprezentanta. Mislim da je to prosto neka vrsta neobične psihološke kompenzacije. Nije to navijanje i mislim da nema opasnosti da se njegov ugled povrati, pa da on ponovo postane neka značajna politička figura, makar i u odsustvu. Pre mislim da je to identifikacija sa pozicijom prividne moći. Mislim da je to ono što ljude na neki način animira u celom tom Miloševićevom slučaju.

Mučnine Vojislava Koštunice

Na žalost, nemam utisak da je Miloševićev slučaj graden na na-

čin koji zaista pruža neku čvrstu evidenciju. Naravno, Milošević je kriv makar da ništa nikad ni o čemu nije znao, ali mislim da će biti nemoguće da se izvuče takav dokaz koji će nositi njegov potpis ispod, recimo, nečega što bi ličilo na dokumente konferencije na Vanzeu u nacističkoj Nemačkoj gde je doneta odluka o "konačnom" rešenju jevrejskog pitanja. Nema ovde odluka o konačnom rešenju. Sve je išlo drugačije. A javnost ustvari očekuje da joj Haški sud pruži tu vrstu evidencije – njegov vidljiv potpis na dokumentu koji govori o tome da je htio da potamani toliko i toliko ljudi. Ako to ne dobije, onda – prateći njegovo ponašanje u sudnici, slušajući kosovske svedoke koji u velikoj meri nastupaju sa pozicije apologije u odnosu na OVK i na NATO – na neki način dovodi u pitanje verodostojnost tužilaštva Haškog tribunalala. Dakle, čini se da taj sumnjičav odnos građana prema Hagu nije sasvim lišen nekog osnova. Tome, razume se, treba dodati i činjenicu da glavni političari, i saveznici i republički, najčešće daju izjave koje ruše svaki značaj i svaku validnost Haškog tribunalala. Kad Vojislav Koštunica kaže da mu se prevrće stomak od Haga, to ostavlja svoj trag u javnosti. □

komentar

Operacija uspjela - pacijent mrtav

Postsocijalistička transformacijska kulturna kriza nije ni nagovijestila stvaralački procvat potaknut demokratskim procesima. Naprotiv, sve što se događa upućuje na degradaciju i devastaciju kultura, znanosti, obrazovanja

Nada Švob-Đokić

D o boravka u Latviji 1997. godine misila sam da se samo u Hrvatskoj nepridno ponavlja kako smo «mi u srcu Europe». Međutim, kako gotovo nijedan od mojih razgovora u toj zemlji nije prošao bez napomene domaćih sugovornika kako je Latvija (pa i cijeli Baltik) «u srcu Europe», zabrinula sam se. Koliko li bi to srce moralno biti? Nikada nisam povjerovala u iluziju o pripadnosti, a još manje u prigušivanje osobnosti u ime neke pripadnosti. Zašto bismo uopće trebali biti u nekom europskom srcu? Čini mi se da bi bilo puno bolje da stignemo na europsko kulturno tržište. Kako na tom tržištu stoje postsocijalističke zemlje, djelomično pokazuje izvještaj Europskog audiovizualnog opservatorija, objavljen u Strassbourgu travnja 2002. Pod naslovom *Distribucija filmova iz trećih zemalja u Europskoj uniji*, ovaj izvještaj pripredljen za madridsku konferenciju *Filmski i televizijski sektor u Europskoj uniji i treće zemlje* donosi podatke za razdoblje 1996.-2002. godine. «Treće zemlje» su u ovom slučaju srednje i istočnoeuropske zemlje koje imaju status pridruženih članica EU-a, mediteranske i latinsko-američke zemlje.

Hrvatski filmovi samo na smotrama

Iz EU pridruženih zemalja (Bugsarska, Česka, Estonija, Mađarska, Latvija, Litva, Poljska, Rumunjska, Slovačka, Slovenija) komercijalno je u jednoj ili više zemalja članica Unije (15 država) distribuirano ukupno

42 filma. To čini svega 0,7% distribucije novih filmova na tom tržištu. Iz Bugarske je u EU stigao 1 film, iz Češke 13, iz Estonije 1, iz Mađarske 7, iz Litve 2, iz Latvije 3, iz

tako zauzelo 0,14% europskog filmskog tržišta. Vrlo značajan element u plasmanu filmova iz «trećih zemalja» na europska tržišta je koprodukcija: u analiziranom razdoblju, 48 filmova distribuirano je zato što su koproducenti bili iz neke zemlje članice EU-a.

Filmovi iz EU pridruženih zemalja Srednje i Istočne Europe, s Mediterana i iz Latinske Amerike nisu premašili učešće od 0,3% na europskom filmskom tržištu. Ovisno o godini, u Europi američki filmovi zauzmu između 66% i 77% tržišta, a filmovi proizvedeni u zemljama Unije zauzmu između 15 i 20% tržišta. Zaključak analitičara jest da je europsko filmsko tržište ekstremno zatvoreno. Razloge za to vide u kulturnoj i lingvističkoj raznolikosti koja djeluje na fragmentaciju filmskog tržišta, u neujednačenim i lošim distribucijskim sistemima i u globalnoj dominaciji američkog filma. Ako, međutim, pogledamo i podatke o svjetskoj filmskoj proizvodnji koje objavljuje UNESCO (*Worldwide Cinematographic Survey*), ta se globalna dominacija može učiniti upitnom. Najveći proizvođači filmova u svijetu su Indija s prosječno godišnje proizvedenih 839 filmova; Kina i Hong-Kong sa 469, Filipini sa 456, SAD sa 385 i Japan sa 238 igranih filmova. Europske zemlje su, kao i latinsko-američke, mali proizvođači u svjetskim relacijama. Dominacija američkog filma u Europi može se razumjeti kao kulturno-loška podudarnost (pripadnost zapadnoj civilizaciji) i kao superiornost američkog marketinga.

Paradoks srušenog Zida

Već na početku izvještaja spominje se «najtužniji paradoks» otvaranja europskih post-socijalističkih društava i njihovih kultura prema zapadnoj Europi, odnosno zemljama EU-a. Sistemske promjene, tranzicijski procesi, politička demokratizacija i ekonomsko uključivanje europskih post-socijalističkih zemalja radikalno su smanjili njihovu kulturnu prisutnost u zemljama Europske unije.

U izvještaju se ova konstatacija dalje ne razrađuje, no ona privlači i zasluguje našu pažnju. Nekadašnja prisutnost istočno, srednje i jugoistočno europskih kultura bila je podržavana naglašenim plasmanom disidenata, najčešće književnika, ali i stvaralaca na drugim područjima. Proizvodi kulturnih industrija, osim rijetkih filmova, nisu baš bili prisutni na europskim tržištima. Ipak, stvarano je i poticanje uvjerenje o značajnim

kulturnim dostignućima i bogatom kulturnom životu u tadašnjim socijalističkim zemljama. Iako nije bilo sasvim neutemeljeno, ono se s tranzicijom pretvorilo u iluziju. Izložba suvremene vizualne umjetnosti *After the Wall* koja je u 1997. i 1998. obišla nekoliko prijestolnica srednjoeuropskih tranzicijskih zemalja, otvorila je pitanja o tome što je zapravo (bilo)iza Zida, korespondira li to sa kretanjima na Zapadu i kako. Postajalo je sve očitije da raskoraci nisu uopće samo ideološki i samo tranzicijski. Oni su zapravo funkcionalni i stvaralački. Postsocijalistička transformacijska kulturna kriza još nije nagovijestila stvaralački procvat potaknut demokratskim promjenama. Naprotiv, sve što se događa upućuje na degradaciju i devastaciju kultura, znanosti, obrazovanja. Najinventivniji stvaraoci pošli su na Zapad općarani izazovima «slobodnog stvaralaštva» i mogućnostima da riješe elementarne egzistencijalne probleme. U zadnje se vrijeme i vraćaju, ohrabreni uspjesima i osobnim računima koji im omogućuju stvaralačku slobodu i u vlastitoj zemlji, gdje inspiracije doista ne manjka. Domaće su kulturne scene opustošene prodorom osrednjosti i neinventivnosti što buja hraneći se «nacionalnom emancipacijom». Domaća se kulturna proizvodnja kopra u zagrljaju države koja ju «štiti». Pod paskom tranzicijske države kultura zamire, ali kulturna birokracija nezadrživo buja.

Prodaja boze

Analize tranzicijskog položaja kultura su rijetke. Stječe se dojam da je netransparenčnost poželjna, a kriza kulturnog identiteta kao elementarna sastojina svakog stvaralačkog pokušaja prihvatljiva. Čini se da nam ono što bismo morali znati o sebi i vlastitu stanju polako i povremeno stiže iz pera europskih analitičara. A njihova istraživanja sve jasnije pokazuju da kretanje kulturnih vrijednosti, dobara i ideja ostaje uglavnom jednosmjerno, od središta prema europskim periferijama. To se osobito jasno vidi u kulturnoj proizvodnji i suvremenom kulturnom stvaralaštvu. Postsocijalistička Europa ne osvaja europska a ni svjetska kulturna tržišta zato što nema autentičan i marketinški dobro plasiran kulturni proizvod. Kao nadomestak prodaje bozu o svom mjestu u (kulturnom) srcu Europe. Upravo je zato od tog srca vrlo daleko i sve dalje, u bespućima nejasnih i nedefiniranih identiteta i ne razvijenih kulturnih industrija... □

Europa zatrpana američkim hitovima

Treća grupa zemalja, čija je prisutnost analizirana na europskom filmskom tržištu, su latinsko-američke zemlje iz kojih je od 1996. do 2002. plasirano ukupno 75 filmova, koje je pogledalo šest milijuna gledatelja i

Dennis van der Veur, viši savjetnik *Federacije nizozemskih udruženja za integraciju homoseksualnosti COC*

Jačanje civilnog društva

Ako Europska unija ozbiljno shvaća gej i lezbijska pitanja, oko tih pitanja ne bi trebalo biti nikakvih ustupaka

Trpimir Matasović

Medju gostima iz inozemstva koji su sudjelovali na nedavnom zagrebačkom Gay Prideu, bio je i Dennis van der Veur, viši savjetnik *Federacije nizozemskih udruženja za integraciju homoseksualnosti COC*, najstarije gej i lezbijske udruge u Europi. Udruga postoji već više od 55 godina, ima oko deset tisuća pojedinačnih članova, te udruge članice u 26 gradova po cijeloj Nizozemskoj. Cilj je udruge braniti prava LGBTT populacije u Nizozemskoj i inozemstvu. COC podupire druge udruge u njihovom razvoju, i to kroz savjete i radionice o političkom lobiranju, suradnji s medijima, strateškom planiraju, savjetovanju o *coming outu* ili uspostavljanju kontakata među različitim udrugama. Dennis van der Veur dosad je već sudjelovao u nekoliko projekata u Rumunjskoj, Bugarskoj, Moldaviji i Ukinjajini.

Međunarodnu djelatnost Vaše udruge finansijski podupire ministarstvo vanjskih poslova Kraljevine Nizozemske. Koji je interes nizozemske vlade u davanju podrške projektima kojima se bavi COC?

– To je pitanje koje bi najprije trebalo postaviti našoj vladu – i mene zanima njihov odgovor. Po mom mišljenju, oni svoju potporu lezbijskim i gej udrugama u inozemstvu promatraju ponajprije u kontekstu ljudskih prava, jer mi smatramo da su gej i lezbijska prava ljudska prava. Nadašte, na taj način žele ojačati civilno društvo, pružajući ljudima iz tih udruga priliku da izraze svoje mišljenje – gejevi i lezbijske čine otprilike 10 posto populacije, te stoga i oni imaju pravo to učiniti.

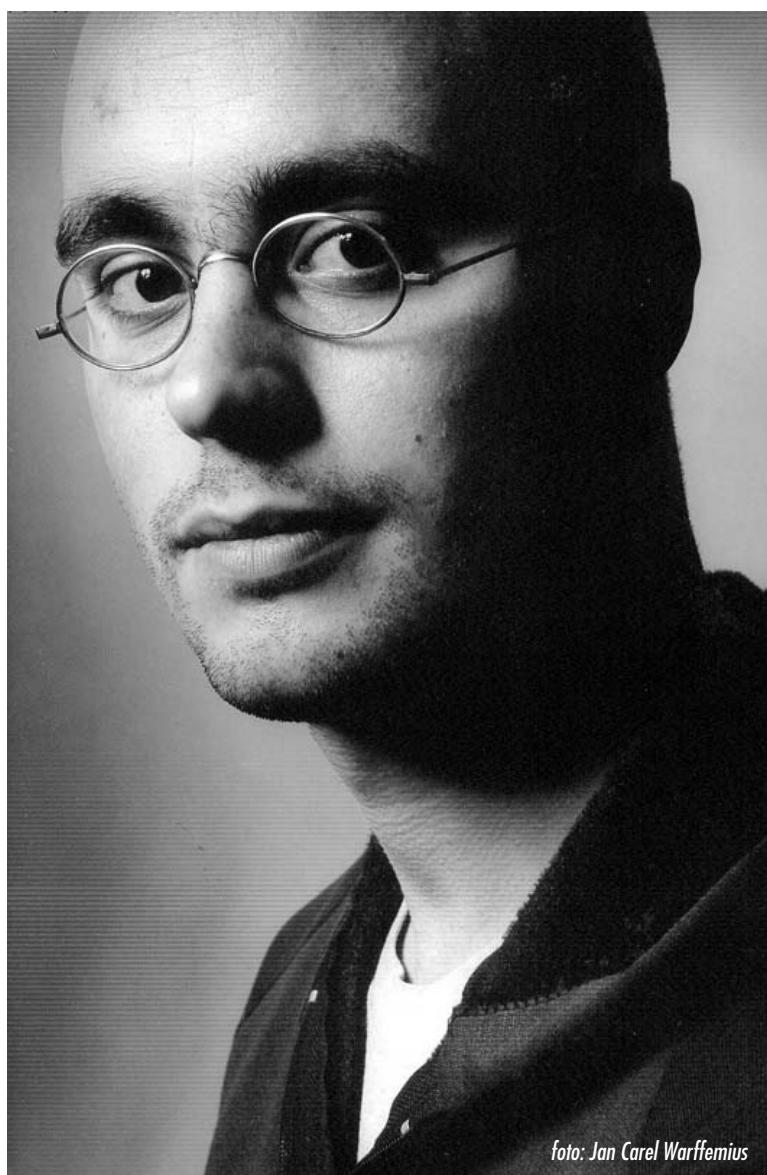

foto: Jan Carel Warffemius

važno pitanje. U zemljama u kojima se prava gejeva i lezbijski krše ili ne poštuju dovoljno, nizozemska vlada podupire GLBTT udruge kako bi se situacija poboljšala.

Acquis communitaire

Europska unija postavlja određene uvjete potencijalnim novim članovima. Kakvi su ti uvjeti u pogledu prava seksualnih manjina?

– Kada neka zemlja želi postati članicom Evropske unije, ona mora poštivati i provoditi ono što se zove *Acquis communitaire*, što je, zapravo, velika količina zakona i propisa iz područja po-

moseksualnosti. Takoder, mora postojati i antidiskriminacijski zakon, tako da nitko ne smije, na primjer, biti otpušten s posla

Što se Hrvatske tiče, čini mi se da je upravo sada pravo vrijeme za gej i lezbijski aktivizam

of scholars and practitioners, there are also areas of significant difference, sometimes leading to tension between advocates of both approaches.

The anticipated publication date for this special issue is Winter 2003/2004.

Extended abstracts (750 - 1000 words) or drafts of articles are invited. Relevant topic areas include:

Explorations of the evolution of

Takoder, kada je riječ o zemljama kandidatima za članstvo u Evropskoj uniji, poštivanje manjina i njihovih ljudskih prava je litike i gospodarstva. Na području ljudskih prava to znači da se vrlo eksplicitno traži da ne smije biti nikakva kriminaliziranja ho-

zbog svoje seksualne orijentacije. U određenom trenutku Evropska unija mora prihvati ili odbiti nove zemlje članice, i silno me zanima kolikog će utjecaja na odluku imati i ovaj aspekt. Sigurno je da će uvijek biti neriješenih pitanja, ali uvjeren sam da, ako Evropska unija ozbiljno shvaća gej i lezbijska pitanja, oko tih pitanja ne bi trebalo biti nikakvih ustupaka.

Kako komentirate situaciju u kojoj Evropska unija postavlja određene uvjete zemljama kandidatima za članstvo u pogledu gej i lezbijskih prava, dok se istodobno neka od tih prava ne poštuju čak ni u nekim zemljama članicama?

– Usپoređi li se situacija u sadašnjim članicama Evropske unije i zemljama kandidatima za članstvo, vidjet ćete da je, na primjer, situacija u Velikoj Britaniji vrlo loša. S druge strane, Češka stoji relativno dobro – od osam ključnih kriterija pet ih je vrlo dobro riješeno. U Bugarskoj je situacija loša, ali, recimo, ni u Austriji stanje nije zadovoljavajuće. Mislim da se Evropska unija ni unutar sebe ne odnosi dovoljno kritično prema tim pitanjima.

Definiranje prioriteta

Sudjelovali ste u aktivističkim projektima u nekoliko istočnoevropskih zemalja. Kakve su razlike između gej i lezbijskih pokreta u tim zemljama i onog hrvatskog?

– Moje je najznačajnije iskustvo bilo u Rumunjskoj, u kojoj je do početka ove godine postojao članak u kaznenom zakonu koji je kriminalizirao istospolne seksualne odnose. Na temelju tog zakona gejevi su godinama bili zatvarani – bila je to homofobija i represija pod pokroviteljstvom države. Takva je situacija, na određeni način, oblikovala život gejeva i lezbijski u Rumunjskoj. Oni su morali živjeti sa sviješću da postoji članak kaznenog zakona koji eksplicitno nijeće ono što jesu. To je također oblikovalo i rumunjski gej i lezbijski pokret, koji je politički vrlo jak. Smatram da su, vjerojatno upravo zbog visokog stupnja represije, bili u stanju ostvariti veliko i učinkovito političko lobiranje, koje je pobudilo zanimanje po cijeloj Europi.

Čini mi se da u zemljama u kojima je stupanj represije niži ima i manje aktivizma i profesionalizma. Na primjer, u Bugarskoj, u kojoj također postoji sličan članak u kaznenom zakonu, koji se, međutim, nije često provodio, pokret nije osobito poli-

QUEER PORTAL

tički, nego je više društveni i, zapravo, slab. S druge strane, u Bugarskoj, ili barem u Sofiji, postoji priličan broj gej i lezbijskih barova, čega u Rumunjskoj nema.

Što se Hrvatske tiče, čini mi se da je upravo sada pravo vrijeme za gej i lezbijski aktivizam. Tijekom posljednjih nekoliko mjeseci gejevi i lezbijske intenzivno su bili prisutni u medijima, što znači da je vaša zemlja vjerojatno spremna raspraviti ta pitanja.

S obzirom na to da su u Hrvatskoj GLBTT udruge aktivne na više različitih područja, koji bi, prema Vama, trebali biti prioriteti u njihovoј djelatnosti?

– Razgovarao sam s predstavnicima *LORI*, *Kontre i Iskoraka*, jer sam htio saznati koji su njihovi prioriteti. Osobno mislim da je sve bitno. Jer, ako, na primjer, s osamnaest godina u Hrvatskoj ustanovite da ste gej, sigurno želite biti u mogućnosti razgovarati s nekim, imati telefonski broj na koji se možete obratiti i otići na mjesto na kojem se možete susresti s psihologom. S druge strane, svakako treba postojati kampanja protiv homofobije. Moje je osobno i profesionalno mišljenje da pokret najprije treba profesionalizirati, što znači da udruge moraju funkcionirati na način da postoji vizija za budućnost. One moraju znati što su njihovi politički i društveni zahtjevi. Jer, kada su udruge jake, dobro strukturiранe i s jasnom politikom, sve se može postići. No, potrebno je unaprijed znati što se želi postići za, recimo, pet godina. Tako se može znati što treba učiniti u kojem trenutku. Dakle, unutar pokreta treba raspraviti i definirati što su prioriteti, i tada pojedine udruge mogu početi raditi na njima. To su ujedno područja na kojima moja udruga može pružiti podršku savjetom o mogućnostima realizacije pojedinih projekata. □

CALL FOR PAPERS FOR A SPECIAL ISSUE OF THE JOURNAL OF HOMOSEXUALITY On THE CONTESTED TERRAIN OF QUEER THEORY AND LGBT STUDIES

Submissions are invited for a special issue of the *Journal of Homosexuality*. The theme for the issue is the relationships between Queer Theory and LGBT Studies. Both fields seek to liberate sexual and gender minorities/outlaws from oppressive heterosexism and sexual and gender prejudice that have been, and continue to be, harmful to those who do not fit gender and sexual norms. Though LGBT Studies and Queer Theory are in many ways similar and often overlap conceptually, methodologically, and in terms

of scholars and practitioners, there are also areas of significant difference, sometimes leading to tension between advocates of both approaches.

The anticipated publication date for this special issue is Winter 2003/2004.

Extended abstracts (750 - 1000 words) or drafts of articles are invited. Relevant topic areas include:

Explorations of the evolution of

LGBT and Queer studies, including contested areas of their parallel and divergent histories

Detailed articulations of their fundamental assumptions, for example, how terms such as sex, gender, and sexual identity are conceptualized

Considerations of praxis, including past effectiveness and potentials for political activism, pedagogy, and other interventions

Critiques of the record to date and explications of fruitful future directions in addressing intersections of sexuality with race, class, disability/ability, religion

Case studies, particularly in relation to the above topic areas

Individuals with questions about this

special issue are encouraged to contact the Guest Editor. The deadline for submissions is October 1st, 2002. Please send four copies of the extended abstracts with a self-addressed and stamped envelope to:

Dr. Karen E. Lovaas
Guest Editor,
Journal of Homosexuality
San Francisco State University
Department of Speech and Communication Studies
1600 Holloway Avenue
San Francisco, CA 94132

Voice-mail: 415-338-1713
Email: klovaas@igc.org

Príroda i društvo: pederi i logori

Ono što se 29. lipnja dogodilo u Zagrebu održavanjem prvog hrvatskog Gay Prídea ravno je onome što se dogodilo u Hrvatskom saboru 2. svibnja 1843., kad je na zasjedanju tijela Ivan Kukuljević progovorio hrvatskim jezikom

Ivan David

Svim je stvarima mjerilo čovjek.
Pitagora

Dz bogatog povijesnog iskustva znamo kako su se mnoge, u začetku plemenite ideje tijekom svoga ostvarenja nerijetko preokretale u svoju suštinsku suprotnost, evoluirajući pritom iz plemenitog idealja u krvavu praksu. Prisjetimo se samo kršćanstva i svih stranputica iz njegove dva tisućljeća duge povijesti: religija koja je nastala na duboko humanom idealu, uzimajući čovječanstvo kao zajednicu jednakovrijedne braće i sestara te uzdižući svakog čovjeka pojedinca na pijedestal Božjeg djeteta, u mnogim je povijesnim razdobljima bila predvodnicom zatiranja, torture i progona čitalih plejada nedužnih ljudi, koji su se zbog ovih ili onih razloga našli u njenoj nemilosti. Ili recimo komunizma, koji se, za razliku od fašizma i nacizma, također začeо na krilima bratstva, jedinstva i borbe za ostvarenje temeljnih ljudskih prava obespravljenog radništva, a koji se kasnije, u svojoj praksi, iskazao kao još jedan ljudskom umu nepojmljivi oblik nasilništva, zatorništva i bezumlja, progutavši u svojem jednostoljetnom vijeku trajanja više od sto milijuna ljudi.

Mit o Hrvatskoj Državi

Krajem osamdesetih i početkom devedesetih, padom Berlin-skog zida, krahom komunizma i rasulom višenacionalnih državnih tvorevinu, u Hrvatskoj se, usporedno s procesom državnog osamostaljenja, ponovo počeo buditi mit o Hrvatskoj Državi. Tako se plemenita ideja o narodnom i državnom osamostaljenju i slobodi, koju je još prije dva stoljeća u političkom smislu prvi artikulirao dr. Ante Starčević, u konglomeratu Tuđmanovih povijesnih zabluda prometnula u novu instant ideologiju o stvaranju etnički čiste države, u kojoj

bi sve trebalo biti skrojeno po mjeri i ukusu stranke koja je imala "još desetljećima" vladati u njoj. Međutim, između dr. Ante

srži licemjernog mita, pada čita-va ideološka arhitektura na kojoj se u proteklih desetak godina pokušavao izgraditi jedan retrog-

denih u sjeni, pod velom diskri- minacije, poricanja i nemogućnosti normalnog građanskog života, napokon progovorila jezi-

to samo zato što su rođeni s drukčijim seksualnim i emotivnim afinitetom, ruše same temelje jednog civiliziranog, demokratskog i građanskog društva bez kojega se gubi smisao svakoj, pa tako i Hrvatskoj državi. Ma koliko se gospoda Kustić, Krpina, Rožić, Đapić i inni moralisti i

foto: Jonke Sham

Koliko vrijedi jedna velika istina u brlogu isprepletenom od tisuću sitnih laži?

Starčevića i onih koji se danas predstavljaju kao njegovi sljedbenici ima jedna bitna razlika! Dr. Ante Starčević promicao je ideju o slobodi i prirodnom pravu hrvatskog naroda na nacionalnu i državnu samostalnost ne iz razloga što bi hrvatska država sama sebi bila svrhom, nego zbog toga što je u njoj vidio okvir unutar kojeg je bilo moguće ostvariti temeljna i opća ljudska prava hrvatskog čovjeka i naroda koja ovi sve do tada nisu imali. Za razliku od onih koji na ulaze svojih kuća postavljaju natpise: "Zabranjen ulaz Srbima, Židovima i psima!" i onih koji sa sabor-ske govornice poručuju "kako je podatak o smanjenju broja Srba sa devet na četiri posto jedna od najljepših vijesti u posljednje vrijeme", Starčević je još 1867. govorio: "Svaki je narod smjesa različitih naroda, različite krvi. O nijednom Hrvatu ne može se reći, da u njemu nema krvi ni primjese na primjer rimske, grčke ili barbarske... Danas nema nigdje čiste krvi hrvatske." I već na toj temeljnoj razlici između plemenite ideje o hrvatskoj državi kao okviru unutar kojeg je moguće ostvariti temeljna i opća ljudska prava svih njenih građana i krvave zablude o hrvatskoj državi kao logoru u kojemu će svoja puna prava moći ostvariti samo čistokrvni i pravovjerni sljedbenici jednog lažnog i u samoj

Sudar dvaju svjetova

Ono što se je 29. lipnja dogodilo u Zagrebu održavanjem prvog hrvatskog Gay Prídea, ma koliko to zvučalo bogohulno u ušima čudorednih hrvatskih državotvoraca, ravno je onome što se dogodilo u Hrvatskom saboru 2. svibnja 1843., kad je na zasjedanju tijela Ivan Kukuljević progovorio hrvatskim jezikom! Naime, održavanjem prvog javnog skupa homoseksualaca u Hrvatskoj, dogodilo se to da je jedna mnogobrojna manjina, nakon desetljeća i desetljeća prove-

kom svoga prirodnog prava: prava na život, prava na različitost, prava na ravnopravnost, prava na slobodu, prava na ljudsko dostojanstvo. Ta mala povorka ponosnih ljudi, nasuprot svoj galami i povici brojnih osporavatelja, okrenula je još jednu važnu stranicu suvremene hrvatske povijesti dajući još jedan snažan pečat rađanju jedne nove Hrvatske – Hrvatske u kojoj će svi njeni građani, bez obzira na vjersku, nacionalnu, spolnu ili pak seksualnu predodređenost biti u potpunosti izjednačeni u svim svojim pravima i dužnostima. Ili, kako to proročanski kaže Starčević:

"Ako svakom pojedincu, ako svakoj obitelji, općini itd., ako svakom zglobo državna tijela nije osigurano dioništvo u svim državnim poslovima, ako mu nisu stanovita prava zajamčena, da se on njima služi ne samo bez zapreke i straha od bud koga, nego da se njimi uspješno služi za svoj napredak: onda takva hrpa ljudi nije država, nego nevoljništvo, koje osnovao ga i držao ga tko mu drago, prije ili poslije mora se raspasti." (1870.)

Svi oni koji u ime duboko lažnog, i u samoj srži licemjernog mita o čistoci države, nacije, kršćanskih vrijednosti i ne znam čega li sve ne, 10 do 15 posto svojih sugrađana žeze izopćiti iz društva, preporučujući im "logore, Srbiju ili plinske komore", i

mudroslovci trudili u osporavanju znanstveno davno utemeljenih činjenica, očito se ni Bog ni Hrvati ne mogu oprati od istine po kojoj nam je "i kosa na glavi izbrojena" a nekmoli genetska slika koja nas uvjetuje i predodređuje da budemo ono što jesmo. No, koliko vrijedi jedna velika istina u brlogu isprepletenom od tisuću sitnih laži? I još nešto!

Prateći putem televizije i Interneta skromne izvještaje o prvom okupljanju homoseksualaca u Zagrebu, unatoč svoj onoj rulji zajapurenih huligana, nakon duge godine bio sam ponovno ponosan što sam Hrvat i što pripadam jednoj maloj ali ponosnoj gej zajednici. Gledajući taj sudar dvaju svjetova: onog umirućeg – žednog krvi, zatiranja, progona... i ovog radajućeg – gladnog života, ljubavi, slobode; u jednom trenutku pred očima mi je zatitrala slika pokojnog Vlade Gotovca kad je održao jedan od svojih najznamenitijih govora "Generali, Hrvatska se ne boji!" na prosvjednom skupu ispred Komande 5. vojne oblasti u Zagrebu. Ono što je on poručio hrvatskim majkama tada, to mogu danas i ja s ponosom reći hrvatskim homoseksualcima: "Radije bih umro s vama, nego živio s njima!"

Jedna nova Hrvatska, usprkos svemu, očito je na pomolu! □

Susan Sontag, književnica

Protiv postmodernizma

Nisam razočarana modernizmom. Riječ je samo o tome da želim upiti više stvarnosti i – još uvek modernističkim sredstvima – pisati o stvarnoj patnji, velikom svijetu, probijajući okove narcizma i solipsizma

Evans Chan

U šezdesetima ste bili među prima koji su nastojali premostiti jaz između viših i nižih kultura. Danas, tri desetljeća poslije, vidjeti smo kako visoka, odnosno tzv. kanonska kultura, opstaje pod opšadom popularne kulture i multikulturalizma. Danas imamo novu vrstu senzibiliteta koji, ovisno o perspektivi, ili nadilazi ili parodiira onu vrstu senzibiliteta kakvu ste Vi zastupali u posljednjem eseju svojeg djela Protiv interpretacije, objavljenog 1966. Živimo u vremenu posvemašnjeg eklekticizma i globalnog međuprožimanja, vremenu koje puno ljudi, pa i ja, nazivaju postmodernim. Cini se da je Vaš dosadašnji odnos prema postmoderni uglavnom neprijateljski. Odbili ste dopustiti postmodernistima da usvoje senzibilitet kiča koji se proslavio i uz vašu pomoć, zbog toga što, kako kažete u tekstu Piše se samo, "...ukus kiča još uvek prepostavlja starije, više standarde diskriminacije".

– Nikad nisam mislila da premoćujem jaz između viših i nižih kultura. Nema nikakve sumnje da sam, bez ikakve ironije ili dvosmislenosti, vjerna kanonu visoke kulture u književnosti, glazbi, te vizualnim i izvedbenim umjetnostima. Ali uživala sam, na primjer, i u puno popularne glazbe. Činilo se da nastojimo razabrati zbog čega je to savršeno moguće i zbog čega nije ni najmanje paradoksalno... te kolika je raznolikost ili mnoštvo standarda moguće. Pa ipak, to nije značilo odričanje od hijerarhije, nije značilo uravnivočku. U određenom smislu, podržavala sam ili navijala za tradicionalnu kulturnu hijerarhiju jednako koliko i neki kulturni konzervativci, ali moja hijerarhija nije bila iscritana na isti način... Na primjer: samo zato što volim Dostojevskoga ne znači da ne mogu voljeti i Brucea Springsteena. Naravno, da mi netko kaže kako moram odabrat između ruske književnosti i rock'n'rolla, svakako bih odabrala rusku književnost. Ali ne moram birati. I kad to kažem, nikako ne mislim reći da su te dvije stvari jednako vrijedne, ali na mene je silan dojam ostavila činjenica da iskustva pojedinca mogu biti toliko bogata i raznolika. Iz toga proizlazi činjenica kako vjerujem da su mnogi komentatori kulture lagali o raznovrsnosti svojih iskustava. S druge strane, u masovnoj kulturi postoje mnoge stvari koje me ni najmanje nisu privukle, prvenstveno ono što mo-

žemo vidjeti na televiziji. Čini mi se da to ni najmanje ne njeguje duh, da je konvencionalno, isprazno, trivijalno. Prema tome, nije se

mu je imalo stalo do književnosti, onda ne bi – pogotovo u tim kolicinama – citirao Normana Mailera. Ako svoje ideje ilustrirate odlomcima iz romana, onda time implicite sugerirate ljudima kako bi te knjige trebali pročitati. Čini mi se

uvijek moja polazišna točka, to je slučaj čak i s djelima kao što su *Dobročinitelj* (1963) ili *Pribor za smrt* (1967). *Dobročinitelj* istražuje svojevrsnu povučenu osobnost, koja je zapravo vrlo nihilistična – nježni nihilizam. *Pribor za smrt* priča o čovjeku koji počinja samoubojstvo. Dok sam pisala ta dva romana počela sam se više zanimati za povijest – ne u odnosu na tekuće događaje ili određene teme – nego za povijest kao takvu i što to znači razumjeti nešto u povijesnom kontekstu, razumjeti što se u svakom trenutku krije iza načina na koji se stvari odvijaju. Prije sam mislila da me zanima politika, ali nakon što sam pročitala mnogo povijesnih djela, došla sam do zaključka kako je politika vrlo plitka. Zapravo, ako ti je stalo do povijesti, ne može ti biti osobito stalo do politike.

Nakon što sam dovršila prva dva romana, više sam putovala. U to sam vrijeme već iskoračila izvan bogatih zemalja Sjeverne Amerike i Zapadne Europe. Na primjer, bila sam u Sjevernoj Africi i Meksiku. Ali prva zemlja koju sam posjetila, a u kojoj sam vidjela istinsku patnju, bio je Vijetnam. Na ta iskustva nisam gledala samo u estetičkom smislu, nego s moralnom ozbiljnošću. Prema tome, nisam razočarana modernizmom. Riječ je samo o tome da želim upiti više stvarnosti i – još uvek modernističkim sredstvima – pisati o stvarnoj patnji, velikom svijetu, probijajući okove narcizma i solipsizma.

Pa ipak, u svom područjem eseju AIDS i metafore bolesti iz 1989. godine, označili ste taj trenutak suvremenosti kao "zahvalan povratak onome što se smatra konvencionalnim", kao povratak figurativnom slikarstvu i krajobliku... zapletu i liku, te mnogim drugim vajnim, osporavanim aspektima teškog modernizma u umjetnosti.... Novi seksualni realizam stoji uz ponovno otkrivanje užitka u tonalnoj glazbi, Bouguereaua, karijera u investicijskom bankarstvu i crkveno vjenčanje". Meni se to učinilo kao pjevanje hvalospjeva postmodernizmu.

– Zaista? To mi nikako nije bila namjera. Mislim da sam sarkastična.

A čini se i da ste otvorili nove izvore energije, pretvarajući se u spisateljicu povijesnih romana, autoricu Ljubitelja vulkana (1992) i U Americi (2000), a oni bi – kako se meni čini – svakako mogli biti označeni kao postmodernistički.

– Iako sam napisala dva romana čija se radnja odvija u prošlosti, ne bih ih nazvala povijesnim romanima. Odnosno, točnije bi bilo reći kako sebe ne smatram autoricom koja piše u sklopu žanrova kakvi su krimići, znanstvena fantastika ili horori. Želim povećati svoja prirodna bogatstva kao spisateljica narativne fikcije i nalazim da me smještanje radnje u prošlost uvelike oslobađa. Ti romani nisu mogli biti napisani ni u koje drugo vrijeme osim kraja dvadesetog stoljeća, i mogli su biti napisani samo kao kombinacija prvog i trećeg lica, s miješanjem glasova. Ne bih rekla da tu ima bilo kakva povratka konvenciji ili figuraciji. Možda bi te romane trebalo promatrati kao knjige o putovanjima, knjige o ljudima na nepoznatim mjestima: *Ljubitelj vulkana* knjiga je o Englezu u Italiji, a *U Americi* o poljskim emigrantima. Roman na kojem upravo radim je roman o Japancima u Francuskoj, dvadesetih godina prošlog stoljeća. Ali ne radim to zato da bih ispunila program – jednostavno se nastojim proširiti.

Protiv interpretacije

Imate li osjećaj da u svojim novijim romanima možete djelotvoriti izači na kraj s bićima zvanima «likovi»? Jesu li likovi konvencionalni oblici?

– Nisam sigurna da su «likovi» konvencionalni oblici. Ali ljudi su

od kasnijih djela, kad sam osnovne ideje dobro razradila prije samog početka pisanja. Jednostavno sam išla rečenicu po rečenicu i nisam pojma imala gdje će to završiti. Ali istodobno, tu je knjigu bilo vrlo lako napisati, kao da je već ležala spremna i kao da sam je trebala samo zapisati. Neki od snova koji se u njoj spominju sadrže elemente mojih snova, ali većinom su ipak izmišljeni.

Sarajevsko iskustvo

Općarao me uvodni epigram u Dobročinitelju: «Sanjam, dakle postojim». Možda je to stoga što sam Kinez, a svakom je Kinezu dobro poznata Chuang Tsuova priča o čovjeku i leptiru: čovjek sanja da je leptir i kad se probudi, pita se nije li on zapravo leptir koji sanja da je čovjek. Čini mi se da je Dobročinitelj pod utjecajem Kleistova eseja O lutkarskom kazalištu, jer Hippolyteovo putovanje pretvara u potragu za ravnوتzem i unutarnjim mirom.

– Imate pravo u vezi s Kleistom. Taj sam esej pročitala kad sam bila vrlo mlada i potpuno me općarao. Radi se o tome kako pisati treba iz dubinskih dijelova uma, a djela poput tog eseja potonu duboko i pomognu vam da otkrijete kako možete pisati. Mnogi su me ljudi pitali zašto nisam napisala roman ili dramu o opsadi Sarajeva. Odgovaram im kako to je skustvo još nije potonulo na svoje najdubnije mjesto.

Odgovarajući na činjenicu da ste se politički umiješali postavljajući u Sarajevu na scenu U očekivanju Godota, Jean Baudrillard je rekao: "Čak i kad bi još postojali intelektualci... ne slažem se s njihovim tezama o 'sudioništvu', ne slažem se s intelektualcima koji se uvijek smatraju 'odgovornima' za nešto, smatrajući tu odgovornost povlasticom radikalne savjesti koja je nekad bila povlastica intelektualaca... Subjekti kao što je Susan Sontag više ni u što ne mogu intervenirati, ali ponavljam – to nije ni prognoza ni diagnoza."

– Baudrillard je politički, a možda čak i moralni idiot. Da sam ikad i imala ideju kako djelujem kao tipični javni intelektualac, sarajevsko bi me iskustvo od toga zauvijek izlijecilo. Gledajte, nisam otišla u Sarajevo zato da bih režirala *Godota*. Čovjek bi trebao biti potpuno lud za to. U Sarajevo sam otišla zato što mi je to putovanje predložio moj sin, koji je – kao novinar – izvještavao iz rata. Kad sam tamo bila prvi put, u travnju 1993., rekla sam ljudima kako bih se rado vratila i radila nešto u tom gradu pod opsadom. Kad su me pitali što znam raditi rekla sam: mogu tipkati, znam osnovne bolničarske poslove, mogu podučavati engleski, znam snimati filmove i režirati predstave. "Oh", rekli su mi, "režirajte predstavu, ovdje ima toliko glumaca bez posla." *Godota* sam izabrala u dogovoru s kazališnom zajednicom u Sarajevu. Bit je u tome da je ta predstava u Sarajevu bila posljedica toga što su me to, kad sam već bila u tom gradu, zamolile neke Sarajlje od kojih sam tražila da mi kažu kako bih, na neki skroman način, mogla biti od koristi.

Poštovanje stvarnosti

To nije imalo baš nikakve veze s «povlasticom intelektualaca»! Moj posjet nije imao namjeru biti politička intervencija. Ako sam imala ikakav impuls, on je svakako prije bio moralni nego politički. Bila bih zadovoljna i da su mi dali da poma-

žem ljudima da sjednu u invalidska kolica. Obvezala sam se obaviti posao, riskirajući svoj život, u situaciji iznimne neudobnosti i smrte opasnosti. Bilo je bombardiranja, meci su mi letjeli oko glave... Nije bilo hrane, struje, tekuće vode, nije bilo pošte ni telefona – dan za danom, tjeđan za tjeđnom, mjesec za mjesecom. To nije «simboličko». To je stvarno. A ljudi misle da sam tamo malo navratila i režirala predstavu. Gledajte, u Sarajevo sam otišla u travnju 1993. i ostala u njenom više-manje do kraja 1995. To su dvije i pol godine. A režiranje predstave trajalo je dva mjeseca. Sumnjam da Baudrillard zna koliko sam dugo bila u Sarajevu. Nisam ja Bernard-Henry Levy koji je snimio dokumentarac *Bosna*. U Francuskoj ga zovu BHL; u Sarajevu su ga zvali DHS – deux heures à Sarajevo, dva sata u Sarajevu. Stigao je ujutro, francuskim vojnim zrakoplovom, iskrcao svoju filmsku ekipu, a popodne se već vratio kući. Ekipa je odnijela snimke u Pariz, a on je dodao intervju s Mitterandom, snimio spikerske dionice i montirao film. Joan Baez bila je u Sarajevu dvadeset i četiri sata, a pritom nijednom nije stala nogom na pločnik. Sve se vrijeme vozila uokolo u francuskom tenku, okružena vojnom pratnjom. Tako su se neki ljudi ponašali u Sarajevu.

Je li točno da ste Baudrillarda nazvali lukavim nihilistom?

– Iskreno sumnjam. Ne vjerujem da bih ga nazvala nihilistom. Mislim da je on cinična neznalica. I definitivno je pun raznih mišljenja o intelektualcima. Postoje intelektualci i intelektualci. Većina njih su konformisti. Ali neki su hrabri, uistinu hrabri. A što intelektualci rade s postmodernizmom? Kako ti ljudi sele pojmove uokolo, umjesto da se suoče sa stvarnošću! Zalažem se za kompleksnost, za poštovanje stvarnosti. U tom smislu uopće ne želim razmišljati teorijski. Zanima me otkrivanje genealogije ideja. Ako i jesam protiv interpretacije, onda nisam protiv interpretacije kao takve, jer svako je razmišljanje interpretacija. Ono protiv čega se borim jest reduktivna interpretacija. Protivim se olakoj transpoziciji i povlačenju jeftinih usporedbi.

Kirurški rez u stvarnosti i na filmu

Pa ipak, kad se pogleda unatrag, vaša knjiga O fotografiji (1977) može se smatrati pionirskim djelom postmodernizma. Na primjer, rekli ste kako je fotografkom ukusu prirođeno demokratiziranje i uravnjivo – on je sposoban ukloniti razlike između dobrog i lošeg ukusa. Fotografija, odnosno kultura slike, estetizirala je tragedije i katastrofe, razlomila naš svijet, zamjenila (virtualizala?) stvarnost i potpirila osjećaj fatalizma: "U stvarnom svijetu, nešto se događa i nitko ne zna što slijedi. U svjetu slike, to se dogodilo i zauvijek će se događati na taj način." Za vas, fotografija je kulminacija modernizma i pojava koja mu je došla glave.

– Da, pretpostavljam da je tako. Ali ponavljam – nemam potrebu koristiti se riječju «postmodernizam». No istina je da mislim kako promatranje svijeta na fotografiski način dovodi do gubitka razlike. Pa ipak, i dalje razbijam glavu nad posljedicama promatranja svjetskih užasa i strahota kroz fotografiju. Umrtvjuje li nas to? Navikavamo li se zbog toga na užase? Je li se umanjila naša sposobnost da osjeti-

mo šok? Ne znam. Velika je razlika između nepokretnih i pokretnih slika. Pokretna je slika izrazito moćna, jer ne znate kako će završiti. U posljednjem eseju knjige *O fotografiji*, govorila sam o iskustvu koje sam proživjela u Kini, dok sam promatrala operaciju koja se odvijala pod akupunktornom anestezijom. Promatrala sam kako čovjek koji je imao strahoviti čir na želucu, uklanjaju gotovo čitav želudac. Akupunktura je očito djelovala. Pacijentove su oči bile otvorene, govorio je i piščakao neku tekućinu kroz slamicu. Nije bilo moguće lažirati takvo što, zaista je djelovalo. Liječnik je rekao kako ta vrsta anestezije dobro djeluje kod operacija torza, ali ne osobito dobro kad se operiraju udovi; na neke pacijente uopće ne djeluje. Ali na ovoga je djelovalo. Operaciju sam promatrala bez trzanja, gledala sam otvaranje trbušne šupljine i golemi dio bolesnikova želuca na kojem je bio čir koji je izgledao kao siva automobilska guma. Bila je to prva operacija koju sam gledala i bojala sam se da će mi to možda biti teško, ali nije bilo. Šest mjeseci poslije, u jednom sam pariškom kinu gledala *Chung Kuo*, Antonionijski film, u kojem postoji scena koja prikazuje carski rez pod akupunktornom anestezijom. U trenutku kad su razrezali trudničin truhu, nisam to više mogla gledati. Baš je to čudno, mogla sam gledati stvarni događaj, ali ne i njegovu sliku. To mi je bilo vrlo zanimljivo. Puno je zagonetki o tome što je zapravo kultura slika.

Neka su se od najzlokobnijih predviđanja iz djela O fotografiji već ostvarila. Na primjer, fotografija je – u svom posljednjem utjelovljenju, digitalnoj tehnologiji – odnijela pobjedu nad umjetnošću. Televizija, Hollywood i informativno-zabavni programi preuzeli su primat, što za posljedicu, između ostalog, ima i ono što ste nazvali «propašću kinematografije», najvažnijeg modernističkog umjetničkog oblika. Jean-Luc Goddard nedavno je rekao da je kinematografija kakvu smo poznavali mrtva.

– Mrtva je kinematografija kakvu je on poznavao. To je sigurno točno – iz cijelog niza razloga, koji uključuju i propast sustava distribucije. Morala sam čekati osam godina da vidim filmove Alaina Resnaisa *Smoking/No Smoking*, tek sam ga nedavno vidjela u Lincoln Centru. Resnais ih je snimio početkom devedesetih, ali nijedan njegov film tijekom posljednjeg desetljeća nije bio distribuiran u SAD. I ovdje u New Yorku, koji je, navodno, dobro mjesto za gledanje filma, dobivamo sve uži i uži izbor. S druge strane, ako podnosite male formate – a ja slučajno imam problema s minijaturiziranim slikama – možete dobiti cijelu povijest filma i gledati je stalno iznova. Ne morate biti ovisni o distribucijskom sustavu. Ti problemi s kinematografijom, barem se meni tako čini, stvar su kulturnog neuspjeha. Ukusi su se iskvarili i sve rjeđe možete vidjeti sineasta koji teži da se pozabavi dubljim mislima i osjećajima. Postoji razlog zbog kojeg sve više i više filmova koji se meni svidaju dolaze iz slabije razvijenog dijela svijeta, gdje komercijalizacija još nije odnijela prevagu. Na primjer, čini mi se da je jedan od razloga zbog kojih su ljudi tako pozitivno reagirali na Kiarostamiću u tome što on, u ovom svijetu u kojem je svakim danom sve više cinizma, pokazuju ljudi koji su posve nevinji, nimalo cinični. I u tom smislu, čini mi se

da kinematografija još nije umrla.

Intelektualci i komunizam

Godine 1995. ste napisali esej O Wei Jingshengu, u kojem izražavate žaljenje zbog toga što je "u prošloj generaciji došlo do općeg pada univerzalnih moralnih i političkih standarda prosvetiteljstva", što se očituje, kad je Kina u pitanju, u potpunom nestanku ljudskih prava. Mislim da taj tekst, zajedno s Vašim samostalno objavljenim esejom iz 1984. Uzorna odredišta, ciljačno u središtu političkih dilema naše post-bladnoratovske i post-ideološke ere. Diktature širom svijeta dobjive su, kako ste rekli, "obrabrujuće signale" od pobjedonosnoga, kapitalističkog Zapada koji se brine tek za "održavanje unosnih ekonomskih odnosa".

– Da bude posve jasno, to nigde nisam napisala. To su usputne primjedbe koje sam izrekla na konferenciji za novinare koju je organizirao Orville Schell nakon što su Weija ponovno uhitili, a ko-

Baudrillard je politički, a možda čak i moralni idiot.
Da sam ikad i imala ideju kako djelujem kao tipični javni intelektualac, sarajevsko bi me iskustvo od toga zauvijek izlijeočilo

je je snimio, zapisao i pokupio časopis *The New York Review of Books*. Da će moje primjedbe biti objavljene, saznaala sam tek nekoliko dana poslije, kad su me iz časopisa nazvali i rekli da mi šalju ispis mog «kineskog teksta» na redakturu. Znate, nisam relativist. Odrasla sam slušajući kako je azijska kultura drukčija od zapadnjačke. Čitavi naraštaji sinologa, uključujući i Johna Fairbanka, tvrdili su kako su – kad je Azija u pitanju – zapadnjački standardi ljudskih prava besmisleni, ili se jednostavno ne daju primijeniti, jer su ti standardi proizašli iz europske protestantske kulture koja stavlja naglasak na individualizam, dok su azijske kulture fundamentalno kolektivističke. To su pogubne tvrdnje, u duhu kolonijalističke. Ti standardi ljudskih prava ne mogu se primijeniti ni na koje tradicionalno društvo ili zajednicu, što uključuje i one europske. Ali, živate li u modernom svijetu, koji je definiran kao suprotnost tradicionalnom, onda svakako težite k tim slobodama. Svi ih žele imati. Vrlo je važno da se to dobro objasni privilegiranim ljudima iz bogatih zemalja, koji misle da su ta prava namijenjena samo «nama».

Uzorna odredišta bila su dio veće cjeline od rada na kojoj ste odustali?

– Da, trebala je to biti knjiga od stotinjak stranica, koja se trebala baviti odnosom intelektualaca i komunizma, jer me se doista dojila silna naivnost koju su iskazi-

vali posjetitelji socijalističkih zemalja. Ti su ljudi običavali putovati u delegacijama, odsjedali su u hotelima i kretali se naoko s pratnjom. Sjetila sam se svog putovanja u Kinu, u siječnju 1973., kad se «kulturna revolucija» bližila kraju. Sprijateljila sam se sa ženom koja mi je bila dodijeljena kao prevoditeljica. Nisam bila nitko osobito važan, pa sam dobila nižerangiranu osobu iz ministarstva vanjskih poslova. Bilo je očito da svakodnevno piše izvješća o meni. Bila je to draga, ali uplašena sredovječna žena koja je u «kulturnoj revoluciji» izgubila supruga. Rekla mi je da živi kod svojih prijatelja. Pokazalo se, međutim, da živi u majušnoj sobici koja je bila gotovo nalik na ormari, u podrumu hotela. Vidjela sam tu sobicu zato što sam inzistirala da mi pokaže gdje živi – nije to smjela nikome pokazivati. Jednog me dana pozvala u šetnju, pokretima naznačujući da je prostorija ozvučena. Na svom je šepavom engleskom vrlo polako rekla: "Jeste li čitali knjigu koja se zove 19..." Kad sam čula «Tisuću devetsto», srce mi se stisnulo. Znala sam što će sljedeće reći – "84". "1984", ponovila sam, iako sam se uzrujala više nego što sam željela pokazati. "Da", rekla je ona, smiješći se. "Tako vam je u Kini."

Kako ne možete vidjeti?

Meni se čini da – kad ste se već potrudili ostvariti neke međuljudske kontakte – baš možete pokušati saznati i nešto istine o tim zemljama. Roland Barthes barem je imao hrabrosti koja je proizlazila iz njegova spolnog ukusa. Svidale su mu se Sjeverna Afrika i Azija, jer je tamo mogao spavati s djećacima; s obzirom na to da to u Kini nije mogao, Kina mu je bila dosadna. Ali ga ipak nisu uspjeli zavarati. Njegova mu je seksualnost osigurala iskrenost kojom je izricao nimalo laskave ocjene maoističke moralizirajuće i kulturne jednoobraznosti. Istom prilikom kad i on, 1974. su u Kini bili Julia Kristeva i Philippe Sollers, koji su se vratili pričajući kako je sve to apsolutno prekrasno i ponavljajući sve moguće maoističke floskule. Možete reći kako su im njihovi ideološki štitnici za oči uvjetovali određeni pogled na stvari. Tu su i svi oni naivci koji su posjetili Sovjetski Savez tijekom tridesetih godina. Takvim ljudima poželite reći: "Stanite! Znate li gdje ste? Što vidite? Pokušajte početi od onog što je potpuno konkretno. Kako ne možete vidjeti?"

Je li i u vašem životu postojalo razdoblje u kojem vas je komunizam uspio ozbiljno zavesti?

– Ne, komunizam nije, ali borba protiv američkog imperializma je st. Bila sam opsjednuta američkim ratom protiv Vijetnama. Sve do danas, Amerikanci govore o 56.000 ljudi koji su tamo poginuli. To je golema brojka. Ali poginulo je i tri milijuna vijetnamskih vojnika, kao i nebrojeni civilni. A zemlja je ekološki upropastena. Na tu je zemlju bačeno više bombi nego u čitavom Drugom svjetskom ratu, isto vrijedi i za Koreju. Neproporcionalna snaga američke vatrene moći koja je ušla u te zemlje bila je upravo neshvatljiva. Uzmite, na primjer, rat u Iraku. Rat je već bio završen, a Amerikanci su još bacali napalm i zapaljive bombe na bosonoge iračke vojниke koji su se povlačili prema sjeveru. Mene takve stvari doveđe do očaja. Ne treba smetnuti s umima kako je i razdoblje između 1963. i 1968., kad su Sovjeti ušli u

Čehoslovačku, za mnoge od nas bilo razdoblje intenzivnog razmišljanja. Godine 1963., postala sam aktivna u antiratnom pokretu, iako on, kao takav, zapravo još nije ni postojao. Rat u Vijetnamu tek je počinjao. Udržala sam se s jednim bivšim pripadnikom «Zelenih beretki» i krenuli smo na turneu po Kaliforniji, držeći govore. Stajali smo na uglovima ulica, dvaput su nas kamenovali. Tijekom tog razdoblja, sredinom šezdesetih, sretala sam ljudi iz Sovjetskog Saveza koji su tvrdili da su stvari, zapravo, jako napredovale i da se sve kreće u pravom smjeru. A onda se, u kolovozu 1968., sve srušilo. Prema tome, da, između 1963. i 1968. bila sam spremna povjerovati kako se u zemljama takozvanog Trećeg svijeta, koje se opiru američkom imperializmu i koje su prihvatile jednostranske komunističke sustave – ne mislim samo na Vijetnam i Kubu – mogu razviti humane alternative njihovu prijašnjem, pukom kolonijalističkom statusu. To se pokazalo netočnim, no tijekom cijelog života koji sam provela razmišljajući o tome što se događa u svijetu, pet godina i nije tako dugačka pogreška.

Sretan život

Biste li povukli izjavu koju ste dali 1982. u gradskoj vijećnici, kada ste rekli da je «komunizam zapravo fašizam s ljudskim licem»?

– Naravno da ne bih. Komunističke su vlasti jedno kratko vrijeme uspijevale mobilizirati velike izvore idealizma. Tijekom tridesetih godina, u Europi je komunizam privukao neke izvanredne ljudе koji pojma nisu imali što se zapravo događa. A ljudima koji su počušali reći istinu stalno se govorilo da umuknu, jer je najvažnije bilo poraziti Hitlera i to da nikako ne smijemo potkopavati pravu stranu u španjolskome Građanskog rata.

Je li razlog zbog kojeg niste dovršili knjigu o intelektualcima i komunizmu možda taj što ste se bojali da bi je mogli zloupotrijebiti neokonzervativci?

– Ne, nikako. Ostavila sam je nedovršenom zato što sam se, više od svega, željela vratiti fikciji. Znala sam da bi mi ta knjiga mogla oduzeti nekoliko godina. Puno je toga što sam ostavila nedovršenim. I nisam jedan od onih skribomana koji sve vrijeme pišu. Postoje razdoblja kad mi se čini da je pisanje najteža stvar na svijetu.

Neki kritičari smatraju da je lik Marine u romanu U Americi Vaš svojevrsni fikcionalni autoportret. Hoćete li nam reći koliko se poistovjećujete sa sljedećim opisom u romanu, s mjestom na kojem nam nudite njezin posljednji opis u trećem licu: "Marina je sjela i pogledala se u zrcalo. Svakako, plakala je zato što je bila tako sretna – osim ako sretan život nije posve nemoguć, a junaci život ono najviše što ljudsko biće može postići. Sreća se pojavljuje u mnogo obliku: živjeti za umjetnost je povlastica i blagoslov."

– Potpuno se poistovjećujem s tim rečenicama. □

*S engleskoga prevela
Martina Aničić*

*Razgovor je objavljen u e-časopisu *Postmodern Culture*, Vol. 12, broj 1, rujan 2001. Zarez objavljuje njegovu skraćenu verziju.

Domovina

Bilo koji znak života da dâ, bit će mrtav, ubijen, bit će satrt, bit će za sva vremena satrt

Neven Ušumović

Dobro je što su za bosanske registrske tablice iznašli takve oznake da sad nitko ne može dokučiti iz kojeg je bosanskog grada taj auto, odnosno čovjek. Jer svaki je grad u Bosni danas nečiji, a na svakoj je strani svijeta lahko naći nekoga, nekog zemljaka, kome to smeta.

Kome je smetao Šarmahalić u zagrebačkim Gajnicama teško možete utvrditi tek ovako, iz prve. Njegove registrske tablice imale su veliko T po sredini, a oko njega brojeve koje ovdje nećemo navoditi. Sar je mahalić, pak, imao čelo naborano kao slonovska koža i naglasak od kojeg su i uvjek suzdržani tramvajski putnici pucali od smijeha.

Nije živio u nekom od bijelih gajničkih nebodera, živio je u prizemlju jedne kuće, dalje, na brijegu. To već možda i nisu nazivali Gajnicama – ta tko bi se znao snaći sa svim tim čudnim nazivima. Bio je podstanar i ništa nije osjećao prema kraju u kojem je živio. Da ga nije potjeralo iz Bosne, ne bi tu gubio dane i brojne sate uprazno, kao u zatvoru.

Automobil je bio neke marke beznačajne, amidža mu ga ostavio prije nego što je odletio u Norvešku. Vozio ga je po gradu, iako mu je nekoliko poznanika savjetovalo da nalijepi kakav hercegovački amblem, prije nego što se umiješa u zagrebačke gužve. Njemu je i to nekako bila rizična stvar, pa nisu više ni oni tako na cijeni. I tako ne uradi ništa.

Ali, mjesto za parkiranje u gajničkom kraju nikako nije mogao naći. Kuća u kojoj je stanovao nije imala parkiralište. Garažu su već godinama koristili podstanari iznad njega. Bilo je zgodnih mjesto pred okolnim kućama, ali ga je pri svakom pokušaju parkiranja spopadala neka jeza, osjećaj da nekome bespravno zauzima mjesto, ne parkirno, životno! U trenutku slavodobitnog zauzimanja mesta osjećao se kao da istovremeno izbacuje iz kuće te stanare, slike nasilnog zadovoljenja nezadrživo su mu navirale, svakom je provlačio u sobu, cijedio ih i lomio poput limenki piva.

A radilo se samo o običnom parkirnom mjestu. Kada bi ugasio auto, ostajao bi sjediti u njemu, dugo i neodlučno. Bio je to lijep i miran kraj, svaka je kuća imala okućnicu s ružama, tulipanim, narcisima. Kroz otvoreni prozor ulazili su mu u automobil svi ti mirisi i podsjećali ga na groblja i dženaze.

Izlazio je iz auta kao da ga je sad ukrao, ali tako je izlazio već godinama.

Susjedi mu nisu ostajali dužni. Jednog jutra našao je poruku: «Stiže Mujo policija!» Drugom prilikom, nedugo zatim, netko mu je slomio bočni retrovizor i zatakao ga za brisač. Na zrcalu je markerom (ili govnom? – pomisli gadljivo) bilo napisano: «Gle guzoperac».

Kad bi se kasno navečer vraćao s posla, hvatala ga je panika. Beznadno bi kružio uličicama, sve automobile do automobile, gazde i podstanari, ovdje se nije moglo

bez auta. Došlo mu je da pozvoni na vrata kuće pred koja bi parkirao, pa da ispriča cijelu svoju životnu priču, da plati parkiranje, sve što treba. Ali ništa ne bi uradio.

Najviše je prostora bilo pred kućom, golemom i neukusnom, nekog lokalnog automehaničara i vulkanizera. Uokolo i na samom prostoru uvijek bi noću bilo pusto, kuća je pak bila sva pod reflektora, s terase su se vijorile dvije hrvatske zastave.

Zašto nitko ne parkira? – pitao se i te noći kada mu nije bilo druge nego da upravo tamo ostavi auto. Iz automobila je izašao još opreznije nego inače i bacio pogled prema kući kao da će se netko odmah pojaviti na terasi i reći mu da se goni. Nitko. Samo šum zastava i zvezket lanca psa koji se ravnodušno vukao i trljaо uz ogradu.

Ujutro, njegova automobile nije bilo. Vani su oko jednog velikog opela čeprkala dva mladića u zelenim radnim kombinezonima. Pokazali su mu prema garaži, tamo je gazda. Ali u garaži bila su samo dva mladića u zelenim radnim kombinezonima koja su čeprkala nešto oko jednog velikog opela. Pokazali su mu prema silaznim stepenicama, tamo je gazda. Sjao je u jednu široku prostoriju, veću i od same garaže, gdje su dva mladića u zelenim radnim kombinezonima čeprkala nešto oko opela.

* * *

Džip, shvatio je kad je došao svijesti, usta su mu bila puna krvi. Oko njega, u mraku, redala su se vitka stabla, u glavi mu je zujalo kao da vlakom nezadrživo jure u šumovitu provaliju. Sve ga je podsjećalo na Bosnu, ta mračna šuma, grbava, očito zemljana strmoglavica. Kamo ga vode?

Imao je lisice na rukama. Jedna noga bila mu je slomljena, šlic raskopčan tako

da su mu muda visjela van. Ničega se nije sjećao, samo mu se neprestano nametala priča o lovu hrvatske policije na Muslimane, tamo iz ratnog vremena, Rijeka, Zagreb, Osijek, tragali su za njima ne bi li ih iskoristili kao ratne zarobljenike u Bosni, u zamjenu za svoje. Svašta se pričalo, pravih i nadrisnjedoka uvijek se našlo. A kao i mnogima, i njemu su te priče bila jedina hrana tih godina, nešto umjesto zanijemljelih sevdaha. Svatko je dodavao nešto svoje, ali sama ta mogućnost, ta ideja stradanja bila je neiscrpiva.

A ako ih se nizašta posebno ne bi moglo iskoristiti – nastavljala se priča – onda u šumu ili na polje s njima, gdje će još samo suha zemlja imati neke fajde od prolivenе krvi.

Sjetio se priče o Štrpcu. Vlak Beograd-Bar stao je u Štrpcu, srpska vojska blokirala je sve, izdvojila muškarce Muslimane, žene i djeca gušili se od očaja. Poneki bi i bio spašen, zahvaljujući brzoj solidarnosti putnika koji kao da su se svi, pa bili i Srbi ili Crnogorci, htjeli oteti toj mori, tim zvijerima. One koje su odveli, više nikad nisu pronašli.

Kamo? Nije čuo ni glasa ispred, za volanom. Pokušao je proizvesti neki zvuk; jedino je glavom mogao udarati o okvir džipa, ali to mu je poslije nekoliko udaraca oduzelо svijest.

* * *

U travi, u blatu, zora je sunčevim zracima pucala u njega. Cijeli streljački vod ptica pucao je u njega. Probudala ga je trava, davilo blato... Golemo, vedro nebo stropoštalo se na njega do neizdrživog bola.

Polje se pred njim prostiralo u nedogled i izložen je bio pogledu sa svih strana.

Bilo koji znak života da dâ, bit će mrtav, ubijen, bit će satrt, bit će za sva vremena satrt. □

Oton Iveković, Lijepa naša domovino, oko 1920.god.

Nagrada Seadu Muhamedagiću

Translatio

Seadu Muhamedagiću u Klagenfurtu je 23. lipnja 2002. dodijeljena austrijska državna nagrada za književno prevođenje *Translatio* za godinu 2001. koja se svake godine dodjeljuje uoči književnog natjecanja Dani književnosti njemačkog jezičnog izraza *Ingeborg Bachmann*. Istu je nagradu tom prigodom dobio i austrijski romanist dr. Dieter Hornig za književne prijevode s francuskoga. Na književno-prevodilački rad Seada Muhamedagića dojmljivo se osvrnuo Nenad Popović.

U prigodnoj riječi zahvale na primljenoj nagradi Sead Muhamedagić istaknuo je njen obvezujući karakter, jer je, s obzirom na vrlo bogatu i plodnu književnu produkciju koja nastaje u Austriji, kod nas potrebno još puno prevoditi i objavljivati. Tu je i velik broj neprevedenih djela nastalih tijekom dvaju posljednjih stoljeća. Istu ovu nagradu svojedobno je dobita Truda Stamać.

Kao ilustraciju vlastita prevodilaštva, Muhamedagić je pročitao prijevod pjesme *Hrvatska Drage Ivaniševića*. Tom je prigodom uvodno napomenuo kako je riječ o primjeru kozmopolitske rodoljubne pjesme (napisane 1965. godine) koja se ti-

jekom devedesetih gotovo uopće nije javno kazivala, jer su u to doba na cijeni bile naglašeno nacionalistički intonirane pjesmotvorine koje se polako ali sigurno sele u ropotarnicu zaborava.

No, postoji još jedan intimni razlog zbog kojega je ova Ivaniševićeva pjesma Seadu Muhamedagiću posebice draga. On ju je, naime, posvetio Večeslavu Holjevcu, kojega je s njegovim pokojnim ocem vezivalo dugogodišnje prijateljstvo.

U nastavku objavljujemo Ivaniševićev izvornik, a zatim Muhamedagićev prepjev na njemački.

Hrvatska

(*U spomen Večeslavu Holjevcu*)

Ni brda nisu,
ni doline, ni rijeke, ni more,
ni oblaci nisu,
ni kiša ni snijeg nije
moja Hrvatska.

Jer Hrvatska nije zemlja, kamen, voda,
Hrvatska je riječ koju naučih od majke
i ono u riječi mnogo dublje od riječi;
i ono dublje s Hrvatskom me veže,

s Hrvatskom Hrvata,
s patnjama njinim,
sa smijehom i nadom,
s ljudima me veže,
te ja kao Hrvat brat sam sviju ljudi.
I kud god idem sa mnom je Hrvatska!

Kroatien

Die Berge sind's nicht,
die Täler nicht, die Flüsse nicht, das
Meer auch nicht
und die Wolken nicht,
der Regen auch nicht und der Schnee
ist auch nicht
mein Kroatien.
Denn Kroatien ist weder Erde noch
Stein noch Wasser,
Kroatien ist das Wort, das ich von der
Mutter lernte.
Und dasjenige im Wort, viel tiefer als
das Wort selbst;
Und jenes Tiefe mit Kroatien mich
verbindet,
mit Kroatien der Kroaten,
mit ihren Leiden,
mit Lachen und Hoffnung,
mit Menschen mich verbindet,
und ich als Kroate bin Bruder aller
Menschen,
und wohin ich auch gehe – mit mir ist
Kroatien. □

Pripremila Gioia-Ana Ulrich

Nagrada Marinku Košćecu

Hvala Tuzli

Na književnim susretima *Cum grano salis* u Tuzli, za roman godine na bosanskohercegovačkom, hrvatskom, srpskom i crnogorskom jeziku proglašeno je djelo *Netko Drugi* (Konzor, 2001.) Marinka Košćeca (rođen 1967.), odlukom žirija u sastavu: Enver Kazaz, Marko Vešović, Nedžad Ibrahimović, Sven Monnensland i Ivan Lovrenović. Od trinaest naslova koji su bili nominirani, po četiri romana su bila iz Srbije i Hrvatske, tri iz Crne Gore te dva iz BiH, a Košćec je postao prvi laureat književne nagrade *Meša Selimović*. Predsjednik žirija Ivan Lovrenović je izjavio "da se radi o knjizi koja je sama sebe izabrala", ali i da je "moglo biti drukčije." Nagraden povodom, skulpturom i novčanim iznosom od 2500 eura, autor je na uručenju nagrade naglasio: "Hvala Tuzli na nagradi, ali i na tome što je ustanovila ovu nagradu. To je velika stvar za knjigu koja u ovim teškim vremenima gubi podršku." □

Prvi pisac za 21. stoljeće

Najobičnije pojave svakodnevice bivaju u Peljevinovim tekstovima prikazane kao manifestacije moćnih i zlokobnih magijskih rituala

Sonja Ludvig

Najpopularnijega suvremenog ruskog pisca Viktora Peljevina kritičari vole ubrajati među fantastičare, no moglo bi se reći da je to više rezultat okolnosti njegova pojavljivanja na književnoj sceni nego zbiljska žanrovska odrednica njegova opusa. U svojim se tekstovima koristi nekim postupcima koji su svojstveni fantastici, međutim, njegovo stvaralaštvo ne pridržava se ograničenja nijednoga žanra. Peljevinova su djela žanrovska raznolika, višeslojna, a možda im je najizrazitije skupno svojstvo ezoterična, misterična sastavnica – nije slučajnost što je njihov autor godinama pisao članke na temu istočnoga misticizma.

Svakodnevica magije

Tematika Peljevinovih pripovijedaka je raznolika, a u njima se oživljavaju brojne mitološke priče, najčešće na pozadini suvremenoga života u piščevoj domovini. Zbog pravilnog shvaćanja njegovih tekstova važno je uvijek imati na umu da su oni blago ispolitizirani, barem pozadinski. Najobičnije pojave svakodnevice (prvo sovjetske, a kasnije i one iz razdoblja nakon perestrojke) dobivaju u Peljevinovim tekstovima sasvim originalnu interpretaciju: bivaju, naime, prikazane kao manifestacije moćnih i zlokobnih magijskih rituala. Takav postupak nije Peljevinu stran ni u esejistici, a tu valja napomenuti da se ta autorova kritičnost ne odnosi samo na pojave komunističke društvene organizacije nego i na život u novoj, kapitalističkoj Rusiji (tu je karakterističan primjer roman *Generation P*, u kojem se sprega mafije i visoke politike tumači kao pokloništvo kultu drevne božice Ištar). Pa ipak, ritualizacija zbilje ovđe igra samo pomoćnu ulogu, dok je glavni sadržaj tekstova opis stanja svijesti koja prima određenu sliku svijeta, i to sliku koja se obično smatra realnošću. Sovjetska se zbilja pri tome pokazuje poput neke varijante pakla. Opis ljudske svijesti u Peljevina ima brojne dodirne točke s transcendentalnom filozofijom, budizmom, kao i misteričkim učenjima Carlosa Castanede. Glavni zadatak koji Peljevin stavlja pred svoje junake, oslobađanje je od umrtvlenih mehanizama razmišljanja, što omogućuje pronalaženje izlaza i bijeg u zbiljski, ovaj put *magični svijet*.

Za razliku od mnogih drugih suvremenih ruskih autora (poput na primjer, Vladimira Sorokina i Dmitrija Prigova), Peljevin ne dekonstruira svijest kako bi u njezinu nesvesnjem pokazao simptome bolesti i raspada, nego je prije zainteresiran za misterična svojstva te svijesti, a svjesno razaranje prikazane zbilje podvrgava svojem ponešto didaktičkom cilju. Za njega, snaga sovjetskog režima (ali i svakog drugog oblika totalitarne vladavine) ne leži u vojno-industrijskom kompleksu, nego u sposobnosti te vlasti da i materijalni svijet pretvoriti u fantomsku iluziju, da uspiješno stvori *polje prividjenja* izvan koga zapravo ništa i ne postoji. Za razliku od prethodne generacije pisaca (iz 1960-ih), Peljevin naraštaj nije ni pokušavao stupiti u borbu sa sovjetskim režimom, nego ga je uzeo zdravo za gotovo. Mladi pisci više nisu prihvaćali ideju kako izvan tog režima postoji neki *normalni svijet*, jer su svijet sagledavali kao niz umjetnih konstrukata u kojima je čovjek zauvijek osuden na traganje za čistom, arhetipskom

realnošću. U Peljevina, ti paralelni svjetovi nisu *zbiljski* u nekom apsolutnom smislu, no nisu ni *lažni*, barem dok netko doista vjeruje u njihovo postojanje. Svaka verzija realnosti postoji samo u svijesti svakog pojedinca.

Ljudi-kukci

Prvi veći tekst koji je Peljevin objavio, novela *Omon Ra* (iz 1992.), odmah je svojeg autora proizveo u jednu od ključnih osoba suvremene ruske književne scene. Popularnosti novele prilično je pridonio i njezin provokativni sadržaj: sovjetski svemirski program, inače ponos nacije, prikazan je kao totalna, organizirana izmišljotina, fabrikacija u svrhu ideoološke propagande (ruski letovi na Mjesec prikazani su kao simulacija koja se snima u ogromnim podzemnim studijima). Ispostavlja se da je *pravi* smisao svemirskog programa krvavo žrtvovanje mladića-dobrovoljaca koji hrane magijsku strukturu socijalističke države.

I u romanu *Život kukaca* iz 1996. godine, svojevrsnoj parafrasi Dantove *Bözanstvene komedije*, može se primijetiti osobita metaforika, bogatstvo leksika, osmišljavanje mitologische podloge za raznolike pojave u suvremenoj kulturi, te slobodno spajanje različitih kulturnih

Mladi ruski pisci prestali su prihvatići ideju kako izvan režima postoji neki normalni svijet, s obzirom na to da su svijet sagledavali kao niz umjetnih konstrukata

konteksta (od *uzvišenih* do supkulturnih). Razvijajući postupke postmodernističke estetike, Peljevin u tom romanu oslikava višeplansku, razgranatu sliku ustroja sovjetskog života, čiji sudionici žive i međusobno dolaze u dodir u dvama različitim tjelesnim oblicima – kao ljudi i kao kukci. Život ljudi-kukaca tek je uzajamno povezana simulacija činova postojanja, dok *pravoga* života nema.

Ruski budizam

Roman *Čapajev i Praznina* kritika je odmah nakon objavljinjanja 1996. proglašila romanesknim ostvarenjem godine. Čapajev i Petka, junaci popularnih tradicionalnih ruskih anegdota, prikazuju se u romanu u neočekivanim reinkarnacijama. Čapajev, sličniji kakvom čarobnjaku negoli ratnom vodi, u romanu je zapravo jedan od avatara Budhe, a njegov sudrug Petka postaje Petar Praznina, dekadentni pjesnik, monarhist po ideološkom uvjerenju koji čudnom igrom sudsbine postaje komesarom u Čapajevljevoj diviziji. Roman se zasniva na paralelizmu dviju radnji, od kojih jedna opisuje pustolovine Petra Praznine u Rusiji neposredno nakon revolucije (borba između crvenih i bijelih prikazana je kao sukob suprotstavljenih metafizičkih sila), a druga, Petrov život u suvremenoj Rusiji, gdje se junak nalazi na liječenju u psihijatrijskoj klinici (u kojoj ga uvjeraju da je ona druga stvarnost tek proizvod njegova bolesnog uma). Čapajev i Praznina vode rasprave o filozofiji i strukturi svijeta, posjećuju zagrobni svijet, a na kraju romana skaču u vode rijeke Urala, *uvjetne rijeke apsolutne ljubavi* koja ih oslobada od vječnoga cikličkog kruženja duše. Suvremeni dio ro-

mana jest svojevrsni vodič po popularnim ruskim mitovima i arhetipima, utjelovljenima u likove luđaka (ili navodnih ludaka) u psihijatrijskoj klinici. Budizam u tome romanu nije izvanjski, egzotični sustav što ga uvodi autor, nego čini se, neizbjegljiva posljedica zaključaka koje stječemo o našoj realnosti. Pa ipak, najveća kvaliteta romana možda je upravo sam postupak izgradnje djela putem kojeg se sadržaj *buđističke sutre* obavija u formu mita o Čapajevu.

Astralni televizor

Za razliku od prethodnog, kritika je roman *Generation P* odmah po objavljinjanju 1999. godine dočekala uglavnom s

Jedini način da se stupi iz jedne stvarnosti u drugu jest preobraziti samoga sebe, doživjeti određenu metamorfozu

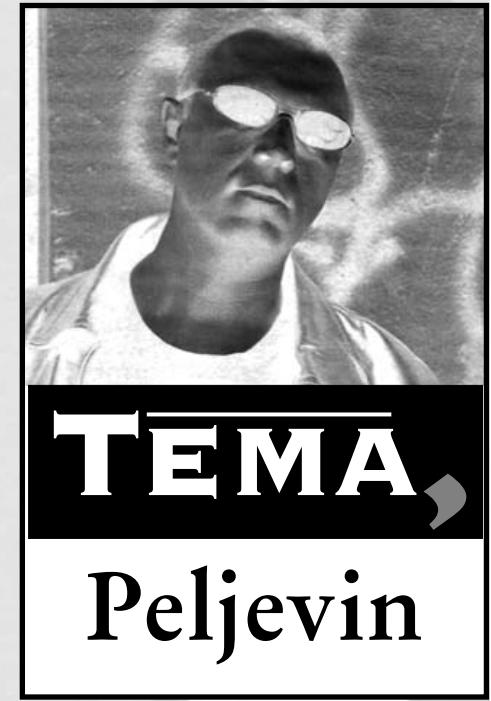
neodobravanjem (autoru se prvenstveno zamjerao nedostatak koncentracije u izgradnji romana, određena površnost, pa čak i povlađivanje publici), iako je upravo taj roman Peljevinu zajamčio svjetsku slavu. Autor ovdje nastavlja s *obestvarivanjem* ruske stvarnosti. U romanu se ispostavlja da su zaposlenici najveće moskovske reklamne tvrtke, iznike neposredno iz ruske mafije, članovi tajne gilde Kaldejaca koji štuju kult sumerske božice Ištar, a piridalna organizacija ruskog, sada kapitalističkog društva istodobno odgovara i formi magijskog zigurata – Babilonske kule. Tijekom romana čitatelj shvaća da cijela garnitura ruskih političara, uključujući i ondašnjeg predsjednika Jeljcina, nema svoju podlogu u fizičkoj stvarnosti, nego je zapravo proizvod moćne virtualne tehnologije koja ih dovodi na ekrane naših televizora i tako ih čini *stvarnim*. Kao prebacivač u *alternativnu* realnost i objekt meditacije ovđe služi televizor čija slika prikazuje *snežeg*. Televizor s jedne strane formira našu osobnost, no s druge pokazuje samo ono što mi odaberemo. Tako ulazimo u sustav međusobnog odražavanja, pri čemu se poništava realnost našeg postojanja: televizor, naime, proizvodi prazninu. Poput svih Peljevinovih djela, *Generation P* pripovijeda o manipulaciji svješću koja napoljstvu treba pokazati da svijest i objektivna realnost zapravo ne postoje.

Dodir različitih stvarnosti

Cijela ova filozofska zahtjevna postavka razvijena je na pozadini svakodnevnih realija i pomoću općepoznatih, gotovo folklornih junaka (ovaj put je to *novi Rus*), a na jezičnom planu roman je sastavljen od kolaža američkih propagandnih sloganova i ruskih psovki. Nažalost, *Generation P* je zakrčen bujicom dosjetki koje ne djeluju ujvijek kao integralni dio teksta ili pak nisu dovoljno značajni poentirane.

Neki kritičari upozoravaju i na *propovednički* karakter Peljevinove proze koja čitatelja uporno pokušava *prosvijetliti* u skladu s autorovim misteričkim nazorima. No, s druge strane tekstove ovog pisca žanrovske je moguće uvjetno odrediti kao basne čija je moralna pouka na raspolaganju čitatelju, koji neovisno odlučuje o njezinu prihvaćanju.

Možda je najbitnija osobina Peljevino-

ve proze njena načelna *graničnost*, odnosno postojani autorov interes za pogranicne zone (marginale oblike egzistencije i stanja svijesti, udvajanje svjetova, itd.), te za dodire između različitih tipova realnosti. Na mjestu njihova spoja dolazi do interferencije: jedna slika svijeta oslanja se na drugu, da bi zatim zajedno stvorile i treću koncepciju stvarnosti koja je u potpunosti različita od prethodnih. Pisac, koji i sam živi na prijelazu dviju epoha (sovjetske i post-sovjetske, komunističke i kapitalističke) nastanjuje svoj svijet junaka koji odjednom žive u barem dvama svjetovima. Granica redovito provocira junakovu preobrazbu koja zatim preusmjerava njegovu egzistenciju prema tipu života i svijeta koji se razlikuju od ustaljenih.

Zbilja je umjetna

U Peljevina je riječ o problemu tipičnom za suvremenu nam epohu, o nestanku *objektivne zbilje* za koju se ispostavlja da je totalni artefakt što su ga stvorili kultura i jezik. Zatim se, pred očima zaprepaštenih čitatelja, ta zbilja rasplinjuje u zraku, a isto se zbijava i sa subjektom spoznavanja (junakom iz čijeg se gledišta prikazuje radnja). No naposljetku uvijek svjedočimo i brisanju razlike između *prave* i virtualne realnosti. Zbog toga, napominju kritičari, za stvorene svjetove vrijede neobična pravila: razotkriti neku laž ne znači približiti se istini, ali ni umnažati laži ne znači obavezno udaljavati se od nje. U Peljevinovim tekstovima sve se zbiva u okvirima metaforičkog *prozorskog okvira*, kao granice između različitih svjetova što ih taj okvir razdvaja, ali i povezuje. Grаницa između svjetova načelno je nepremostiva, s obzirom na to da su oba svijeta samo projekcije ljudske svijesti, a jedini način da se stupi iz jedne stvarnosti u drugu, kako smo napomenuli, jest preobraziti samoga sebe, doživjeti određenu metamorfozu. Ta sposobnost u Peljevina postaje jednim načinom preživljavanja u svijetu u kojem se fantomske realnosti smjenjuju zapanjujućom brzinom, i to posve proizvoljnim redoslijedom. Krajinja, konačna granica jest ona koja višestruke slojeve proizvoljnih realnosti dijeli od autentične, čiste egzistencije svakog bića. A nju Peljevin smješta upravo tamo gdje su je tražile i drevne religije za kojima u svojim tekstovima redovito poseže – u dubinu pojedinceve duše.

Kako kritika rado napominje, u desetak godina koliko je prisutan na ruskoj književnoj sceni, Peljevin je neizmjerno modernizirao matičnu književnost, usmjerivši je prema 21. stoljeću. Iako ga neki elitistički raspoloženi kritičari pejorativno nazivaju *štancerom bestsellera*, Peljevin je prije svega vratio čitatelja knjizi, prvi se obratio generaciji videa i Interneta na njenu vlastitu jeziku i, za razliku od ostalih suvremenih ruskih autora, prvi uspio izazvati nemali interes Zapadne publike i izvan granica usko orijentiranoga, slavističkoga kruga stručnjaka.

Postmodernizam na heroinu

Peljevinov roman *Generation 'P'* je parabola, on u sebi sadrži suvremenu mitologiju u izvornome značenju, mitove koji žive u društvenoj svijesti, on je otisak morala jednoga doba

Andrej Minkević

Novi roman Viktora Peljevina *Generation 'P'*, očito se odnosi na kulturnu pojavu, modernu među obaviještenom publikom, na koju se s određenom preciznošću može prilijepiti etiketa *postmodernizam i poststrukturalizam*. Ne mojte ovđe prestati čitati, moj je članak napisan za čitatelje, a ne za znanstvenike. Poststrukturalizam podrazumijeva zamisao o tome da strukture i središta svega što postoji nema. To je negacija postojaњa *onoga koji upravlja ovim svjetom*. Postmodernizam je, nije teško pogoditi, nastupio kao smjena modernizma (avangarde). Postmodernizam je ono što piše Peljevin. Kraće i preciznije teško ga je odrediti. Dok sam čitao *Generation 'P'* višekratno mi se javljala misao da je Peljevin uzeo u ruke nekoliko popularnih radova o tome što taj razvikan postmodernizam jest, i napisao *Generation 'P'* točno po profesorskim predodžbama o postmodernizmu. Osobno bih postmodernizam pre davao po školama i fakultetima upravo po Peljevinu. To je s akademskoga gledišta dobar tekst i bez napora se može uklopiti u akademske predodžbe o tome kakav postmodernistički tekst treba biti.

Mislite da Peljevina optužujem da je napisao komercijalni bestseler? Varate se. Ja mu zbog toga čestitam. Dobro bi nam (ili barem meni) došlo više takvih bestsela.

Talentiran, možda genijalan

Kad govorimo o romanu *Generation 'P'* i Peljevinu općenito, od pojma postmodernizma nikako ne možemo umaći, kao od kostura u ormaru. Zbog toga pokušaji analiziranja Peljevinova stvaralaštva iz pozicije recepcije klasičnih tekstova daju smiješno i metodološki bespomoćno.

Osim toga, Peljevin ima i par privlačnih osobina koje se posebno ističu na podlozi mutnoga potoka bezličnih tekstova na ruskom (i polruskom) jeziku, a čiji autori svi do jednog pretendiraju na ulogu sudionika u stvaranju ruskog postmodernizma. U pravilu takav autor zna vrlo lijepo govoriti o raznim pomodnim i elitnim temama, plašeći tako neupućene trudbenike kompjutorskog miša i tipkovnice riječima poput *simulakrum i diskurs*, imenima poput Jeana Baudrillarda i Michela Foucaulta; ali trebate samo pročitati par odlomaka iz njihovih djela pa će vam postati jasno da ste uzalud utrošili svoje vrijeme. Netalentiranost se ne može poturiti kao talent bez obzira na dominantnu konцепciju, i to iz jednog jednostavnog razloga – ne može ona stvoriti talentirano dje-lo.

Kao prvo, Peljevin je talentiran, vraški talentiran. Možda čak i genijalan. No to ne bih tvrdio, bojim se da će kasnije ustuknuti pred time. Htio bih vjerovati da će nas još puno desetljeća radovati stvarima poput romana *Čapajev i Pustota* i *Generation 'P'*, te da će se njegov talent samo razvijati i rasti.

Slojevita video-igra

Kao drugo, Peljevina se čita lako i s velikim zadovoljstvom. Poput anegdote. Svi bismo ga rado citirali i poslali prijateljima preko e-maila. Peljevin je slojevit poput glavice zelja. On ima list za ljubitelje anegdota, list za mrzitelje reklama, list za

U knjigu su uključeni i takvi književni oblici poput anegdote, poslovice ili duhovita uvoda u bajku, a oni se po novome zovu reklamni slogan i prožimaju samo tkivo pri povijedanja

ljubitelje fantastike, list za ljubitelje krimića, trilera, narko-romana, astralnih putovanja... Ideje, religije, mitovi, simboli, dvostruki, trostruki, četverostruki smisao... Sve je tu kao u dobrome, čvrstom postmodernističkom djelu. Svatko može u nj unijeti upravo onoliko koliko je u stanju shvatiti. Kao u *Alici iz zrcala* Lewisa Carrola, tamo su po kutovima smješteni kolačići u kutijicama, te kao u igri *Doom* iskusni ih igrač u romanu *Generation 'P'* može naći ako želi. Ako ga zanima i ono što pronade, a ne samo to da ide prema svršetku priče. Načelna je razlika samo u tome što igranje *Dooma* u načelu ne može pružiti više nego što je u igru unio njegov tvorac, dok tekst može. Jer čak i kada nadraste razinu autora, čitatelj u načelu ne može u potpunosti iscrpiti sadržaj teksta. Jednostavnije rečeno, autor svojim tekstrom stvara takvu strukturu realnosti (*Zadaća se svodi na stvaranje svijeta*. Riječi će doći same od sebe – Umberto Eco) u kojoj će napredni čitatelj moći naći kolačiće koje je stvorio sam, interpretirajući djelo. Prisjetimo se romana koji je po svojoj definiciji stroj – generator interpretacija (Eco).

Kao treće, Peljevin je vraški pametan dečko. Ne znam kakav je vaš ukus, ali ja uživam čitajući pametnog čovjeka. Pamet ne može skriti ni iza kakve zafrkancije.

Ili je imaš ili nemaš, tu nema pretvaranja. Pametan je, tužan, ironičan.

Klasični ruski postmodernizam

Peljevin piše unutar istoga pravca *klasičnog postmodernizma* poput Umberta Eca. Pretpostavljam da ga se danas ne može nazvati drukčije nego stjegonošom ruskog klasičnog postmodernizma. Jasno je da postoji i Igor Jarkević ili Vladimir Sorokin, a hvala Bogu postoje i drugi, ali on je taj koji u četiri ravnopravnih pisaca stupa prije svih. Zapanjujuća je značajnska i mitološka obilatost njegova teksta. Knjižica je to dva, ako ne i tri puta tanja od *Čapajeva i Pustote*, ali njezin je konceptualni i smisaoni naboј gotovo jači. Tekst je postao jačim, energičnjim, mišićavijim. Da, Peljevin ne samo da je uređivao *Playboy* nego je stvorio i svoje tajno oružje (tu se prisjećam njegovih ranijih pripovijedaka). I dospio je do onoga što je htio – ni centimetra više ni milimetra manje. A to je, kako god da pogledate, znak majstorstva.

Primjera radi uzet ću pitanje o značenju riječi 'P' u naslovu knjige, kojim su se vjerojatno najviše bavili dokoni kritičari i čitatelji. Napominjem da je to potpuno u skladu s tradicijom postmodernizma – dati knjizi naslov koji se ili može više značeno

njezinu mišljenju *Generation 'P'* treba interpretirati kao vaginalni simbol koji stoji u inat omraženome, falusnom *Generation X* – ako naravno, englesko slovo X pročitamo kao rusko slovo H (kojim počinje ruska riječ za muški spolni organ; prim. prev.). Bravo, Mary!

I tako, kad već govorimo o nepristojnim asocijacijama, navest ću, za svaki slučaj, onu stranicu do koje nisu doprle oči kritičara:

«Među tim bogovima bio je i ovaj hromi pas Pizdek s pet nogu. U drevnim povjesnicama označavali su ga velikim slovom 'P' s dva zareza. Predaja kaže da on spava negdje u snijegu, i dok on spava – život teče manje-više normalno. A kad se probudi – napada. I zbog toga u nas zemlja ne rađa, Jelcin je predsjednik i tako dalje. Oni, dakako, ne znaju za Jeljcina, no sve je tako slično. I još je pisalo da je najbliži pojam koji postoji u suvremenoj ruskoj kulturi – dječji idiom *Game over*. Od engleskoga *Game Over*.»

Moralne pouke za game over

Na taj način sam autor daje na početku knjige jedno tumačenje riječi 'P' – kao simbola jedne generacije (*Nova generacija odabire Pepsi; Majmun na džipu; Ako si tako pametan, po meni si tako jadan*), a na kraju knjige drugo (pesek, a možda i pisac svega, došao je taj pesek iz daleke zemlje zmetene snijegom, čuvene po svojoj duhovnosti, očigledno neke sjeverne zemlje gdje su hindusi tradicionalno smještali svoj ledeni pakao). A od prve varijante do druge proteže se cijela knjiga.

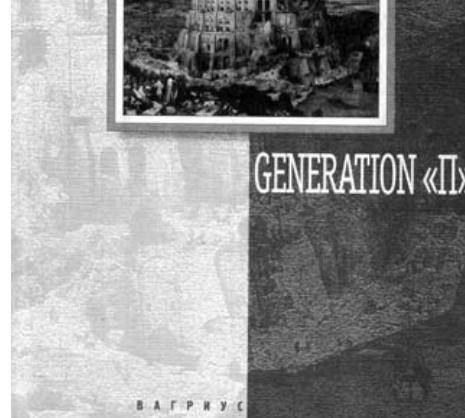
Uzgred budi rečeno, veliko slovo 'P' napisano je na koricama knjige upravo tako, unutar navodnika.

Ukratko, *Generation Game over*. Tvorac odabire *New game*, a onaj koji je izgubio igru neka plaće. Igrača se ne tiče smrt četiri ili pet milijardi elektrona na nebeskom kompjutoru, bez obzira što o tome pisao Petrov u *Apsolutnom programiranju*.

Svijet se poput oštice sažeo u našoj generaciji. Vrijeme je odabralo nas, bez obzira na to koliko već bila otrvana ta parola. Lukavac (bez obzira u kojoj ga odjeći prikazali – kršćanskoj ili drevno-babilonskoj) nas je odabrao kao sredstvo osvete čovječanstvu i na kraju će nam podnijeti račun. U svakom slučaju, u onom smislu koji je humanističko usmjerenje europske kulture davalо riječima *čovječanstvo i čovječnost*. Teza je, čini se, jasna.

S druge strane, nakon što sam pročitao knjigu ne napušta me osjećaj da autor nije htio reći to, ne samo to i uopće ne to. Iznesena teza konkretni je slučaj, podskup skupa koji sadrži još puno toga, uključujući i negaciju te teze. A što biste htjeli od postmodernista? Peljevin je toliko jednostavan da biste ga gotovo mogli izvukati i staviti u usta.

Uostalom, u usporedbi s *Čapajevom i Pustotom*, u romanu *Generation 'P'*, ta se tendencija objašnjavanja svega i svačeg, izvođenja moralne pouke kao u basni, na moju silnu žalost, još pojačala.

tumačiti ili je pak neprotumačiv, pri čemu takav naslov ima ulogu generatora smisla u svijesti čitatelja. Prisjetimo se:

«Autor nije dužan interpretirati svoje djelo. Jer on nije bio dužan ni pisati svoj roman koji je po svojoj definiciji stroj – generator interpretacija. Toj tezi, međutim, proturječe činjenica da romanu treba naslov. Naslov je, na žalost, već ključ za interpretaciju. Riječima *Crveno i crno* ili *Rat i mir* nudi se jedno slhaćanje. Najtaktilniji su prema čitatelju naslovi koji su svedeni na ime junaka-eponima. Na primjer, *David Copperfield* ili *Robinson Crusoe*.» (Umberto Eco)

«P» - vaginalni simbol, Pizdek, ili...?

Nijedan kritičar kojeg sam pročitao nije ponudio odgovarajuću interpretaciju naslova *Generation 'P'*. Čini mi se i da nije jedan nije pročitao roman do kraja, nego da su svi slijedili savjet poznatoga komentatora književnosti na Internetu Maxa Fryea: pročitati prvu i posljednju stranicu, te nešto malo iz sredine. Odnosno, prvu stranicu knjige, gdje стојi kako je ovo generacija *Pepsi Cole* i majmuna-vlasnika džipova, pročitali su svi, ali su posljednjih nekoliko stranica kritičari očito smatrali previše napornom zadaćom.

Kao izuzetak, tu je samo pismena postmodernistička čitateljica pod pseudonimom Mary Shelley koja je ponudila svoju potpuno originalnu koncepciju. Prema

Generacija post-

S druge strane, u Čapajevu i Pustoti junaci romana, glas pripovjedača i sam autor kao konstruktor teksta, su budisti. Specijalisti tvrde – tantrički budisti. Ostavimo tu tvrdnju njima na savjesti. Meni je bliži zen i u Čapajevu sam prepoznao zen, i to onaj isti dugoočekivani ruski zen što ga se tako zaželjelo tlo ruske kulture, ubijeno religijskim licemjerstvima i isušeno bezduhovnošću. To je jedini religiozni svjetonazor koji nije religija i koji se može supostaviti i s kršćanstvom, i budizmom, i ateizmom i panteizmom.

A ovde imamo drevno-babilonsku mitologiju. Bezumno drevan i bezumno ljeđi svijet. A možda kulturni tekst i kontekst diktiraju piscu drugi, totalitarniji stil pripovijedanja.

Ali dogodovštine slova 'P' ovdje se ne završavaju. Pojavljuje se ono još puno puta, iskačući poput lutka iz kutijice. Eto, uzima Vavilen u ruke bilježnicu i ona se otvara, naravno, na slovu *P*. «Prezervativ je mali i ud grimizni» – čita Vavilen. A knjiga o PR-u [Public Relations] (opet *P!*) koju si želi? Dosta, pa je li to generacija Pobjednika? Možda je Pobjeda zapravo Poraz? Ili je to općenito generacija Postmodernizma? Poststrukturalizma? Postindustrijskoga (informacijskog) društva? Post...? Posvemašnje Protegnute Paučine (WWW) kao simbola virtualne stvarnosti u kojoj živimo (san u snu sna)? Ili jednostavno Pusta generacija, još jedan naraštaj suvišnih ljudi? Teško. A možda je to generacija Praznine koja je apsolutna, kao iz prethodnog romana o Petru Pustoti, tj. Petru Praznini? Svijet koji dolazi i u kome će ostati samo ono što ostaje nakon što na svijet pokaže prst Buddhe – Praznina? (Nije slučajno što se u knjizi pojavljuje marka *No name!*) Ili generacija Peljevin-a?! Ne, autor se pojgrava čitateljem, i to bez trunke savjesti! Ova knjiga nije za one koji su izgubili sposobnost igranja i radovanja toj igri.

A u cjelini, čitatelj je slobodan konstruirati druga značenja. Neću mu kvariti to zadovoljstvo.

Čečen na heroinu

Privlačnost i nepatvorena popularnost romana *Generation 'P'* počivaju i u činjenici što su u knjigu uključeni i takvi književni oblici poput anegdote, poslovice ili duhovita uvoda u bajku. Oni se po novome zovu *reklamni slogan* i prožimaju (i neposredno i posredno) samo tkivo pripovijedanja. Jedan od omiljenih anegdotalnih ili, točnije, mitoloških Peljevinovih likova jest novi Rus. Drugi omiljeni anegdotalni lik jest Čečen. Uvjeravam vas da nije riječ o skupnom prikazu ljudi u čijim dokumentima u rubrici *narodnost* piše Čečen. On je simbol muslimanske Azije, nepoznate i stoga strašne mitologiziranoj misli ruske srednje klase. Muslimanska Azija napravila je neočekivani iskorak i odjednom se našla sasvim blizu Moskve, grada koji i vlastitu kulturu prepoznaće samo uz pomoć rječnika, a za Kur'an zna uglavnom iz žutog tiska i televizije. Jasno je samo to da se radi o divljacima koji spavaju s automatom i granatom ispod jastuka, a u slobodno se vrijeme upucavaju heroinom i slušaju sufisku glazbu. Nemaju oni nikakvih ljudskih osobina – jer lik neprijatelja ne može imati u sebi ništa ljudsko. Bravo, Viktore Peljevinu! Mogao bih Vas usporediti sa Saltikovim-Ščedrinom, jednim od rijetkih satiričkih talenata u Rusiji. To je *Povijest grada Glupova*, gospodo, molim da se ne vrijedate!

A posebno mjesto među Peljevinovim anegdotama (simbolima, mitovima) zauzima tematika uporabe narkotika. Vavilen Tatarski ne samo da puši *stuff*, šmrče kokain i guta LSD nego je sklon i sirovim gljivama-ludarama. A što dalje? Točno. Svaka pojava ima najmanje dvije strane. S jedne strane plejada je autora koji apeliraju da *otvorimo vrata percepcije* (McKenna, Huxley, ne da ih se sve ni pobrojiti) i koji objašnjavaju razlike između psihodelika i, recimo, narkotika tipa opijata. «Za Europskog ljanina je karakteristična želja da digne u

zrak crnu, antracitnu planinu, kroz koju će Azijat graditi tunel pomoću dvadeset godina samoudublivanja», govorio je moj učitelj meditacije. Ne misleći pritom da vrata možda i nisu zatvorena bez razloga i da iza njih možemo susresti takvo što od čega će gorljivi dečko iz Europe poželjeti da se odmah natrag rodi.

Za puls života 3 godine u zatvoru

«Pa zašto si je pojeo? – htio sam osjetiti puls života – rekao je Tatarski i zajecao.

– Puls života? Pa opipaj ga – rekao je sirruf.

Kad je Tatarski došao k sebi, jedino što je htio jest da se upravo proživljeno, za opis čega nije imao nikakvih riječi, nego samo mračan užas, da mu se to više nikada ne ponovi. Za to je bio spremjan na sve.

– Hoćeš još? – upitao je sirruf.

Posebno mjesto među Peljevinovim anegdotama zauzima tematika uporabe narkotika – Vavilen Tatarski ne samo da puši stuff, šmrče kokain i guta LSD nego je sklon i sirovim gljivama-ludarama

– Ne – rekao je Tatarski – molim vas, nije potrebno. Više nikad-nikad neću jesti tu gadost. Obećavam.

– Obećaj mjesnom policajcu. Ako ostaneš živ do jutra. [...]

– Molim vas – prozborio je – nemojte mi to više raditi.

– Ništa ti ja ne radim – uzvratio je sirruf. – Sve radiš sam.»

A drugo gledište zrcali se u našem Kričnom zakonu i sastoji se od jednoga jedincatog argumenta: do tri godine lišavanja slobode za jednu cigaretu marihuane u džepu. Zbog toga teško da ćemo uskoro nešto saznati o zbiljskoj šteti ili koristi ovih ili onih supstancija. U sporu u kojem je jednoj strani državni porekad začepio usta teško da će se roditi istina.

Prorok masovnih medija

No, napisljeku, glavni lik Peljevinovih anegdot jest temeljni mitologem našeg stoljeća – televizija i reklama, masovni mediji kao takvi. Nećemo pretjerati ako kažemo da su masovni mediji kao sustav zatupljivanja stanovništva, uz Vavilena Tatarskog, njihova proroka, glavni lik knjige. Uzgred rečeno, nije teško od samog početka knjige pogoditi da će on ipak postati mužem boginje Ištar, ali to nimalo ne kvari zadovoljstvo čitanja, s obzirom na to da se Peljevinu nipošto ne može prišti riječ *predvidljivost*. Dakle,

Vavilen je avatar, miljenik Sustava, a istodobno i njegov upravljač. Rob i Bog. Vavilen posjeduje slobodnu volju, ali njome upravlja nepogrešivi kompas – žed za novcem koja je uvijek usmjerena upravo na ono što želi Sustav. Takvo je to, eh, dvojedinstvo i dijalektika. Fućka se njoj što avatar misli, pati i nada se nečemu.

A televizija, pa i bilo koji drugi neinteraktivni medij, trenutačno se nalazi u takvom stanju da svakodnevnoj zbilji praktično ništa ne treba dodati. Evo, gledajte, Vavilen piše recenziju reklame koju Moskovljani još nisu mogli vidjeti. Roman dobiva zastrašujuću hipertekstualnu vezu s realnim životom – knjiga se poziva na tekst života, a život se poziva na tekst knjige. Nije li baš to pokazatelj adekvatnosti teksta-života?

Uzvratni udarac na New York

«Na kartonu je bio prikazan New York iz ptičje perspektive, na koji je poput bojeve glave pikirala kutija *Zlatne jave*. Ispod slike bio je natpis: ‘Uzvratni udarac’. Ta-

Je li to generacija Pobjednika? Možda je Pobjeda zapravo Poraz? Ili je to općenito generacija Postmodernizma?

tarski je uzeo čist papir i neko se vrijeme dvoumio koju olovku izabrati – crvenu ili plavu. Stavio je olovke jednu do druge, zažmrio, zavrtio rukom iznad njih i piknuo prstom prema dolje. Ispala je plava.

Kao velik uspjeh – pisao je Tatarski plavom olovkom – treba svakako sloviti korištenje simbola uzvratnog udarca u reklami. To je u skladu s raspoloženjem širokih slojeva lumpen-inteligencije, koja je glavni potrošač tih cigareta. U sredstvima masovnog priopćavanja već dugo se preuveličava potreba za suprotstavljanjem nečega zdravog i nacionalnog nasilju američke pop-kulture i spiljskoga liberalizma. Problem se sastoji u nalaženju toga ‘nečega’. U internoj recenziji, koja nije namijenjena očima sa strane, možemo konstatirati da toga nečega uopće nema. Autori reklamne concepcije zatvaraju taj značenjski prodor kutijom Zlatne Jave što će svakako dovesti do neobično ugodne psihološke kristalizacije u potencijalnog potrošača. Ona će se izraziti u sljedećemu: potrošač će podstvesno misliti da se sa svakom popuštenom cigaretom malo približava planetarni triumf ruske ideje...

Nakon kraćeg razmišljanja Tatarski je ‘rusku ideju’ ispisao velikim slovima.»

Fotografske parabole

Podjednako sjajnih primjera ima u tekstu mnogo. Parodija i autoparodija, neparodija i formi parodije – sve su to metode kojima autor majstorski vlada.

Citatelj će sa zadovoljstvom kao junake anegdota pronaći Berezovskog, Jelcina, Salmana Raduljeva, Policajca, Prometnika, Hakera, film *Titanic*, židovsko-čečensku mafiju te mnoge druge poznate osobe i pojave.

Peljevinova anegdota prerasta u parabolu. Ona u sebi sadrži suvremenu mitologiju u izvornome značenju, mitove koji žive u društvenoj svijesti. To je, ako hoćete, još i najfiniji etnografski dokument, fotografija, otisak morala jednoga doba. Presjek živoga suvremenog mitotvorstva, stavljene pod mikroskopsko staklo. Mit se kuje pred našim očima, a kuju ga ljudi poput nas samih i odlično se vidi tko to čini, kako i zašto, te komu to treba i kavka je tehnologija te proizvodnje: tehnologija mitotvorstva.

Kao zaključak razmatranja o anegdotalnosti ove knjige nudim onima koji u nas zavide Peljevinu jedan slogan: *Peljevin – to je nedolična anegdota*. Pa da vidimo koliko će ih progutati mamac.

Ne pucajte u yuppieje

Jezik knjige udaljen je od ruskoga književnog jezika u istoj mjeri u kojoj mu je dalek i suvremen razgovorni jezik. Nemamo tu samo takozvani tabuizirani leksik ili, jednostavnije rečeno, ruske i engleske psovke, nego naprotiv, Peljevin je sasvim čist glede optužbi da koristi psovke; on ih koristi samo tamo gdje im je mjesto i gdje su nužne. Prije je riječ o tome da knjiga ilustrira nepovratne jezične promjene koje su se zbile pod utjecajem engleskoga ili točnije američkog jezika. To je jezik *yuppieja* (što označava isključivo Young Urban Professional, mladoga urbanog profesionalca). Druge naslage smisla na pojam *yuppie* (npr. alternativa hipijima, bezdušnost, karijerizam i drugo) molim da se smatraju patvorenima. Na primjer, ja sam mlađi urbani profesionalac, ali simpatiziram ideje hipija, slabo me zanimaju karijera i novac, ali se zato zanimam za duhovne i religijske vrijednosti, itd. Riječu, ne pucajte u *yuppieje*, i među njima može biti dobrih ljudi. Među korisnicima ruskog Interneta *yuppieja* ima oko 90 ili 99 posto, tako da se ta dva pojma u značajnoj mjeri preklapaju. Riječu, to je moj jezik. Hvala piscu što pojam *render naziva render, Public Relation – PR*, ne mijesha *Fuck* s ruskim ekivalentom, riječu, ne pokušava razgovarati sa mnom na nekom ptičjem, nepostojećem jeziku. Pokušajte, na primjer, doista ponuditi ruski prijevod riječi *render*. Gospodo Peljevinovi kritičari, dajte svoju riječ u zaštitu ruskoga jezika. Samo imajte na umu da jezik nije idol ili sveto pismo, nego živi proces. *Što se dogodilo, dogodilo se, sada se ne može vrati na staro* – kako je kazao junak jednoga starog filma. Samo nemojte tada zaboraviti preimenovati *atmosferu u ozrače*.

No s neologizmima Peljevin ne eksperimentira. On se prema jeziku odnosi pozorno. Odavno sam sumnjaо u to da postmodernistički pisci gomilanjem nerazumljivosti često skrivaju nepostojanje misli i estetike. Peljevin je u usporedbi s postmodernističkim *avangardistima* slično konzervativan. Za njih je on dinosaurovi. Općenito, Peljevin poznaje svoju publiku, primjećuje svoju *target group* i ne gubi vrijeme u pokušajima da se svidi i književnim estetama i konzervatorima. On piše konkretno za mene. A to mi se mora svijjeti.

No mene, kao čitatelja, prije svega ne zanima forma nego sadržaj. Što se skriva iza Peljevinove forme koju će nesumnjivo još izgrist i ižvakati hrpe profesionalnih jezikoslovaca? Kakav nam smisao da je unutar nje? O čemu je govorio duh Che Guevere u romanu i je li on autorov glas?

O tome bih htio pisati na drugome mjestu. A zasad – prošećite večeras u knjižaru i kupite knjigu, neće vam biti žao. □

S ruskoga prevela Sonja Ludvig

Tekst je pod naslovom *Pokolenie Pelevin*, objavljen u e-časopisu *Russkij žurnal*, 9. travnja 1999.

Mističko-mafijaški videospot

Glavni lik romana, zahvaćen vrtložnom križaljkom metafizičko-političkih igara, naslućuje da bi njegova generacija mogla biti Pizdek-generacija, ona koja će početi *napadati*, osvećivati se, kada se jednom *probudi*

Viktor Pelevin, *Generation 'P'*, s ruskoga prevela Irena Lukšić, DiVič, Zagreb, 2001.

NOKIA

Zoran Roško

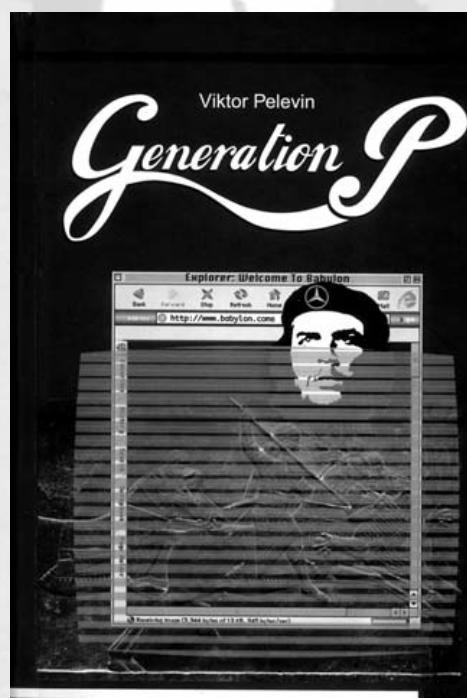
Qd Viktor Peljevina, najvećeg imena ruske književnosti na prijelazu ti-sučjeća, čovjek bi trebao očekivati doista velike stvari – on je prvi ruski autor koji najmoderniji žargon virtualne stvarnosti i reklama pretače u romanesknu fabulu; zanima se teoretski i praktično za budizam; u književnost uvodi novi, amerikanizirani, ulični leksik; prikazuje likove preko kojih se turbulentna ruska tranzicijska zbilja iskaljuje u svojim divljim životnim meduzama; filozofski je zainteresiran za magiju, Castanedu, droge, usporedne svjetove, mitologiju... Vau!

LSD-basna

Njegov roman *Generation 'P'*, koji smo dobili u izdanju nakladnika DiVič, neka je vrsta *tranzicijske alegorije* (možda parabola) – ili rečeno više uličnim idiomom, *bad trip* nekoga tko se navukao na mješavinu kokainske satire i LSD-basne. U romanu se uvijek radi ili o preobrazbama, ili o mišanjima, ili o prijelazima i neodređenostima: narkotičke halucinacije mijesaju se sa zbiljom, religijske koncepcije s banalnostima svakodnevice, Zapad s Istokom, Amerika s Rusijom, tj. sekularni tržišni liberalizam s mističko-mesijanskim *ruskom idejom*, Babilon s nedovršenim socijalističkim građevinama, *generacija 'P'* s *generacijom X*. Rusija je tu prikazana poput budističko-kapitalističko-mafijaškog videospota u kojem se različite pojave i dimenzije ne samo mijesaju nego i brkaju. Sve je otvoreno preobrazbama: KGB-ovci postaju tajkunima, politički komesari stručnjacima za odnose s javnošću, itd., a opet sve kao da ostaje isto – običnim čovjekom manipuliraju na ovaj ili onaj način, i nema neke bitne razlike između kapitalizma, socijalizma, post-socijalizma i babilonskog mitološkog svijeta, jer se manipulacije ne događaju samo na razini politike i gospodarstva nego i na razini kozmologije i metafizike: vidljive i nevidljive razine se prepleću i stvaraju halucinantne situacije u kojima ništa nije pouzdano, sve se pretvara u nešto drugo, a čovjek ostaje na vjetrometini kozmičkih energija, bizarnih bogova, zemaljskih sila, političkih tajnih urota – trajnih strepnji i privremenih (sve više potrošačkih) ekstaza.

Kvazi-mesijanska osveta

Simbioza mafije i političara dovodi se u vezu s tajnim oligarhijskim *kaldejskim* društvom koje obožava božicu Istar, Amerikanci su partneri Rusima jer jedni i drugi imaju zajedničkog neprijatelja – Pizdeku, mitološkog psa s pet nogu koji trenutačno spava, ali kada se jednom probudi počet će nekontrolirano napadati. Taj pas spava baš u Rusiji i tijekom 20. stoljeća u nekoliko se navrata gotovo bio probudio. Da bi se tog stalno prijetećeg Psu držalo u snu, potrebno je zbiljske ljudi, tj. čini se – poglavito Ruse – držati u hipnotičkome snu, koji se održava s pomoću dirigirane virtualne stvarnosti, danas poglavito posredstvom reklama i televizije. Tako su, na primjer, naizgled zbilj-

ski političari poput Jeljcina zapravo virtualni modeli, simulakrumi koji postoje samo na televiziji, a kreira ih tajno društvo u koje postupno biva iniciran glavni lik romana, folklorni tip, Vavilen Tatarski. U jednome trenutku glavni lik, zahvaćen vrtložnom križaljkom metafizičko-političkih igara, naslućuje da bi njegova generacija mogla biti ta Pizdek-generacija, dakle ona generacija koja će početi *napadati* kada se jednom *probudi*. Razmjeri i ciljevi te potencijalne pobune ne mogu se naslutiti, jer se tijekom romana naznačuju samo *preduvjeti* neke takve moguće *archetipske* (možda čak kvazi-mesijanske) osvete – suvremeni svijet prikazan je u ni-

Riječ je o velikoj halucinatornoj naranči koja kada se stisne zubima ne pušta sok, jer se sastoji samo od koštica iz kojih inače niču čudesne književne pustolovine

jansama crnog, sivog i bijelog, a frustracije onih koji se nisu snašli u prijelaznom razdoblju ili koji se ne nalaze ni u kojem sustavu, kipe ispod njihova ponižavajućeg siromaštva i pobješnjele dosade. Sama zbilja je dakle, urotnički konstrukt, neki urotnici su vidljivi, tijekom romana ih i upoznajemo, a neki – oni najvažniji – ostaju skriveni. Na sličan način, ponekad se čini da roman ukazuje na mogućnost neke zamislive autentične ljudske zbilje koju smo zaboravili ili s čije smo putanje nesretno skrenuli, ali brzo se pokazuje da je i ona jednako artificijelna, tj. da nije ništa više nego neuvjerljiva mitološko-halucinatorna izmaglica nad rupom u kojoj se spaljuje smeće ljudskog postojanja. Ostaje dojam da se više ne zna *koga* ili *što* bi trebalo srušiti tom prijetećom pobunom, jer bi obećana zbilja vrlo lako mogla postati samo novim slojem iluzije. Zbog toga, potencijalna pobuna, valjda, i može imati samo mitologisko opravdanje, tj. na nju se u izmjeni dugotrajnih kozmičkih ciklusa jednostavno računa, ne kao na nešto što vodi slobodi i konačnom ispunjenju, nego kao na nešto što služi poput pukog ispušnog ventila za zatomljene žudnje, nade i porive, za frustracije i razočaranja običnih ljudi koji svojom hipnotičkom prijemčivošću hrane različite nedovršene Babilonske kule. Povijest je virtualna, kompjutorska igra ispunjenih i neispunjenežnog žudnja; u životu nema nikakvih jama-

ca sreće, nikakvih iskupljenja, nagrada i kazni, jer se i Sudnji Dan zapravo već dogodio, *on je odavno počeo i sve što nam se događa – jednostavno su faze istraživačkog eksperimenta*.

Metafizičku tulum

Na taj način opisan, Peljevin se doima poput nekog višeglavog post-apokaliptičkog hibrida, poput mutirane, ruske verzije podivljalog MacLuhana koji je prožderao Baudrillarda, Pynchona, Cronenberga, Stephensonu, Burroughsa i mnoge druge zapadne književnike i teoretičare, i onda tu smjesu, nakon obilne konzumacije votke i muhare, pobljuvao po zaledenom licu ruske svakodnevice. Sve bi to trebalo obećavati velik književni provod, metafizički tulum na ruskome snijegu s puno mafijaške pucnjave i depresivnih bizarnosti, međutim cijelo vrijeme u dojmovima koje primamo nešto nedostaje. Smjesa kao da je pretjerano *vlažna* ili *zaledena* i ne uspi-

TEMA
Peljevin

Poroznost granice između svjetova naime nikada nije bila razlogom gubljenja oslonca, štoviše, u svim predmodernim civilizacijama usporedni život u različitim dimenzijama zbilje bila je trivijalna činjenica, jedino moderni čovjek pred brisanjem oštih granica diže paniku i nariče zbog *nestajanja svijeta*. Problema imamo ne zbog same činjenice postojanja višestrukih svjetova, nego zato što nismo bili obučavani u snalaženju u ekologiji različitih svjetova, i uslijed toga nekompetentni za kvalitetan opstanak u višestrukom svemiru. Nije problem u samoj fiktivnosti svjetova, nego u tome što se u tim fikcijama ne znamo dobro i kreativno snalaziti. U tom smislu, Peljevin nastupa više poput tipičnog konzervativnog zapadnjaka, a ne poput budistički nadahnutog šamana, koji bi trebao biti, jer čini mi se, pretjerano *skandalizira i moralno paničari* nad time što su svjetovi fiktivni. Pa, naravno da su fiktivni, što je u tome uopće čudno i novo!

Stavljanje suvremenog medijskog svijeta u dodir s babilonskom mitologijom mogao bi na prvi pogled biti argument za tezu da i Peljevin govori o *povijesnim konstantama* virtualnosti i varijablama čovjekova usuda, ali ta je veza u romanu prilično konfuzna i kičasta, i kao da samo služi stvaranju paklenske pozadine *čistilištu* suvremenog ruskog društva. Zar Peljevin doista misli da bi život u Rusiji bio drukčiji da je Jeljin bio *zbiljska osoba* a ne «*samo* medijski konstrukt, da je bio autentični političar, a ne puka marioneta komično-ezoteričnog tajnog društva? Zar zbiljski ljudi i autentični projekti ne stvaraju jednaku količinu užasa, bijede i srama. Ako je sve fikcija, to onda znači da postoe samo dobre i loše fikcije i da «*izlaz* nije u *povratku zbilji* (s obzirom na to da je «*zbilja*» jedna od opasnijih fikcija), nego u razvijenijoj *ekologiji svijesti*.

Monti-pinčonovske zabilješke

Generation 'P' je genijalna skica za mogući izvrsni roman koji se nije dogodio. Međutim, sačiniti genijalnu skicu, također nije mala stvar. Glavni lik romana, profesionalni pisac scenarija za reklame, zapisuje ideje za buduće reklame kad god mu padnu na pamet, a Peljevin kao da čini obrnuto – njegov je roman niz zanimljivih reklama za *neki budući* roman koji je trebao biti napisan, ali je ostao nedovršen poput još jedne Babilonske kule. Kao što su reklame što se spominju u romanu više nalik na monti-pinčonovske skečeve nego na *prave* reklame, tako je i njegov roman više nalik na monti-pinčonovske zabilješke nego na roman *najvećeg živućeg ruskog pisca*. Ipak, Peljevin je pisac na kojega ubuduće jednostavno moramo računati, njegova bi se imaginacijska vojska jednoga dana doista mogla probudit i početi nas besmisleno *napadati* svojim književnim čudima. Drago mi je da smo u Hrvatskoj napokon, nakon nekoliko priča po radiju i časopisima, dobili malo veći paketić ovog *književnog Pizdeka*, na čije se halucinacije smjesta preplaćujem. □

Hannah Arendt u Beogradu

Međunarodna konferencija
Zaveštanje Hane Arent: s
one strane totalitarizma i
terora, Beograd od 3. do
7. srpnja 2002.

Agata Juniku

Hannah Arendt u Beogradu – radni je naslov projekta na kojem su proteklih godinu dana radili Beogradski krug i Ženske studije, a kojeg je trodnevna međunarodna konferencija svakako bila središnji dio. Kao svojevrsni uvod u skup, objavljen je zbornik *Zatočenici zla: Zaveštanje Hane Arent*. Tu su objavljeni recentni tekstovi trenutačno najaktivnijih “arendologa” u svijetu, od kojih se značajan dio u Beogradu prezentirao *in vivo*. Ideja za organiziranje ove konferencije nastala je prilikom promocije srpskog prijevoda knjige “Politika odgovornosti” Richarda Bernsteina. Zahvaljujući njemu i Charlesu Tayloru, tj. njihovu ugledu i angažmanu, kao suorganizatori su se vrlo brzo aktivirali Hannah Arendt Zen-trum u Oldenburgu i Hannah Arendt Center u New Yorku. Teret su na svojim ledima ipak iznijeli Beograđani – Daša Duhaček i Obrad Savić.

Hannah Arendt je u Beogradu. Što kao organizatori očekujete od tog “posjeta”?

– Obrad Savić: Mislim da je Hannah Arendt u Beogradu – ne samo u Beogradu već na Balkanu uopšte – prava tema na pravom mestu. Istina, možda ne u pravom trenutku. Ne znam je li to sve možda zakasnelo, ili došlo možda prerano... U svakom slučaju, njena teorijska i politička zaostavština pruža neviđene mogućnosti da se otvore sva ta bolna pitanja suočavanja sa totalitarnom prošlošću u Srbiji, ako hoćete u celoj bivšoj Jugoslaviji. Nije nužno samo da mislimo “iz Arendtove”, može i “protiv nje”, ali važno je da se promisli o sve му. Tema *radikalnog zla* na Balkanu, tema individualne i kolektivne odgovornosti, institucionalne i komandne odgovornosti, ili ono što u Haagu zovu međunarodna odgovornost... to je sve vrlo aktualno ovde. Također je to prilika da se aktualizuje i ono što Derrida zove *infinitivna odgovornost* – odgovornost prema budućnosti, beskonačna odgovornost, a ne samo odgovornost prema prošlosti.

Novi početak

– Daša Duhaček: Osnovni cilj ove konferencije sada i ovde, u kojoj sudjeluju najznačajniji eksperti u interpretaciji dela Hannah Arendt, jest da nam da podsticaj za preispitivanje naše – kako bi to moje koleginice rekle – istorije sadržnosti. Da li će se to realizovati ili ne, mi to u ovom momentu ne možemo sa sigurnošću da tvrdimo. Odziv je sjanjan, posetilaca puno, a interesovanje medija veliko. Stoga očekujemo da efekti zbilja budu na duge staze. Hannah Arendt smo

doveli u Beograd, kako mi to pokušavamo simbolički da predstavimo, zato što njeno celokupno delo – s obzirom na ono o čemu je govorila i pisala te iskustva kroz koja je prošla – prati izrastanje jednog od najstrašnijih totalitarnih poredaka u dosadašnjoj istoriji, naime nacizma u Nemačkoj. Ona je bila ne samo svedokinja celog tog procesa nego kasnije i jedna od najznačajnijih teoretičarki tog procesa. To je jedan razlog. Drugi razlog je to što se mi nadamo da ovo što se događa trenutno ovde, ili mogućnosti koje nam se trenutno pružaju, mogu da se osalone na ono što je Hannah Arendt zvala *novi početak*, tj. počinjanje iznova. I u političkom smislu je to veoma važno jer osnovne pretpostavke njenе političke teorije također pružaju parametre, oslonac, za taj početak.

Kakvo je Vaše osobno čitanje Hannah Arendt?

– Obrad Savić: U modernoj liberalnoj političkoj filozofskoj misli i tradiciji, Hannah Arendt nije *top ten* – zato što liberalni demokratski diskurs ide u nekom drugom pravcu gde se ona negde na nekom autoputu bočno izgubila – ali ona je velika karizmatska ličnost – po svojoj biografiji, tekstovima, knjigama, po celokupnoj svojoj zaostavštini. Ona je naprosto nezaobilazna, jer je jedan od najvećih političara savremene političke filozofije. Moje čitanje Hannah Arendt kreće se uvek u vezi sa pitanjem ljudi koji su ostali bez domovine, ljudi koji su potpuno odbačeni, izbačeni iz istorije raznim sticajima raznih okolnosti... tu je naime vrlo važan njen pokušaj da pokaze kako suverene države štite samo građanska prava svojih građana, i to ako se nacionalno registruju, kao i da pokuša da odredi granice građanskih u odnosu na ljudska prava. Jer građanska prava su uvek štiti suverene države koje su sada kolabirale, a ljudska prava bi trebala da štiti jedna kozmopolitska zajednica... u tom smislu ja nju čitam kao prvorazrednog političkog filozofa politike prijateljstva. Hannah Arendt je za mene ekskluzivni mislilac politike prijateljstva, u onom smislu u kome je Derrida sugerisao da se pojmom *prijateljstva* mora izvući iz svojih mračnih komora u kojoj se tumači po fraternalističkoj formuli (“brate Srbine”, npr.), tj. da se redefiniše i spase za kozmopolitsku figuru budućnosti. Mislim da je to užas-

TEMA,

no važno i da u tom smislu Hannah Arendt može puno da nam pomogne.

Kooperativnost i politika prijateljstva

Imam stalno nekakav osjećaj da je ona prava recepcija Hannah Arendt odgođena, čitava debata oko nje se reducirala na ideju slobode koja se aktualizuje i garantuje unutar suverenih nacionalnih struktura, što ja nazivam suverenističkim centriranim diskurzom o slobodi. A ona je sa neverovatnim političkim prezirom i teorijskom indignacijom odbacivala pojam suvereniteta kao diferencionistički pojam koji samo čuva građanske nacionalne okvire svojih građana. Ona je zapravo bila mislilac koji je tražio za novim figurama i novim prostorom slobode. Taj prostor će biti s onu stranu nacionalnih država koje su već potpuno demolirane. I u tom smislu, treba reći da za slobodu nisu važni samo kontigencijski – kao što je profesor Albrecht Wellmer danas istakao – niti samo performativnost i spontanost – što Hannah Arendt tvrdi – već su jako važni i kooperativnost, ideja na kojoj insistira Jean Luc Nancy, i ideja politike prijateljstva na kojoj insistira Derrida. Ta dva pojma mora da uđu u diskurz o slobodi, da bi ga rasteretili uskih okvira

klasičnih forma nacionalnih država i da bi pružila šansu da se kreće u promišljanje onog što se zove kosmopolitski pojam slobode, koji ja smatram da je najznačajniji za političku filozofiju.

S obzirom da su Ženske studije jedan od organizatora ove konferencije, kao logično nameće se pitanje u kojoj mjeri je Hannah Arendt bitna za tzv. žensku scenu?

– Daša Duhaček: Hannah Arendt ne samo što nije bila feministkinja već se žestoko suprotstavljala osnovnim modelima i načinima na koji se taj ženski pokret – u njenoj neposrednoj blizini, praktično oko nje – formirao i razvijao. Ona je mislila da – zastupajući stanovište političkog opredeljenja – feministički i mnogi drugi pokreti koji kreću sa margini i nastoje da kompenzuju neko svoje mesto u društvu u kojem su bili zapostavljeni, marginalizovani, oštećeni itd., zapravo nemaju prave elemente političke borbe koje je ona uvek zagovarala i za koje je bila zainteresovana. Tako da je onda vaše pitanje potpuno umereno. Međutim, Hannah Arendt je zanimljiva za žensku scenu utoliko što su njeni tekstovi prošli čitav niz najozbiljnijih feminističkih interpretacija i to u onim bibliotekama koje su objavile vr-

lo složene feminističke interpretacije Platona, Aristotela, Nietzschea, Kanta, Hegela itd., dakle najvećeg broja tzv. mainstream filozofa. Tako da je Arendt – zauzimajući to mesto među najznačajnijim predstavnicima političke teorije 20. veka – postala predmet feminističkih istraživanja kao i sve drugo što je bilo tema političkih reinterpretacija i recikliranja. Naravno da je ona kao žena isto tako vrlo zanimljiva, i u tom smislu veliki broj tih feminističkih interpretacija je preispitivao njene kategorije, odnosno način na koji je ona sama doživljavala svoj identitet – kao Jevrejke, izbeglice celoga svoga života i kao žene. I dakako, kao

žena koja je zauzela vrlo značajno mesto u dotada isključivo muškom svetu muških uloga, ona ima prosto ulogu uzora, modela za tzv. *succes story*.

Nasljeđe za bolja vremena

U povodu ove konferencije izdali ste zbornik radova o Hannah Arendt. Kako ste ga zamislili, tj. koncipirali?

– Obrad Savić: Ideja zbornika bila je potpuno didaktička. Dakle, da rekonstruišemo i apdejtuemo proces recepcije misli Hannah Arendt poslednjih deset godina na svetskoj teorijskoj sceni, da to sve prevedemo, objavimo i ponudimo ljudima neku vrstu *ridera*, tj. neki *predtekst* za konferenciju. Inače, ideja je i da se cela konferencija snimi i autorizuje pa da objavimo još jednu knjigu post festum. Tokom rada na knjizi, koji je trajao skoro godinu dana (reč je o velikom zborniku od skoro 600 strana i sa tristotinjak tekstova najznačajnijih suvremenih proučavatelja de- la Hannah Arendt), mi smo naravno pozivali i sve relevantne autore iz bivše Jugoslavije, ali vrlo ih se malo na žalost odazvalo. Uprkos činjenici da se recepcija Hannah Arendt intenzivirala od '91. Od tada, vi imate 12 njenih knjiga prevedenih na jezicima naroda i narodnosti bivše Jugoslavije.

Kako ste zadovoljni dosadašnjim tokom konferencije?

– Obrad Savić: Iz ovog što sam malo pre rekao, vidi se da Hannah Arendt kod nas nije nepoznat autor. Ne otkrivamo mi sad tu nekog novog autora "u punoj svjetlosti", upravo obrnuto – ova konferencija može da bude poslednja tačka jedne od etapa u recepciji Arendtovе na ovim prostorima. Verujem da će se ta stvar u budućnosti kretati u posve nepredvidivim pravcima i sve moje teorijske političke prognoze su da misao i zaveštanje Hannah Arendt čekaju bolja vremena.

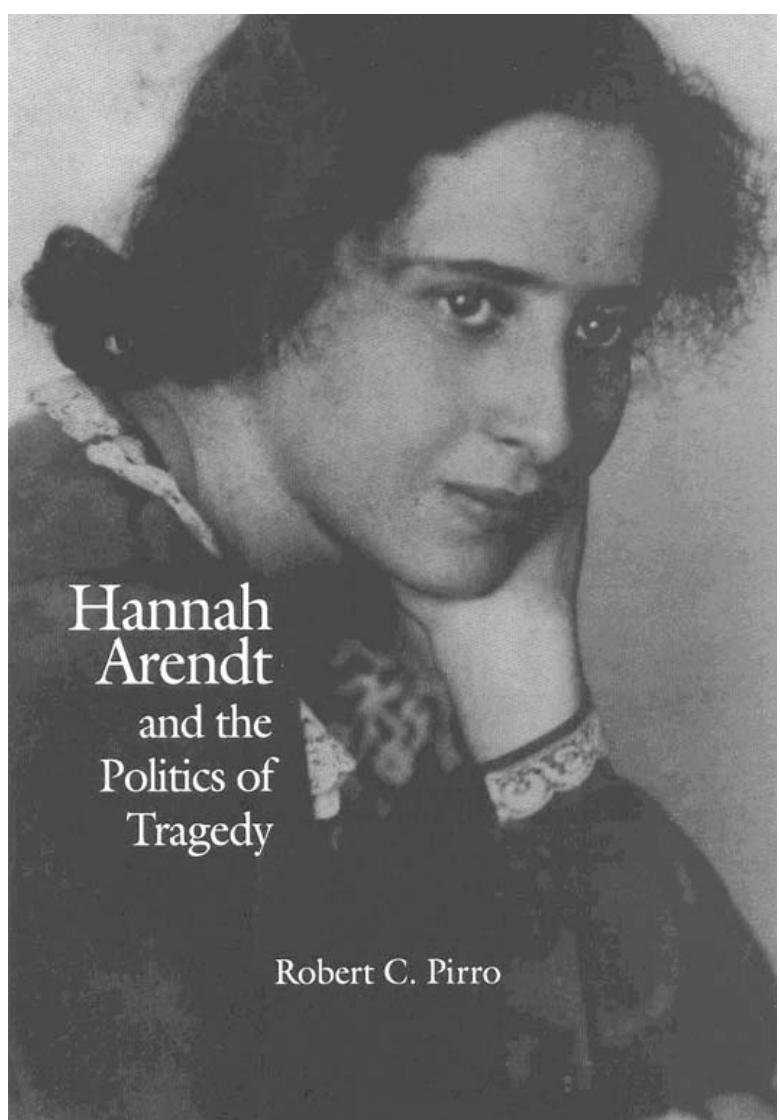
Inače, ovo je međunarodna konferencija koja je mogla da se odigra u Zagrebu, New Yorku, Parizu ili Londonu... ne samo zbog učesnika – kojih ima dvadesetak iz čitavog sveta – već i zbog toga što je koncipirana tako da se ne robuje nikakvom imenu ni teritorijalnom imperativu. □

zija ono što se očekuje od našeg društva da brzo nađe odgovore. Ono što treba očekivati od svakog društva koje izlazi iz nesreće i tragedije je da ta pitanja drži otvorenim, da drži životu tu vatru debate. Završit ću s još jednim anegdotskim dokazom za ovo što pominjem: jedan kanal državne televizije se osmeli da prikaže BBC-ev film o Srebrenici. Predstavnik jedne ekstremno nacionalističke stranke je nakon toga rekao da ga interesuje *ko je dozvolio* emitovanje ovog filma. Znači, on je uopšte bio protiv ideje da se može prikazati drugačije mišljenje. On nije polemisan s filmom, a mogao je, već je pitao ko se usudio da otvoriti temu. Iako toga verovatno nije bio svestan, on je tim pitanjem zapravo ukazao na srž problema. Za mene je i to neka lekcija posttotalitarizma. Ono što svi moramo da držimo otvorenim je sama debata, a dubina te debata i odgovori učesnika će definisati stepen ljudskosti svih nas i suštinski karakter istorijskih promena koje se zbijavaju. □

(Uломak iz izlaganja na diskusiji o institucionalnoj odgovornosti)

TEMA,

Hannah Arendt
and the
Politics of
Tragedy

Robert C. Pirro

Pitajte vaše roditelje

Žarko Korać, potpredsjednik Vlade Republike Srbije

Najdirektnije vezane za totalitarizam su sledeće tri institucije: policija, vojska i mediji. Znači vi biste praktično moralni imati ne prestrukturiranje instrumenata sile totalitarnog bivšeg društva, nego biste moralni imati potpunu zamenu i krenuti od nulte tačke. To se delimično odnosi i na obrazovni sistem o kome se jako malo govori, a u kojem ja vidim ogroman problem. Mislim da se u potpunosti potcenjuje uloga institucionalnog obrazovnog sistema, tj. da je škola u potpunosti demisionirala, što je razvidno iz sledećeg primera: Dosta pažljivo čitam udžbenike istorije za osnovne škole, naročito onaj deo koji se odnosi na neposrednu prošlost. I u poslednjim udžbenicima, kad se dode do perioda proteklih 10 godina u Srbiji, piše doslovno: "Pitajte vaše roditelje". To znači da sam autor uopšte ne zna šta da kaže. Ne postoji pozicija – je li bilo Srebrenice ili je nije bilo, je li to jedan strašan masovni zločin ili

nije, je li se to dogodilo ili nije... Zanima me da li postoji jedan nastavnik u Srbiji koji bi se usudio da organizuje raspravu o tome što tu piše.

Ko se usudio da otvari temu?

Meni se čini da naše društvo ima velike teškoće da izade na kraj sa proteklih 10 godina, ali istovremeno mislim da su izuzetno opasne teorije takozvanog pročišćenja, katarze i sličnog. Moja je osnovna teza, da je smisao demokratije u držanju ovih pitanja otvorenim. I nalazenu onih odgovora koje ta generacija u datom trenutku može iznaći. Mi ne možemo napisati recepte ljudima kako oni na ta pitanja mogu da odgovore. Ali njihova hrabrost, i tu moram do kraja slediti Hannah Arendt, je u konfrontaciji s vlastitom odgovornošću. Svaki čovek koji je spreman da razgovara o svojoj odgovornosti zasluguje moju pažnju, a to se odnosi čak i na one koji pogrešno odgovaraju na ova pitanja. Postoji velika ilu-

Zagonetka granična

Poimanja Mediterana prije i poslije Braudela

Henk Driesssen

Dok sam pripremao tekst za ovaj skup, pročitao sam tekst o Zagrebu Briana Logana, novinara lista *The Guardian*. Hvaleći spoj atrakcija «izgubljene slave srednje Evrope» i «mediteranskog načina života» u kojem se uvijek i svugdje može popiti kava, usporedio je Beograd s Madridom a Zagreb s Barcelonom, gradove koji stoje kao suprotnosti, kako kaže, u očima stanovnika koji na svaki način žele pokazati koliko je u njima evropejstva i dinamičnosti u odnosu na ono što vide kao nazadne Srbe. Pitanje je prepoznaju li se stanovnici Zagreba u takvoj skici grada? Ili je to još jedan stereotip? Kako bilo da bilo, doista je fascinantno s kojom lakoćom novinar koristi pojmove *Evropa* i *Mediteran*.

Kao antroplozi i etnolozi ne možemo si dopustiti tako ležeran odnos prema temeljnim kulturnim kategorijama. Ovaj prilog bavi se nekim od upotreba određenja Mediteran od strane samih Mediteranaca i suprotstavlja ih dominantnim znanstvenim konstruktima mediteranskog jedinstva i različitosti.

Politika lokalnih konstrukata Mediterana

Kada sam prvi put video pitanje kojem je posvećen ovaj skup: *Gdje počinje Mediteran?*, pomislio sam da regija očito počinje točno na Mediteranskom moru i obala. No, već i ta jednostavna opservacija povlači mnoga pitanja, od kojih će se nekima baviti u nastavku.

Za mene osobno, Mediteran je počeo nakon prvog čitanja knjige *Mediteran i mediteranski svijet u vrijeme Filipa II.* Fernanda Braudela. Nije pretjerano tvrditi da je to djelo postalo katalizator u anglo-američkoj debati o statusu Mediterana kao jedinice unutar antropoloških istraživanja gotovo odmah nakon što je ranih sedamdesetih prevedeno na engleski i unatoč tome što je riječ o djelu povjesničara. Ono je ponudilo referentni okvir za lokalna antropološka istraživanja, okvir puno sofisticiraniji od konstrukta «kulturnog područja».

Sjećam se kako me se taj *magnum opus* svojim živim stilom i širinom erudicije izuzetno dojmio u vrijeme kada sam bio student antropologije i pripremao svoje prvo terensko istraživanje u Španjolskoj, 1974. godine. Moje lokalno istraživanje u planinama sjeverno od područja Córdoba dobilo je i mediteransku analitičku komponentu, bez obzira na to što je od Mediteranskog mora prilično daleko, gotovo tristo kilometara po krivudavim cestama. Tu je tek nekoliko seljaka ikad vidjelo more. Istodobno, putujući trgovac ribom donosio je u selo dva-tri puta tjedno svježu morsku ribu. More se uvlačilo u njihov horizont indirektno, preko rodaka ili susjeda koji su odselili na Costa del Sol da bi sudjelovali u izgradnji i stvaranju turističkog booma šezdesetih i ranih sedamdesetih. Promjene su se događale brzo. Samo desetljeće kasnije mnoga seoska mladarija već je bila na mediteranskim plažama, ne zbog posla nego zbog zabave. No čak ni tada *Mediteran* nije bio orijentacijska kategorija svakodnevnice, kamoli samoodređenje, u središnjem dijelu Anadaluzije.

Premda me moje drugo terensko istraživanje 1977-78. godine odvelo bliže moru, u nizine južno od Córdobe, *Mediteran* je ponovno imao marginalnu ulogu u svjetonazoru gradskog i seoskog stanovništva. Činjenica je da je više ljudi iz nizi-

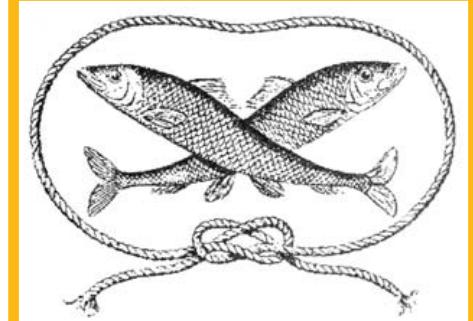
ne nego iz planinskih krajeva vidjelo more. Ipak, *Meditoran* nije imao značajniju ulogu u njihovu svakodnevnom životu. Da se razumijemo, činjenica da Mediteransko more jedva postoji u percepciji stanovnika unutrašnje Andaluzije ne znači sama po sebi da njihova sela i gradovi nisu dijelovi mediteranske kulturne zone gledano s etno-antropološkog stajališta. Cinjenica je, i to je moj prvi zaključak, da je relevantna kategorija Mediterana dobra polazna točka za raspravu o kulturnim granicama mediteranskog svijeta.

Tijekom trećeg terenskog istraživanja 1984. godine, *Mediteran* je stvarno postao imperativ zbilje i mentalna kategorija. Malo čudo, Melila, španjolska enklava u Maroku gdje sam provodio istraživanja, strši u Mediteransko more. Većina stanovnika, kršćani, židovi, muslimani i hindusi podjednako, živjela je licem prema moru, a ledima prema marokanskoj unutrašnjosti. U toj lučkoj zajednici, *Mediteran* se često koristio kao metafora, u ideologiji *convivenciae*, primjerice, koju je podržavala lokalna elita. Bili su neuromni u uvjerenju došljaka, uključujući i antropologe, da je miran suživot kršća-

na, muslimana i židova sam po sebi mani-

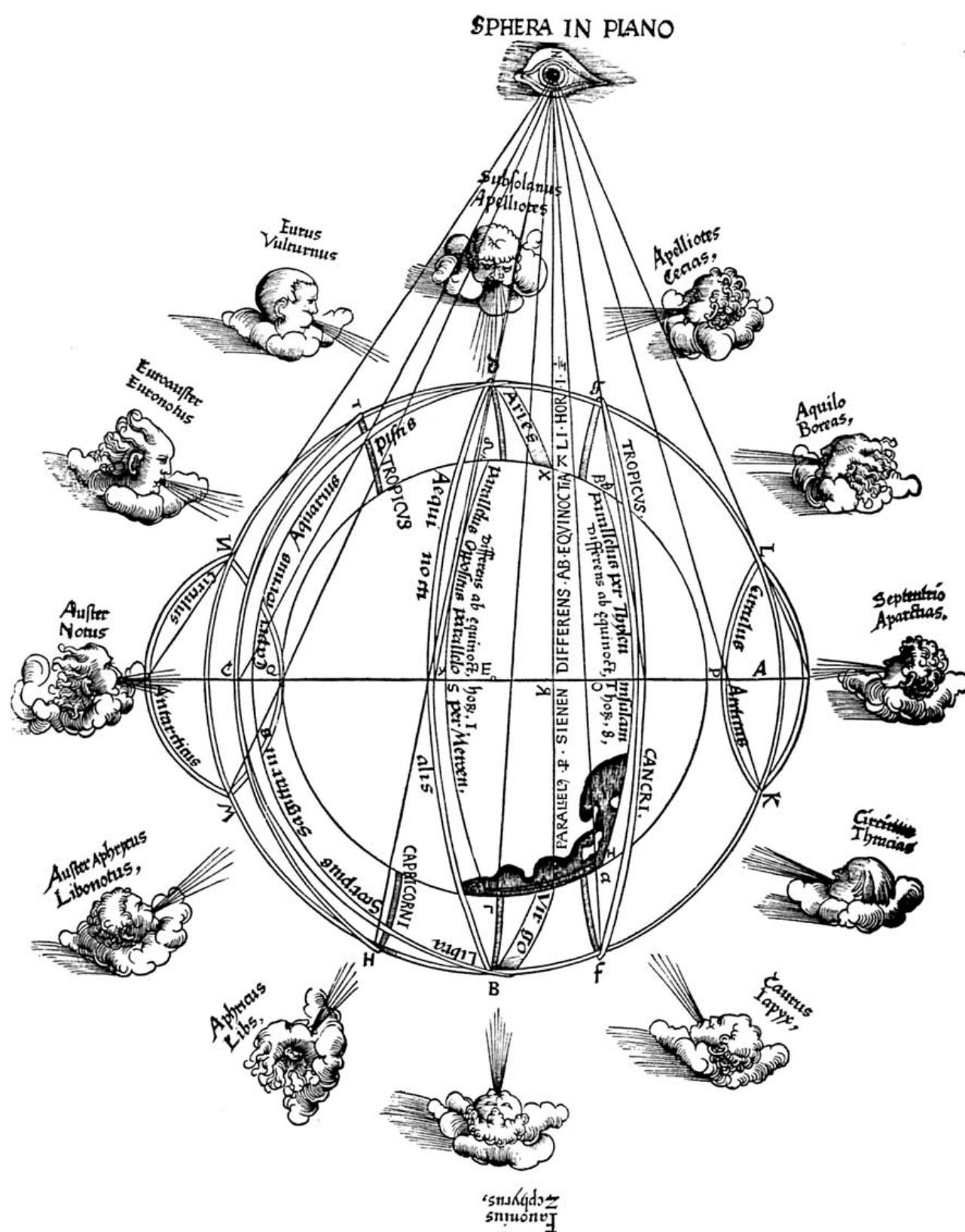
festacija snage meditearnske civilizacije (Driessen 1992). Da skratim, u Melili je mediteranstvo izgradilo diskurs koji transcendira vjerske i etničke podjele, posebno unutar imućnijeg sloja.

Kada sam ranih devedesetih istraživao problem migracije preko hispano-afričke granice, postao sam svjestan još jednog načina na koji kategoriju *Mediterana* koriste sami Mediteranci. Sjeverni rub Maroka, nastanjen Berberima, bio je stoljećima zaboravljena granica, udaljena od ekonomskih, političkih i kulturnih središta atlantske nizine. U očima arapskog gradskog stanovništva taj predio nosi sa sobom čitav niz negativnih asocijacija: siromaštvo, nasilje, šverc, podređenost i emigraciju. No, odnedavno *Meditoran* u

Mreža za gušte

naglase vrline poput otvorenosti, kozmopolitizma, poduzetničkog duha i kulturne rafiniranosti. Ta je mediteranska samopredodžba strastveno isticana za vrijeme Olimpijskih igara kada su Barcelona i Katalonija, ne Španjolska, došle u središte svjetske pažnje. Katalonci, dakle, *Mediteran* jednim dijelom koriste kao kategoriju oprečnu kastiljskoj dominaciji, kao suprotnost pastoralno-agrarnoj tradiciji središnje Španjolske i njezinoj navodnoj zaokupljenosti samom sobom. Posljednji primjer odnosi se na upotrebu *Mediterana* kao političke orijentacije u današnjoj

Turskoj. Spajajući naoko suprotna shvaćanja, on pruža mogućnost prihvatlje alternativne identifikacije ljudima koji se žele distancirati od ekstremnih nacionalista i islamskih grupa (Ors 1998).

Po mom mišljenju, ne samo da je vrijedno truda nego bi bilo i nužno popisati takve lokalne upotrebe *Mediterana* – upotrebe čija se značenja proizvode u semantičkom polju sastavljenom od drugih kategorija poput *Atlantika*, *Balkana*, *Europe*, *Afrike*, *Orijenta*. Zapravo, iz antropologije već od sredine osamdesetih dolaze korisni prilozi o toj temi.

Braudelov Mediteran

Fernandu Braudelu brzo je priznato pravo prvenstva u definiranju granica Mediterana. U predgovoru prvom izdanju napisao je: «Prvo je pitanje s kojim se treba suočiti pitanje granica; iz njega proizlaze sva ostala.» Uzveši ekologiju kao «kostur» Mediterana, nastavio je s definicijom obala kao «srca» mediteranskog svijeta. Braudel je također vrlo rano istakao njegovu kompleksnost: «Mediteran govori mnogo jezika; on je suma individualnih povijesti.» Bavio se «civilizacijama koje se preklapaju» (Turci u nizinama istočnog Balkana i Moriscos u Španjolskoj), «velikim Mediteranom» (Saharom i Crnim morem, na primjer) i kulturnim procijepima. Na žalost, Braudel se nikada nije pozabavio time da specificira supstance *kulturnoga*. Bez detaljnijeg određenja, pojmovi jedinstva i različitosti konceptualno vode u slijepu ulicu.

Topos jedinstva-i-različitosti

Braudel zapravo nije prvi znanstvenik koji koristi topos «mediteranskog-jedinstva-i-različitosti». On se nije pojавio niotkud, jer ga kao shvaćanje nalazimo u biblijskoj, klasicističkoj, humanističkoj tradiciji zapadne Evrope. U anglofonu mediteransku historiografiju uveo ga je Julian Pitt-Rivers (1963.) da bi odbacio državu-naciju i nacionalne kulture kao observacijske i analitičke jedinice. John Davis (1977.) također je koristio ovaj topos za odmak od države-nacije prema nadnacionalnom mediteranskom području.

Savršen primjer rane upotrebe ideje jedinstva-i-različitosti nalazimo u eseju *Jedinstvo i različitost mediteranskog svijeta*, objavljenom prije više od šezdeset godina. Taj esej, koliko znam, nikada nije bio citiran u krugovima mediteranista. Čak ni Braudel, Davis, Gilmore i Herzfeld, dobro obaviješteni o anglofonoj literaturi na temu Mediterana, nisu ga spominjali. Naleto sam na taj sjajni esej u vrijeme dok sam pripremao izlaganje za skup *Antropologija i Mediteran: Jedinstvo, Različitost i Perspektive*, održan u Aix-en-Provence-u 1997. godine (ponovno skrećem pažnju na topos «jedinstva-i-različitosti»). Napisao ga je Belgijanac George Sarton, koji je 1915. ostavio ratom uništenu Evropu i otiašao u Sjedinjene Države da bi se doživotno posvetio poučavanju povijesti znanosti. Predavao je na Harvardu i napisao opsežan i široko prihvaćen *Uvod u povijest znanosti* (tri sveska, 1927-1947.).

Sartona je prvenstveno zanimalo mediteranski svijet u srednjem vijeku, a sam je rekao da se uglavnom koristio izvorima na arapskom. Esej doista ima *orientalnu*, točnije levantsku orientaciju. Proveo je dosta vremena u Libanonu, te veliku važnost pridavao onome što je nazivao «našim istočnim korijenima i istočnim posubbama». Proputovao je Mediteransko more uzduž i poprijeko da se osvijedoči o tu «veliku geografsku i povjesnu činjenicu», i na kraju se i uvjerio u «jedinstvo mediteranskog svijeta.» Njegovim riječima:

«To je jedinstvo donekle zasjenjeno tradicionalnom podjelom antičkog svijeta na tri velika dijela: Evropu, Aziju i Afriku. Sada svaki od tih kontinenata ima svoje osobitosti, no niti jedan od njih nije toliko potpuna fizička i ludska cjelina kao što je to mediteranska regija u kojoj se svi kontinenti sastaju i koju čine dijelovi svakog od njih (mozaično shvaćanje, komentar H.D.)... različitost mediteranskih

predjela je beskonačna a ipak svaki od njih nosi nezamjenjiv otisak Mediterana. I za to rado govorim o jedinstvu i različitosti mediteranske kulture, dvije doista nedjeljive riječi.» (Sarton, 1936:408).

Sarton najavljuje i zacrtava sve važnije braudelijanske teme kroz stavljanje naglaska na geografiju, ekologiju, klimu, komunikacije; na «Mediteransko more kao rezervoar i distribucijski centar ne samo materijalnih dobara nego i ideja»; na trgovinu, putovanje i osvajanja; na «kolektivnu sudbinu Mediterana», na «slijed događaja» i kontinuitet, on je zapravo preteča Braudelove trijade događaj-(splet) okolnosti-struktura. Postoje, naravno, i razlike između Sartona i Braudela. Sartonova je perspektiva perspektiva historiografa kulture, i njega najviše zanimaju jezik, religija i arhitektura dok je Braudel najvećim dijelom historiograf društva i ekonomije, ako ne i «totalni» historiograf. Sarton je puno više od Braudela odobravao mediteransku difuziju i sinkretizam.

Iako Sarton povremeno piše iz perspektive svoga vremena, njegovo zanimanje za mediteranski svijet primarno je antikvarne prirode. Premda je izjavio da je detaljno proputovao mediteransko more, najčešće je putovao kao učeni turist opsjednut kulturnim spomenicima. Kliše Mediteran-kao-jaslice-ako-ne-i-kolijevka-naše-civilizacije često nalazimo u njegovu djelu.

Michael Herzfield dobro je sumirao antikvarnu perspektivu pišući o primjeru Grčke u odlomku koji slijedi:

«Ako je ova (mediteranska) regija 'nama' pradomovina, oduzeta nam je kroz mitsko vrijeme; ako je tek egzotična, tada udaljenošć postaje prostor kulture. U svakom slučaju, ona 'nije mi', čak i kad tvrdimo da je 'naša'. Njezin paradoksalan status proizlazi prije iz eurocentrične ideologije nego iz nečega što bi bila suština same regije.» (1987:7).

Antropolozi progonjeni – izmima

Terenski istraživač susreće se s cijelim nizom neizbjegljivih «izama» – eurocentrizam, balkanizam, orijentalizam, nacionalizam i ostale varijacije etnocentrizma – koje su na mediteranske istraživačke lokalitete sa sobom donijeli »strani« i »domaći« etnografi. Štoviše, postoji stalna napetost između općeg i pojedinačnog, jedna od vrlo postojanih komplikacija antropoloških istraživanja na terenu, pa i u mediteranskoj etnografiji. Treću opasnu komplikaciju čine stalne mijene i prebacivanja vanjskih i unutarnjih granica Mediterana i, obzirom na to fluidnost kulturnih oblika u i izvan regije. A što je s ograničenjima prepostavljenog Mediteranskog »jedinstva» u svijetu u kojem su se opseg i brzina kretanja ljudi, dobara, ideja i značenja silno povećali od vremena Braudelova dugog šesnaestog stoljeća, usprkos prilično strogim međunarodnim granicama? Ne može se negirati da se mediteranski svijet približio, bez obzira na crte razdvajanja, prema Nizozemskoj, na primjer, nakon Drugog svjetskog rata. Elementi lokalnog mediteranskog načina života ušli su na nizozemsko tržište u obliku proizvoda – hrana (tjestenina, kus-kus, maslinovo ulje), pića (vino), plesova (flamenco, trbušni ples), glazbe (rai, zarzuela, rebetika, rif-flamenco, klasična andalužijska glazba iz Magreba), arhitekture (unutarnje otvoreno dvorište, konstrukcije s lukovima, loda, pastelne boje) i radne snage. Nizozemska kultura putovala je prema jugu i utjecala na život mediteranske regije: turisti, Heineken, nizozemska tolerantnost po pitanju seksa i lakih droga, Philipsovi aparati, te nogometni i nogometni treneri. (Dok pišem ovaj tekst, nogometni klub Barcelona ima sedam nizozemskih igrača, trener i njegov pomoćnik su Nizozemci, a još su dva Nizozemca na popisu igrača koje bi voljeli kupiti. Čini se da to uzrokuje i blaži oblik kulturnog konflikt-a.) Da se razumijemo, ovi se primjeri čine prilično površnim i trivijalnim. Pa ipak, čovjek dolazi u napast, s obzirom na se ove podatke, prekovati kulturni conce-

pt u korist dinamičnijeg i manje ograničenog razumijevanja. U stvari, nekoliko utjecajnih antropologa trudi se to učiniti posljednjih petnaestak godina. Imajući na umu međupovezanost ljudskih masa, Eric Wolf (1982.) predlaže da se kultura sleg-

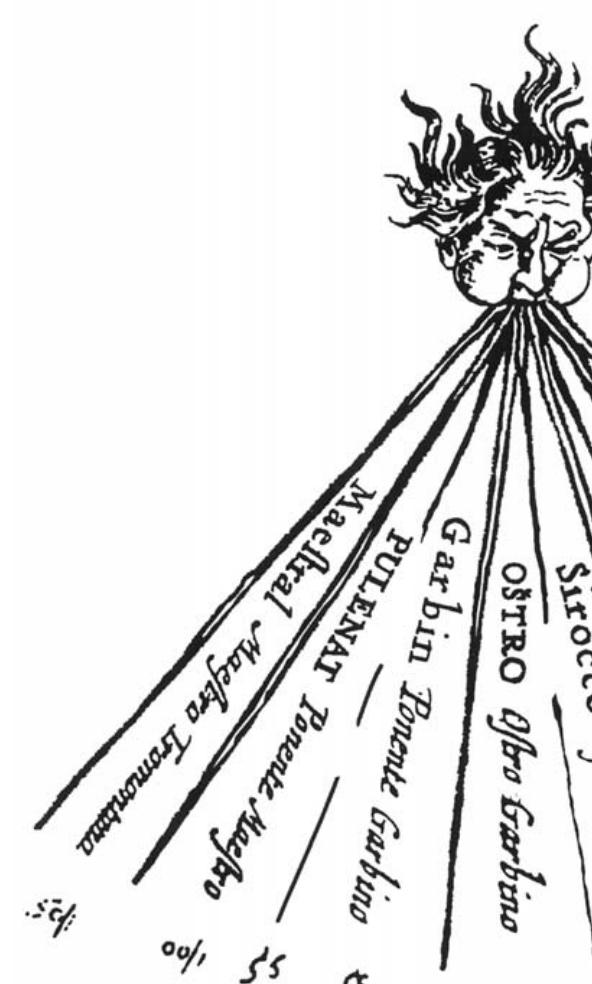
nego u Evropskoj uniji. Mediteran nije podijeljen samo politički, ekonomski i demografski, nego postoje i moralne i ideo-loške granice, koje stanovnici Evropske unije sve više vide kao prepreku između slobode, demokracije i sekularnosti s jedne

da kao niz procesa. James Clifford (1988.) usredotočio se na kulturu kao reprezentaciju i kolaž, kao jukstapoziciju, i interaktivnu, nedovršenu, kulturu procesa. Nedavno je (1997) prihvatio »translokalnu kulturu« kao rezultat kretanja i susretanja zona. Lila Abu-Lughod (1991.) je protiv koherentne, bezvremene i samozatajne kulture, a umjesto nje predlaže »etnografiju pojedinačnoga«. Ili, uzmimo koncept »kulturnog protoka« Ulfa Hannerza (1992.), koji se sastoji od »eksternalizacije značenja koja pojedinac proizvodi kroz sustav otvorenih oblika«. Znači li sve to da možemo bez koncepta kulture? Slazem se s Hannerzom da je kultura »još uvijek najkorisnija ključna riječ koju imamo da ukratko opišemo posebnu sposobnost ljudskih bića da stvaraju i održavaju život kao cjelinu, te da bismo ukazali na korisnost prilično raznolikih metoda kojima se ispituju načini na koji ljudi organiziraju svoje živote.« (1964:43) (Odličan pregled daje i Susan Wright /1997/).

Mediteranska stvarnost ili fikcija?

Prihvatom stoga kao polazište da se regija koju zovemo Mediteran stalno iznova stvara i da je pod utjecajem snaga koje su istovremeno i unutar i izvan njezinih geopolitičkih granica. Mediteranski je bazen nedavno ponovno postao područje trivenja između sjevernih i južnih obala. Razlike u dohotku, standardu života i ekonomskom razvoju sve su veće. Takozvani demografski jaz sve se više širi: porast broja stanovnika u Sjevernoj Africi veći je deset puta

i represije, diktature i vjerskog i nacionalnog fanatizma s druge strane. Produbljivanje mediteranskih podjela blisko je povezano s procesom integracije unutar Unije, (djelomičnom) abolicijom njenih unutarnjih granica i osnaživanjem vanjskih.

I u drugim dijelovima mediteranskog svijeta dogada se prekrapanje granica. Nakon raspada Jugoslavije i komunističkog bloka mijenjaju se kategorije *Mediterana*, *Balkana*, *Srednjeg Istoka*, a u punom je zamahu i preoblikovanje nacionalnih identiteta.

teta. Opet se povlače stare linije podjele Istoka i Zapada, posebno u ovom dijelu Europe.

Uz podjele, postoje ipak i doticaji i mišljanja. Čovjek bi se rado složio sa sljedećim, preoptimističnim zaključkom jedne kružne novinarske odiseje mediteranskim svijetom:

«Zbog kretanja ljudi s južnih obala na sjeverne i potrebe za njihovim radom i vještina, Mediteran postaje integralnim dijelom Evrope. Ne može ga se više opisivati kao neki nezgodni privjesak Evrope, kao dio opasnog puta prema Indiji, ili kao sunčani vrt koji tu i tamo ležerno koriste sjevernački hedonisti i turisti. Novi Mediteranci i mediteranski običaji odlučno su uz nas.» (Fox 1991:525).

Slični glasovi prolaze i kroz medij Interneta gdje, na primjer, site «Mediterske kulture» priopćava da nudi «veliki broj linkova na mediteransku regiju, posebno u sferi međunarodnih odnosa, a s ciljem da ojača međusobno razumijevanje i elemente zajedničkog mediteranskog identiteta (moj kurziv), te olakša pristup informacijama.» (<http://www.ctv.es/users/strella/medcult.htm>). Antropološko je pitanje, naravno: postoje li takvi «elementi zajedničkog mediteranskog identiteta», i ako da, od čega se sastoje – jesu li to, primjerice, zajedničke povijesne okolnosti ili količina zajedničkih ključnih simbola? – te, još važnije, ako postoje, u kakvom su međuodnosu ti zajednički elementi?

Zaključak

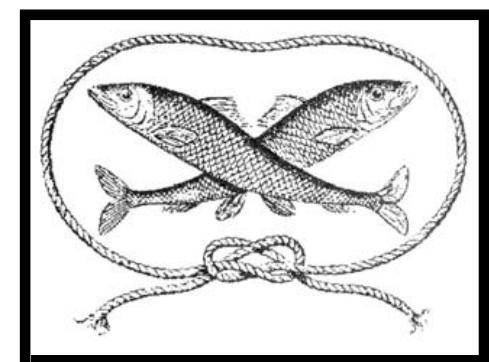
Što sve ovo znači za etnografska istraživanja mediteranskih društava? Mislim da bismo trebali prestati tragati za suštom mediteranskog života, isto tako i u mediteranskog jedinstva, za Gralom kojeg su tražili mnogi profesionalni putnici, uključujući i antropologe. Pitt-Rivers, Davis, Gilmore, Boissevain nisu ga uspjeli naći, a nije ni puno mobilniji Paul Theroux u suvremenoj varijanti Grand Toura. S druge strane, *etnografija pojedinačnoga* Abu-Lughod i Herzfelda najbrži je i najlakši način za rješavanje mediteranske dileme. Po mom mišljenju, to je kratkoročna opcija, previše laka i samim time nezadovoljavajuća.

Etnologija ili antropologija trebale bi težiti spoznajama koje sežu izvan lokalnih okvira. No kako usporeditati i generalizirati izvan staze popločene stereotipima? Krajem sedamdesetih John Davis i Jeremy Boissevain poticali su nas da prihvativimo panmediteransku komparativnu perspektivu. Moje je mišljenje u to vrijeme (1981.) bilo da je takva perspektiva preuranjena, da ide od jednog ekstrema – holističko-opisnih studija sela – do drugog – preopćenitih generalizacija. Nastojao sam pokazati da postoji i srednji put koji kreće od usporedbi unutar nacije ili regije, vezanih uz teme poput urbanog ethosa, muškosti, kulta svetica i svetaca te obiteljskih struktura koje bi trebalo istražiti prije nego dodemo do međuregionalnih komparacija (primjerice, kulta svetaca u Latinскоj Americi i sjevernoj Africi). Iako sam postao skeptičan prema unutarnacionalnim komparacijama, još smatram da se ne može ozbiljno pisati o marokanskem, španjolskom ili jordanskom društvu/zajednicama (ili o andaluzijskoj, rifianskoj ili beduinskoj kulturi) bez da se u najmanju ruku rasprave tako teško uhvatljivi entiteti poput *Mediterana*, *Evrope* ili *Srednjeg istoka*, i, naravno, zabilježe i usporedi lokalne definicije tih entiteta. To zahtijeva širenje komparativne perspektive unutar i izvan kulturnih zona (široko definiranih), ponovnu i pažljivu procjenu ranijih radova (uključujući i Braudela, posebno s obzirom na golemi materijal iz otomanskih arhiva koji je dostupan na CD-romovima i Internetu) te temeljne projekte na kojima surađuju i «strani» i «domaći» etnografi.

Zbrojimo li sve zajedno, mogli bismo zaključiti da bi se naše proučavanje repertoara kategorije *Mediteran* trebalo pomaknuti od beskončnih i sterilnih debata o zajedničkim osobinama – bile one nužne ili ne – prema dinamičnijoj diskusiji o politici kulturne identifikacije. Doista, neki se ljudi u određenim trenucima i određenim kontekstima određuju kao *Mediteranci*, ne kao Marokanci, Katalonci, židovi ili Berberi. Kategorija *Mediteranca* nije jednoobrazna. S druge strane, bilo bi pretenciozno ili arogantno negirati važnost Mediterana. Antropolozi koji tvrde da mediteranska kultura ne postoji zanemaruju da Mediteran zbog mnogih različitih faktora jest kulturna realnost. Ljudi ga koriste kao argument za ekonomsku suradnju unutar regije, kao pozitivan *image* (gostoprivrstvo, topli međuljudski odnosi u odnosu na društvenu hladnoću sjevera), ili kao negativan stereotip (korupcija, klanovski mentalitet). U svim nabrojanim slučajevima takve koncepte doista utječu na društvena zbivanja.

Bibliografija (izbor):

- Abu-Lughod, Lila.** 1991. «Writing Against Culture», u *Recapturing Anthropology, Working in the Present*, Richard G. Fox, ed. Santa Fe: School of American Research Press, 137-163
- Braudel, Fernand.** 1976. *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II*. 2 vols. Glasgow: Fontana-Collins
- Clifford, James.** 1988. *The Predication of Culture: Twentieth Century Ethnography, Literature and Art*. Cambridge, Mass.:Harvard University Press

Mreža za gušte

Clifford James, 1997. *Routes. Travel and Translation in the Late Twentieth Century*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press

Davis, John. 1977. *People of the Mediterranean. An essay in Comparative Social Anthropology* London:Routledge – Kegan Paul

Driessen, Henk. 1981. «Anthropologists in Andalusia: The Use of Comparison and History.» *Man (N.S.)* 16:451-62

Driessen Henk. 1992. *On the Spanish-Moroccan Frontier. A Study in Ritual, Power and Ethnicity*. Oxford: Berg Publishers

Driessen, Henk. 1998. «The 'New Immigration' and the Transformation of the European-African Frontier». U *Border Identities. Nation and State at International Frontiers*. Thomas.M.Wilson & Hastings Donnan, eds. Cambridge: Cambridge University Press, 96-117

Fox, Robert. 1991. *The Inner Sea. The Mediterranean and Its People*. London: Sinclair-Stevenson

Hannerz, Ulf. 1992. *Cultural Complexity. Studies in the Social Organization of Meaning*. New York: Columbia University Press

Hannerz, Ulf. 1996. «When Culture is Everywhere: Reflections on a Favorite Concept». U Ulf Hannerz: *Transnational Connections. Culture, People, Places*. London: Routledge, 30-44

Herzfeld, Michael. 1987. *Anthropology Through the Looking-Glass. Critical Ethnography in the Margins of Europe*. Cambridge: Cambridge University Press

Ors, Ilay Berna. 1998. «Ambiguity in Identity: 'Mediterranean' as Consumption and Political Orientation in Turkey». Philadelphia. Paper Presented at the Conference of the American Anthropological Association.

Pitt-Rivers, Julian. 1963. *Mediterranean Countrymen*. The Hague: Mouton

Sarton, George. 1936. «The Unity and Diversity of the Mediterranean World». *Osiris, Studies in the History and Philosophy of Science* 2:406-63

Theroux, Paul. 1995. *The Pillars of Hercules. A Grand Tour of the Mediterranean*. London: Hamish Hamilton

Wolf, Eric. R. 1982. *Europe and the People Without History*. Berkley: University of California Press.

Wright, Susan. 1997. «The Politicization of 'Culture' ». *Anthropology Today* 14:7-15. □

S engleskoga prevela Dušanka Profeta

* Tekst Pre-and Post-Braudelian Conceptions of the Mediterranean Area. The Puzzle of Boundaries izlaganje je sa skupa «Gdje počinje Mediteran? održanog na Krku u listopadu 1998., u organizaciji Instituta za etnologiju i folkloristiku, a izvorno je objavljeno u časopisu Narodna umjetnost, br.36/1, 1999. Zahvaljujemo autoru i urednici časopisa Jasni Capo Žmegač na dopuštenju za preuzimanje teksta.

Toretski abecedarij

Bilješke za rekonstrukciju jedne povijesti

Katarina Luketić

čudovišta

ispod mosta u svetoj nedilji živi kirnja od četrdesetak kila, u škripu, između dva grebena koja padaju još dublje, toliko duboko da treba imati boce za ronjenje kako bi se tamo stiglo, na dnu, kažu oni s bocama, šeću škampi. kirnja je troma, vjerojatno ne može više ni izaći iz rupe, tek njezino gigantsko, koncentrirano oko motri tko tuda pliva. mala riba za obrok, kozica, komadi kruha koji tonu.

između mrkane i bobare u moru postoje dvije ploče, malo su izmagnute tako da se između njih formirao dugačak usjek, tu se legu morski psi, ponekad otplivaju do obližnje potopljene galije s amforama, onako za vježbu malima, no češće kreću prema otvorenom moru, prema italiji, u zaljev ne zalaze, plitko je, bučno, histerično...

u moluntu, svakoga jutra u malu valu ulaze gofovi, orhani, cijela jata, plivajući od otranta oni u određenim mjesecima svakodnevno skreću upravo ovdje, u drugu, dublju uvalu poluotočnog *te-a*, možda je baš zato u njezinu dnu i narastao onolički bor kako bi se s njega jasno vidjelo – je li riba došla ili ne, svakoga jutra netko drugi se penje na bor, iz druge ribarske familije, da se ne bi svađali, cvjetkovići, miočići, radulovići... kad gofovi udru, onaj s bora više, barke se odvezuju, kreće se u zapasavanje.

na jednoj punti mljeta živio je golemi, nekoliko metara dugi ugur, gruj, mjesto je po njemu i dobilo naziv punta od gruja, naime, gruja su lovili godinama, ronili na njegovu rupu, postavljali mu različite trapule s ribama, račićima, komadima crva od repa... i ništa, činilo se, mogao je tako do kraja svijeta; izviriti iz rupe, zgrabitibamac i odnijeti ga sa sobom, dok, jednom neki ribar nije pogodio vrijeme i nadjenuo pravu ješku, naime, tunju je spustio točno na grujevu rupu, njezin drugi kraj zavezao je na obali sebi za nogu, tako da osjeti kad gruj povuče, čekanje je trajalo dugo, ribar je zaspao, gruj izšao, povukao tunju, a s njom i ribara u more, ovaj se, valjda od udarca o neku sliku, onesvijestio i začas nestao ispod površine... nakon nekoliko dana iz mora je izronilo nadutu tijelo, plutalo je kao sinjal, kada su ga pronašli, jedva su ga izvukli u barku, oko noge mu je bila zavezana tunja, a na njezinu drugom kraju visio je mrav golemi gruj, sav zapleten i zgrčen od borbe, konačno ulovljen zahvaljujući pravoj, ljudskoj ješki.

dardin

po apiciju svaka kuća mora imati sljedeće začine – Šafran, papar, dumbir, bobice mirte, karanfilić, bobice lovora, sjeme celera, komorača, rikule, korijandra, peršin, nanu, divlju metvicu, kadulju, čempres, mravinac, luk, vlasac, metvicu, bijeli luk, mažuran, orahe, pinjole, bademe, šipak... po mogućnosti začini trebaju rasti u vrtu kuće.

u dokumentu odredba o zemljšnjom posjedu (capitulare de villis, oko 795.) karlo veliki nareduje – "u vrtovima valja uzgajati brojne biljke razne vrste metvica, rutvicu, jarebiku, grah, brojne vrste kimova, rogačicu, pasji luk, peruniku, dragušac, čičak, sitasitu miru, kopar, češnjak, celer, kiselicu, pastinate, vlasac, kardamon..."

u ugovoru o zapošljavanju u kući iz godine 1922. je zapisano – "u vrtu se mogu saditi krompir, celer, peršin, paprika, rajčica, zelena salata, patlidžani, smokve,

šljive, naranče, limuni... tijekom godine zaposlenici su dužni održavati vrt, a dvije trećine plodova imaju prodati i time održavati kuću, dok je jedna trećina njima na korist, kada netko od stanovnika dođe imaju ga opskrbiti sa svim potrebnim."

nadalje, artičoke valja saditi uz priličan razmak jedne od drugih, kivi muški uz ženski, pome treba najprije posaditi u čašice od jogurta, pa kad stabljika iznikne i malo ojača staviti je u zemlju, oleandar obrezati pri dnu i sa strane ako hoćeš da ne ide u širinu; mlađe, svjetlozelene vrhove ako ga hoćeš zaustaviti, ispod bora ne saditi ništa.

herbarij

bor – jedan je bor od pinjola, drugi od kupanja, jer nas skriva od pogleda dok se polijevamo vodom iz kaina, treći je opasni bor koji su na koncu odrezali; grane su mu bile sasvim polegle po kupama susjedne kuće, a iglice redovito začepljivale oluke... iz svih borova, kao kroz sito curi smola, kolone mrava bivaju zaustavljene u jantarnom svijetu, pompeji... smola ostavlja trag na haljinama, ne znam da li se kora drveta obnavlja ili su rupe od gelera za zauvijek.

kapari – rasli su na zidu gdje se sunce zadržava najkraće, brali su se u rano ljeto, dok pupoljak nije otišao u cvijet, i potom stavljeni u domaću kvasinu s grančicama komorača... kapari vole puste, stare zidove, pamtim golemi kapar na zidu hektoričeva nedovršenog ljetnikovca, ili moćne grmove po selima brusju, pitvama, gđinju... kapari, naime, ne rastu na zidovima kuća za iznajmljivanje, iz bloketa nedovršenih garaža, tu ne rastu ni divlja smokva, među takvim zidovima za njihovo korijenje nema mjesta.

palma – njezine su grane za nevera direkte žice i prekidale struju, zato su palme redovito s jedne strane više rezali, pa je izgledala kao da raste malo ukrivo, grane

palme su bacali u suhu rijeku gdje su onda stajale danima, sve dok ne bi došla kiša i potjerala bujicu s vrha brda prema moru... jedna druga palma, teta palma, imala je noge kao čokote, svakoga jutra umetala je na desetke dugih crnih ukosnica okolo svoje punde, stavljaljala kolonjsku vodu no. 4711 i po cijele dane čitala romane zabavne biblioteke.

smokve – rane, petrovače, crne, suhe, u biskvitu, kao slatko slično kitnesu; smokve od kaktusa, figa de dinga, list koji je služio kao šešir, drvo smokve ispod kojega se moglo spavati, drvo na koje se moglo penjati, sjediti i klatareći nogama dugo, do besvjjeti izvirkivati refrene pjesama, brojalice, dijelove rečenica odraslih, kao ono *io voglio una donna, io voglio una donna... iz amarcorda*.

gospa

u vrtu se nalazila kamena crkvica; oko nje su rasli bambusi, dvije palme, smokva, divlja ruža i nespola, ispred bunar koji je oduvijek pročišćavao jedna te ista jegulja, sama čitavu vječnost, plivajući u krugu čistila je vodu, proždirala kukce koji bi za neveru upadali u bunar i crve iz okolnih pukotina, ponekad i komadiće sira koje bi joj bacali nakon večere.

preko godine u crkvi su se čuvali bicikli, brodski motor, klupe, razne daske, štapići za ribolov, vesla, alat... ljeti se ta bogovska ropotarnica pretvarala u hram nebeski, crkva se tada danima provjetrala i pripremala za misu, iz burala, komoa, vadili su se uštirkani i od stajanja požutjeli oltarni prekrivači, luštrali kaleži, kadioniće za tamjan i ostale misne posude, prale

se klupe išarane bišom, farbala vrata, čistio čilim ponegdje proziran od starosti...

prije mise dugo su zvonili, ručno, potezanjem konopa (na otoku su pak uveli električna zvona, pa poziv na misu zvuči kao da se djeca igraju na sintesajzeru)... don m. redovito je stizao zadnji, onako, da bi ga se čekalo, iščekivalo, kao i ujvuk gororio je poučno, prema snimci:

dragi vjernici i vjernice, okupili smo se na ovaj sveti dan da proslavimo blagdan svete marije djevice, najčišće i najplemenitije od svih žena, majke Isusa Krista, i zaštitnice napačenog nam ravnatskog naroda.... onaj... sigurno ste i vi kao i ja neki dan na televiziji gledali izbor za miss svijeta iz onog dalekog afričkog grada, kako ono saniti, jes, jes saniti, grad sunca.. e, onda ste sigurno videli kako su sve one djevojke što se kandidiraju i koje bi htjele ponijeti krunu najljepše na svijetu, uređene, dotjerane, koliko je dana i truda uloženo u njihovu ljepotu... i znajte, svaki onaj kreter, čiju su odjeću tu večer nosile, ako se onih nekoliko prebačenih krpica preko golog tijela uopće može nazvati odjećom, dobio je za to puno novaca, svaki onaj frizer zadužen za frizeru neke djevojke postigao je svjetsku slavu, uopće svaki čovjek koji se brino za dobar izgled onih nesretnih djevojka zaradio je jako puno, pa čak i onaj proizvodac paste za zube zbog koje djevojke imaju takav osmjeh... onaj, biseri... i rezultat jes bio videli ste kakav, sve su one mlade djevojke iz raznih krajeva svijeta bile zaista primjer ljepote, a samo je jedna od njih mogla ponijeti onu krunu... i ona koja ju je ponijela, jes pošteno, bila je najljepša od svih koje su se kandidirale... međutim, postoji jedna žena,

Imaju li domoroci pravo na gnjev?

Ili: moramo li odustati od upoznavanja novih predjela i zaljubljivanja u nove ljude i običaje samo zato da ne bismo bili glupi turisti ili moderni kolonijalisti?

Iva Pleše

Gornji" bi Hrvati – kako Dunja Rihrtman-Auguštin, citirajući svoju nonu i A. G. Matoša, naziva u jednom tekstu panonske i dinarske, zapravo ne-morske Hrvate – mogli biti ljudi koji zaziru od mora, koji ga se boje, pokazuju svoj neprijateljski stav prema njemu, kojima je ono strano i nepoznato. No, moj je doživljaj "gornjih" – a to je opet samo pokazatelj da su naše predodžbe o drugima, i o nama samima, temeljene često na impresijama, da je nešto poput mentaliteta ili utabanih karakteristika grupe, zajednice, regije teško odrediti te da govoreći o tome uglavnom iznosimo vlastite "doživljaje" – nešto drukčiji: to su ljudi koji stalno *pričaju* o moru. Nikakva (vidljiva) straha tu nema, odbojnisti ili neprijateljstva: samo golema ljubav, užitak, ljepota, čudesnost.

Orijentalizam na djelu

Susrevši se s takvim odnosom prema moru i Mediteranu, tom pomodnom i očaravajućem pojmu koji uključuje otvorenost, povezanost sa svjetom, malo mistike, malo sjajne kulturne tradicije, puno nepcu blagonaklone hrane, bijelih stijena, poetskoga krša i makije, najprije sam uživala u simpatičnim idealizacijama, a kasnije su me počele pomalo nervirati. Ovisno o raspoloženju, dakako. Nije da nisam pokušavala pronaći uzroke takvim *idilama*. Zašto ljudi koji žive na moru ne govore toliko o njemu, barem ne u kategorijama uživanja, dijete i posebnosti. Riječ je više o praktičnim pričama – za one koji od mora žive – *hoće li biti neverina, kakav je ulov, kad će ti se brat vratiti s broda*. Oni čije preživljavanje nije povezano s morem, a takvih je danas čini se velika većina u našim morskim područjima, uglavnom ne *pričaju* o njemu; spominju ga, naravno, jer teško bi bilo živjeti pokraj mora a da ono baš nikad ne uđe u tvoj obzor i jezik, plove njime, sjede na obali ili već nešto peto rade što s morem ima veze, ali iz takvih spominjanja i razgovora isključena je, barem mi se tako čini, patetika i uzvišenost osjećaja koju gaje oni drugi. Nedostaje im more, pretpostavljam, kad outputuju ili traže novi dom u novome gradu. Možda tek tada počinju nalikovati "gornjima", barem po potrebi za verbalizacijom onoga što je nekada bio kontekst pa ga nije trebalo verbalizirati.

Tražeći uzroke idealizaciji mora i Mediterana možda sam nepravedno zaključila: orijentalizam na djelu, čista egzotizacija. Kao putnici razni po kontinentima koji otkrivaju ljepote *prirodnog* života domorodaca, sklada prirode i kulture, opipa, okusa i mirisa, koji su očuđeni sve više svakim novim korakom u *dubinu* novoga geografskog i duhovnog terena... Tu ništa nije svakodnevno, obično i banalno, sve je užvišeno i veličanstveno, ili strašno i primativno, ali svakako uzbudjujuće i egzotično! Podsetilo me to na jednu ne tako davnju elektroničku prepisku s prijateljicom, na drugu, ali srodnu temu. Razgovarale smo u *mailovima* o odnosu prema kuhanju, hrani i blagovanju. Ona je napisala kritiku jedne knjige u kojoj je za autora primjetila kako se odriče mačističkih poza podvorenog muškarca, a ja sam joj u elektroničkoj poruci pokušala protumačiti svoje videnje cijele priče. Po prilici: *da jastog, kapare, mažuran, bosiljak, najbolje vino, finesse. Jaje na oko? Kaj god! Ja, muškarac, kad kuham, onda je*

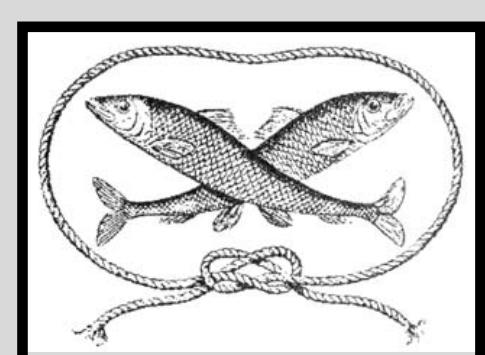
to umjetnost, oko mene nema prljavog suđa i djece koja traže igračku... jesti će se delikatese koje sam pripremio u miru i luksuzu kuhanica iz prošloga stoljeća. Spremiti djetetu marenudu za školu? Kako se to radi? Dvije fete kruha, između Gavrilović pašteta, pa sve u alu-foliu – previše jednostavno i prosto da bih se time bavio...

Možda sasvim neprimjereno, ali takav me je odnos prema kuhanju – čije bih prisipavanje isključivo muškim nosiocima sada svakako ublažila, a potpuno negirala pretpostavku da se to odnosi na muškarce kao na nekakvu cijelinu – podsjetio na odnos prema Mediteranu. Kamene kuće s velikim terasama, jedrilice (jer motornim čamcima plove samo "seljac"), prvoklasno djevičansko maslinovo ulje, zubaci i prstaci, ili pak uživanje u jednomjesečnom povratku prirodi, jednostavnom i asketskom životu nakon kojega slijedi povratak u civilizaciju. I obične, teške ili siromašne "stvari" – kao uske uličice, pašta-fažol ili srdelice frigane u ulju, s čašom jeftine bevande – ulaze u priču, ali uvijek transformirane na takav način da priča postaje profinjena, uzbudjujuća i zanimljiva ili barem odiše u malim dozama poželjnom rustikalnošću i naglašenom sklonosću prema drugim kulturnama. Riječ je o izvještacnom, zapravo glumljenom, lažno multikulturnom i u biti samozajubljenom odnosu prema izabranom i konstruiranom predmetu želja.

Nije li cijela soba Mediteran?

Nije to baš tako, naravno: kada se *prije* s podsmijehom ili pak nekim jačim izražajnim sredstvom odnose prema "gornjima" – a nije to rijedak slučaj – progovara to domorodački gnjev koji nipošto ne mora biti opravdan. Zašto bi i bio? Imaju li oni pravo na nekakvu autentičnost, izvornost kada je u pitanju more, kada se govori o Mediteranu? Mogu li optužiti druge za *krivo* shvaćanje njihova života, kulture i krajolika? Za krađu, možda, ili barem nedopuštenu posudbu? Trebaju li inzistirati na čistim, izvornim, jedino pravim oblicima interakcije i života s morem? Moramo li odustati od upoznavanja novih predjela i zaljubljivanja u nove ljude i običaje samo zato da ne bismo bili glupi turisti ili moderni kolonijalisti? Neku sredinu možda bi se moglo naći. Ili je nema?

Ali alternativa je onda zatvaranje u vlastiti, poznati prostor na koji se može polagati neko izvorno pravo i za koji nam nitko ne može reći da ga činimo egzotičnim. Samo, kako ćemo znati gdje su granice toga prostora i nije li najintimniji kutak naše sobe prostor koji nam ne pripada, nije li cijela soba možda *Mediteran*, nije li osoba koja s nama spava noću drugi na kojega nemamo nikakvo pravo, od kojega ništa ne možemo ili ne smijemo očekivati? I, na kraju, nismo li mi sami stalna promjena između poznatog i stranog, savršenog i banalnog, "gornjeg" i "mediteranskog", *autentičnog* i *egzotičnog*? □

Mreža
za gušte

još ljepša, najzanosnija od svih žena, čija je ljepota nenadmašna, jer je to ljepota duše, unutarnje svjetlo što sija stoljećima.... onaj... žena koja nema šminke na licu i ne nosi skupihe haljina, žena u čiju ljepotu nisu uloženi toliki novci. to je blažena maria vazda djevica. i zato slavite vječnu mariju ljepotu... aleluja, aleluja...

...i još, gospa od sniga na braču, procesija za gospom na hvaru, siciliju... pop, mlinaranti, bogomoljke... ove posljedne prijekorno promatraju one koji u procesiji ne sudjeluju. za gospu se oblače lijepе haljine, bijele košulje, izgleda se svečano i ozbiljno, do mahnitosti skrušeno.

grilje

da ne uđe sparina, popodne se grilje zatvaraju. ipak, ne primiču se sasvim oknu prozora; nema potrebe. metalna kukica drži čvrsto obje strane; pri dnu i na vrhu ostaje trokut svjetla. grilje su stare, površina im je raspucana, slojevi zelene boje, koju kupujemo pod *dubrovačko zeleno*, ponegdje su lazurni, ponegdje poput brazda izbočeni. u utorima u koje ulaze daščice ostao je talog od sunca zapečene boje. daščice se više ne mogu okretati; pa je soba i kad su grilje zakrite ispesjecana trakama svjetla. u njima, kao pod mikroskopom, gibaju se zrnca prašine... popodne, omamljeni, uspijevamo tek zuriti u te otvore sunca, u tišinu koja se prosula pod našim nogama.

kroz grilje se pogledom prate mrtvi, na putu od crkve do groblja; prate se procesije, poskakivanje ministranata i sporo leđljanje svećenikove odore. provjerava se tko je susjedu pozvonio na vrata, lupnuo o zvezkir i u koje doba. provjerava motri li nas onaj preko puta, kroz svoje grilje, onako kako mi njega *skriveni* motrimo. kroz grilje jedne druge kuće na otoku, te-ta palma je svakoga dana oko podneva gledala kad će se njezin benitto pojavit iza ugla na drugom kraju vale. kad bi ga ugleđala, išla bi staviti riži u juhu, jer dok be-nitto prođe preko rive, uz mandrač, pokraj pjace, i dođe do kuće, riži će taman biti al dente.

putovi

(sredozemlje je jedinstveno zbog ljudskog kretanja, veza koje podrazumijeva i putova koji njime vode – braudel)

tamo, preko brda, vodila je cesta. strma, prašnjava, neugodna cesta s koje se lako moglo izletjeti. već godinama, rijetko tko tuda prolazi. ponekad kolone transporteru kroz prozore kojih bi se nagnjali vojnici s metaliziranim naočalama; jednom pogrebeni auto što se poput crne pt-

*Odlomci iz rukopisa
Toretski abecedarij.

Kuhanje po vrućini

Tko ne podnosi vrućinu, neka ne ulazi u kuhinju, omiljena mi je poslovica, i doslovno i preneseno

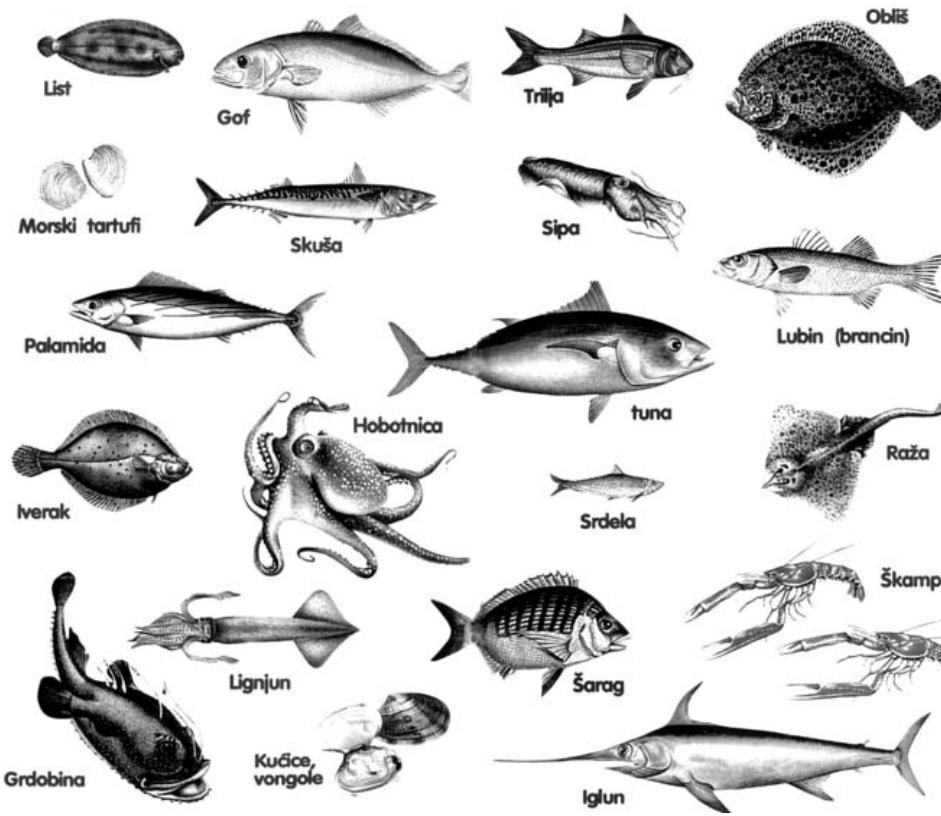
Andrea Zlatar

«Najugodniji su sati oni od četiri do otprilike devet sati ujutro; ostatak dana vrućina se vuče kućom poput kakve životinje koja se uza sve privija» – opisuje Michael Ondatjee cejlonsku klimu u *Obiteljskom nasledju*. Ne moramo, naravno, putovati na Daleki istok da bismo iskusili takve dane, ne moramo se vjerojatno uopće više micati niti iz naših pannonskih nizina, gdje je more već odavno usahlo, da bismo proživjeli isto iskustvo – beskonačnu, neodredivu, neudaljivu vrućinu. Onu vrućinu koja ne dopušta da osjetimo granicu između sebe i prostora, između našega tijela i okolnoga svijeta, između našega i tudišnjeg: sve je povezano, slijepljeno jednom te istom vlažnom nevidljivom masom, vrućim i vlažnim zrakom koji se, doista poput životinje, uza sve privija.

Odavno sam već prestala vjerovati u lažno prosvjetiteljsko načelo namijenjeno urbanom pučanstvu, sluđenom usporednim napretkom civilizacije i slabljnjem vlastitih tjelesnih snaga, po kojem se općenito «ljeti jede manje», što će reći rjeđe i manje kalorično, «zdravije» (što god to značilo!). Idealan bi bio jedan jedini obrok, najbolje sastavljen od nemasnog jogurta, listova nezačinjene salate i hladnoga, nezaslađenog čaja, bez teina. Nevjerojatno primamljivo! Četiri mjeseca godišnje, koliko u nas zapravo traju vrućine, od polovice svibnja do konca rujna, nema razloga da se čovjek u kulinarskom smislu makne dalje od kućnoga frižidera, napunjenog svime što je našao u ledenoj škrinji obližnjega dućana. Dopushten je sladoled, po mogućnosti vojni i bez mlijecnih sastojaka, eventualno i kuhanja piletina na salatu s integralnom rižom, tuna iz konzerve servirana uz rikulu i limun... Zabranjeno paliti pećnicu, valja zaboraviti svaku ideju o kolačima s kremom, kao i guste juhe... Ah, ljeti, ljeti! Pa što su punjene paprike skrivile nutricionističkim stručnjacima? Nisu li valjda iz kulinarskoga raja izgnane samo zato što po načinu pripreme i obliku nalikuju zimskim sarmama? Ne znam kako nutricionisti, na primjer, gledaju na problem prehrane djece ljeti? Sudeći prema ostalim vrstama savjeta, čini se da bi djeci, nakon što su satima divljala po moru i priobalju, trebalo počasiti suvremenim varijantama mesnoga doručka i paštete na kojima smo odrastali mi šezdesetih i sedamdesetih...

Tri razloga «za»

Što se tiče kuhanja ljeti imam tri jaka argumenta u njegovu korist. Prvo – obilje namirnica, dostupnost svježeg povrća i riba koji zahtijevaju pažljivu ali trenutačnu pripremu. Ne radi se, naime, o loncu zimskoga kelj-čušpajza koji će danima počivati u frižideru. Drugo – socijalni razlozi: ljeti, ipak, na odmoru, imamo više vremena kako za strpljivo pripremanje hrane tako i za njezinu dugočasnu konzumaciju, u društvu, s prijateljima i obitelji. Zašto ljetna večera ne bi počela oko pola jedanaest, s obzirom na to da su svi bili na kupanju do devet, a onda se morali tuširati, mazati kremicama i slično, popiti aperitiv na sumračnoj terasi? Možda zato što nam savjetuju da uopće ništa ne valja jesti nakon šest sati popodne, a pogotovo ne kasno navečer, prije spavanja. Tko ljeti ide rano spavati? A noćna kupanja, pun

mjesec i šetnje u četiri ujutro? A razgovori i smijehovi što dopiru iz svih vrtova do prvih znakova svanjivanja? Za sve to je – kao temeljni preduvjet – potrebna dobra i maštovita ljetna kuhinja. Treći razlog u korist kuhanja ljeti vezan je uz samo ljetno, to jest, vrućinu koja je njegov neizdvjivi dio. Kad već i jest stalno vruće, tako da u ponoć topla bura donosi s brda još vrući zrak pa temperatura prelazi i trideset stupnjeva, kad se ujutro budimo oznojeni, u vrućim plahtama i ne možemo nikamo pobjeći od te vrućine, što nam drugoga preostaje nego za onih najgorih dana ući u kuhinju. Meni najviše odgovara deset i jedanaest ujutro, nakon prvoga jutarnjeg kupanja, onako polumokra u badekostimu koji sam lijena presvlačiti, i slana, uputiti se u vrelinu lonaca, smjestiti se između sudopera i štednjaka, na nekoliko sati posve se poistovjetiti s atmosferom pakla. Vrućina i znoj miješaju se s parom i mirisom kuhanja, temperatura doseže četrdeset i nekoliko stupnjeva. Treba kuhati, peći, nakuhatati i pržiti. Već spomenute nezaobilazne punjene paprike, najbolje na dubrovački način, kad se meso malo dinsta prije punjenja, a paprike se, utopljene u salsi od svježih poma, zapeku u pećnici. Naravno, u količini dovoljnoj barem za tri puta. Dobr lonac govede juhe (da bi se našlo i hladnoga mesa za salatu), oveće brdašće friganih patlidžana ili pohanjih tikvica. Zatim, salsa od patlidžana s ružmarinom, tikvice punjene «njima samima» (ustupak nutricionistima), rajčice narezane na debele šnite (lokalno: pome na fete) i zapečene s mozzarellom i bosiljkom. Varivo od mladih mahuna i teletine, može i kupaš-kalja za ljetne večeri, bob koji smo čuvali od ranoga proljeća, opet najbolje kao varivo, a može i na salatu. Čini se da se u mojoj obitelji najrađe jede žlicom. Najteži posao, najslada hrana. Usred posla jedna me prijateljica s udaljenog otoka zove i javlja kako kuha grah za desetak radnika koji obnavljaju fasadu ili kreće. Golemi lonac graha, ljetnoga graha, s listovima lovora i grančicama ružmarina, lonac od nekoliko litara, vrućina jela koja se pretapa s vrućinom kuhinje, s vrućinom podnevногa dana, sa skelama na fasadi, sa znojnim rukama i kapljicama koje se slijevaju niz čelo, vrat i led i onih koji su kuhalili i onih koji jedu.

Pakao gradela

Namjerno dosad nisam spominjala ribe. Više je razloga tomu, mogla bih neke nazvati tehničkim ili objektivnim, a druge, naravno, privatnim ili osobnim. U ob-

tost samih gradela, a vatrica se neće ugasiti osim ako baš imate peh pa struje nestane usred pečenja. Uvođenje roštilja na struju jedan je od tipičnih postupaka deheroizacije obiteljskih figura, ostaju nam još samo usporedbe i sjećanja na mitsko vrijeme pravih roštilja, dima koji sjeda na terasu, sjećanje na zaprljane, zacrnjene majice u koje se brišu naugljeni i masni prsti, na znoj sa čela i suze od dima koji se miješaju upravo u onom ključnom trenutku kad objekte požude, uz strah od toga da su se zalijepili ili će se raspasti, treba okrenuti na drugu stranu. Ah, konačno, uspjeli smo, nije se kožica uopće zalijepila, sada malo zaliti mješavinom soli/papra/-maslinova ulja, opet grančica ružmarina, pa gotljaj vina...

Ribe kao takve

Svaki iole inteligentan čitatelj upitat će se, na temelju prethodnoga odlomka, ne postoje li i drugi načini kulinarske obrade ribe, osim onoga koji prepostavlja samožrtvovanje po uzoru na svetog Lovru. Odmah odgovaram potvrđno, dapače priznajem kako već godinama tvrdim da najviše volim ribu lešo, kao što sam i svoje ukućane počela uvjeravati da i oni najviše vole ribiju lešadu, po mogućnosti od većih komada morske divljači koja ne stvara naročite probleme ni sa čišćenjem ni s pripremanjem. Moja najdraža morska zvijer, simpatična rugoba zvana grdobina, idealan je primjer. Još ako ih uspijete kupiti ogljene, ručak je готов za nekih dvadesetak minuta... I crvenozlatni kokot iz iste je morske porodice, a i kokot i grdobina su tri puta jeftiniji od škrpine, kojoj čovjek nikako ne može odreći izvjesne kvalitete, to se obično zove «vrsnoća mesa», ali, ali, ali.... Znadete li koliko se ribe može pojesti kada je pripremljena na lešo, kako to ide lagano i lagano je probavljivo, i pomnoženo s cijenom škrpine ravno finansijskom samoubojstvu. Pa nije ni marinada od skuša loša, ako izračunate omjer cijene i broja obroka.... Još ako se uzme u obzir da se marinada priprema ranije a jede ohlađena kroz nekoliko dana, a da luk izrezan na kolutiće, zrna papra i lovorovi listići plove njezinom tamnocrvenom površinom, uz tamni kruh i vino koje više ne smijem spominjati...– pustimo, dakle, škrpine i Zubace da plivaju morskim dubinama.

Riba i po dinar i po...

S ribom, zapravo, postoji jedan jedini ozbiljni problem, ali taj je presudan. Kako nabaviti pristoju ribu po pristojoj cijeni, u uvjetima kaotične neoliberalne ekonomije i neosviještenih turističkih perspektiva? Iz ove pitalice isključujemo one koji a) sami love ribu, b) ljetuju u magičnim mjestočcima gdje im domaći ribari donose netom ulovljenu ribu na kućna vrata. Preostaju nam ribarnice, veće ili manje, uključujući i one putujuće, kad u selu oko sedam i pol izjutra, netko parkira staru zastavu i više – ne «luka i krumpira» nego «ribe, ribe». Salpe, cipli, lokarde i palamide, bukve i srdele, najčešći su izbor. U većim ribarnicama nude nam se orade i brancini, špekasti poput šarana, listovi i moli, pa kojekakve ribe za koje je čak i meni jasno da su promijenile barem tri prekupca-nakupca dok su došle do tezge s ledom. Budući sam po horoskopskom znaku nagle naravi, lako se odlučujem i ne osvrćem naročito na prošlost, tako i na ribarnicama, usprkos svim upozorenjima i racionalnim prepostavkama, pustošim tezge. I one kod prekupaca, i bucmaste orade, i japanske listove, i palamide od tri kile sa štavljenom kožom. Vjerujte, nikad se nisam pokajala. Jedino već drugu godinu zaređom nikako ne uspijевам, ni na zagrebačkoj, ni na splitskoj, ni na dubrovačkoj ribarnici uhvatiti felune od 30-35 deka, najdražu ribu. Rekli su mi da su feluni mali orhani, pa sad čekam da narastu. Ljeti je pred nama, vrućina savršena za sve akcije, a prva ribarnica na samo dvadeset kilometara vožnje lokalnim autobusom od mjestača u kojem ljetujem. Z

Plemić, pjesnik, težak

Spomen Marka Marulića, Petra Hektorovića, Hanibala Lucića ili Marina Gazarovića danas će nas podsjetiti na drevne hrvatske verse, međutim za najveći dio svojih suvremenika oni su glavari bogatih obitelji, vlasnici prostranih posjeda i veletrgovci

Ambroz Tudor

Svakodnevica i Mediteran. Prva riječ koja odmah upućuje na nešto neobavezujuće, prolazno, dopušteno površno, gotovo na razbibrigu koje ćemo se sutra jedva sjećati i čije se posljedice neće protegnuti dalje od tog, svakog dana. Druga koja danas najčešće označava svima poznato turističko odredište, prostrani poligon na kojem se u ljetnim mjesecima trudimo uživati svim čulima, iako nam najčešće ne ide kako smo zamišljali. Dakle, tema idealna za predstavljanje cijele palete hedonističkih doživljaja naših starih pjesnika ili uglednika svake vrste.

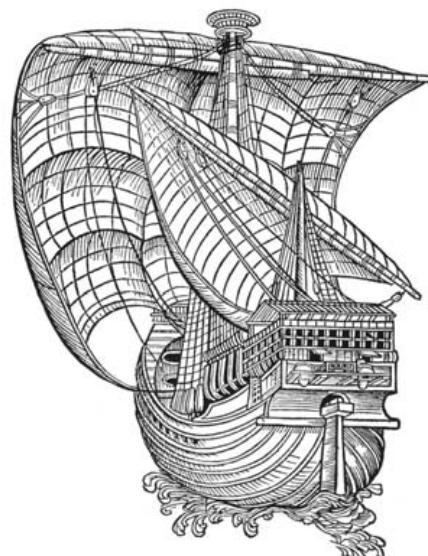
Međutim, ovdje će biti riječi o jednoj drukčioj svakodnevici. Onoj hladnoj, pragmatičnoj, poslovnoj svakodnevici čuvenih pjesnika i uglednika dalmatinskih komuna šesnaestog i ranog sedamnaestog stoljeća, jednom Sredozemlju čija je osnova trijezna poslovnost i poduzetnost. Spomen Marka Marulića, Petra Hektorovića, Hanibala Lucića ili Marina Gazarovića danas će nas podsjetiti na drevne hrvatske verse, međutim za najveći dio svojih suvremenika oni su glavari bogatih obitelji, vlasnici prostranih posjeda i veletrgovci.

Od trgovine smokvama do Judite

Dokumenti, često ne tako davno otkriveni, nedvojbeno pokazuju poslovnu svakodnevnicu njihovih života. Prije svega bave se proizvodnjom i prodajom vina. Braudel u čuvenoj knjizi *Sredozemlje i sredozemni svijet u doba Filipa II.* zapaža formiranje poljoprivrednih monokultura na egejskim otocima u mletačkom posjedu u petnaestom i šesnaestom stoljeću, a to objašnjava nužnošću povezivanja otočnih ekonomija s mletačkom mediteranskim i europskom trgovinom. Isti proces događa se i u mletačkoj Dalmaciji gdje je dominantna monokultura vinove loze. Primjera radi, godine 1559. proizvodnja vina hvarske komune bila je procijenjena na 50.000 dukata godišnje. Veleposjedi naših pjesnika funkcioniраju na krilima istog ekonomskog procesa. Marko Marulić hvali brata Valerija koji je održavao obiteljsko dobro, a kasnije, kada nakon bratove smrti postaje glava obitelji, dokumenti ga spominju u Veneciji gdje na veliko prodaje vino i suhe smokve.

Čas versi, čas ekonomija

Brojni dokumenti o Hanibalu Luciću, izneseni na svjetlo dana trudom Grge Novaka i Cvite Fiskovića, a posebice nedavni doprinosi Joška Kovačića izvučeni iz arhiva hvarskih benediktinki, govore o zanimljivoj poslovnoj politici renesansnog lirika. Poznato je zasigurno tridesetak dokumenta iz njegove, i ostavštine sina mu Antuna, na osnovi kojih dobro poznajemo veći dio njihova zemljишnog posjeda. Tijekom života Lucić je, koliko je poznato, osobno stekao dvadesetak vinograda, bilo kupnjom i naslijedstvom bilo otkupom prihoda. Međutim Lucić uvek i u svakoj prilici pokušava okrupnjeti dijelove posjeda na jednom mjestu, odnosno smanjiti njihovu raspršenost na što manje dijelova. Kada kupuje vinograde uvek im je od ranije medašnik, kada se dijeli s rođinom najprije podijeli ostavštinu, a potom se, često isti dan, mijenja s njima za

Vjerojatno je *tibidrago* prva poznata kvalitetna vinska sorta u Hrvatskoj, iako ne treba zaboraviti da je uzgajanje loze, primjerice na Visu, poznato još u pretpovijesti

parcele koje su bliže njegovim posjedima. Nekoliko puta čak postaje kolon na tuđim vinogradima koji su medašni njegovim. Tako se 1509. godine obvezuje biti dobar težak Goji Grivičić. Pjesnik se u ugovoru doslovce obvezuje da će s njezinim vinogradom postupati *ut bonum laborandum*, kao dobar težak. Slično postupa s nekoliko vinograda u Starigradskom polju tijekom prve polovine šesnaestog stoljeća. Naravno, ne treba misliti da ih je sam kopao. Oni su brzo iznajmljivani stvarnim težacima, a ovi primjeri pokazuju složenost agrarnih odnosa u dalmatinskim komunama gdje jedna parcela može imati nekoliko istovremenih kolona, među njima najobrazovanije i najbogatije ljudi svoga vremena. Bolji poznavatelji tadašnjih, ali svakako i današnjih problema poljoprivrede u Dalmaciji, brzo će shvatiti što Lucić pokušava učiniti: smanjiti usitnjenošć i raspačanost posjeda i time povećati njegovu ekonomičnost, čega se bez odstupanja držao cijelog života. Dalmatinski fiziokrati u drugoj polovini osamnaestog stoljeća usitnjenošć zemljишnog posjeda smatrali su jednim od najtežih problema lokalne poljoprivrede, a isto smatraju i današnji stručnjaci. Kako vidišmo, Hanibal Lucić se s tim problemom pokušao nositi već u prvoj polovini šesnaestog stoljeća.

Zasluzni Cvito Fisković već je šezdesetih godina dokazao da je Lucić izvrsno poznavao poljodjelske poslove. Njegova analiza poslanica Milici Koriolanović pokazuju da je točno znao što, kada i kako u polju treba raditi. Može se reći da je Lucić bio i veletrgovac vinom. Naime, osim grožđa sa svojeg posjeda, kupovao je most od drugih težaka i proizvodio vino. Godine 1530. proširuje kapacitete svoje konobe u Visu nabavom novog tjeska što dozajemo iz ugovora s klesarom Antonom Živkovićem, glavnim graditeljem njegovih kuća i ljepnikovaca. Osim vodenja veleposjeda, Lucić se, slično ostalim svjetovnim i crkvenim moćnicima svojeg vremena, bavio ulaganjem novca u trgovinu, ali i njegovim posudivanjem. Zabilježeno je nekoliko primjera gdje stječe zemljische posjede ili dijelove kuća, kao naplatu duga svojih dužnika. Očito, Lucić pokazuje punu trezvenost i pragmatičnost u vodenju poslova svoje kuće, a u proizvodnji i prodaji vina, najvažniji

jem izvoru dobiti, potpuni *know how* od trenutka sadnje nove loze do prodaje vina na tržištu.

Hektorovićeva ulaganja i krediti

Veleposjednik Petar Hektorović nimalo ne zaostaje za veleradnikom Lucićem. Njegov veleposjed dijeli se na dva dijela, kako uostalom i sam čini u svojoj oporuci iz 1572. godine. Posjed na Visu stekao je naslijedstvom, a sastojao se od brojnih vinograda, zemljišta i kuća. Veća koncentracija posjeda ostvarena je na predjelu Cojno polje u unutrašnjosti gdje je imao kuću s vrtom. Središte viškog posjeda je u Luci gdje je vlasnik ladanjsko-gospodarskog sklopa: kuće, kućice, mola i vrta, kako ga opisuje ugovor o najmu s Nikolom Soltićem, admiralom u floti providura, iz 1558. godine. Hektorović cijelo svoje imanje na Visu zaokružuje u cijelinu koja se kao takva iznajmljuje na deset godina. U oporuci određuje da se s njim na isti način ima postupati i u budućnosti, a prihod se ima depozirati u komunalnoj blagajni ili trošiti na izgradnju Tvrđalja. Zanimljivo je napomenuti da je bio vlasnik zemljišta na lokalitetu Na gradinu, odnosno prostora antičke Isse, što renesansnim pjesnicima nije bilo od nemale važnosti.

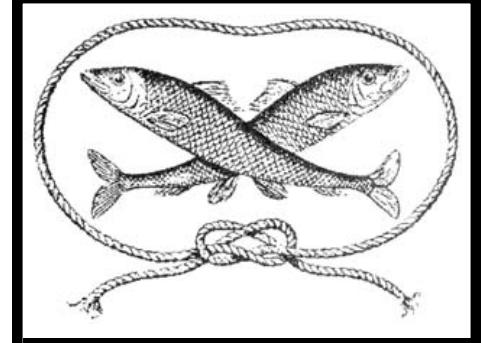
Daleko više pažnje posvećuje posjedu na otoku Hvaru. Sačuvan je cijeli svezak njegove osobne arhive s popisom posjeda u Starigradskom polju. Pokraj naslijednih, Petar Hektorović kupuje cijeli niz vinograda i zemljišta. Ponovno, kao i kod Lucića, uočava se težnja okupnjavanju posjeda, ovaj put na predjelima Moče i Krušvica, gdje u nekoliko navrata kupuje prostrane vinograde obitelji Sazonić u vrijednosti oko 70 dukata. Za Petra Hektorovića pouzdano se zna da je ulagao novac u pomorsku trgovinu. Arbitražnom presudom iz 1567. godine Toma de Bonis morao mu je vratiti 67 dukata, na ime zajma za trgovinu.

Da se ne bi posudivanje novaca naših pjesnika pomiješalo s lihvarenjem, dovoljno je spomenuti da Petrov naslijednik na Tvrđalu u 18. stoljeću, Markanton Hektorović, posuđuje novac uz 6% godišnje kamate. Onima koji danas traže kredite ne treba mnogo objašnjavati. Toko o plemićkim izrodima i izrabljivačima u prošlosti.

Tibidrago – vino Schiavon

Na kraju treba nešto reći o jednom čuvenom vnu koje se proizvodilo na području srednje Dalmacije u petnaestom, šesnaestom i sedamnaestom stoljeću i koje je ujedno bilo najvrjedniji proizvod vinograda naših pjesnika. Radi se o vnu *tibidrago* ili *tribidrago*, koje se prodavalio u Mlecima već u petnaestom stoljeću, a prodavala ga je obitelj Marulić, kako je utvrdio Josko Belamaric. Isti autor spominje prodaju vina *bilza*, također krajem istog stoljeća, što je ujedno i jedini poznati podatak o ovoj "etiketi". Moguće da je, ako pretpostavimo da je *bilza* bijelo vino, *tibidrago* bilo crno vino. Prodaja se u Veneciji obavljala na brodovima usidrenim uz Rivu degli Schiavoni. Mletački dokumenti kasnog petnaestog i ranog šesnaestog stoljeća poznaju vnu *Schiavon*, očito kontroliranog zemljopisnog podrijetla.

Korčulanski kanonik Alviž Žilković 1546. godine uzgaja lozu *tibidrag*, *tribidrago*, a parcelu kod Lumbarde gdje se uzgajala, popis spominje zasebno. Postojaće istoimenog vna potvrđuje ugovor iz 1529. godine po kojem Hanibal Lucić prodaje hvarske plemkinje Ivani (Zuananna) Skandarbeg svoje dobro vnu *tibidrago* iz konobe u Kutu što znači da se proizvodilo i na Visu, "buon vin Zibidrago receputo hieri dalla canava del ditto". Ovi podaci uputili su Nikšu Petriću na zaključak o postojanju dobrog i odnjegovanog renesansnog vna u ovim krajevima.

Mreža za gušte

Vjerojatno je *tibidrago* prva poznata kvalitetna vinska sorta u Hrvatskoj, iako nikada ne treba zaboraviti da je uzgajanje loze, primjerice na Visu, poznato još u pretpovijesti. Potvrde o postojanju loze i vina *tibidrago* može se pronaći na još nekim mjestima. Njezin spomen nalazi se u diobi očevine između vode pučkog ustanka Matija i njegova brata Nikole Ivanića iz 1518. godine gdje je upotrijebjen kao toponim. Ivanići u popisu imanja donose i posjed kod Vrbanja koji se naziva Dulčićev Tribidrag, *Tribidrago de Dulcich*. Njegova upotreba kao toponima očito upućuje na uvriježenost imena već na početku šesnaestog stoljeća.

Potpunu potvrdu da je *tibidrag*, ili *tribidrag*, iznimno cijenjena loza daje Marin Gazarović u predgovoru *Muratu Gusaru* iz 1623. godine. U dijelu teksta gdje daje savjete mladim piscima Gazarović govor: "..., videći da ne svaki ratalj sie pšenicu, ni svaki težak sadi u svoj vinograd tribidrag,...". Gazarović ovu usporedbu koristi kako bi rekao da ne treba uvijek činiti ono što je po općem mišljenju najbolje.

Viška vina za J. Joycea

Proizvodnja vina na otoku Visu, bila je jedna od temeljnih djelatnosti na prostoru hvarske komune. Lucići, Bartučevići, Gazarovići, Hektorovići, kao i sve ostale značajnije obitelji imale su svoje vinograde na tom otoku. Stoga viško vino, Gazarovićeva *višćina*, zasluzuje ovdje nekoliko pohvala. Spomenuti Marin Gazarović u predgovoru *Muratu Gusaru* donosi njegovu "degustatorsku" pohvalu, vjerojatno najraniji opis nekog vina na hrvatskom. Osim toga spominje njegovu dobru produžu u Veneciju, ali i kvalitetu viškog vinogorja, poznatog još od antičke: "A'od uina nemogu dabil htio vele i vele pisati iz gouoriti kriposti, koje, toliko slacayu i tolíkosu obična daye viditi u kupi daye toku zlata razliueno i izkre ogniene iz gniega skacu, miris ima, iedna stuar ka ti glauu sarce, i sua chiutyena kripi u pitiju. V'isto u gnegoumu bitya na nahodiše takmenosti, koye xeju varchu svih osatalih gasi, i Gospoda Bnetaska u velikoj scini darxe Visko vino, koga gdi nie rici, veselya, nippauoga stouanya. Gdi zemglia za lozu ne moxese prilicnia nayti, ni gliupcia i za dobrotu, i za mnostuo. Radi koga vzroka hochie yedni da ye u gniemu Bako naypria lozu vsadia. na komu prem da ne daxyi sue lito viditye grozdye toliko zarnouato, i suitlo, da paridamu suaki dan daxgic tihi pada, tolíkosu nochne pichne rosice, i zdalaye uas otok supagl koya supglinha hlad zdala cini. I grozdye toy, oncachies meu ostalim grozdiem poznati, buduchi zarno vele veliko, i puno vina."

Albert Fortis 1777. godine spominje pohvalu antičkog pisca Agatarhida, o viškim vinima za koja kaže da su najbolja na svijetu, međutim dalje tvrdi da su ona koja je on probao loša, a pretpostavlja da je to zbog lošeg pravljenja ili izumiranja dobrih loza. Međutim, radi se o zlovolji ili sumnjivom osobnom ukusu jer nešto više od stoljeća kasnije omiljena krčma Jamesa Joycea u Trstu je upravo ona gdje su točna viška vina. □

Razgovor ugodni o vjetru i olupinama

Predrag Matvejević

Vjetar

U predjelima gdje su vjetrovi jaki i učestali, stanovnici ih dočekuju na razne načine i slute, nagovješćuju ih i tumače. Poznaju – ili vjeruju da poznaju – ne jedino njihovu narav i čudi, smjer ili snagu, nego i težinu im, čak i zapreminu ili prazninu njihovu, huku, miris, dodir i same oblike. Kolika je doista težina vjetra i njegova zapremina, u čemu je njegova snaga i praznina, po čemu mirše, zašto huči ili ječi, što i kako dodiruje, o tome svjedoče pamćenja i ispovijedi. Od toga nastaju zapisi i legende. Ima li vjetar i sjenu? – postavljaju jedni takva pitanja, drugi ih smatraju neumjesnim. Oblike vjetra odaju povijene grane masline i bora, polegnuti buseni i trsovi na mjestima koja su mu izložena, povaljeno šiblje i trstika – u njima su njegovi otisci i figure. Stvarima koje mu se nađu na putu vjetar oduzima uobičajene boje – ili im pak pridaje svoje, boje što se ne vide prostim okom. Pokupi i raznese sjeme ili cvat brnistre i rute, usvoji i podari mirise kadulje, sljeza, lavande i svega ostalog što zatekne po poljima, uz vrleti, na površini mora. Zemlja i pijesak se pod njegovim naletima povuku i ogole, stijene i zidovi se udube i ogule. Burama i tramontanama nisu odoljele ni prošlost ni povijest.

* * *

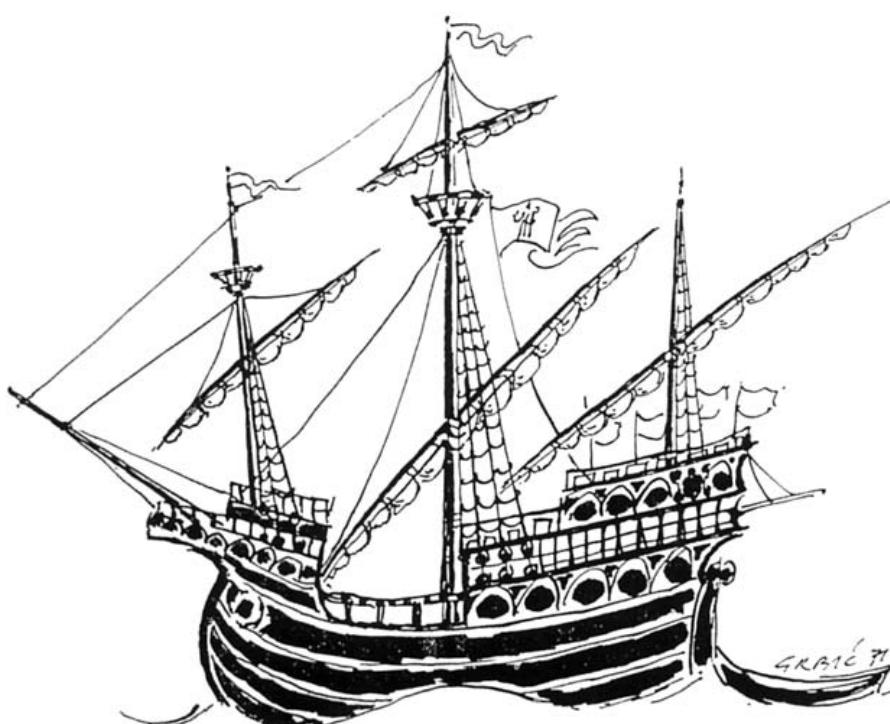
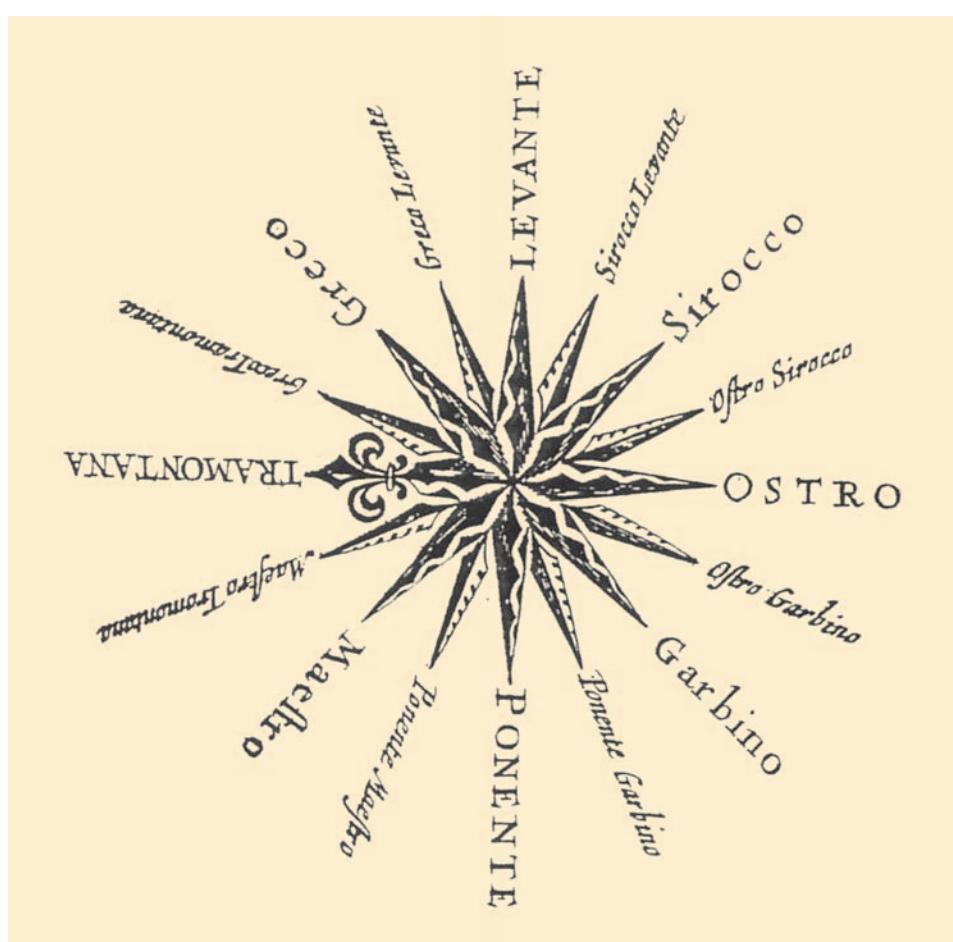
Olupina

Olupine najčešće ostaju u dubinama, nevidljive i nepristupačne. Neke se naziru i prepoznaju uz obalu kad more nije uzburkano i pomučeno. Vjetar i valovi ih ponekad izbacue na žal ili razbiju o hridi. Pomorcima su opomena, istraživačima izazov. Mnoga su blaga ostala u potonulim ladjama. Olupine stoga radaju znatiželju ili potiču pohlepu. Stanovnici najbliže obale htjeli bi ih preuzeti ili prisvojiti, lučke ih kapetanije žele zaštiti ili ukloniti. Lađe su najprije gubile jedro i zastavu, zatim jarbol i kormilo. Brodski teret traže na morskom dnu duže od sama broda. Balast ili prtega još su trajniji. Stari su kapetani bili do kraja vjerni svojim ladjama, tonuli su zajedno s njima. Njihovi su grobovi na dnu mora, u olupinama.

Potonuli brod najčešće leži na boku ili kobilici, izdignute krme ili pramca. Ponekad se posve preokrene i osloni na vlastitu palubu. Položaj mu ovisi o naravi havarije koja mu se dogodila i oblicima dna koje ga je dočekalo. S vremenom i sam postane dnom. Ribe se uvlače u njegove šupljine kao u morske spilje, školjke mu prijelanju uz grede kao uza stijene, alge i travulje ga obavijaju kao plaštevi. Drveni trup ponegdje čuvaju pijesak i glib. Sol i rđa nagrizaju metalnu gradu. Olupine s površine sjaju na suncu. Na mjesecini izgleda kao da opet plove. Po mraku podsjećaju na hridi. Usporedbe s njima i njihovom sudbinom, osobito književne, vrlo su česte, najčešće banalne. O potonulim ladjama pričaju se priče, obično tužne. Najtužnije sam slušao na otoku Elbi.

Olupine (Glosar)

Mnogo više lada leži na dnu mora nego što plovi. Pomorski muzeji posjeduju karte na kojima su označene zone havarija i brodoloma. Plinije Stariji smatrao je najopasnijom Haribudu u Mes-

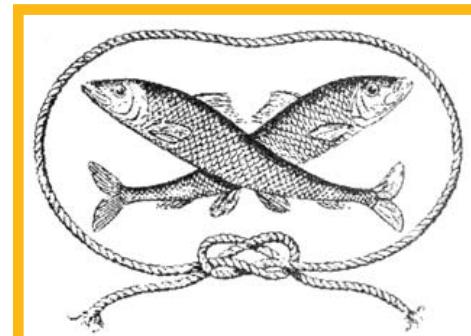
ARGOSY – MIDX
Argosy, dubrovački brod s početka XVI. st. (Crtež Iva Grbića.)

sinskom tjescanu, što «guta i bljuje more tri puta u danu». Grobovi olupina su nadomak obale, groblja su im dalje od nje, u dubinama. Kartografe više zanima mjesto i razlog potonuća, nego porijeklo ili prirodnost plovila. U bezdanu mora ne vije se ničija zastava. Blago koje je potonulo pobuduje više znatiželje nego sudbina posade koju je Mediteran progutao.

Od najstarije olupine nađe se uvek još starija. U marsejskoj luci, koja je bila kada potopiti sve što je htjelo i zadržati sve što joj je trebalo, izvučen je iz mulja otomjeni rimski brod *Lacydon*. Sačuvali su mu se dijelovi trupa, kobilice i palube, drvena grada od zelenog hrasta i jasena, meleza i libanske cedrovine, bora iz Alepa. Po svemu sudeći potonuo je poslije čuvene *Punske lade*, stradale u jednoj od pomorskih bitaka između Rima i Kartage nedaleko od Egadskog otočja. Ona se čuva kao trofej i izlaže prolaznicima na Siciliji, u Marsali. Podsjeća na drevni fenički brod s reljefom Senaheribove palače u Nini. Starija je od *Lacydona*. Uz jugoistočnu obalu današnje Turske, u nekadašnjoj Likiji, nadomak ruševina što su ostale za gradom koji se zvao Apelae, nalaze se Kas i Ula Burun. Tu je najstarija olupina pronađena do danas, s mnoštvom dragocjnosti koje odaju bogatu vezu Istoka sa Zapadom: nakit od jantara s Baltičkoga mora i skarabej od žada iz Egipta. Osim pjesničkih zapisa, nemamo drugih podataka o ostacima grčkog brodovlja koje se vraćalo iz Trojanskog rata i doživjelo zajednički brodolom kraj rta Kafereos u Eubeji (Ovidije je u izgnanstvu spominjao taj kobni događaj, *Ibis*, 238). Od mladih grobišta pod morem karte su označile *Bate de Giens*, nedaleko od Hyčresa, uz dvostruki pješčani *tombolo*, jedini na našem moru. «Olupina staklenine» otkrivena je u Egeju, u zaljevu koji obližnji ribari zovu – ako sam dobro razumio njihov izgovor – *Sorce Limani* (Vrapčji zaljev). Kraj tuniških obala, nadomak Mahdije, potonuo je stari grčki brod s velebnom kolekcijom skulptura, koja je ukrasila muzej Bardo u gradu Tunisu. Na istočnoj jadranskoj obali nije teško doroniti do dviju olupina s mnogo amfora, jedne grčke, druge rimske, u zaljevu pred Cavatatom. Jedna vrlo stara krije se kraj Trogira, druga, mlađa kraj rta Pernat uz otok Cres. Na morskom dnu je završilo mnogo blaga do kojeg nikad neće doći oni koji su najviše blaga željni. Imena posada nisu poznata, nazivi brodova su zaboravljeni – i jedne i druge zamjenjuju same olupine, imena i nazivi mjesta kraj kojih su potonule: Marseille i Marsala, Ula Burun i Tombolo. Nesreće radaju nove talasonime u atlasima Mediterana. □

* Neobjavljeni odlomci iz *Mediteranskoga brevijara*.

Mreža za gušte

Željela je da ljudi misle

Richard J. Bernstein – New School for Social Research, New York

Richard J. Bernstein je profesor na New School for Social Research u New Yorku. Prije dvije godine je u Beogradskom krugu objavljen prijevod njegove knjige *Odgovornost filozofa*. Osim što slovi za jednog od vodećih "stručnjaka" za Hannah Arendt, profesor Bernstein je – s obzirom na to da je desetljećima dolazio na čuvenu međunarodnu Korčulansku ljetnu školu te se družio i usko suradivao s praxisovcima – i izuzetno dobar poznavatelj filozofskog, ali i političkog te kulturnog konteksta zemalja bivše Jugoslavije.

Što biste iz golemog nasljeđa Hannah Arendt izdvojili kao krucijalno?

– Hannah Arendt sam osobno poznavao u njezinim zadnjih nekoliko godina života. Mislim da je zanimanje za nju danas, više od 25 godina nakon njezine smrti, puno veće i ekstenzivnije nego dok je bila živa. U međuvremenu je, naime, široko prepoznata, i postala jednim od najvećih političkih mislioca dvadesetog stoljeća. Postoje mnogi razlozi zašto su ljudi zainteresirani za nju, ali mislim da je jedan od glavnih razloga to što – nakon kolapsa različitih ideologija, određenih formi marksizma i svakako komunizma, pa čak i nakon nadirućeg skepticizma oko teorija liberalizma – počinjemo uvidati da ovdje imamo mislioca koji je mislio sveže i originalno o politici, slobodi, javnoj slobodi i javnom prostoru, na načine koje – čini mi se – mnogi ljudi vide relevantnima za suvremenu situaciju, tj. načine koji mogu odrediti nove pristupe u mišljenju o tim temama.

U kojoj mjeri se njezina istraživanja mogu primjeniti u suvremenoj političkoj praksi?

– Mislim da je ukazala prstom na problem s kojim se mnoga društva suočavaju na različite načine. U Srbiji na jedan, ili primjerice u Sjedinjenim Državama na drugi način. A taj problem glasi – kako provesti u djelo, kako institucionalizirati, aktivno građanstvo? Kako uspjeti u tome da građani doista imaju osjećaj participiranja? To je ono što je Arendt vidjela kao esencijalni problem u postmodernom svijetu. Ali ona je također vidjela koliko toga u modernom svijetu urotički radi da omete tu težnju, da politiku učini nečim drugim – pukim glasanjem, podrivenim

građanstvom. Međutim, kod Arendt ne možete tražiti rješenja. Ona nam neće reći kako djelovati u danoj situaciji, ali u kategoriji pokušaja identificiranja poteškoća i problema, tu je ona od goleme pomoći.

Kako tumačite pojam radikalnog zla, koji je jedan od stupova njezina opusa?

– Pojam radikalnog zla je doista specifičan, ona ga je razvila u vezi s razumijevanjem totalitarizma. Ono što je ona zaista htjela specificirati, tj. ono što je ona mislila da je nova forma zla koje dolazi na svijet, to je bio sistematični pokušaj da se ljudi učini poniženim, nemislećim bićima. I zato je ona vidjela koncentracijske logore kao simbol tog zla. Arendt nije pretendirala da nam da veliku teoriju zla. Krajem dvadesetog i početkom ovog stoljeća postajemo svjesni mnogih novih formi zla, ali nam Hannah Arendt još može pomoći kao stimulans. Nije važno na što je ona točno mislila. Kada ljudi pokušavaju uzeti što je ona rekla i primijeniti na nove situacije bombaša-samoubojica primjerice, to je prejednostavno, presklisko. Arendt nas čini bolno svjesnima činjenice da nikada ne možete anticipirati nove forme zla, ali još nešto – ona naglašava našu odgovornost da ga suzbijemo. Jedna od njezinih dubokih poruka koju, međutim, možete aplicirati u mnogim uvjetima je sljedeća: ako jednostavno kažete nije me briga, ne tiče me se, ne želim imati ništa s tim, to može dovesti do katastrofe. Pojedinač, naime, ima osobnu odgovornost da se pokuša boriti s različitim formama zla, gdje god ono izbjije.

Ipak, pri postuliranju ovog pojma, Hannah Arendt je pred očima imala prije svega holokaust...

– Točno. Nema sumnje, ali ona taj pojam nije identificirala čak ni s masovnim istrebljenjem samim, već s nečim mnogo ekstremnijim. Ona je bila svjedokom pokušaja da se ljudska bića učine manje vrijednima, manje ljudskima. Od pokušaja da ih se samo eliminira, za Arendt su bili strašniji načini ponižavanja, načini koji su bili toliko ekstremni da su ljudima oduzimali svaki spontanitet i pluralitet, tj. osobine koje ih upravo čine ljudima.

Ili, uzmite na primjer pojam banalnosti zla... Bitno u vezi s tim je da to nije bila opća teorija zla. Ona je rekla da – ako želite razumjeti neke vrste zla – onda mora-

TEMA,

te razumjeti da i ljudi koji nisu nužno sadisti ili monstrumi mogu činiti grozne stvari. I mislim da je tu u pravu. I to je nešto što možemo vidjeti replicirano u različitim kontekstima. Drugim riječima, ne morate biti Eichmann da biste činili zlo. Znamo za različite vrste situacija u kojima ljudi, djelujući primjerice na birokratski način, mogu činiti strašne stvari. U tome je plodnost ideja Hannah Arendt. Ona je željela da ljudi misle.

Kako se Hannah Arendt "snalaži" u Beogradu?

– Mislim da je vrlo važno da se konferencija o Hannah Arendt održava u Beogradu u ovo vrijeme jer druga velika tema o kojoj ona govori su *novi počeci*. Tu je bitan također njezin pojam *nataliteta*, naime ideja da uvjek postoje mogućnosti za novi svijet. Jedina lekcija koju smo u povijesti naučili jest da uvjek, sa svakim novim ljudskim bićem, dolazi nova mogućnost... U tome smislu vidim danas problem s kojim se Srbija suočava. Nakon jednoga groznog razdoblja ljudi pokušavaju dobiti ideju što je to novi početak i kako institucionalizirati određene forme slobode u javnoj demokraciji. Upravo to, tj. samo to, čini ovu konferenciju smislenom. □

Vive la petite différence!

Vlasta Jalusič – Mirovni institut, Ljubljana

Vlasta Jalusič je slovenska teoretičarka. Predaje kao gost-profesor na Central European University u Budimpešti i direktorka je Mirovnog instituta u Ljubljani.

Krajem osamdesetih i početkom devedesetih godina intenzivno ste proučavali feminističku kritiku. Koliko je Hannah Arendt bitna za feministizam, feministički pokret i misao i kakva je u tom smislu recepcija njezinih djela?

– Mislim da je jako bitna, kao što je jako bitna za bilo koju političku misao i bilo koji politički pokret koji hoće na neki način reflektirati sam sebe. Za feministički pokret je naročito bitna zbog toga što u njezinoj misli možemo naći neke osnove za političko djelovanje koje je s feministkinje neke stvari činile

bez toga da su ih mislile, one su već samim time na neki način arentovski djelovale, barem u nekim njihovim aktivnostima. Feminističke teoretičarke su interpretirale misao Hannah Arendt kao problematičnu zbog toga jer ona ustrajava na nekim temama koje su privatne i ne bi trebale postati javne. Smatra se obično da u vezi s tim feministice baš nisu u arentovskom duhu.

Mislim da baš tu postoji neko nerazumijevanje Arendt, tj. da baš tu postoji neka osnova iz koje se može misliti feministizam na neki pluralni pozitivan način.

Naime ustrajavanje Hannah Arendt na razdvojenosti privatnog i javnog – ne privatnog u smislu neke zajednice, nego privatnog kao nekog intimnog mesta koje treba svaki individualu zbog toga da se na neki način brani ispred konformizma socijalne sredine – to je ono što je upravo najbitnije, ono što zapravo pogoda žene. I ne samo žene nego rekla bih sve grupe koje su bile emancipirane na neki socijalni, ne-politički način. Žene su, naime, ušle u javnost preko neke proširene ekonomije, znači kao socijalna a ne kao politička bića i zapravo se nisu nikada u cijelini politički emancipirale.

Intimno – preduvjet za javno

Kod Arendt postoji taj nastavak tematizacije intimnog kao

nekog mesta koje mora biti garantirano, da bismo se uopće mogli uspostaviti kao autonomna bića koja imaju tu snagu i tu moć, tu drskost, da se pojave u javnosti, da nekako preskoče taj jaz koji postoji između privatnog i javnog i počnu nastupati u javnosti.

Prvi val feminističke misli je Arendt kritizirao kao mušku teoretičarku, tek početkom osamdesetih godina je počelo proučavanje pojmove *natalitet* i *pluralitet*, kao nečeg što se može tematizirati na feministički način, što može feministizmu pomoći. I onda je došlo to toga da se kroz Arendt počelo kritizirati feministički esencijalistički subjekt. Mada ona nikad sama sebe ne bi proglašila feministkinjom, mislim da njezina misao može biti jako stimulativan izvor i mišljenja i djelovanja. Zanimljivo je citirati jednu njezinu rečenicu o Simone de Bouvoir, autrici koju baš nije voljela. Naime, u jednom polemičnom, privatnom pismu, rekla je o njoj i o feministizmu: *Vive la petite différence!* Ali Arendt to nije mislila u tradicionalnom patrijarhalnom smislu, tj. na razliku između muškaraca i žena, nego na razliku između žena. To znači da se ona sama zalagala za to da kod žena bude više stavova, tj. smatrala da one nisu neki unificirani subjekt. □

Morate se brinuti što se događa u društvu

Antonia Grunenberg – Hannah Arendt-Zentrum, Oldenburg

Antonia Grunenberg predaje na Odsjeku za političke znanosti Sveučilišta Carl v. Ossietzky u Oldenburgu. Direktorica je Hannah Arendt-Zentra koji djeluje pri istom sveučilištu. U ovom kontekstu bitno je reći da je isti centar bio suorganizator beogradske konferencije.

S kojom idejom je osnovan Hannah Arendt Zentrum i koji su njegove glavne aktivnosti?

– Hannah Arendt Zentrum je osnovan 1999. Jedan od dijelova tog centra čini arhiva iz Washingtona, koju verziju čak imamo kompletno digitaliziranu, tako da imamo svojevrsnu duplu arhivu. Jedino smo mjesto u Evropi koje sadrži to blago, pa evo korisnim prilikom da sve istraživače Arendtovu pozovem da dođu u Oldenburg i dobiju dublji uvid u njezin rad. Ali postoji i nekoliko drugih razloga zašto je taj centar osnovan. Živimo, naime, u vremenu u kojem se – naročito na razini političke znanosti – morate brinuti što se događa u društvu. A Hannah Arendt je bila jedan od rijetkih misilaca koji su se bavili tom sferom između akademskog mišljenja i političkog djelovanja. U centru, dakle, pokušavamo okupiti ljude izvana, iz političke sfere, i ljude iz akademske političke znanosti. To je upravo ono što organizatori rade ovdje pozivajući neke aktivne političare, što vrlo cijenim. Vrlo je važno graditi mostove između političkog djelovanja i političke refleksije.

Na sličan način djelujemo i mi u Oldenburgu – na našim konferencijama pokušava-

mo suradivati s neuniverzitetskim institucijama ili akademijama političke edukacije. Kao direktorka Centra, naročito želim motivirati mlade žene da dođu u Oldenburg i da se angažiraju u političkom mišljenju. Vrlo je važno da se žene više angažiraju u tom smislu nego ranije, jer političko mišljenje nije stvar muškog mišljenja, kao što Hannah Arendt dokazuje.

Koje biste projekte Centra izdvojili?

– Naš glavni projekt idućih godina bit će kritičko izdanje kompletног djela Hannah Arendt koje će izaći u 18 tomova, i to bez korespondencije koju ćemo napraviti kasnije. Također pripremamo projekt o njemačkom židovskom egzilu u New Yorku, pokušavajući rekonstruirati na neki način dio njemačke židovske kulture. Mogu jedino još jednom reći da želimo ohrabriti mlade ljudi da dođu u Centar sa svojim projektima, za koje ćemo naravno pokušati naći i adekvatne fondove... Samo tako će Centar doista biti aktivan dio javnog života.

Svake godine organiziramo jednu konferenciju o Hannah Arendt, a osim toga, jedan sam od suosnivača Nagrade Hannah Arendt za političko mišljenje, koju financiraju fondacija Zelenih i Senat grada Bremena. Nagradu,

TEMA,

dakle, dodjeljujemo onome tko radi u tom polju između akademskog i političkog života. Ove godine bio je to Gianni Vattimo.

Hannah Arendt Zentrum je jedan od organizatora ove konferencije. Jeste li zadovoljni dosadašnjim tijekom?

– Posebno sam bila zahvalna što su me pozvali da koordiniram ovu konferenciju, jer je vrlo važno da doista vježbamo biti Evropljani. To naravno ne znači samo Evropljani zapadne Evrope... I stoga sam vrlo zainteresirana da taj problem političkog mišljenja okupi ljudi s različitim iskustvima.

Ovakve konferencije uvijek otvaraju nešto... Ono što mi se jako sviđa na ovoj konferenciji je da iza debata o intelektualnim konceptima uvijek izvire i neposredno političko iskustvo. A za ljudе koji rade teorijski je neophodno da se konfrontiraju s političkom realnošću, da se izlože ljudima koji politički rade. A to bi trebao biti tek početak našeg djelovanja. □

*Na koji način tretirate temu u knjizi *Budućnost nostalgiјe*?*

– Prvo, bavim se tu historijom koncepta nostalgiјe, čiji su počeci u 17. stoljeću. Nostalgija je tada tretirana kao bolest koja se liječi, zvala se "švicarska bolest." Naravno, ona u tom periodu postaje metafora nacionalizma. U knjizi dalje pokušavam objasniti da je nostalgija konstitutivni dio modernog iskustva, neka vrsta moderne bolesti ako želite. Definiram ju kao čežnju za domom koji više ne postoji, ili možda nikada nije ni postojao, kao neku vrstu utopije, ali orijentirane unazad. Razlikujem dva tipa nostalgije: prvi pokušava rekonstituirati dom, a taj se temelji na modernom nacionalizmu (kao u Beogradu ili Moskvi primjerice, gdje su izgradili najveću pravoslavnu crkvu na svijetu, ili u Mostaru gdje sam vidjela najveću katoličku katedralu, ili u Sarajevu gdje grade velike džamije...). To svojevrsno rekonstituiranje izgubljenog korijena kojeg se nitko ne sjeća nazivam *restorativnom nostalgijom*. U književnosti i umjetnosti pak imamo drugi tip nostalgije koju nazivam *reflektivnom*. Ona ne pokušava rekonstituirati mjesto tj. prostor doma, već reflektira na njegovu snagu i vrijeme. Tu uglavnom govorim o suvremenim umjetnicima poput Kabakowa, Nabokova... oni se nisu vratili kući, kao ni vaša Dubravka Ugrešić, primjerice. Ona se nije vratila, ali se bavi temama sjećanja i nostalgije. Riječ "budućnost" sam stavila u naslov zato što pokušavam reći da nostalgija često nije retrospektivna, već može biti prospektivna. Nostalgija je naime mišljenje o prošlosti kao potencijalu, tj. snovima o budućnosti od kojih se svi nisu ostvarili. Riječ je dakle o "ponovnom gledanju" snova kroz koje možemo misliti o budućnosti. U tom konceptu dakle nema prekida između prošlosti i budućnosti. □

Vaše se genealogije koncepata dobrim dijelom temelje na "iskustvu Rusije". Kakva je tamo recepcija Hannah Arendt?

– U Rusiji je ona tek nedavno prevedena. Bila je tretirana poput svojevrsnog mislioca hladnog rata i doista je nisu voljeli, naročito zbog njezine koncepcije totalitarizma. Slažem se da je napravila neke historijske pogreške misleći o Sovjetima, ali je istodobno ukazala prstom na neke krucijalne teme. U posttotalitarnoj situaciji Rusije danas imate neki novi razvoj ideje moći koju Putin promovira, što nije baš tako daleko od autoritarne piramide o kojoj Hannah Arendt govori. No, mislim da je čak i ruska kritika Totalitarizma Hannah Arendt bitna, jer i to je svojevrsna autorefleksija i jedan od načina revidiranja onog što se dogodilo u neposrednom iskustvu.

Temu priredila Agata Juniku

O odgovornosti

U radu konferencije sudjelovale ste izlaganjem na temu osobne i kolektivne odgovornosti. U diskusiji koja je slijedila u jednom trenutku je postavljeno pitanje smisla i svrhe odgovornosti u svijetu kojim vlada globalni kapital, a značenje političkih stranaka postaje sve manje... Sto mislite o tome?

Svetlana Boym: Odgovornost je stav

– Mislim da je odgovornost osobna. Vrlo je lako reći da je protivnik u krivu. Ne volimo korporacije, Zapad je činio pogreške, Istok je grijeo... I to je važno vidjeti. Ali to ne može biti razlog isprike od odgovornosti. Prvi korak dakle mora biti autorefleksija. Što sam ja učinila, što je učinjeno u ime moje grupe, ili što je učinjeno u ime vlade zemlje u kojoj živim? To naravno ne znači da sam ja za to kriva. Ali treba se konfrontirati s prošlošću, koliko god da je ona neugodna. I ne treba se uvijek pokušavati ispričati, ogradići. U redu, to je ljudska tendencija. Osim toga, ja razlikujem krivnju i odgovornost. Postoje ljudi koji su kriminalci i oni su krivi. Inače, osjećati se krivim je samo osobni, privatni osjećaj. To nikoga ne zanima. Ali odgovornost je nešto što preuzimate, to je javna gesta. To je stav. Možete se dakle osjećati krivim, nemirnim, nervoznim, neraspoloženim, i to je vaša privatna stvar. Odgovornost je također osobna, ali je angažirana javnošću.

Antonia Grunenberg: Odgovornost je dar

– Nisam kulturni kritičar pa nisam ni pesimistična. Naravno, mogu vidjeti da je veliki problem s tim globalnim kompanijama koje dominiraju politikom nacionalno i transnacionalno, ali ne mogu vidjeti kako bi se moglo odustati od koncepta odgovornosti. Ako nemate okvir na koji referirate, a ljudi žive unutar tih okvira koji su demokracije ili neka druga politička društva, onda gubite tlo pod nogama. Ako bi se taj osjećaj odgovornosti za renoviranje ili zaštitu te zajednice izgubio, doista ne znam kako bismo živjeli. Dakle, taj osjećaj odgovornosti mora biti ojačan, i mislim da je on tu. Osjećati se odgovornim ne znači samo da se osjećam odgovornom za nešto što sam napravila. U arentijanskom smislu, to je nešto kao svijest o odgovornosti, nešto što je za svijet u kojemu živimo. A svijet ne znači tlo na kojemu stojimo, ni nebo koje je iznad nas. Upravo ono između toga naš svijet. I moramo ga zaštiti, tj. *nju* – dopustite mi da se obratim svijetu s *ona*. Osjećaj odgovornosti je osjećaj za zaštitu osnovnih ljudskih potreba s jedne i zaštitu naše političke zajednice s druge strane. A upravo to čini našu sposobnost, našu nadarenost, da budemo gradani. I to je nešto vrlo dragocjeno. Ja, dakle, ne osjećam odgovornost u smislu dužnosti, nego u smislu *dara* da se možemo tako osjećati. Za mene je kategorija odgovornosti krucijalna za svaku zajedničku življenje u demokratskim uvjetima.

*Obratili ste se svijetu s *ona*, pozvali ste posebno mlade žene da se bave Arendtovom; jednostavno mi se nameće pitanje o vezi Hannah Arendt i feminizma...*

– Nisam specijalist u tom području, ali bih rekla da sam, dokle god feministički nije reducirana na identitetsku politiku, sretna da feministice interferiraju s nekim arentijanskim idejama. Osobno, Hannah Arendt smatram gradanskim misliocem, nevezanim za bilo koji spol. A ono što mislim pod "ohrabrivanje" mladih žena, jest ohrabrivanje mladih žena da interferiraju s tim "muškim" poslom političke teorije. A ona se još smatra takvim, naročito u Evropi. Ljudi poput mene su manjina i zato želim obogatiti svoju grupu, pozivajući više žena da se bave upravo tim poslom. □

Arendt je pravo osvježenje

Svetlana Boym – Harvard University

Svetlana Boym je upravo jedna od onih mladih žena kakve Antonia Grunenberg poziva u Oldenburg. Porijeklom Ruskinja, profesorica je slavenske i komparativne književnosti na Harvardu. Na konferenciji u Beogradu izlagala je na temu osobne i kolektivne odgovornosti.

Vaš "background" nije primarno filozofski. Kojim ste putem u svom istraživačkom radu "došli" do Hannah Arendt?

– Zanima me odnos između književnosti i filozofije. Moja zadnja knjiga je bila o povijesti nostalgije koju sam nazvala *Budućnost nostalgiјe*, i koja će – nadam se – ovdje biti objavljena. Sada radim na projektu o kroskulturalnom konceptu slobode i u svojim predavanjima bavim se političkom i estetičkom koncepcijom slobode. U toj točki je Hannah Arendt postala doista centralna za moj rad. Do nje nisam došla preko političke teorije, nego preko velike tradicije modernog eseja, pri čemu sam se naročito bavila Walterom Benjaminom. Ti veliki eseisti ne ulaze ni u koji veliki pokret, ni u koji *izam...* Tako mi je i kod Hannah Arendt najzanimljivije to što je, ekscentrična, paradoksalna, ali i sugestivna. Naročito su mi zanimljivi njezini eseji o slobodi, o istini i politici, o autoritetu. Zanima me, dakle, kao mislioc koji ne "spada" nigdje. U osamdesetima su se svi zanimali poststrukturalizmom i sličnim stvarima, i na neki način Hannah Arendt mi je bila pravo osvježenje. Ona mi dopušta da ponovno govorim o temama kao što su sloboda ili granice odgovornosti, što vam, primjerice, psihanaliti-

tička škola ne dopušta. Arendt doista pomaze u ponovnom promišljanju nekih vrlo fundamentalnih koncepata. A ja se u svom radu također pokušavam baviti genealogijom koncepata, i to na kreativan način. Imam dakle estetički pristup Hannah Arendt, ali također i filozofijski.

Vaše se genealogije koncepata dobrim dijelom temelje na "iskustvu Rusije". Kakva je tamo recepcija Hannah Arendt?

– U Rusiji je ona tek nedavno prevedena. Bila je tretirana poput svojevrsnog mislioca hladnog rata i doista je nisu voljeli, naročito zbog njezine koncepcije totalitarizma. Slažem se da je napravila neke historijske pogreške misleći o Sovjetima, ali je istodobno ukazala prstom na neke krucijalne teme. U posttotalitarnoj situaciji Rusije danas imate neki novi razvoj ideje moći koju Putin promovira, što nije baš tako daleko od autoritarne piramide o kojoj Hannah Arendt govori. No, mislim da je čak i ruska kritika Totalitarizma Hannah Arendt bitna, jer i to je svojevrsna autorefleksija i jedan od načina revidiranja onog što se dogodilo u neposrednom iskustvu.

Spoj poganskog mita i kršćanskih psalama savršeno se uklapa u prostor Peristila, na kojem već stoljećima u skladnoj simbiozi žive Dioklecijanova palača i katedrala Svetog Duje

Igor Stravinski, *Oedipus Rex i Simfonija psalama*, Peristil, Split, 14. srpnja 2002.

Trpimir Matasović

Za razliku od Dubrovačkih ljetnih igara, koje se u cijelokupnoj konceptiji, od programa otvorenja, preko prostora izvedbi do tipa umjetničkih sadržaja koje nude festivalskoj publici redovito kreću u gotovo nepromjenjivim okvirima, Splitsko ljeti, posebice otkad je na mjestu ravnatelja festivala Mani Gotovac, svake godine iznenađuje nečim novim. Tako je već i samo otvorenje na splitskoj Rivi u režiji Krešimira Dolenčića proteklo u iznenađujuće neformalnom i opuštenom ozračju, kojim su bila obilježena čak i nespretna, ali srećom kratkotrajna obraćanja splitskoga gradonačelnika Slobodana Beroša i ministra kulture Antuna Vujića. Vrhuncem *subverzije* valja smatrati izvedbu državne himne – umjesto prastare standardne (*i ofucane*) zborske harmonizacije Jakova Gotovca, slušali smo kako je izvodi bas Ivica Čikeš, uz pratnju gusli, dipli, saksofona i sintetizatora. Nešto pretencioznije zazvučala je pjesma *Marjane*, *Marjane* u sličnom aranžmanu, pri čemu je ambicija vjerojatno bila stvoriti splitski pandan *Barceloni*, samo što Nelli Manuilenko nije Montserrat Caballé, a bome ni Giuliano nije Freddy Mercury.

Nametnuta sudbina

Nakon zapaženih festivalskih produkcija Paraćeve *Judite* i Verdijeva *Attile* u proteklim izdanjima Splitskog ljeta, izbor za tradicionalnu glazbeno-scensku premjeru na početku službenog programa festivala pao je ove godine na operu-oratorij *Oedipus Rex i Simfoniju psalama* Igora Stravinskog. Izbor ovih dvaju, naizgled raznorodnih, djela nije nimalo slučaj. Osim što ova pripadaju istoj, neoklasičnoj fazi Stravinskijeva stvaralaštva, spoj poganskog mita i kršćanskih psalama savršeno se uklapa u prostor Peristila, na kojem već stoljećima u skladnoj simbiozi žive Dioklecijanova palača i katedrala Svetog Duje.

Idejnu poveznicu, vizualiziranu kroz scensku prisutnost tumača Edipa i tijekom izvedbe *Simfonije psalama*, moguće je pronaći u ideji nemoći čovjeka da se odupre sudbini koju su mu nametnule više sile, pri čemu je sasvim sporedno jesu li te sile konceptualizirane kroz starogrčki politeizam ili krčanski monoteizam. Dramaturška linija kreće se tako od neuspješne Edipove pobune prema kršćanskom prepustanju Božjoj volji.

U tom smislu, posve se logičnim doima rješenje u kojem kostimograf Silvio Vujičić muški zbor ostavlja u stiliziranim tamnim poganskim kostimima i tijekom izvedbe *Simfonije psalama*, diskretno im kontrastirajući decentnu bjelinu kostima ženskog zbara.

Gubitak arhetipskog karaktera

Ipak, dirigent Nikša Bareza i redatelj Ozren Prohić nisu se uspjeli izvući iz zamke koju su si sami postavili idejom scenskog postavljanja *Kralja Edipa i Simfonije psalama*. Barezi se, uostalom, već više puta dogodilo da inzistirajući na upriozorenju djela koja nisu namijenjena sceni ostvari kontraproduktivan učinak. *Oedi-*

Poniranje u kolektivnu podsvijest

Glazbenici splitskog HNK, navikli na izvođenje mahom belkantističkog repertoara, za Stravinskijevu glazbu jednostavno nisu dovoljno senzibilizirani

Rex, istina, jest opera-oratorij, no skladateljeva je zamisao bila da pojedinačni likovi i zbor na sceni budu manje-više nepokretni, dok je *Simfonija psalama* čisto koncertno djelo. *Nesceničnosti* ovih djela dodatno pridonosi statičnost immanentno prisutna u Stravinskijevoj glazbi. Stoga je, usprkos brojnim upečatljivim detaljima (poput razmatanja i namotavanja niti sudbine ili spuštanja kulisa u trenutku Edipova pada), režija Ozrena Prohića ostala u nekom nedefiniranom prostoru na pola puta između antice okamenjenosti i suvremenog scenskog pokreta. Nisu tome osobito pomogli ni inače zanimljivi kostimi Silvija Vujičića (neki od solista kao da su izišli iz *Alise u zemlji čuda*), ni diskretna ali učinkovita scenografija Vesne Režić.

Takvu se nedefiniranost moglo iščitati i iz glazbene koncepcije dirigenta Nikše Bareze. Oštore neoklasicističke konture Stravinskijeve glazbe Bareza je pokušao ublažiti i omekšati, želeći, vjerojatno, izvedbu što više približiti splitskoj publici bliskom mediteranskom duhu. No, izgubivši jasne konture, Stravinskijeva je glazba izgubila i svoj elementarni, arhetipski karakter, a na putu od notnog zapisa do realizacije u zvuku su se negdje zagubile čak i inače prilično jasno prisutne referenčne na djela opernih majstora 18. i 19. stoljeća.

Nedovoljna senzibiliziranost

Ipak, najveći problem izvedbe *Kralja Edipa i Simfonije psalama* treba vidjeti u činjenici da glazbenici splitskog HNK, navikli na izvođenje mahom belkantističkog repertoara, za Stravinskijevu glazbu

Dirigent Nikša Bareza i redatelj Ozren Prohić nisu se uspjeli izvući iz zamke koju su si sami postavili

jednostavno nisu dovoljno senzibilizirani. Muški zbor ulazio je najveći trud, pa je njegov rezultat bio koliko-toliko zadovoljavajući. To se nipošto ne bi moglo reći i za ženski zbor, dok je u orkestru vladalo veliko nejedinstvo, u kojem je broj glazbenika koji su iskakali svojom kvalitetom bio otprilike jednak broju onih koji su se izdvajali svojom nespremošću.

Medu vokalnim solistima na razini je postavljenog zadatka bila jedino mezzosopranička Nelli Manuilenko kao Jokasta. Našavši se u svojem glasu primjerenoj mezzosopranskoj ulozi, ona je u potpunosti iskoristila dramatske potencijale svog lika, pri čemu su povremena nesuglasja u suradnji s dirigentom uglavnom zanemariv detalj. Relativno se dobro, premda pomalo ukočeno držao i tenor Branko Robinšak u naslovnoj ulozi. Nastupi Nevena Belamarića, Ivice Čikeša i Svetе Matići-Komnenovića bili su, u najboljem slučaju, tek korektni i ništa više od toga, pokazavši da se iz talijanskog opernog re-

pertoara ne može tek tako jednostavno prebaciti u glazbu 20. stoljeća. Upadice Priopovjedača Dragana Despota doimale su se pomalo iskarikiranim, no vjerojatno se radi tek o poštivanju redateljskih zamisli Ozrena Prohića.

Pozitivan šok

Naposljetku, neumitno se postavlja pitanje je li ovakvo postavljanje Stravinskijeva *Kralja Edipa i Simfonije psalama* ispunilo svoju svrhu. Odgovor je, usprkos svim manama realizacije, potvrđan. Jer, kao što je Splitu itekako bio i potreban i koristan pozitivan šok suvremenoga kazališnog izričaja koji je kroz svoju programsku politiku provela sada već bivša intendantica splitskog HNK Mani Gotovac, tako je sličan šok potreban i na području glazbe. Krajnje je vrijeme da se u Splitu izide iz začaranog kruga talijanske opere 19. stoljeća i njenih izvedenica (čemu donekle pripada čak i Paraćeva *Juditu*), te hrabro iskorači prema, ako ne suvremenije, onda barem nešto novijoj glazbi nego što je to ona Verdijeva. Klasik glazbe 20. stoljeća Igor Stravinski pritom je, zahvaljujući svojoj istodobnoj suvremenosti, arhetipnosti i pristupačnosti odličan izbor za prvi, ali samo prvi korak. *Oedipus Rex* također potiče na preispitivanje mediteranskih mitova (što se već ionako sustavno provodi u okviru *Splitskog ljeta*), pri čemu poniranje u *kolektivnu podsvijest* pomaže da, kroz prizmu jednog davno prošlog vremena, bolje sagledamo i ovaj današnji svijet. A našem svijetu i našem vremenu to je itekako potrebno. □

Klasistička arhitektonika

Dirigent Mladen Tarbuk iz ishodišta je istančanoga glazbenog ukusa i pomalo hladne profinjenosti vodio odlične, ali ne potpuno krotke glazbenike

Koncert ansambla Cantus, Klovićevi dvori, 6. srpnja 2002.

Zrinka Matić

Ničim pomućen glazbeni užitak, bez uobičajene vreve oko otvaranja festivala, svjetine i suviše priče, dočekao nas je na prvom koncertu Zagrebačkih ljetnih večeri. I odabir programa prve večeri bio je bez pomoznosti i želje za spektaklom, a publika profinjenoga glazbenog ukusa mogla je biti zadovoljna djelima francuskih skladatelja prve polovice dvadesetog stoljeća. Opkoljeni "zidinama" Klovićevih dvora osjetili smo se izdvojenima od ostatka Zagreba, te smo mogli uživati u nepretenciozno zamišljenom, ali ipak, u kulturnom i glazbenom smislu, elitnom koncertu.

Komorni, često prigušen i najfinijim instrumentalnim nijansama obojen zvuk francuskih majstora prve polovice 20. stoljeća uvijek je na crti klasističke arhitektonike francuske glazbe. Služeći se, kao i njihovi preci, prije sredstvima forme i instru-

koketiraju izravno sa starijim načinima.

Izraziti glazbeni intelekt

U glazbenu prošlost kakvom je vidi Francis Poulenc ili stvaranje svijeta kako ga je, potaknut glazbom afroameričkih glazbenika, doživio Darius Milhaud, mogli smo neometano ući posredstvom odlične izvedbe. Prošle godine osnovani ansambl Cantus, koji je već dosad ostvario velik broj nastupa i stekao potrebno iskustvo dužeg zajedničkog rada, trenutačno je, možemo slobodno reći, najistaknutiji, ako ne i jedini hrvatski ansambl koji se

opredijelio za izvođenje glazbe dvadesetog i dvadeset i prvog stoljeća. Te je večeri nastupio u proširenom sastavu, a umjetnič-

stoljeća, i tipične poulencovske igre odabranim glazbenim jezikom, bilo u smjeru groteske ili bezazlene glazbene drskosti. U pozadini svega vlada izraziti glazbeni intelekt, a u ovoj ga je izvedbi odlično znao prepoznati dirigent Mladen Tarbuk, koji je

vela – možda zbog same prirode skladbi, u izvedbi njegovih *Triju pjesama Stéphanea Mallarméa* pokazalo se više osobnosti, a manje kontrole. Još ponešto idejno i tehnički nezrela interpretacija mezzosopraničice Martine Tomčić dala je *izvanzemaljski* skladanoj i precizno i u duhu pogodenoj instrumentalnoj pratinji ponešto *ovozemaljsku* crtu, a istodobno su njezina muzikalnost i tamni mezzosoprani dobili nešto prozirniju ravelovsku obojenost.

Mistika i blještavilo

Još opuštenije zazvučali su instrumenti u *Stvaranju svijeta* Dariusa Milhauda. Spremnost svih instrumentalista složila se u proživljenim raspoloženjima koje Milhaud donosi u virtuoznom spoju različitih glazbenih stilova i tehnika. *Liturgijske fanfare za puhače i udaraljke* Henrika Tomasija zaokružile su raznolikost stilskih nadahnucia francuske glazbe prve polovice dvadesetog stoljeća. Mistika kršćanskih spisa i vjeronauke, te blještavilo obreda i procesija izviru iz Tomasijeva djela, koje iz tih obreda izdvaja fanfare i u njima priziva slike Blagovijesti, Evangelija, Apokalipse i Procesije na Veliki petak. U izvedbi proširenog sastava ansambla Cantus četiri Tomasijeva stavka dobivaju opet odlično ostvarenje u zvuku pod izuzetno pažljivim, čvrstim i inspirativnim vodstvom Mladena Tarbuka.

Jedno zaista posebno glazbeno iskustvo, rasterećeno ugodaja spektakla, opuštajuće i zbog izbora programa i zbog visoko kvalitetne izvedbe, dobar je početak ljetnih koncertnih događanja u Zagrebu, a oni koji ne planiraju otići nekamo iz ovoga grada neće pogriješiti ako ovo ljeto povremeno pohode neku od glazbenih pozornica. □

Opkoljeni "zidinama" Klovićevih dvora osjetili smo se izdvojenima od ostatka Zagreba

ko je vodstvo preuzeo dirigent Mladen Tarbuk.

Suite française za mali orkestar Francisa Poulenca u sebi srođuje elemente starog, pronalazeći inspiraciju u plesnim stavcima kakve je skladao Claude Gervais, francuski skladatelj šesnaestog

možda manje zaigrano i "otkačeno", a više iz ishodišta istančanoga glazbenog ukusa i pomalo hladne profinjenosti, vodio odlične, ali ne potpuno krotke glazbenike.

Manje ukusa a više spontanosti bilo je u djelima Mauricea Ra-

laze pojedinačni glazbenici i čitali ansambl koje si mi jednostavno "ne možemo priuštiti".

No, je li sve tako kako izgle-

nih večeri, što priređivače ne prijeći da programe održavaju gotovo svakodnevno tijekom cijelog srpnja i kolovoza, za razliku od

i Cayetana Paguerasa, sve do rođenoga Kubanca Estebana Salasa, kao i čitala niza anonimnih peruvanskih, meksičkih i bolivijskih autora, od kojih su neki zacijelo bili indijanskog porijekla.

Sraz daju glazbenih svjetova – onog sofisticiranog europskog i onog pučkog novosvjetovnog – u latinomeričkom se baroku očituje kroz osebujnu sintezu europske gestičnosti i pučkih elemenata (napose ritamskih) Novoga svijeta. Eklektični instrumentarij je pritom osobito zanimljiv – uz standardne gudače i glazbala s tipkama, u njemu nalazimo i u onodobnoj Europi već pomalo zastarjele instrumente poput viole da gamba i korneta, ali i čitav niz udaraljki, što uvoznih, što lokalnih. Posebnu pak draž zvuku čitava vokalno-instrumentalnog sastava daju barokne gitare, koje u ovoj glazbi funkcionišu kao *continuo*, ali i solistički melodiski instrument. Pridodamo li svemu ovome supostojanje, a ponegdje čak i miješanje jezika, s jedne strane španjolskog i latinskog, a s druge indijanskih jezika kečua i nahuatl, jasno je da svijet glazbe latinoameričkog baroka sadrži u sebi današnjem vremenu toliko drag element istodobne egzotičnosti i pristupačnosti.

Scena Amadeo darovala je Zagrebu pravu ljetu glazbenu senzaciju koju će se sigurno dugo pamtiti

jednomjesečnog pogona što ga pokreće Koncertna direkcija.

Eklektični instrumentarij

Kako se i moglo očekivati od jednoga kubanskog ansambla za *staru glazbu*, opširan je program koncerta gotovo u cijelosti bio posvećen latinoameričkom baroku – od *uvezenih* plesova Španjolaca Gaspara Sancheza, preko duhovnih skladbi u Novom svijetu *naturaliziranih* Europljana Domenica Zipolijsa, Roquea Cerutija

Naravno, glazba sama tek je prvi korak do potpunog umjetničkog doživljaja. Onaj presudni korak moraju ostvariti izvođači. □

Sraz glazbenih svjetova

Glazba latinoameričkog baroka sadrži u sebi današnjem vremenu toliko drag element istodobne egzotičnosti i pristupačnosti

Koncert Ansambla za staru glazbu Ars Longa iz Havane, atrij Prirodoslovnog muzeja, Zagreb, 7. srpnja 2002.

Trpimir Matasović

Svakidašnja jadikovka dječjaka Koncertne direkcije Zagreb o nedostatku finansijskih sredstava, čime je, između ostalog, navodno onemogućeno ostvarivanje suradnje, razmjene programa i izvođača skupih ljetnih festivala u Ljubljani i Brežicama s onim zagrebačkim, nešto je što smo čuli već toliko puta da smo u to već gotovo počeli i vjerovati. Tako je program ovogodišnjih Zagrebačkih ljetnih večeri skromniji nego ikad, a u Ljubljani i Brežice do-

A gostima iz Havane to je i više nego uspjelo. Premda su se posljednjih godina za ovaj repertoar specijalizirali ponajprije europski ansambl, poput švicarskog *Elyma*, švedskog *Villancico* ili španjolskog *Al Ayre Español*, kubanski glazbenici već u startu imaju prednost što ovu glazbu, koliko god to *rasistički* zvučalo, nose u genima. Stoga, ako bi se i moglo nešto reći o nedostatnoj vokalnoj spremi suvoditeljice ansambla, sopranistica Terese Paz, nema nikakve dvojbe da svi glazbenici petnaestoročlanog ansambla itekako znaju kako udahnuti život (pa i živahnost!) u glazbu koja bi bez njihova izuzetnog angažmana ostala tek mrtva nota na papiru. A, ruku na srce, uz iznimku upravo spomenute sopranistica, većina glazbenika ansambla Ars Longa uistinu je odlična, pri čemu, i to tek kao *prve medu jednakima*, valja izdvojiti gambističu Caliu Alvarez, kornetista i flautista Daniela Bernaza, te posebno drugog suvoditelja sastava, gitarista Alanda Lópeza.

Pozivanjem u goste Ansambla za staru glazbu Ars Longa iz Havane, Klupska kazališno-glazbena scena Amadeo povukla je odličan potez i darovala Zagrebu pravu ljetu glazbenu senzaciju koju će se sigurno dugo pamtit. Hoće li ovo ljeto Koncertna direkcija Zagreb *uvratićuti udarac konkurenčiji* nekim jednako kvalitetnim dogadjajem, tek treba vidjeti i cuti. □

KRITIKA

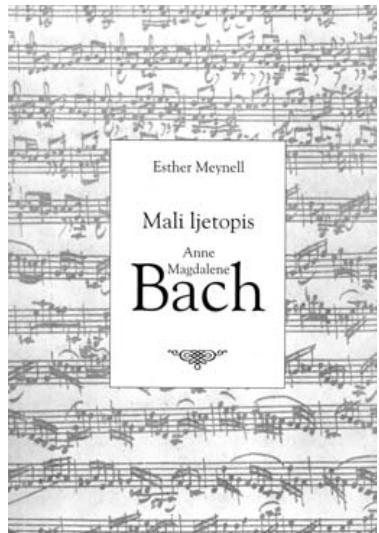
Dobro ugođena priča

U Bachovu životu nema «život piše romane» elemenata, nema detalja koji daju šarm i živost pričama o životu velikih kompozitora – skandaloznih ljubavnica u hlačama, «čuda od djeteta», koncerata na kojima dame padaju u nesvijest, nema anegdotalne popudbine koja često prati genijalne umjetnike

Esther Meynell, *Mali ljetopis Anne Magdalene Bach*, s njemačkog prevela Vesna Vančik, Hrvatsko društvo glazbenih teoretičara, Zagreb, 2001. (drugo izdanje)

Dušanka Profeta

Hronika Ane Magdalene Bach koju je nekoliko godina nakon Kantorove smrti napisala njegova druga supruga, predstavlja prvi muzikološki naslov u biblioteci Prevodi, nudeći čitaocima jedinstvenu priču o životu najvećeg muzičara, Johana Sebastiana Baha – piše na ovitku prvoga štokavskog prijevoda knjige *The Little Chronicle of Magdalena Bach*, izdanog u izdavačkoj kući Glas iz Banja Luke, 1990. godine. Tekst na ovitku potpisuje Kolja Mićević, urednik izdanja, a prevoditeljica Zlatica Gruhonić napisala je opsežniju uvodnu bilješku o Bachovoj biografiji i glazbi, u kojoj zaključuje da i nije čudo da je Anna Magdalena Bach

rekla: razumjela ga je jer ga je u potpunosti voljela.» Bilo bi lijepo da priču o ljubavi i glazbi možemo uzeti zdravo za gotovo, no u tome nas prijeći jedna sitnica: *Mali ljetopis Anne Magdalene Bach* nije napisala Anna Magdalena Bach, nego Engleskinja Esther Meynell, 175 godina nakon Bachove smrti. Zabunu oko autorstva, i iz te perspektive komične zaključke urednika i prevoditeljice banjalukačkog izdanja, donekle opravdava podatak da je prvo izdanje ove knjige izašlo kao *The Little Chronicle of Magdalena Bach* kod izdavača Chatto&Windus u Londonu, 1925. godine (neki izvori navode 1923., a neki 1927. godinu), bez naznaka autorstva, čime počinju višegodišnje zbrke i zabune kojima Ana Magdalena Bach djelomično zahvaljuje kratkotrajnu posthumnu «spisateljsku slavu».

Zagonetna autorica

Prevoditeljica Vesna Vančik, Hrvatsko društvo glazbenih teoretičara u ulozi izdavača te ured-

nika knjige Tihomir Petrović ispravili su nepravdu autorici i rješili čitatelske nedoumice pripadajuću izdanju hrvatskog

prijevoda knjige Mali ljetopis Anne Magdalene Bach.

«Tko je Esther Meynell?», piše u zaključnoj napomeni Nikša Gligo, jer su podaci, čak i kad je riječ o iscrpnim leksikonima, vrlo škrtili i neprecizni. Prema leksikonu *Who Was Who* (A&C Black Publishers, London, 1996.) koji citira Gligo, riječ je o engleskoj spisateljici Esther Hallam, autorici desetak romana, uglavnom romansiranih biografija. U bazama podataka World Wide Weba pretraživači najčešće upućuju na osobu istoga imena koja se uspješno, čini se, bavi vrtlarstvom, te na Esther Maynell (u nekim varijantama i Esther Maynell Hallam) autoricu *Malog ljetopisa* koju biografske i muzikološke studije spominju kao autorica romana ali i muzikologinju. Tako se uz *Mali ljetopis Anne Magdalene Bach* i dalje provlači dašak tajnovitosti, što otežava sve spekulacije o tome koji su bili autoričini motivi za pisanje ove knjige – ljubav prema Bachovoj glazbi, fascinacija osobom ili «nos» za građu koja lako, gotovo prirodno, spaja priču o glazbi i ljubavi.

Žanrovsко određenje ovoga teksta kao romansirane biografije, koje navodi Nikša Gligo, savršeno je točno. Datumi, mjesta i imena, potom opisi i dojmovi o Bachovoj glazbi djelima koje autorica stavlja u usta Anni Magdaleni, te citiranje dijelova Bachove korespondencije i lektire, upućuju na to da je pisanju ove knjige prethodilo temeljito istraživanje. Romansirani «višak», međutim, sastoji se od slojeva ispovijesti, ljubavne priče, kronike, «pouke za čestit život s primjerima», pa skoro i hagiografije.

On i ona

Priča u kojoj se spajaju ispostavljene, kronika i ljubavna priča ide otprilike ovako: On je već poznati glazbenik, udovac i petnaest godina stariji od nje koja ga krišom sluša kako svira na orguljama, te joj se učini da se sam sveti Juraj ukazao u hamburškoj crkvi Svetе Katarine i jednostavno zna da je to «čovjek njezina života». Kasnije se ispostavi da je slično «čutio» i on, ali tada su već u braku koji traje, u sreći i nesreći punih trideset godina, do njegove smrti. Do dajmo rođenja i smrti djece, selidbe, povremene nedostatke gotovine i nevolje s poslodavcima i rodbinom, i eto priče o Johannu Sebastianu i Anni Magdaleni, priče toliko obične da se mogla dogoditi bilo kome diljem Tiringije početkom osamnaestog stoljeća. U Bachovu životu nema «život piše romane» elemenata, nema detalja koji daju šarm i živost pričama o životu velikih kompozitora – skandaloznih ljubavnica u hlačama, mita o «čudu od djeteta», koncerata na kojima dame padaju u nesvijest, nema anegdotalne popudbine koja prati genije. Jedino što je u Bachovu životu neobično, dapače sasvim čudesno, jest njegova glazba i to je nit od koje je autorica krenula slagati «dobro ugođenu priču». Njezina je jednadžba prilično jednostavna, i objašnjava donekle hagiografski «štih»: Bachova je glazba čudo, a čovjek koji čitav život stvara čudo, mora u sebi imati barem malog sveca. Sveci pak rijetko pišu svoje životopise, pa je trebalo naći glas koji će o tome svjedočiti iz blizine. Odana Anna Magdalena čini se kao najlogičniji izbor.

Vjera i glazba

Nikša Gligo u zaključnoj napomeni navodi i izvor koji kaže da je Esther Meynell 1931. godine prešla na katoličku vjeru, što je možda slabšan trag koji objašnjava zašto autorica u *Malom ljetopisu* prije svega naglašava

put dubokog vjerovanja, čistocene, skromnosti i prihvatanja društvenog poretku koji je Johann Sebastian slijedio u životu, te zahtijevao da isto čini i njegova obitelj. Bachovu sposobnost da stvara glazbu, i to takvu glazbu, Meynell vidi kao Božju milost, čije prihvatanje nosi sa sobom i nužnost da se bez prigovora prihvati i sve drugo što od Boga dolazi. Na tom putu Anna Magdalena nije samo draga mala žena koja čuva dom, nego suputnik koji razumije, voli i dijeli patnje i radosti. Meynell je prikazuje kao ženu koja na mnogo načina ovisi o svome mužu i njegovim odlukama, ali ne dopušta da on misli za nju. Sjećanja koja piše kao udovica daju joj mogućnost da se prisjeti i iskreno osvrne na situacije u kojima je Johann Sebastian pokazivao tvrdoglavost, krutost a možda i preveliko poštivanje «zemaljskog reda», kako kaže, slijedeći besmislene odluke ljudi koji su mu bili nadređeni. Među najbolje odlomke ove knjige ubrajaju one u kojima Anna Magdalena kroz niz epizoda pokazuje i hodnjihove ljubavi kroz vrijeme, transformaciju lude zaljubljenosti u nježnost i bliskost koje dopuštaju da jedno drugo «čita» i razumije bez puno riječi.

Od Bachove smrti dijele nas dva i pol stoljeća. Njegova glazba nije zaboravljena, čega se na trenutke bojala Anna Magdalena, i mislim da ne pretjerujem kada kažem da će nadživjeti i naš milenij. *Mali ljetopis Anne Magdalene* može poslužiti kao nagovor na slušanje, i posredno, kao objašnjenje teze o tome što je, ili što bi trebao biti, izvor umjetnosti. Ona ga vidi u Bogu i njegovoj milosti, pa Johann Sebastian u njezinoj interpretaciji prestaje biti nadahnuti genij, a postaje čovjek na kojeg se takva milost stvara i koji ju je znao prihvati. S time se možemo složiti ili ne, no ostaje činjenica da nas Meynell u svoju «krovnu» tezu pokušava uvjeriti vrlo vještim pismom. □

CEDETEKĀ

Način izvedbe The Hilliard Ensemblea sadrži elemente koji mogu biti prilično improvizacijski, što ga približava dinamici jazza

Uz suradnju The Hilliard Ensemblea s diskografskom kućom ECM

Nino Zubčević

The Hilliard Ensemble najpoznatiji je po svojim interpretacijama vokalne glazbe srednjeg vijeka i renesanse. Točnije, oni su najzahvalniji, a ujedno i najpouzdaniji izvođači te muzike u svijetu, a za ECM-ovu New Series, snimili su, između ostalog, rade Thomasa Tallisa, Waltera Fryea, Carla Gesulta da Venose i Perotina.

Njihova veza s ECM-om počinje, međutim, s izvedbama glazbe dvadesetog stoljeća, ali one koja je odgovarala profilu ansambla. Sredinom osamdesetih, produ-

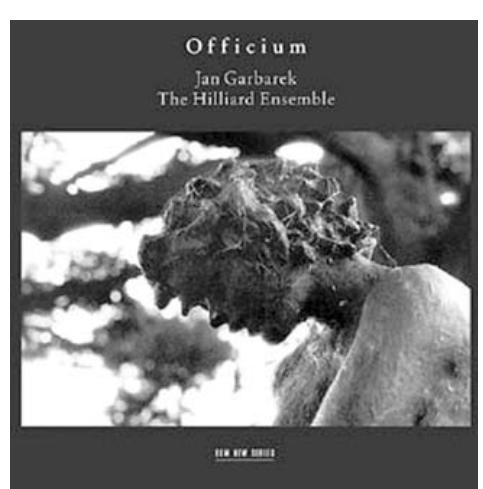
cent Manfreda Eichera i članovi The Hilliard Ensemblea bili su istovremeno privučeni glazbom Arva Pärta, estonskog skladatelja čija je glazba obilježena suvremen-

već u drugom zastrašujuće inspirativan. Suvremenoj glazbi ansambl se kasnije vratio još jednim izdanjem za ECM – CD-om *Vita Nova*, s djelima suvremenog bri-

i Mađarske. Za svaku od njih (osim jedne izvedbe Moralesa koja ne uključuje saksofon) Garbarek je realizirao improvizacijsku liniju saksofona, dok je ansambl izradio izvornu glazbu kao svojevrsnu harmonijsku podlogu Garbarekovim improvizacijama.

U nekim od najuspješnijih izvedbi Garbarek i sam svojim glasom prati ansambl tako istaćući da bi se moglo pogrešno pomisliti kako se radi o petom pjevaču. Stručne kritike *Officiuma* bile su bez izuzetaka pozitivne, a jednak su pozitivne i reakcije publike. Nakon koncerta u Cambridgeu policija je morala kontrolirati gomilu ljudi koji su se u obližnjoj prodavaonici pokušala dokopati CD-a. U roku pola sata prodano je nekoliko stotina ploča.

Članovi The Hilliard Ensemblea smatraju se različitim od drugih sličnih sastava, poput Tallis Scholars ili Gothic Voices. The Hilliard Ensemble također se bavi ravnom glazbom, ali joj pristupa na drukčiji način. Oni, naime, nemaju dirigenta, nego ga čine četiri umjetnički jednakopravna člana. K tome, način njihove izvedbe sadrži elemente koji mogu biti prilično improvizacijski, što ih približava dinamici jazza. Njihov pristup nije beskrajno ponavljanje i uvježbavanje repertoara kako bi se postiglo savršenstvo već i prije prvog nastupa, nego naprotiv pri svakom nastupu žele otkriti nove mogućnosti koje im pruža glazba, pri čemu je svaka izvedba drukčija od bilo koje druge. □

nom glazbenom naobrazbom, dubokom religioznošću i transformativnim bavljenjem istočnih liturgijskih glazbi. Ansambel je za ECM snimio čak tri diska s djelima ovog skladatelja: *Arbos*, *Passio* i *Miserere*. Pärtova glazba obilato se služi posebno ograničenim materijalom, a učinak, pogotovo zahvaljujući nepogrešivoj i predanoj izvedbi The Hilliard Ensemblea, može biti u jednom trenutku lagano pokretački, a

tanskog skladatelja Gavina Bryarsa, koji također pokazuje zanimanje za rane glazbene izvore.

Najzapaženiji projekt koji je The Hilliard Ensemble realizirao za ECM je *Officium*, ostvaren u suradnji s norveškim saksofonistom Janom Garbarekom, glazbenikom čiji je zvuk duboko povezan s ECM-om, te koji za ovu tvrtku snima gotovo od početka svoje četvrtstoljetne karijere. Eicher je pozvao glazbenike u austrijski samostan St. Gerold da vidi kako bi oni zaista zvučali zajedno. Na Eicherov prijedlog, članovi The Hilliard Ensemblea ponijeli su Perotinov motet *Beata viscera*, koji su snimili na prethodnoj ploči. Također su ponijeli, uz ostalo, motet *Parce mihi Domine* iz *Officium defunctorum* (Mise za mrtve) španjolskog skladatelja Cristobala de Moralesa. Prva zajednička izvedba bila je glazbenicima toliko inspirativna da su napravili nekoliko snimki ovog potonjeg djela od kojih su se tri pojavile i na ploči.

Snimljeni materijal donosi skladbe nastale od dvanaestog do petnaestog stoljeća, u geografskom rasponu od Španjolske i Francuske, sve do Češke

Imaginarna Jugoistočna Evropa ove izložbe nije u nastajanju zbog i iz sebe, već samo kao očajnički pokušaj uspostavljanja konstitutivnog elementa nepostojeće, a još toliko žudene imperijalne Evrope

U nastajanju – suvremena umjetnost jugoistočne Evrope, HDLU, Zagreb

The language of culture and community is poised on the fissures of the present becoming the rhetorical figures of a national past.
Homi K. Bhabha

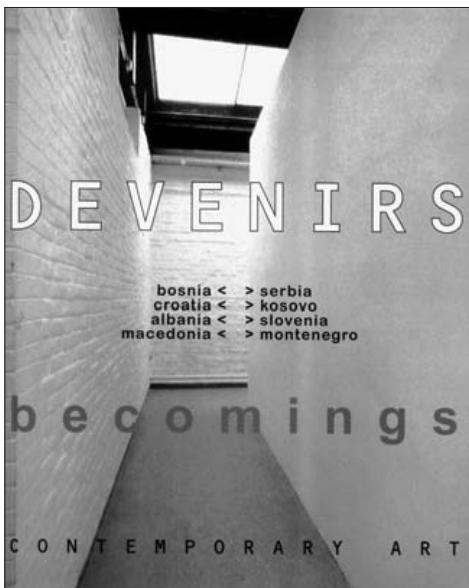
Igor Marković

Nema ništa lošega, u teoriji, organizatori izložbe kojima je osnovna ideja predstaviti neko geografsko područje: zemlju, regiju ili kontinent. Nema ništa lošega, u teoriji, organizirati izložbe koje simplificiraju različitu kulturu radi boljega razumijevanja. Nema čak ništa lošega, u teoriji, kada se to radi iz pozicije dominantne kulture. Iako se može pronaći i kritičnih glasova, to je u zavidnoj mjeri uspjelo kustos Documente Okwui Enwezoru kroz Platfrome 3 i 4 i njihovu izložbenu ekstenziju (vidi tekst Leile Topić u Zarezu 84). No, kad se nasilno pokušava izmaštati zajednicu koja de facto ne postoji stvar postaje sumnjiva. Kada se to radi iz pozicije vlastite nemoći i krize identiteta, indolenciju i ignoranciju da niti ne spominjem, tada se radi o udžbeničkom kolonijalnom, imperialističkom, pa i fašističkom činu. Upravo je to više nego dobro uspjelo Andreu Rouilleu, kustos izložbe *U nastajanju – suvremena umjetnost jugoistočne Evrope*. Ne ulazeći u individualnu kvalitetu, osim što smo više od 80 posto izloženoga već vidjeli (i po nekoliko puta), postavljaju se dva ključna pitanja: Što zapravo imaju zajedničko prikazani radovi? Što, dodavola, treba značiti *U nastajanju*? Na prvo pitanje odgovor je očit: njihovi autori/ce su rođeni (i uglavnom prebivaju) na imaginarnom području jugoistočne Evrope, novom evropskom Drugome. Novom Orijentu, Evropi nužnom stereotipu i fantazmi.

Jug - Jugoistok

Konstrukcija kolonijalnog poretka povezana je s elaboriranjem suvremenih formi reprezentacije i znanja, a najbolje je to pokazao Edward Said u *Orientalizmu* analizirajući kako umjetnički i intelektualni portret ne-zapada nije samo ideo-loška distorzija, već kontekstualni skup imaginarnosti koja proizvodi i organizira Orient kao političku realnost, uvijek dijametralno suprotstavljenu Evropi, čime ga označava čitavim nizom manjkova (pokreta, reda, smisla itd.). Prepotentnim naslovom izložbe, jugoistočna se Evropa – pojma bez ikakve historijske, kulturne, pa i geografske vrijednosti, izmišljen jer se, prema američkom modelu *overcorectnessa* više ne smije spomenuti «fuj» Balkan – pretvara u novi Orijent, i pokušava se sačuvati subjekt Zapada/Evrope, odnosno Zapad/Evropa kao Subjekt. Jer imaginarna Jugoistočna Evropa ove izložbe nije u nastajanju zbog i iz sebe, već samo kao očajnički pokušaj uspostavljanja konstitutivnog elementa nepostojeće, a još uvijek toliko žudene imperijalne Evrope. Povjesno je konstrukcija monolitnog evropskog (ili euroameričkog) identiteta ovisila o egzotičnom Drugom čije je

Izvorna umjetnost - kolonijalna kultura

Sanja Perišić, *I am the Real Woman. You are the Real Man*, 1998.

postojanje neprestano re/kreirano uglavnom etnografskim prikazima, kako je to sažeo Nicholas Mirzoeff. U situaciji u kojoj tradicionalno egzotično Drugo (etičko, rasno ili rodno) više ne pristaje pasivno na nametnutu ulogu; kada više nije bez glasa i kada promatra i razmatra iz svoje perspektive narušavajući spokojnost imaginarne Evrope neophodno je pronaći novo. Kada globalno društvo i mutiranje geopolitike u geotopologiju ne nude više mogućnost klasičnih aplikacija središta i margine; kada je nacionalni identitet postao – transferom ideja i ljudi – u najmanju ruku upitan; kada više ne postoje jasne granice, jasni posjedi, jasne ideje; u vremenu dekonstrukcije i ponovnog promišljanja bez malo svih tema i ideja novi je Orient mnogima, uključujući i monsiera Rouillea očajnički neophodan. Uostalom, orientalizam je uvijek bio dio jedne veće priče, priče koja se nastavlja i u današnjem vremenu. Novi aparati reprezentacije, a posebno to vrijedi za «svjetske izložbe» daju središnje mjesto prezentaciji ne-zapadnog svijeta, a veliki je broj autora/ica (posebno su zanimljivi Rydell i

Bennet) koji ukazuju na važnost te konstrukcije drugosti za proizvodnju novih nacionalnih identiteta u imperijalne svrhe. Nacionalna država je, uostalom, predmoderna ideja kojom je lako manipulirati.

Izgubljene mogućnosti

No, ako je već u nastajanju, kakva je zajednica ta famozna jugoistočna Evropa? Nacije i zajednice u postindustrijskom društvu primarno stvaraju i predstavljaju mediji (u najširem značenju riječi), ne obraćajući nužno pažnju na historijske, jezične ili druge već postojeće diskurse (kritiku takva postupka iznimno je dobro prikazala Gayatri Spivak u *Critique of Postcolonial Reason*) čime se simbolički i predstavljački proizvode u okviru specifičnih kulturnih praksi kakve su umjetnost i mediji. Zato je i ova izložba nužna, jer služi kao paradigmatski prikaz Mit-

tzv. postsocijalističkim zemljama uspostavljena vrsta "političkog kapitalizma" i stvoren sustav "paternalističkog komercijalizma" u medijima. Time se gubi sva ona vrijednost međuprostora, ona liminalnost većim dijelom u skladu s recentnim teorijama Appaduraia i Buscombea koji zagovaraju rastakanje nacija i nastajanje postnacija. Gubi se korak sa suvremenim zbijanjima, gubi se korak s protokom vremena, gubi se mogućnost su/djelovanja. Naravno, interkulturalnost, na primjer kroz prikazivanje sličnosti, suprotnosti ili hibridnosti "istoka" i "zapada" (stoga/novoga, civiliziranoga/primitivnoga...) za monsiera Rouillea ne dolazi u obzir. Iako su narodna, primitivna, plemenska umjetnost bile inspiracija mnogim umjetnicima 20. stoljeća, i usprkos pitanju radi li se o međukulturnom razumijevanju i komunikaciji ili jednostavnoj kolonijalnoj eksproprijaciji, snage kulturne razmjene – kako to najbolje pokazuju primjeri Australije i Novog Zelanda – pokazuju se kao dvosmjerni proces. Suvremena primitivna umjetnost u mnogome se temelji na zapadnoj tradiciji, dok se afirmiranje starosedilačkih vrijednosti iskazuje u odbacivanju tradicionalnih, racionalističkih, judeo-kršćanskih modela.

Ironijski otpor

Ali... Monsieur Andre Rouille kao i mnogi loši konkvistadori prije njega previdio je nekoliko stvari. Ponajprije, umjetnost živi u socijalnom prostoru a danas je nemoguće uspostaviti nepobitnu, dominantnu, ultimativnu sliku/definiciju zajednice, bez obzira govorili o naciji, etnikumu ili regiji. I suočeni s kulturno nametnutim ikonama europstva i ekonomski dominantne, heteroseksualne hiperciviliziranosti – koje istodobno obnavljaju goleme razlike u moći dok ih poriču – što nam je činiti? Povedimo se za feminističkim primjerom. Na primjer, ironijska snaga, jedva potisnuto nasilje i zajedljivi duh feminističkih grupa poput Guerille ili Riot Girls važan su aspekt suvremenog premještanja kulture i borbe za reprezentaciju. Njihov položaj Rosi Braidotti definira pojmovima politike parodije. Kako što su istaknule mnoge feminističke teoretičarke, praksa parodije, koju naziva i "filozofija kao da", sa svojim ritualiziranim ponavljanjima, mora se utemeljiti kako bi bila politički djelotvorna. Postmodernno feminističko znanje temelji se na životnim iskustvima i stoga označava radikalne oblike ponovnog utjelovljenja. No oni trebaju biti i dinamični – ili nomadični – i omogućavati pomake lokacije i višestrukost. A to imamo već na izložbi samoj! Svetana Racanović opisuje video *Pustite Hemfrija na miru* Sanje Perišić: «Muškarac i žena angažirani su tradicionalnim plesom, u 'regularnoj' odeždi, crnogorskoj narodnoj nošnji, ovde 'ekskluzivno' dopunjeno motociklističkim kacigama na glavi. Neprirodnost ovog spoja funkcioniра kao ironičan komentar na shizofrenu dimenziju aktualnih crnogorskih težnji za ustanovljavanjem odnosa sadejstva tradicije i modernosti, ali i vrsta umjetnikovog upozorenja na neophodnost 'čuvanja glave' u novim, 'brzim igrama' za koje su 'koraci tradicionalnog plesa' izvjesno spori. Smještanje cijele situacije u plavi bazen bez vode postaje dodatni znak neadekvatnosti, 'loše procjene', nefunkcionalnosti, prisutne u svim sferama suvremenog crnogorskog života.» Rad, dakle, koji podriva upravo onaj nametnuti naslov *U nastajanju*, pretvarajući ga u danas daleko primjereniji *U nestajanju*, a samog autora izložbe smješta u, kako je simpatično (pogreškom?) pisalo u *Vjesniku*, *U nastrojanju*. Uzaludnom.

Ukratko: nadvladano, neinventivno, patetično, prozirno... a i blago uvredljivo. □

Umjetnost ne mora biti trošak

Kličko je jedini poduzetnik dovoljno hrabar da sustavno investira u suvremenu umjetnost (pa makar po kriterijima koji su relativno konvencionalni), a država, kako se čini, još dugo neće imati osmišljenu strategiju ulaganja u istu

**Zbirka suvremene umjetnosti
Filip Trade, Galerija Manes, Prag,
od 9. do 28. srpnja 2002.**

Leila Topić

Zbirka suvremene hrvatske umjetnosti *Filip Trade*, zagrebačkoj publici predstavljena u svibnju prošle godine, predstavila se prvi put i izvan granica Hrvatske u Galeriji Manes koja se nalazi u samome središtu Praga, na obali Vltave. Izložbu, čiji je autor postave Zvonko Maković, sačinjavaju 122 djela iz kolekcije tvrtke *Filip Trade*, u vlasništvu Tomislava Klička. Otvorenju izložbe prisustvovali su i neki od umjetnika čija su djela prezentirana u Pragu – Ivan Kožarić, Milivoj Bjelić, Đuro Seder, Duje Jurić,

fotografije: Luka Mjeda

ćene su u cijelosti prezentaciji djela suvremene umjetnosti. Izložba hrvatskih umjetnika, prezentirana na dvije etaže, privukla je brojne zainteresirane posjetitelje koji su iskoristili priliku za razgovor s hrvatskim umjetnicima. Pažnju publike posebno su privukle skulpture Ivana Kožarića, uvijek žovijalno raspoloženog umjetnika koji sa zadovoljstvom komunicirao s publikom i potpisivao izložbeni katalog. Izložbu je otvorio Zvonko Maković, naglasivši da je riječ o vrlo mladoj, no jedinstvenoj zbirci. Zbirka je atipična, istaknuo je Maković, jer je jedina privatna zborka usmjerena na skupljanje isključivo suvremene umjetnosti. Osim toga, to je jedina kolekcija koja je izložena u radnim prostorijama tvrtke, tako da djelatnici imaju mogućnost svakodnevnog uživanja u umjetničkim djelima.. Na pitanje čeških novinara zašto u zbirci nema video radova i instalacija, premda postoji puno poznatih hrvat-

skih video umjetnika, Maković je odgovorio da je to upravo zbog posebnih uvjeta u kojima se zborka prezentira.

Sadržaj zbirke

Zbirka *Filip Trade* formirana je na način da umjetnička djela tvore svojevrsne cjeline. Tako se u kolekciji nalaze djela umjetnika starije generacije iz razdoblja djelovanja grupe EXAT 51 i

Gorgone. U zbirci su, tako, zastupljeni radovi Božidara Rašice iz vremena osnutka grupe, ali i kasniji radovi Vjenceslava Richtera i Vlade Kristla. Julije Knifer zastupljen je dvjema kompozicijama *Meandra*, a Ivan Picelj kompozicijom *Mac-3* iz 1966. g. Oton Gliha zastupljen je platnima iz ciklusa *Gromače*, dok su Ivo Gattin i Eugen Feller zastupljeni izvanrednim radovima iz razdoblja enformela. Zbirka obiluje radovima Jurja Dobrovića, od *Prostornih konstrukcija i Reljefa* iz razdoblja šezdesetih, pa do recentnijih triptih *Preklopjenih kvadrata*. Valja spomenuti i radove umjetnike koji su prepoznati na umjetničkoj sceni sredinom osamdesetih, kao što su Edita Schubert koja je predstavljena ciklusom radova *Bez naziva*

iz 1993. i 1997., Nina Ivančić s radovima *47'Lug Schooner* i *65'Motor Yacht*, Jelena Perić s djelima iz ciklusa *Planovi te dje-la* Damira Sokića, Duje Jurića, Ante Jerkovića, Željka Kipke, Igora Rončevića i Lovre Artukovića. Zavist bilo kojega muzeja suvremene ili moderne umjetnosti izazvala bi količina, ali i kvaliteta radova Ivana Kožarića u ovoj kolekciji. Tako su na praškoj izložbi bili prezentirane brončane skulpture *Globus*, *Stablo*, *Glava* i *Oblik prostora 20*, te *Crveni Znak* koji je dominirao ulaznim prostorom. Da zborka prati i recentna zbivanja na vizualnoj sceni dokaz su otkupljeni radovi umjetnika koji tek osvajaju umjetničku scenu kao što su Damir Stojnić s platnima *Weather Report* i *Enciklopedija*, Ivana Franke s objektom *Unutrašnji prostor* te David Maljković s kompozicijom *Nezavisna forma*. Primjer otkuplivanja Maljkovićevih radova, umjetnika koji je i dobitnik godišnje nagrade *Filip Tradea* za suvremenu umjetnost, govori nam da je riječ o vrlo senzibilnoj strategiji akvizicija. Naime, posljednja Maljkovićeva izložba (predstavljena u Galeriji Kraljević) bila je zamišljena kao ambijent, i upravo na taj način je i otkupljena. Dakle, nisu otkupljena samo platna, kao što se moglo dogoditi da je riječ o neosjetljivom kolecionaru slika, već čitavi ambijent koji će biti prilagođen prostoru tvrtke.

Fenomen Kličko

Vrijednost ove zbirke je, u svakom slučaju, neupitna. No, ono što je puno zanimljivije je pojava, tj. fenomen Tomislava Klička na ovim prostorima, posebno kad se

prisjetimo kako su uređene (čitaj: što visi na zidovima) pojedine privatne tvrtke ili kako naši zakoni onemogućavaju bilo kakvo, iole, ozbiljnije ulaganje privatnih poduzetnika u suvremenu umjetnost. Naravno, sprega umjetnosti i profita otvara mnoga pitanja. Privatno financiranje i investiranje može dovesti do "feudalnog statusa" pojedinih umjetnika, kako je naglasio Alexander Fedoruk, ukrajinski selektor na 49. venecijanskim bijenalu, no, jednako tako ulaganje države u pojedine umjetnike može dovesti do stvaranja "službenih državnih umjetnika", kako je istaknuo francuski sociolog Alain Quemin. No, nema razloga da strahujemo od takvih situacija u Hrvatskoj, jer je, nažalost, Kličko jedini poduzetnik dovoljno hrabar da sustavno investira u suvremenu umjetnost (pa makar po kriterijima koji su relativno konvencionalni), a država, kako se čini, još dugo neće imati osmišljenu strategiju ulaganja u istu. Prisjetimo li se činjenice da se u našim institucijama uglavnom vode borbe za pozicije, a ne za umjetnike i umjetnost, pojava Tomislava Klička zaista je "dar s neba". Nadajmo se da njegov primjer neće ostati usamljen te da će se pojavit još nekoliko mecenih spremnih za investiranje u konceptualnu, odnosno neobjektivnu umjetnost. Jer Kličko ne samo da je stvorio vrijednu kolekciju nego svojim postupcima pokazuje kako kolecionar treba brinuti za umjetnike, osmišljeno otkupljivati djela, ali i brinuti se za kvalitetnu prezentaciju zbirke, usprkos neizbjegljivoj gluhoći državnih institucija kad je riječ o zbivanjima na sceni suvremenе umjetnosti. □

Trenutak do trenutka - vječnost

Video rad Crossing Shores Thought prikazuje umjetnicu u hipnotički-introspektivnoj šetnji plićakom u zoru, u protu-svetlu, u vizualno atraktivnim scenama kao sa špicem meksičke sapunice

View, izložba Dubravke Vidović (i Sandrine Nicolette), Galerija SC, Zagreb, od 20 do 27. lipnja 2002.

Silva Kalčić

Sredinom devedesetih Dubravka Vidović je otišla, kao i mnogi drugi današnji trideset-i-nešto-godišnjaci, živjeti *vani*, u Milano, gdje je prošle godine i diplomirala na Brera Akademiji. Na svojoj prvoj samostalnoj izložbi u Hrvatskoj u Galeriji SC izlaže video rad *Crossing Shores Thought*, koji «korespondira» sa zvučnom instalacijom *Natural Ready-Made*: radi se o ružičastoj tropskoj školjci postavljenoj na visoki pi-jedestal, s otvorom nalik na usne razvučene u osmijeh u koji je

ugrađen zvučnik – posjetitelj prislonivši uho (simbol pasivne komunikacije) uz školjku umjesto poslovničnog «suma zarob-

svjetlu (u polu-prozirnoj haljini, tematizirajući žensku nesigurnost/narcisoidnost), u vizualno atraktivnim scenama kao sa špi-

Dubravka Vidović, *Crossing Shores Thought*, 2001.

ljenog mora», čuje umjetničin glas koji šapatom izgovara *Waterrwalkers* (tekst u offu kao nadinterpretacija, didaskalija, odnosno semantička – narativna dimenzija rada). Koji su to hodači na vodi, ne računajući Krista i sv. Petra? *Weekend art* preuzima de-vizu Hamisha Fulton *no walk, no work*. Može li se hodati na vodi (koja je yin, simbol duhovnog života, *materia prima...*) snagom uvjerenja? Cini se da ne, osim s pomoću proteza i efektnih dosjetki.

Nadovezujući se, kao «prirodni» nastavak, na prošlogodišnju instalaciju pod nazivom *Prokopavanje kanala* u sklopu projekta *Zadar uživo* u javnom gradskom prostoru, kad ste u uskoj ulici naišli na vodenu barijeru, plitki bazen koji ste ipak mogli prijeći-pregaziti obuvši «nadošuklane» – povušene sandale, video rad *Crossing Shores Thought* prikazuje umjetnicu u hipnotički-introspektivnoj šetnji plićakom u zoru, u protu-

ce meksičke sapunice (taj dojam podcrtava tehnička vratolomija «pretapanja» kadrova). Tako je video svojevrsna dokumentacija performansa (umjetničino tijelo je nosilac *dogadaja*, dok se istodobno na nebu dramatično kroz oblake probija sunce stvarajući efekte nalik eksploziji), pobudući u promatraču tzv. protetsku (neproživljena) sjećanja (uz estetsku percepciju slike – uživanje oka), a umjetničina bosa stopala u krupnom planu koja hodaju «po vodi» (u plićaku) prema kameri i potom udaljavajući se, zrcalno se preslikavaju u vodi – tako je viđeno dvostruko vizualno posredovano (odslik i snimka odslik, kao neka vrsta simbolične apstrakcije). Nasuprot ovog *human landscape* videa (središte galerije ostavljeno je praznim) dva su monitora s paralelnim projekcijama bez zvuka – video portretima Dubravke i američke umjetnice Julie Szabo nastalim za vrijeme *residency* boravka u Bostonu. Neizravna

komunikacija lica postavljenih jedan pokraj другoga, i jedan prema drugom u profilu i četvertiprofilu – koja se u jednom trenutku promatraju sa susjednih ekrana (obje djevojke nose marame u kosi, intenzivnih boja, koje su kromatski akcenti video slike), završava u trenutku kada jedan pa drugi lik pada u stranu, sistemom domina. Intervencijom u repetativne ritmove – ritualnog intenziteta – projekcije (koja se samo naizgled ponavlja u *loopu*), dodavanjem jednog fotograma više u jednome od dva videa dolazi do «kašnjenja» radnje, odnosno gubi se simultanost njihovih pogleda i pokreta (pada u stranu) kao vizualizacija ideje o (ne)mogućnosti komunikacije. O ograničenjima (površnosti) vizualne percepcije koja dominira u suvremenom svijetu, i nestabilnosti koncepta identiteta govoriti triptih auto-portretnih fotografija naslovljen *View*, na kojima si autorica «proleterskom» kapom s naušnjacima pokriva ne samo glavu, već i jedno oko (See: 50%, Dreams: 100%) i potom obo oka (See: 0%, Dreams: 100%); nevidljivost je tako postignuta u oba smjera – perceptivna sposobnost snimljenog lika je umanjena-onemogućena, ali i naša predodžba tog lika također je «osakaćena».

Special guest star izložbe je francusko-talijanska umjetnica Sandrine Nicolette, koja je predstavljena s dvjema fotografijama snimljenim u travnju prošle godine «na visini neba», na 91. katu Twin Towersa. Istražujući odnos

između prostora, kulture i senzibiliteta pojedinca, umjetnica izabire upravo prozore Twin Towersa – utjelovljenja biznisa i uspjeha (virtualnog brijega, «uspravnog krajolika», mjesta komprimiranja ljudi...), da bi na njima napisala *EXIT* – u prožimanju interijera i eksterijera na jednoj fotografiji vidi se panorama New Yorka (ispresijecana formatom prozorskih otvora), a na drugoj samo blještava, zlogukodesintegrirajuća dnevna svjetlost, mlijecne boje. Sandrine zamjećuje da Njujorčani rijetko izlaze iz grada, u njemu se kreću u mreži pravih linija, njihov privatni život ovisi o karijeri... Stoga natpis *EXIT* upućuje na potrebu za većom slobodom («prije svega mentalnom») i sugerira (nadam se samo metaforički, inače bi ovaj projekt mogao biti protumačen kao poziv na samoubojstvo skokom kroz prozor) mogući način dolaženja do nje. Značenje natpisa *EXIT* unosi stanje debalansa u potpuno mirnu, simetričnu scenu. Usprkos kasnjem strašnom (i u trenutku nastanka fotografija naravno nepredvidljivom) iščeznuću Twin Towersa s njujorškog *sky-linea*, ove fotografije ne treba shvatiti kao *omen*, više kao dosjetku po-put one Voltairove: «Ako vidite švicarskog bankara kako skače kroz prozor, skočite za njim, si-gurno je tu mogućnost neke zrade».

U svakom slučaju, draga nam svaki put kad imamo priliku vidjeti dobar – ili obećavajući – *gastARTbeit* (termin Luchezara Boyadieva).

Ekrani vraćaju sliku

Baš zato što je *zabranjeno*, prikazano postaje od neprocjenjive važnosti. Fetišistički pogled poistovjećivanjem s promatranim zabranjeno preobražava u nešto njemu ugodno i neotuđivo

Uz 16. Eurokaz

Ivana Slunjski

Nekoć vrlo omiljena češka tv-serija *Arabela*, nastala na prijelazu iz sedamdesetih u osamdesete godine prošlog stoljeća, u nas prikazivana ranih osamdesetih, pobudivala je dječju maštu umišljajnim preklapanjem dvodimenzionalnih svjetova. Popularnost serije jamčio je paradoksalni invert univerzalnog jezika bajke gdje se "dobro" i "loše" određuju samo arbitrarno. Za transfer likova iz simbolnog svijeta bajke u svijet imaginarnog realiteta valjalo je uspostaviti premosnicu usporednih svjetova s pomoću magičnog plašta i magičnog prstena. Kako bajke obično obiluju staklenim kuglama, zrcalima i sličnim pomagalima koja predviđaju budućnost i vraćaju pogled u prošlost, na taj način prosljeđujući tekovine vojerizma, tako ni ovdje likovima iz bajke nasljede vojerizma nije strano.

Vojerska pozicija

Vojerska pozicija tih likova zadovoljava ispunjenje njihovih prigušenih želja, ali nemogućnost sveobuhvatnog pogleda upečenog u istovremenosu paralelnog dogadanja vabi ih da svoje sigurne pozicije zamijene pozicijama izloženih objekata. Užitak koji izvire iz promatranja time postaje jednak užitku promatranog. Vojerska pozicija u slučaju stvarnih gledatelja se podvostručuje. Gledatelji pred svojim ekranima nadziru i one koji promatraju i one koji su promatrani. Ecran je (kao i ranije spomenute kugle i zrcala) prag realnosti gledatelja, ali istovremeno im pruža i odmak od realnosti. Ekranizacijom i postupcima filmskog snimanja gledateljima je omogućen neposredan pristup u privatnost filmskih likova, što im osigurava iluzornost i prostor nadogradnje vlastitih fantazmi. Ploha ekrana tako zapravo ne otkriva nepoznata smjerenja i karakteristike likova, nego projicira vlastite pričine gledatelja. O adaptabilnoj zamjenjivosti pozicija promatrača i promatranog svjedoči podatak (može se pronaći na web stranicama) da je više od sto osamdeset tisuća djece u Češkoj 1980. godine poslalo pisma naslovljena na češku televiziju (CST) s molbom da im poklonje istovjetan magični prsten.

Ploha ekrana tako zapravo ne otkriva nepoznata smjerenja i karakteristike likova, nego projicira vlastite pričine gledatelja

ovogodišnjem Eurokazu, u predstavi *It's Your Film* poslužili su se članovi britanske skupine Stan's Café. Okretanjem prstena iz okrilja razigrane češke serije uskačemo u napetu atmosferu britanskih krimića. Mini predstava u trajanju od svega tri minute (plus tri minute odmora izvođača i tehničke opreme) prikazuje se za svakog gledatelja ponaosob. Početni prizor ruke koja se poigrava prstenom ujedno je i posljednji, čime se epizoda zaokružuje. Gledatelju je namijenjen *ormar* skromnih dimenzija koji izaziva čitavu hrpu asocijacija, od zabavnih kuća u *lunaparku*, komore za fotografiranje i ispovjedaonice do zrcalom zakritog prostora za identificiranje kriminalaca. Gledatelja i izvođače razdvaja zid s otvorom u funkciji ekrana ili platna predviđenog za projekciju. Otvor više prikrieva nego što otvara, pa gledateljeva želja da vidi više nego što mu otvor dopušta raste. Zid hermetički udaljava gledatelja od zbivanja "na ekrani", što mu pruža vojerističku nasladu. Separaciji gledatelja pri-

donosi i suprotnost tamne komore i brze izmjene osvijetljenih filmskih kadrova. Nizanjem nijemih prizora različitih ekspresija

naslućuju, zadovoljstvo je u nagadanju hoće li se doista dogoditi to o čemu se sluti. Nedostatak koncepta očituje se u izostanku stupnjevanja zadovoljstva koje se ostvaruje kroz nagadanje. Bilo bi zanimljivo kad bi se u igru upleo princip *peep showa*, dobiješ/vidiš koliko platiš, radnja prizora stane

no znači i činiti nešto loše. Nešto što je "loše" smije se uživati samo na prikriven način. Spoznaja da ne smije biti uhvaćeno u tome što čini stvara kritičku distancu prema videnom. Filmska projekcija prenosi vrtlog raskaljenih zabava, obžderavanja i opticanja do iznemoglosti, scene nasilja i prezentiranja moći i ljudskih prizemnosti svake vrste. Za to vrijeme kretanje scenom svedeno je na minimum. Djeca glumci mirno sjede na klupicama svlačionice i vježbaonice duha čekajući svoj red da upadnu u sinkronizaciju. Tek neprestanim ravnodušnim skidanjem i odjevanjem odjeće daju do znanja da su za mirovanja, kad se nalaze ponovno potpuno u ulozi promatrača, proniknula u igru odraslih. Dijete gledanjem preuzima obrasce ponašanja okoline u kojoj odrasta, nesvesno ih odgadajući za neko kasnije razdoblje života. Kad jednom zakorači u svijet *odraslosti*, sferu dopuštenog i omnipotentnog, razvoj individualne se blokira, jer odjednom nema više od koga učiti i kritička distanca se gubi. Inverzija perceptivne stvarnosti stoga nije rijetkost, djeca često djeluju odraslike od odraslih. Razvoj društveno prihvaćenog pojedinca tek je manjim dijelom uvjetovan njezinim nasljedjem. Veći dio otpada na masovno programiranje svijesti u skladu s političkim, religioznim i inim uvjerenjima.

Ekrani konformizma

Ogledne reprezentativne sheme vjernih replikanata propisuju kako morate izgledati, koje obrazovanje postići, u kojem se krugu kretati, kada osnovati obitelj. Sve što zadire u neizvjesnost nepoznatog predstavlja razaraču opasnost za zajednicu. Konformizam i slijepa poslušnost u težnji za priznanjem i što boljim kontiranjem na društvenoj ljestvici produktiraju strahom od neprihvaćanja iz kojega se potom radaju psihički invalidi nesposobni za razrješenje bilo kakvih životnih problema ili kriza. Ispraznost postojanja kamufliranu u raskošnu eleganciju likovi nadomještaju vulgarnim globalno raširenim vicevima o plavušama ili polusvesnjim četveronožnim plaženjem u potrazi za žrtvom o koju će se očešati ne bi li udovoljili svojim trenutačnim seksualnim aspiracijama. Emotivni ispadli likova u vapaju za oazama spaša, kao što to pokazuje primjer prisile violinista, koji je usput usred kaosa spavao mirno i nedužno kao beba, da svira *Plaisir d'amour*, završavaju nasiljem. Izražavanje nasilja se, bilo ono verbalno ili izričito eksplicitno, kao konstanta pojavljuje iz generacije u generaciju. Nasilje se može ponoviti samo ako je već negdje viđeno, usvojeno i naučeno. Ono nikad ne generira na bolje, što dovoljno govori o odgojnim mjerama suvremenog potrošačkog društva. Kazališna publika *Vježbe* uvučena u dvostrukost vojerističke sprege filmskih i kazališnih situacija isprovocirana je nezavidnim položajem koji joj je predstava nametnula. Publika koja većinom priпадa svijetu odraslih i koju su time djeca glumci tako vješto parodirala na sceni, razoružala i razgolitila, sad mora povući potez. Sto učiniti da postanemo odgovorniji? Za početak pročitajte koju bajku. Možda vam otkrije nešto što još ne znate.

lica i fokusa izvođača, popraćenih slajdovima gradskih četvrti, postiže se efekt filmske narativnosti. Cijela priča, koju sam doživjela kao policijsku istragu, naglo prestaje kad izvođačeve oči prkosno potraže oči s druge strane zida. Trenutak u kojem se izvođač zapliji u gledatelja sugerirajući mu da je možda baš on traženi počinitelj zločina, a ne izvođač na koji je dotad sumnjalo, prekida iluziju poljuljavši indiferentnost promatrača kao bitnu komponentu vojerizma. Izokretanjem uloge promatrača i promatranog u prvi plan dospjeva zadovoljstvo iz dokazivanja krivnje i moguće kazne koja će uslijediti. U tome čitanju vojerizam je blizak nekim odrednicama sadizma. Pričani materijal ne daje naznake u kojem bi se smjeru situacija dalje razvijala i ostavlja dojam nedomišljenosti. Kratkoča predstave razumljiva je s obzirom na to da je u interesu skupine poželjno da izloženi koncept vidi što veći broj gledatelja. Kratkotrajnost zbivanja i tek nagovještaji ideja također su u službi vojerizma. Nakane se

tik pred finalizacijom, onda ponovo platiš da vidiš ostatak, na to se nadoveže novi prizor, i tako unedogled, sve dok presudnu odluku ne donese iscrpljenost ili plitkoča džepova.

Fetišistički pogled

Pogled koji se nalazi negdje na pola puta između vojerizma i opsesije fetiša ključan je element predstave *Übung*. Belgijска dječja predstava *predstave* odraslih u režiji Jossea De Pauwa uspješno koordinira kazališni i filmski medij. Skupina djece na sceni posuđuje glasove svojim odraslim filmskim dvojnicima te ih i glasom i gestualno gotovo klonskom vjernošću sinkrono skida i oponaša. Ispitivalački i radoznnali pogled djeteta podložan je vojerističkoj pretenziji uvida u zabranjeno i dostupno samo odraslima. Baš zato što je *zabranjeno*, prikazano postaje od neprocjenjive važnosti. Fetišistički pogled poistovjećivanjem s promatranim zabranjeno preobražava u nešto njemu ugodno i neotuđivo.

Surovost i mazohizam socijalizacije

Čini se da negativna socijalizacija započinje u onom trenutku kada su djeca u stanju oponašati sadomazohističke igre odraslih. Točnije rečeno, kada su u stanju prozreti iluziju "privatnosti" uloga

Uz predstave 16. Eurokaza

Nataša Govedić

Koliko su stvarne privilegije insajdera pojedinog društva? Nije li insajderstvo tek malograđanska realizacija žudnje za pripadanjem; infantilna potreba poslušnog igranja u dresu "našega" (svejedno kulturnog, političkog, sportskog ili staleškog) kluba? Što ako insajderi ispojedaju vokaciju pasivnosti kao "dobre prilagodbe" društvenom mehanizmu *sakrifikacije*, a ne samopromocije? Ako ništa nije rasprostranjenije od društvenomedijске homogenizacije, insajderi (uključujući tu i one najbogatije ili egzekutivno najmoćnije) toliko si medusobno nalikuju da ih prestaje biti moguće razaznati, zbog čega parodoksalno strada i njihova simbolička "vidljivost": sjetimo se samo kloniranih nesposobnosti koalicijskih članova donedavne Vlade. Uistinu, kako izbjegći neutraživ apetit društvene hobotnice – kako *nezavisno* preživjeti aktualne klike, lobije, partijske i stranačke ucjenjivače, profesionalno jalove (ali zato institucionalno moćne) birokrate znanja, medijsku propagandu, globalistički imperijalizam, ili možda "najobičniji" sirenski zov plesa u zajedničkom kolu ma koje grupice "istomišljenika"? Jesmo li doista do te mjere društvena bića da ne možemo podnijeti *vlastitu* razliku, konstantno minimalizirajući, pa i negirajući, njezinu kreativnu moć? Što bi onda uopće značilo biti *društveno prihvjeta* osoba? Kazališni odgovor prekrasno je uprizorio gospodin Moličre: društvenost je maska koja se sprjeda udvorno ceri lažnom prijatelju, straga ga zlurado ogovarajući, nerijetko i udarajući. No licemjerje ostavlja tragove i *ispod* krinki, izobličujući i zaglušujući ionako tiki Sokratov glasić o dostupnoj unutarnjoj istini, ili unutarnjoj razlici, kako vam drago. Kolika je dakle puna cijena *fantazije* društvenog pripadanja?

Vježba

Gledajući *Vježbu*, predstavu belgijskog umjetnika Jossea de Pauwa, čini se da negativna socijalizacija započinje u onom trenutku kada su djeca u stanju oponašati sadomazohističke igre odraslih. Točnije rečeno, kada su u stanju prozreti iluziju "privatnosti" uloga. Odrasli mogu živjeti u "svom filmu" (oni se u *Vježbi* doslovce pojavljuju samo na filmskom platnu, do kraja zaokupljeni međusobnim igram ljučivati i više od deskripcije, na što, međutim, dječji izvođači u ovoj predstavi nisu upućeni. Oni "vježbaju" uloge teatra poraže-

međutim (uz malo sreće), isti taj proces slijede i procesi samoindividualizacije i samokreacije ljudskog bića, postignuti kroz njezin ili njegov *revolt* protiv samog procesa socijalizacije." U slučaju Eurokazove predstave, revolt kao da prestaje biti ikako moguć: problem društva više nije revolucionarna pobuna patuljaka sadašnjice protiv divova prošlosti, nego PRISTANAK i jednih i drugih na pasivno ponavljanje otuđenosti.

Woyzeck

U grotesknom okružju cirkusa, istu će tezu ponoviti i francuski *Woyzeck* u režiji Thierryja Roisina: čovjek je samo *treniran*, ne i educirana životinja, čije kaskanje po krugu društvenih očekivanja vodi sve dubljoj degradaciji, a ne emancipaciji. Roisin (kao i Josse de Pauw) optužuje *najslabije* – doduše ne djecu, ali zato socijalno obespravljenog vojnika Woyzecka. "Kriv" je zato što ne razumije *cirkusku površnost* reprezentacije, nego se protiv nje pokušava boriti zbiljskim zločinom. Redatelj demonstrira kako u ciničnom svijetu (još jednoj konzervativnoj opciji) nije uputno "ozbiljno" shvaćati mjeđe potrebe za poštovanjem ili ljubavlju. Znakovit je i način na koji Woyzeck ubija svoju nevjernu ženu Marie: bez strasti, govo mehanički bezizražajno ponavljajući brojne udarce bodežom. Ni ovo nije scena revolta; još manje tragički prizor. Nasilje se zasigurno ne može prekinuti novim nasiljem, niti je izvedba destrukcije "sama po sebi" kritička. Kao i belgijska *Vježba*, francuska predstava upućuje na alarmantno gubljenje povjerenja u samu moć komunikacije ili bilo kakvu otvorenost socijalnog sustava. Obje predstave stoga propovijedaju više od pesimizma: one na osobit način *opravdavaju* zločudnost društva, prikazujući pravila igre "nepromjenjivima". Naravno da je takva interpretacija povijesno netočna, već i samim time što ljudska civilizacija poznaće obilje *različitih* socijalizacijskih obrazaca, zbog čega

moći), ali živa izvedba traume prepuštena je njihovim promatračima i imitatorima u dobi od devet do dvanaest godina u prvom planu pozornice. Djeca igraju/sinkroniziraju kompleksne i okrutnosti starije generacije s tjeskobnim mirom, upravo lednom distancicom, savršenom kontrolom, do u njansu pogadajući njihove izraze lica i intonacije. Drugim riječima, djeca igraju "zlo" na način poslovnih menadžera: kad je transakcija zrcaljenja obavljena, sjedaju na stolac i nastavljaju promatrati intimno raspolođenje odraslih. Naravno da u takvoj postavi nema ni govora o dječoj "nevinosti": pitanje više ne glasi *razumiju* li ono što igraju, nego zašto su u tolikoj mjeri *kontrolirani* da se čini kao da su im oduzete bilo kakve emocije, samim time i bilo kakva mogućnost transformativne kritike. Činjenica je da bi umjetnički i etički raskid sa zločinima malograđanske socijalizacije trebao uk

nih. U tome i jest jezivost upriorenja: premda su odrasli strahovito djetinjasti i sentimentalni u svojim svadama, ispraznim opijanjima i složenim vrijedanjima (uspstavljenima u rasponu od novčanih hijerarhija do preljuba), djeca su sablasno odrasla i hladna u svojim tumačenjima snimljene sudbine zrelih protagonisti. Josse de Pauw očito je uvjeren kako u današnjem društvu ulogu svjedoka (kao suučnika nepravde i bezdušnosti) učimo od najranije dobi, pripremajući se za kasniji nastavak igre pod jednakom represivnim maskama. Isti stav klasična je pozicija konzervativne filozofije, u kojoj nikakva edukacija ne može raskinuti s "bogomdanim" socijalnim ulogama. Sasvim je drugačije stajalište utjecajnog filozofa Richarda Rortyja, izneseno u tekstu *Edukacija kao socijalizacija i kao individualizacija* (1999): "Postoji oblikovanje životinje u ljudsko biće kroz proces socijalizacije,

izjednačeni su i vizualno i performativno: svi se služe istom gestikom šepirenja, komičnog napuhavanja, važnog koračanja, stegnutih pesnica, prijeće pogleda. Rat kao da i nije više od pokušaja igranja "herojske" statue, uhvaćene u trenutku zastršivanja protivnika. Čitatelji Homerovim ovakvom bi pojednostavljenju *Ilijade* stavili niz opravdanih primjedbi, ali namjera talijanskog Teatrina Clandestino ionako se nije ni doticala slojevitosti originalnog teksta, umjesto toga pokušavši pronaći zajednički izvedbeni kod svekolikih oblika ratovanja. U slučaju libanonske predstave *Najglasnije mrmljanje je završeno: dokumenti iz arhive Atlas grupe Walida Ra'ada*, rat je također centralna tema istraživanja. Ovdje je Libanonski rat (1975.-1991.) *kategoriziran* u imaginarni arhiv, čiji sadržaj već i jedna jedina osoba – humanistički znanstvenik i performer Walid Ra'ad – može ispuniti desecima tisuća unutarnjih povreda, snova, filmova, zamišljenih svjedočenja. Walid Ra'ad tako ostaje jedini Eurokazov gost koji predlaže nove oblike socijalizacije: umjesto povjerenja u postojeće medije i povijesne institucije, kojima je u pravilu službeno dodijeljena deskripcija rata, Ra'ad pokušava izaći iz "gospodareve kuće" jezička i stvoriti, riječima postkolonijalnog teoretičara i anarhiste Hakima Beyja, "privremeno autonomnu zonu" tumačenja povijesti. Libanonski umjetnik primjerice, sadrži snimke zalazaka sunca na ratnoj granici, umjesto traženih špijunske snimki neprijateljskog teritorija, na taj način djelatno protestirajući protiv *puste zemlje* imperativnog nadziranja, pa potom i osvajanja tih teritorija. Čak i u usporednoj analizi s defetištičkom političkom filozofijom hrvatskih predstava ovogodišnjeg Eurokaza, dakle

Jesmo li doista do te mjere društvena bića da ne možemo podnijeti vlastitu razliku, konstantno minimalizirajući, pa i negirajući, njezinu kreativnu moć?

Brezovčevim *Velikim meštem* sviju hulja te Diderotovim nečakom skupine BADCo., Walid Ra'ad u stanju je ponuditi "privremeno autonom" kulturni rukopis. Za hrvatske gledatelje teza o fikcionalnosti ratovanja može se činiti odveć drskom, ali nije li bilo koje nasilje – prije fizičke realizacije – prethodno izgrađeno unutarnjim vrijednostim sudovima, pa i fikcijama svojih izvođača? U Ra'adovoj predstavi ili izlaganju sadržaja vlastita arhiva nema još jednog omiljenog sastojka kulture poraženih: mazohizma. Mazohizam ostaje sastavni dio *militarne socijalizacije*, s čijeg "vježbališta", međutim, nesumnjivo odvode brojni putevi, mahom započeti već i od jednog jedinog arhiva mašte. □

kazalište

Iluzijom protiv političke povijesti

Uz 8. PUF (Međunarodni kazališni festival), Pula, od 1. do 5. srpnja 2002.

Suzana Marjanić

Smješteni PUF otvoren je izvedbenom zaštitnom strategijom, simboličkim apotropejskim happeningom *Prsten uz kritičko-funeralni "marš" Addio Pola Francija Blaškovića* (podsjećam na grobno-teatarski stih "Daske za lijes, maske za ples!"), a zahtijevao je dobrovoljno uključivanje građana i sudionika. Primivši se za ruke, obavili su/smo apotropejski ophod (kao negaciju stila "hodi funeral" iz navedene glazbene kulise ophoda) oko zgrade bivše vojarne Karlo Rojc, nastojeći joj pridati strategijama moguće utopiske fantazije sudsibu budućeg multimedijalnog centra. I tako se nastojalo živim krugom kvadrature koji priziva obredne ophode koji su se odvijali (i još uvijek odvijaju u arhaičnim zajednicama) u smjeru kretanja Sunca i cikličnim vremenom počititi linearno-progresivno ratničko vrijeme (maskulinoga) Kvadrata, političku povijest. Navedenu mogućnost oblikovanja novoga multimedijalnoga centra ilokucijskim činom obećanja podržao je i gradonačelnik Pule završnoga dana PUF-a, kad su sudionici primljeni na srdačnom teatralnom domjenku u gradskoj vijećnici.

Izvedbena oporba

Ovogodišnji PUF okupio je kazališne goste iz Crne Gore (Teatar Dodest Montenegro s predstavom *Umir*), Češke (Teatr Novoga Fronta, *Jednotka*), Hrvatske (Daska, grupa Fasade s predstavom *Djevin skok ili Proleće u slijepoj ulici*, Kazalište dr. Inat), Njemačke (Gregor Weber, Roma Pralipe Theater s predstavom *Carmen*) i Švedske (Mon-Litz-Ko koja je, primjerice, na protekla dva PUF-a bila poznata pod butoh antroponom SU-EN).

Na programskoj cedulji 8. PUF-a navedeno je kako PUF "afirmira svremeno istraživačko i izvaninstitucionalno hrvatsko kazalište, suprotstavljujući mu aktualne estetike i poetike svjetskog kazališta". Tako će u pufovskoj 50. izvedbi Daskine predstave *U očekivanju kruha (distopična opera u jednom činu)*, a koju su daskaši posvetili nedavno preminulom pulskom glumcu Stoljetu, u jednoj sceni daskaš Nebojša Borojević navesti kako Daska čini oporbu i eurokaškom ikonoklazmu koji će imenovati sintagmom "faluso-falističan" ikonoklazam. A u *Glasu Istre* (2. srpnja 2002., str. 29) objavljen je intervju s istim daskašem pod naslovom *Eurokaz u odnosu na PUF za mene je jedan minoran festival*. Osim navedene predstave, daskaši su također prvi dan PUF-a u sklopu programa *Hommage Daski* izveli i svoju legendarnu predstavu *Pif, paf, puf*, i to kao 310. izvedbu.

Moždina bivše vojarne

I dok je prošlogodišnji festivalski projekt *Anno Domini 2001. – The Scrap Project* rezultir-

ših moći na vlasti odvijaju se paralelno sa zbivanjima na zidu unutrašnjeg dvorišta bivše vojarne. Svaki pojedini osvijetljen pro-

označena zeleno-crvenim vojničko-činovničkim kaputom. Ukiđanje figure Oca/negativne Sjene označeno je kidanjem, uništavanjem novina i obiteljskoga arhetipa *Jakoga Oca*. U drugom dijelu solo plesa izvođač se pojavljuje u smečkastom kišnom kaputu, pri čemu postupno ispod mantila proviruje bijela lepršava (balerinska) sukњa. Uslijedit će umatanje (mekane) sukњe u muški (tvrd) mantil – koje Gregor Weber ne koristi kao kostime već kao uloge/likove – i njihovo simboličko pokapanje omatanjem remenom mantila. Neko vrijeme takav androginizacijski leš-kovčeg bit će mu ovješen oko vrata pognutu-skvrčenoga tijela. Posljednja scena označena je podizanjem tijela iz horizontale, pri čemu androginizacijski leš-kovčeg koji se još uvijek nalazi ovješen oko vrata vertikalnom tijela nakon androginoga *preobražaja* preoblikuje se u simbolička andeoska krila.

A Jednotka?

Sasvim opravdano Weberovu solo plesu *Kafka ne butoh* pripala je festivalska nagrada Kaplja, dok je nagrada Oblak za scensko promišljanje koje svojom cjelovitošću ostaje središnjim ukrasom *Kazališnoga neba PUF-a* (koja, primjerice, nije dodijeljena na prošlogodišnjem PUF-u) ove godine pripala festivalskom projektu *Anno Domini 2002. – Pulpa Paradox*, a nagrada Vjetar, pri čemu je riječ o nagradi za scensko ostvarenje koje naslučuje promjenu i donosi svježinu *Kazališnom nebu PUF-a*, pripala je predstavi *Vagabond Adam Kadmon* u izvedbi Teatra Novoga Fronta. Posebna nagrada dodijeljena je Daski za njezinih 10.000 dana, što će reći – 26 godina kazališnoga rada. Pritom smatram

kako je navedenim *pufovskim* nagradama, ili kao što ih je atruirao Nebojša Borojević – komplimentima, ostala prešućena češka grupa Jednotka, koja se uz neverbalne predstave *Putnik* izvedene u INK-u predstavila i neverbalnim uličnim projektom *Život gospodina Fun Tasyja*, a vjerujem kako se navedeno kompliment-prešućivanje možda moglo riješiti kao na prošlogodišnjem PUF-u kada se *Kaplja* ravnomjerno raspršila SU-EN, njezinu doprinisu na ostvarenju projekta *Anno Domini 2001. – The Scrap Project* i *Njihanju* u izvedbi D. B. Indoša i House of Extreme Music Theatre. Pritom valja istaknuti kako su ove godine Kazalište dr. Inat, koje se predstavilo *Kratkim formama*, što će reći – bez cjelovečernje kazališne predstave, i Daska kojoj je prvi festivalski dan bio posvećen kao *Hommage Daski*, bili izvan konkurenkcije. Dakle, kao i na prošlogodišnjem PUF-u od osnivačkoga četverca PUF-a uz domaćina Dr. Inat dojezdila je samo Daska.

Ulična alkemija

Međutim, u usporedbi s *Jednotkinom*, bajkovitom groteskom *Život gospodina Fun Tasyja* koji vođen svojim imaginarnim i metamorfičkim zemljovidom poput novog Ahasvera traga za humanitarnim krajolicima, publiku je izgleda ipak više uspio osvojiti ulični show *Vagabond Adam Kadmon* u izvedbi Teatra Novoga Fronta koji koristi elemente folklora (primjerice, putovanja kroz tetramorfne ideosfere biv-

na glazbenu kulisu *Kalinke*), točke koje prizivaju cirkusku izvedbenu strategiju (primjerice, Superman sa superpetokrakom na grudima koji se pojavljuje na vatrometnim koturaljkama, prizivajući cirkuske revijalne predstave na lednu), elemente pirotehnike (koji su danas apotropejska oznaka nomadskih urbanih plemena), elemente srednjovjekovne drame putujućih glumaca koji propovijedaju o celestijalnim sferama... Završni okvir ulične predstave određen je ikonografskim derviškim plesom androginih likova u bijelim haljama i nagih poprsja obojanih u butoh bjelilo s metalnim, elipsoidnim kapama na kojima se nalazi simbolička trijada gorućih baklji. Uglavnom, riječ je o predstavi koja tematizira sve oblike ciničkih opresija na vlasti što su predočeni figurama koje se na sceni pojavljuju agresivnim upadom realnog – (crnim) automobilom, naravno, u crnim odijelima i simbolički obrijanim glavama – pri čemu u opresivnim scenama obrijana glava više ne priziva (istočnjačku) duhovnost nego kontradiktornu zapadnjačku etičku korumpiranost. Pritom početni i završni okvir predstave označeni su hipomorfnom lutkom; početna scena – likom seoskoga mladića koji jaše na konju (slično *hobby horseu*), a završna scena – figurom s hipomorfnom maskom koja se sjedinjuje u derviškom plesu s androginom povorkom. Zanimljive su također i scene teatra u teatru za koje Propovjednik kao pozornu (scensku) publiku/slušatelje pronalazi samo jednog *seljanina* i mladića sa simptomima duševne patnje. Primjerice, iza Propovjednikove pokretne kulise sa zastorom odvijat će se scena radanja Novoga Čovjeka (nagi duoteizam Adama i Eve obrijanih glava).

Pritom je u jednoj sceni prikazan androginizacijski ritual – kao i u butoh solo plesu Gregora Webera – feminina *maskarada* muške uloge u ženski lik koji je označen crnom haljinom, obrijanom glavom, bosim stopalima i senzualnom crvenom perjanicom. U navedenim slučajevima nije riječ o transvestitskoj *maskeradi*, pretjeranom performativnom oponašanju *suprotnog* spola, nego o androginizacijskom sjedinjenju pri oblikovanju Novoga Čovjeka. Naime, u kabalističkoj tradiciji Adam Kadmon figurira kao prvotni Čovjek – pri čemu deset *sefirota* (*Stabla sefirota*) koji tvore Kozmos čine Njegove udove – a koji je figurirao kao androgin ili kao što bilježi Jakob Böhme – *bio je i muško i žensko, a nov život davao je partenogenetom*.

PUF-ovski noćnik

PUF-ovski noćnik, peterovečerne druženje kazalištaraca, zaokružen je predstavom *Carmen* u izvedbi Roma Pralipe Theatera koja je posebice oduševila romsku publiku, s obzirom na to da je izvedena na romskom i španjolskom jeziku. Nakon toga je uslijedila tradicionalna dodjela *pufovskih* nagrada, a u očekivanju *komplimentirajuće* odluke žirija mogli su se čuti poneki (tih) glasovi publike koji smatraju da pojedine predstave (ili singularna predstava) svojim konceptima odudaraju od PUF-ovske (po)etike koja je ipak i usprkos svemu vođena korektivom *Inatova* iskustva est/etike neverbalne dramaturgije figura. □

foto: Vladimir Butković

**PUF-ovska
(po)etika vođena
je korektivom
Inatova iskustva
est/etike
neverbalne
dramaturgije
figura**

rao kao iskustvo jednotjedne radionice butoh tehnike voditeljice Susanne Åkerlund alias SU-EN, koji je kao scenski prostor odabran arhitekturu gradskoga otpada Jadran-metala, ovogodišnji projekt na specifičnoj lokaciji *Anno Domini 2002. – Pulpa Paradox* u njemačko-švedsko-hrvatskoj koprodukciji pripao je Gregoru Weberu, redatelju, plesaču i fotografu iz Kölna. Kao prostor dogadanja odabran je nekazališni prostor bivše vojarne Karlo Rojc, određenije, njeni unutarnje dvojiste, a projekt scenski prati povijest navedenoga objekta, s naglaskom na dijelu povijesti 1991.-1997. kad je bivša vojarna Karlo Rojc povijesti moći (koja je, primjerice, u razdoblju od 1947. do 1972. funkcionirala kao pomorska škola za potrebe jugoslavenske mornarice, a od 1973. do 1990. kao vojarna jugoslavenske vojske) djelovala kao izbjeglički kamp. Tako je i početna scena projekta označena dolaskom izbjeglica u odbačene prostore bivše vojarne. Performer Pino Ivančić, koji preuzima "ulogu" glumca, nalazi se u ogradenom prostoru unutrašnjega dvorišta vojarne, zarobljen intimom vlastite sobe kao metafore *zaparolženoga nekretanja* u kojoj vremenjski prolazi kroz četiri ideosfere političkih "izama" koje su upisane u povijest vojarne bivših ciničkih moći – od klanjanja habsburškoj kruni koja je postavljena na krvavo-baršunastom jastučiću na podu, njihanja u naručju fašističkoga *fascis* (snop šiblja sa sjekirom), do postavljanja ornamentalne petokrake na stol i završnoga igranja ratnim strategijama šaha na heraldičkoj hrvatskoj šahovnici. Navedena putovanja kroz tetramorfne ideosfere biv-

še vojarne, a projekt scenski prati povijest navedenoga objekta, s naglaskom na dijelu povijesti 1991.-1997. kad je bivša vojarna Karlo Rojc povijesti moći (koja je, primjerice, u razdoblju od 1947. do 1972. funkcionirala kao pomorska škola za potrebe jugoslavenske mornarice, a od 1973. do 1990. kao vojarna jugoslavenske vojske) djelovala kao izbjeglički kamp. Tako je i početna scena projekta označena dolaskom izbjeglica u odbačene prostore bivše vojarne. Performer Pino Ivančić, koji preuzima "ulogu" glumca, nalazi se u ogradenom prostoru unutrašnjega dvorišta vojarne, zarobljen intimom vlastite sobe kao metafore *zaparolženoga nekretanja* u kojoj vremenjski prolazi kroz četiri ideosfere političkih "izama" koje su upisane u povijest vojarne bivših ciničkih moći – od klanjanja habsburškoj kruni koja je postavljena na krvavo-baršunastom jastučiću na podu, njihanja u naručju fašističkoga *fascis* (snop šiblja sa sjekirom), do postavljanja ornamentalne petokrake na stol i završnoga igranja ratnim strategijama šaha na heraldičkoj hrvatskoj šahovnici. Navedena putovanja kroz tetramorfne ideosfere biv-

Početak je određen scenom radanja fetalnoga tijela, golemoga *kukca* koji leži okrenut na ledima na stolcu (u Kafkinim svjetovima *Preobražaja* leži na tvrdim ledima nalik na oklop). I kao što je navedeno na programskoj cedulji, prvi dio plesne predstave prati Kafkin *Preobražaj*, s naglaskom na susretu u miksturi pantomime i butoh plesa golemoga kukca sa Sjenom Oca. Negativnu Sjenu Oca (u Jungovu smislu negativizacijskoga procesa *uloge* Sjene) Gregor Weber (Kafkin Gregor Samsa) izvedbeno je prikazao (muškom) figurom koja čita novine, a kostimografski je

Rahim Burhan, redatelj

Slučaj Carmen i Madonne

U povodu predstave Carmen na 8. PUF-u u izvedbi Roma Pralipe Theatera

Suzana Marjanic

Kako je ostvarena Vaša suradnja s Robertom Ciullijem i njegovim Theaterom an der Ruhr?

– Do devedesete godine radili smo u Makedoniji i u onom momentu kada više nije bilo moguće raditi, kada su tvrdo rekli da ih više ne interesira naš teatar, obratili smo se gospodinu Robertu Ciulliju i njegovu Theateru an der Ruhr iz Mülheim da nam pomogne. On je reagirao izuzetno brzo i vrlo brzo je ubedio njihovo Ministarstvo za unutrašnje poslove i Ministarstvo za kulturu. Dali su nam subvencije za pilot predstavu da bi vredeli kvalitetu našega teatra. Kao prvu predstavu odlučio sam napraviti Lorkinu Kravu svadbu, dakle, poetski teatar s obzirom da sam po vokaciji, u duši pesnik. I tako od 1991. godine ostajemo raditi u sklopu Theatera an der Ruhr. A nakon deset godina zajedničkoga rada nastala je ideja da se naš teatar integrira, da nade svoje mesto u njemačkom, evropskom teatarskom krovu tako da je od ove go-

skom životu. To je jedini evropski primer da jedna država, u ovom slučaju Njemačka, omogućuje jednom teatru koji čini romska manjina da dobiva svoje pravo da kreira kazalište. S ove strane Alpa, kako ja kažem, kao da su zaboravili da postojimo.

Već od samih početaka, a Pralipe (Bratstvo) postoji već 32 godine, kopali smo po našoj duši da otkrijemo naše znakove, naše bobove, našu arhaičnu nasledstva, i tako smo krenuli u ispitivanje sebe – *Tko smo, šta smo, odakle smo?* kroz kazalište. Reč je o spoju indijskog kazališnog izraza s evropskom tra-

dicijom. Primerice, kada smo prije dvadeset godina radili *Cara Edipa* – to je bila prava provokacija jer smo do *Cara Edipa* radili ritualnofizički teatar – hteli smo napraviti klasičan tekst. I sećam se kao danas da je generalnu probu gledao

biti žrtva, već da je žrtva – José. Naša teza jest da je Carmen Joséova žrtva. Carmen je Romkinja koja ima pravo da voli kada hoće; a kada ne voli, može da prestane. Mačizam koji postoji u svetu i muška dominacija, s onim muškarcima koji kopaju grobove i pucaju, također su nas duboko provocirale. Pre nego što smo krenuli raditi *Carmen*, uzeli smo Madonninu (auto)biografiju; komparirali smo slobodu koju je imala Carmen i slobodu koju poseduje Madonna danas. I treća stvar: silazimo dublje u priču o Carmen, otvaramo je – ne uzimamo gotov siže Mériméeve novele i Bizetove *Carmen*, i dolazimo do toga kako je reč o oduzimanju osnovnih ljudskih prava. To je jedan od važnih momenata kojim se bavimo. Normalno smo se trudili da to bude gledljiva predstava koja traje dva sata, koja je jedna tipična melodrama; namerno smo radili melodramski. Također cilj nam je bio da nađemo saradnike preko cele Evrope, tražeći mogućnosti razumevanja i omogućavanja Romima da se integriraju u Evropi. Naš cilj je između ostalog i kulturno-politički angažman, s obzirom da ni u jednom parlamentu nemamo predstavnike i pokušavamo preko naše kulture, našeg teatra da osvestimo mogućnost integracije Roma. Njemačka je u tome napravila prvi korak. U predstavi *Carmen* postavili smo da José govori španski, a Carmen romski i normalno španski, jer ako želi živeti u toj sredini kao Romkinja mora koliko-toliko progovoriti *taj* jezik.

Micaela kao Penelopa

U programskoj cedulji navodite kako više polazite od Mériméeve novele nego od Bizetove *Carmen*.

– Opera kao forma, literaturno tkivo je plitka, a novela je tvorevina od koje se može napraviti drama. A Mérimée daje malo više mesa, daje mogućnost za bolji dialog, dramsku strukturu, sukobe... Oblik njegove novele je sverep i realan. Za nas je bitan segment da li postoji Micaela koju ne sadrži Mériméeva novela, koja je domaćica, figurativno – Penelopa. I shvatili smo da treba postojati ta Micaela jer José mora imati izbor između dve žene, i njegov izbor jest Carmen koja je puna senzualnosti. I sad je pitanje u dramaturškoj priči – *Da nije ona pala u zatvor, da li bi se ostvarila ljubavna veza između njih dvoje?* Verovatno ne. Ali kad je pala u zatvor, za nas kao Cigane, Rome, zatvor je neverovatno ogromno Zlo. I stoga Carmen pokušava bravurozno sve strategije kako bi se oslobođila, i na kraju upotrebljava svoju senzualnost i igrajući tako, upada u vlastitu klopu jer zavoli Joséa. Jedan važan problem kod Mériméea jest taj kada upućuje kako je Carmen uzela nož i izrezala križ sv. Andrije na licu žene koja ju je verbalno uvredila koja navodi da se ne razume u metle jer nije Ciganka i davorja sinovica te da će Carmen sklopiti poznanstvo s njezinim magarcem. U navedenom delu novele Mérimée govori zamagljenim rečenicama. Spominje magarca, letenje na metli kao veštici znak; prenoseći dramski njegove rečnice arhaički smo razmišljali – primerice, magarac u pojmu sekualnog nasilja označuje prljavštini. Dakle, u tom momentu verbalnog nasilja, Carmen napada tu ženu; dakle, ima dubok razlog i tu napravi svoju grešku. Ali iz te greške susreće svog Joséa. □

Đetići u parlamentu

Na Internetu pronašla sam podatke o Vašoj predstavi Đetići u parlamentu – Crnogorci svih ze-

pravlja o nečemu što nema veze. U spomenutim zapisnicima, recimo, postoji poslaničko pitanje *šta je s kokoškama koje je donio kralj Nikola iz inostranstva?* i navod o tome da su one čuvane u Ministarstvu financija. Tako se i danas ras-

kad banalizujemo, dolazimo do toga da ono što sad rade Amerikanci u Afganistanu jest njihova krvna osveta. Krvna osveta postoji i u uličnim obračunima. Željeli smo ispričati sopstvenu priču i da pokazuemo da je te sukobe koji se nama dešavaju moguće lako prevazići ukoliko se poštuju osnovne ljudske norme koje bi trebale da krase ljudska bića; i poruka naše predstave jeste da nije junaštvo ubiti, već je junaštvo oprostiti. Ubica može biti svatko, a samo moralno jak čovjek može da oprosti. Suživot na ovim balkanskim vjetrometinama jest itekako moguć, ukoliko se poštuju ljudske norme, ukoliko čovjek jeste čovjek.

Zena i kult krvne osvete

pravlja o nekim bezveznim temama. I pritom smo dodali repliku *Crnogorci svih zemalja ujedinite se* ispod naslova koje nema u autentičnom tekstu. A “stenogram iz glave N. P.” znači *iz narodnog pamćenja*.

Umir krvi

U predstavi Umir tematizirate krvnu osvetu i oprost krvi. Kako navedene dvije norme običajnog prava funkcioniraju danas?

– Naša je namjera da pričajući sopstvenu priču, ukažemo na jedan opšti pojam i na jedno opšte dešavanje, i bez obzira na to koliko možemo za sebe tvrditi da smo građanski opredijeljeni i demokratski sazreli, to vrijedi do onoga trenutka dok nam se nešto ružno ne desi; tada postajemo *jako osvetoljubivi*. Riječ je o običajnom pravu koje je postojalo u Crnoj Gori i dijelu Albanije koji graniči s Crnom Gorom, o institutu krvne osvete i institutu praštanja krvne osvete, odnosno umira krvi, kako se to kod nas kaže. U periodu kada su krvna osveta i umir postojali, krvna osveta je bila moralni otpor – preventiva i opomena. I kada malo analizirate situaciju, krvna osveta je prisutna i danas u svijetu. Jer

kao znak traženja oprosta krvi. Osim te ratničke poruke obilježavanja bojom, postoji još jedno značenje – krvna osveta jeste kolektivni čin i stavljanjem te boje, maske, u stvari, ljudi skidaju ličnu odgovornost, gube vlastiti identitet, postaju dio čopora, rulje; jer da nema rulje, pojedinac bi lakše oprostio. Krvna osveta u drugom institutu – u oprostu krvi koji je moralan – imala je dozu surovosti jer ljudi koji su dolazili da traže oprost moralni su da donose svoje bebe, moralni su da kleknut i da idu četveronoške.

Partituru sam napisao, polazeći od autentičnog događaja koji se zbio negdje prije Drugog svjetskog rata; jedan odmetnik od svog plemena ili komita zašao je u selo da otme hranu ili da mu netko da hranu. A kako je bila svadba u selu, i njega je ponijela muzika; a pošto je bio komita, nije se odvajao od puške i onda je počeo da pleše s puškom – umjesto sa ženom, plesao je s puškom, i u zanosu igre igrom slučaja ispalio je metak koji je slučajno pogodio pripadnika drugog plemena, naroda što je izazvalo beskravan niz ubistava i na jednoj i na drugoj strani. Možda u početku nismo imali namjeru da dodemo do konačnog plesnog izraza, ali vjerojatno nas je u tom pravcu povukla glazba beskrajno talentovanog Lea Đokaja. To je naša prva plesna predstava i ujedno prva plesna predstava koja je napravljena u Crnoj Gori; istina, bilo je nekih pokušaja s koreodramama. Ples nam je dao više mogućnosti da iskažemo surovost krvne osvete i snagu zadate žive riječi, obaveze koja je data. □

“Ono što sad rade Amerikanci u Afganistanu jest njihova krvna osveta”

malja ujedinite se za koju ste naveli da je tekst nastao kao “stenogram iz glave N. P.”.

– To je svojevrsna parodija na crnogorski parlamentarizam koja nam je poslužila da kompletne politički život u Crnoj Gori okrene – da kažem – naglavačke. Korisili smo autentične zapisnike prvog crnogorskog parlamenta koji je djelovao 1918. godine za vrijeme kralja Nikole. Istina, taj se tekst pojavio u propagandne svrhe tadašnje Srbije da bi ismijao Crnu Goru, a mi smo to iskoristili da pokažemo da se u suštini ništa nije promijenilo, da se u politici ras-

Suzana Marjanic

Od pojedinih sudionika 8. PUF-a saznaš da ste bili prisiljeni na living akciju prigodom dolaska u Pulu.

– Imali smo problem u tom dijelu što naša matična država, naš grad – Podgorica – nisu našli za shodno da nam financiraju dio puta; to nisu velika sredstva – nekih 2000 eura. Nije problem u tome što nam nisu dali novce, nego je problem u tome što su oni jednostavno čutali. Dakle, došli smo s 2000 pozamlijenih eura. I pošto mi jesmo vječite gundžije u crnogorskoj kulturi, onda je to nama dalo repliku za još jednu pobunu, i stoga smo na put krenuli auto-stopom i taj performans smo nazvali *Crnogorski put u Evropu*. Trenutno su svim tim ljudima na vlasti puna usta Evrope, ali očigledno misle da se do Evrope može stići nekim zaobilaznim putovima.

Promjene su nužne

Šibenik naviknut na sebe, možda i ne vidi dovoljno: taj festival ima šansu ako zadrži svoje vlastito čuđenje nad mogućnošću

Uz 42. međunarodni dječji festival

Grozdana Cvitan

Kad su skladatelj Bill Connor i redatelj Goran Gogovko počeli okupljati ansambl svečanog zatvaranja 42. međunarodnog dječjeg festivala, još je jednom zaprijetila mogućnost da se broj izvodača u predstavi približi prepunom gledalištu Ljetne pozornice. Dodani su nepostojeći redovi stolica za roditelje, rodbinu i susjede, gledalo se odasvud, a izvodilo se ono što su smislila djeca na temu prijateljstva. Očekivalo se puno, a vjerojatno je i dobiveno, barem u onoj dimenziji u kojoj Festival u Šibeniku između svoje svjetskosti i lokalnih okvira zatvara zaista goleme raspone. Uostalom, istina je da bi se malo tko usudio i tražiti, odnosno ponuditi, ono što Šibenik uspijeva i dobiti kad je MDF u pitanju, a s budžetom kojim bi ponajprije teško bilo razmišljati o širim, izvanhrvatskim okvirima. Otuda su mogući i svi nesrazmjeri festivala, njegove krajnosti od amaterizma do svjetski zanimljivih umjetnika koji se obraćaju šibenskoj publici u vrijeme festivala.

Jedno od tih nesrazmjeri i ove je godine rad britanskog skladatelja Billsa Connora, a njegovi sponzorirani boravci su vrijeme do kraja utrošeno u rad s djecom – što u radionici što u stvaranju završne priredbe. Za razliku od glazbenog dijela, uvjetno rečeno onaj dramski svečanog zatvaranja razvukao se preko mjere, pa je bilo očito kako odrasli nisu uspjeli intervenirati u dječja domaćnjivanja i skratiti dijaloge do mjere u kojoj oni pričaju dječju priču bez ponavljanja i nepotrebnih primjedbi. Naravno, sačuvano je zbog toga i nešto od šarma koji bi racionalnim kraćenjem svakako nestao.

Brojevi i običaji

Završnom priredbom ispunjena je uobičajena kvota od prosječno tri (računajući Filmski i Noćni program i više od toga) priredbe dnevno, što malo govori o kvaliteti festivala, ali potvrđuje davno stečene maksimalne okvire. Naravno, sljedeće i vrlo važno pitanje jest kad će oni koji oblikuju Festival razmisli o tim okvirima i prestati tvrditi kako uglavnom i nije moguće ništa važnije promijeniti u broju, rasporedu i drugim "navikama" Festivala. Uvijek je moguće, a u Šibeniku i nužno. Naravno, pritom ne mislim na broj priredbi dnevno ili barem ne na broj u ukupnom trajanju Festivala od dva

tjedna. Kad jednom počnu izmjene, vjerojatno je sve moguće dovesti u pitanje ili bar donekle podvrgnuti promjenama. Uosta-

rade i taj dio posla bilo je onih koji su primjetili da kritike o svom radu čitaju, a ne slušaju na okopodnevnim razgovorima. Bi-

novinare nije bila vidljiva kad je itekako mogla biti "udijeljena" nastupima i nekih drugih (i stranih i domaćih) ansambala. S druge strane, plesni scenski nastupi najčešće ostaju bez bilo kakva stručnog razgovora i komentara. Stručnjaci koji prate taj segment scenske umjetnosti najčešće se ne pojavljuju u Šibeniku.

Bezrazložni kanoni

Može li Festival raskrstiti i s nekim drugim zadatostima kao s odredbama koje su se iz čudnih razloga na njemu kanonizirale? Primjerice, svečano otvaranje uvijek podrazumijeva pozdravne govore, obvezatne glazbene točke od kojih je festivalska himna samo jedna od njih, podizanje festivalske zastave itd. Sve do ove godine to se smještalo u sat vremena izravnog tv-prijenosu pa je bilo teško i očekivati neku sretnu priredbu u toliko vremenu i s toliko zadanih točaka. Sada kad je izravni tv-prijenos izostao, pokazalo se da je svečano otvorene moguće i bez njega, a skinuti su i limiti. Što će to značiti vidjet će se na sljedećem festivalu. Ili neće?

Osim toga, kad televizija jednom prestane biti glavni programski čimbenik u stvaranju rasporeda predstava, Festival će postati zanimljiviji i podjednako atraktivn u cijelom svom trajanju. Jer će u tako shvaćenom programu biti moguće i druge strane programe (osim pantomimičara i ponekog zaborava) planirati za sve vrijeme trajanja, strani i domaći ansambl susretat će se daleko više, a ne da zbog snimanja sve što se stranih programa tiče završi u prvom tjednu, a u drugom se onda rasporeduje domaće ansamble jer njih nitko ne snima u Šibeniku. Takav raspored pokazuje i zainteresiranost medija za Festival: drugi tjedan on uglavnom u medijima umire, što i nije neočekivano jer su svi ti mediji o domaćim predstavama već izvjestili prigodom njihovih premjera.

Jesu li festivalska dva tjedna krajem lipnja i početkom srpnja sljedeći kanon o kojem vrijedi razmisli? Naime, već danas postoje radionički dječji programi koji traju preko cijele godine ili barem počnu nešto ranije od samog Festivala da bi u vrijeme njegova održavanja bili mogući u kakvoj-takvoj realizaciji. Međutim, sve što je ostvareno mimo službenog datuma kao da i ne pripada Festivalu. S druge strane, boraveći tamo propustila sam seminar o festivalskom turizmu. Mislim da je šteta što takve seminare propuštaju i oni koji se festivalima izravno bave i skrbe o njima. Šibenska turistička zajednica i sam Festival trebat će uvelike razmisli o tome što mogu zajedno napraviti na obostranu korist.

Novi zahtjevi

U postojećim desetljećima festivala rodilo se puno dobrih ideja (od Sedmog kontinenta do Šibnika – grada djece). Većina ih je umrla kao zvijezde repatice. Međutim, te ideje ni danas nisu sporne, ali zahtijevaju angažman. U uvjetima kad kultura prestaje biti samo budžetirani proračun, vrijeme je da postane makar donekle izračun i interes svih koji od nje imaju koristi. Postoje roditelji koji se danas prijateljskim, rodbinskim i sličnim vezama trude

da im se djeca nađu u Šibeniku u vrijeme održavanja Međunarodnog dječjeg festivala, da sudjeluju u radu radionica ili samo kao gledatelji. Zašto to konačno ne postane i pitanje turističke ponude grada? Za takve propuste nema opravdanja. Netko će se morati u Šibeniku sjetiti da je i to njihov posao. Naravno, od pitanja smještaja nadalje Šibenik danas u svemu trpi nedostatke. Jedan stari i jedan novi hotel nisu kapaciteti koji mogu biti dovoljni gradu u sezoni, a ta pitanja neće riješiti Festival. Međutim, ima onih u čijim dogоворима, realizaciji, od isticanja potreba do njihova oblikovanja, Festival mora sudjelovati. Pa i početi s inicijativama ako ih drugi zasad ne iznose.

Cesto se čuje da je već sve rečeno ili izmišljeno. Od te floskule boluje i Šibenik. Pa ako je i točna, nije točno da je sve realizirano, štoviše nije niti pokušano. Kako bi bilo krenuti od toga? Potrebno je samo prisjetiti se (za zaboravne je pripomenuti da je ipak sve negdje i zapisano) i odrediti one koji bi te poslove trebali odraditi, odnosno realizirati ideje. Koliko se osobno sjećam medu njima bilo je i profitabilnih. Možda je to dovoljan razlog da ih se sjetete i oni zaduženi za pomake na Festivalu.

Dječja festivalska produkcija

Davno je rečeno kako je Međunarodni dječji festival u Šibeniku festival bez velikih uzbuđenja, glamura, skandala. To je festival postojećih programa, a ono što je produkcija samog festivala pripada djeci i pedagozima što znači da nikad nije izazivalo posebnu pozornost šire javnosti. A to dalje znači da bilo koja grupa iz svijeta, sastavljena tko zna gdje i od bilo kakvih umjetnika predstavlja veću atrakciju od svih dječjih uradaka zajedno. Da tih uradaka nije ni malo i da su nisu baš zanemarivi, govori činjenica da su samo na ovom festivalu napravljene tri grafičke mape (linorez u boji *Taj divni svijet*, bakropis *More je priča o djeci* i mapa računalne grafike iz koje bi trebao biti izabran plakat sljedećeg MDF-a), nekoliko dana nakon Festivala održana je uspjela aukcija izbora iz stvaralaštva kiparske radionice, dječji su radovi poslužili i kao scenografija svečanog zatvaranja.

Uostalom, djeca se često pokazuju ozbiljnijim djelatnicima od onih koji u svoj posao ulaze i vlastiti odmor ili obaveze shvaćene preširoko i ne baš obvezujuće. Zbog toga je izostala i središnja književna večer, nije se pojavila ni autorska knjiga, a i pjesnici su prestali biti čuđenje Festivala: sve ih je manje i sve su tiši. Festival je domaćim izdavačima ponudio promidžbu. Kako je to završilo pokazao je slučaj *Školske knjige*: stigle su autorice, bilo je i publike pa i zainteresiranih kupaca, ali nisu stigla djela pa je sve bilo po onoj: *Uzalud vam trud svirači*. A i činjenica da se uz *Školsku knjigu* prezentacijom vlastitih izdanja odazvao još samo *Algoritam* ne treba poseban komentar.

Jedan dobar festivalski običaj, tzv. disperziranost svojedobno je značila da programi iz Šibenika budu prikazani i u drugim mjesecima županije. Danas se to svodi više-manje na različite gradske trgrove u novim naseljima samoga grada, ali publiku pokazuje da i

Doslovno hodajuća izložba *Moj prijatelj*

Gledatelji nisu nedostajalo ni u novim naseljima

Članice Etnografske radionice tkače su i na trgu

Segri u kiparskoj radionici majstora Ale Guberine

Marko je svoju lutku sam napravio

Djela iz kiparske radionice dobila su gradski trg za izložbu

zato postoji veliki interes. Ove godine to su ponajbolje mogli ocijeniti izvođači Lutkobusove Crvenakice.

MDF u Vijeću Europe

José Maria Ballester, direktor Odbora za kulturnu baštinu Vijeća Europe, oduševljen upravo sudioništvom djece u festivalskim programima kao posebnošću Festivala u Šibeniku, obećao je predstavljanje MDF-a pred

zemljama članicama VE u siječnju 2003. godine. Obećao je još ponešto i oduševljen napustio grad. Time je, između ostalog, pokazao i nešto što Šibenik naviknut na sebe možda i ne vidi dovoljno: taj festival ima šansu ako zadrži svoje vlastito čuđenje nad mogućnošću. Ako definitivno ne utone u odradivanje uposleničke obaveze onih koji su zaduženi upravo za čudesan poziv na igru. □

KRITIKA

Eksplozivnost i gostoprимstvo savjesti

Umjesto sabijanja raspona, suzbijanja otvorenosti i znatiželje, autorica rastvara priče, čineći transparentnim zidovima u njihovoj novoj pomičnosti, tvoreći prostore liminalnosti kritičkim i mogućim mjestom Početka

Uz knjigu Nataše Govedić Izbor uloge, pomak granice, Centar za ženske studije, Zagreb 2002.

Biljana Kašić

Knjiga Nataše Govedić *Izbor uloge, pomak granice* zaciјelo spada u one očuđujuće prostore tekstualnosti koji ne dopuštaju uzmak. Posve suprotno, zahtijevaju osobni stav prema sadržaju onoga što autorica kontekstualizira u format književnih, filmskih i kazališnih studija. Stav predmijeva ne samo prepostavljenu zaronjenost u čitav niz tema i fascinacija koje se nalažu u suvremenom diskurzu, kao preplet mogućih odabira, a tiču se izrijekom književne, dramske, plesne, diskurzivne, rodne, medijske i postkonjonalne izvedbe, ili bolje rečeno, *pluralitet izvedbi*, nego i *odgovornost* prema vlastitu čitanju istih. Nazovimo to plesom po vibracijama vlastitih izbora, znajući da posljedice snosiš uvijek i samo *ti*, tek kao pojedinka ili pojedinac, poput Antigone ili Marine Cvetajević, poput Jacquesa Derride ili Jurije Kristeve – tih živilih figura i živilih glasova koje ovjerava autorica na način ovjere svog vlastita subjekta. Dobivajući osobno tip poš-

vo koje je gusto i napeto, nabijeno, ali ponekad i rastegnuto u svojoj citatnosti, teorijskoj legitimnosti, pluralnosti izvora, nepreglednosti referentnih mesta, kao što ponekad ne mogu preskočiti ni vlastitu neupućenost u dio teorijskog i izvedbenog tkiva s kojim autorica slobodno dijalogizira. No, ono što bih zaciјelo htjela jest osigurati jedan od mogućih prilaza ili ulaza u tekst, učiniti predvorje tek malo sigurnijim, napraviti prešutni pristanak s autoricom da se, kako bi rekla Irit Rogoff, suvremena teoretičarka postkolonijalne umjetnosti, *usustavi tradicija od isključivanja ka uključivanju kao praksa povjesne kompenzacije Drugih i njihove obilježene drugosti, kao nova kulturalna teorija, kao umnoženošt novih kulturalnih teorija*.

Tri napetosti

Pred nama je jedna od mogućih teorija koju autorica svjesno upisuje. Umjesto pristajanja na krtu grada kojom se svjet danas obujmljuje u zrcalnoj bipolarnosti i redukciji vlastita smisla; umjesto panike od pretraživanja i pretumbavanja akademskih situacija i u kućice umotanih spoz-

INF_{SO} Šibeniku u goste

Ljetni kulturni program, manifestacija *International classic Fest* od 13. do 29. srpnja i *Orguljaška ljetna škola* od 17. do 31. kolovoza, Šibenik 2002.

Grozdana Cvitan

Jako nakon Festivala djeteta Šibenčani početkom srpnja uglavnom izjavljuju kako počinje mrvilo do sljedećeg festivala, istina je da koncerata klasične glazbe, posebice solističkih, i u ljetnim mjesecima gradu nikad nije nedostajalo, pa je tako i ove godine.

Pod nazivom *International classic Fest*, 13. srpnja u Šibeniku je počela manifestacija od desetak koncerata koja traje do kraja srpnja, u sklopu koje će solisti i ansambli iz Europe i Zagreba izvoditi djela klasičnog repertoara. Koncerti se održavaju u kazalištu (o

tovanja sudjelovanjem u svečanosti objave ove knjige, nije mi nakana da vam predočim sve ština,

naja, Nataša Govedić pokazuje tip začudne i drske *otvorenosti*. Ona ne pristaje na ritualno *odla-*

čemu u kazalištu nitko nije unaprijed obaviješten) i katedrali sv. Jakova. Na završnom koncertu u katedrali 29. srpnja nastupit će Wiener Mozart Trio iz Beča, bass Alexander Kisselev iz Moskve, pijanistica Ida Gamulin i Zagrebački kvartet. Međutim, festival bi, zbog čudnog ponašanja organizatora, mogao prerasti i u skandal, o čemu će se na vrijeme i opširno čuti, kako i priliči skandalima.

Seminari liturgijske glazbe (Orgulje u liturgiji, Pjevački zbor u liturgiji, Gregorijansko pjevanje) te orguljsko-restauratorska i arhivistička radionica bit će održani u devetoj godini postojanja Orguljaške ljetne škole u Šibeniku od 17. do 31. kolovoza. Koordinator seminara je fra Izak Špralja, a voditelji Jasna Šumak-Picek, Eduard Kancelar, Andelko Igrec, Wolfgang J. Braun, Tihomil Horvat i Snježana Miklaušić-Čeran. Orguljašku ljetnu školu organizira glazbena škola Ivan Lukačić. Iako ljetnim kulturnim programima u Šibeniku uobičajeno dominiraju koncerti klasične glazbe, za ovo ljetno je – uz uobičajene zabavnog

lazbene priredbe i klapske koncerte nostalgičarima najavljenko okupljanje i koncert (14. kolovoza) nekad popularnog sastav Mi.

Od ostalih ljetnih zbivanja posjetitelji mogu naći stalno popunjene prostore Županijskog muzeja u kojem traje izložba nošnji Sjeverne Dalmacije kroz stoljeća Od robe do odore, dok je izložba Arauzona upravo završila u Sisku i premještena je u Muzej brodskog posavljaju u Slavonskom Brodu. U ljetnim mjesecima posjetiteljima su dostupni i arheološki lokaliteti antičkih i starokršćanskih nalazišta (bazilika, lokaliteta i utvrda) u Srimi, Danilu, Bribiru, Skradinu – Maraguši te utvrda Gradina na otoku Žirju. Posjetitelje na Briburu ove godine dočekat će arheologzi koji nastavljaju istraživanja na tom nalazištu. Već sljedeće ljeto, nadaju se, nastavljaju hidroistraživanja brodoloma na Kornatima.

Uz hommage Draženu Petroviću, na rasporedu Galerije sv. Krševana u kolovozu izložbe su Gorkog Žuvele, Antonije Rusković i u rujnu fotografa Davora Šarića. □

rišta oko etičke odgovornosti za konkretnu zbilju. Vježbaonica diskurzivne performativnosti nije nipošto dostatna za etički upis onih koji su iz povijesti bili proganjeni, izopćeni, opredmećeni. Stoga, primjerice, kada Edward Said inzistira na *naknadnosti upisa* Drugih i drugosti kao bezuvjetnoj gesti, on svjesno iskoračuje iz performerske sigurnosti znaka, ulazeći u ono što tvori treći tip napetosti, koje iščitavam kao napetost oko pogleda.

Prostor granice

Kako motriti svijet danas tako da se razvlačuјe pogled dominantnog, kolonijalnog, muškog subjekta ili kako proizvoditi kulturnu subverziju kao *osviješteni izbor* tiče se, kako Homi K. Bhabha veli, onoga odnosno one koja *izabire granicu kao svoju kritičku poziciju*. Čini se da Nataša Govedić upravo to sve vrijeme radi u knjizi, pristankom da dijalogizira oko svakog izbora, susreta i kategorijalnih procjepa, kako bi osigurala ono što je ne zanima samo jednokratno: a to je "pisanje u pluralnom subjektu". To radi na feminističkom metodičkom predlošku, svjesna protuslovja oko feminističke kritike, ali i mogućnosti koju su govornica u njezinu tekstu, feministkinja Jane Markus, vidi upravo u izravnoj artikulaciji drugosti (žene, otpadnika, izmjешtenog subjekta, onog najmanje povlaštenog). No, to u što se autorica upustila zaciјelo nije *lako*, kao što nije lagan ni sam etički izbor. Ono što sam sve vrijeme osjećala čitajući ovu knjigu bila je neobična veza *eksplozivnosti identiteta*, odnosno identitetskog pozicioniranja i *gostoprimstva* samog teksta, poziva da ga primim, nipošto da ga neutraliziram. Nešto što bi postkolonijalna kubanska umjetnica Ana Mendieta, da je danas živa, nazvala *eksplozivnošću savjesti*. U žurnosti vremena, žurnosti zapisa i bilježenja, eksplozivnost sam često doživjela kao gostoprimstvo u deridijanskem smislu, kao bezuvjetni poziv na *susret i dijeljenje*. Još jednom, hvala autorici za tu privilegiju. □

Nakon *kulture zoologije*
Visković se poduhvatio
utemeljenja *kulture
botanike*, i opet učinio
vizonarski, pionirski korak
u utemeljenju jedne nove
znanstvene discipline

**Nikola Visković, Stablo i čovjek:
Prilog kulturnoj botanici, Izdanja
Antibarbarus, Zagreb, 2001.**

Hrvoje Jurić

Nakon što je uspješno preskočio prvu stepenicu i fizički izdržao čitanje oko 850 stranica knjige *Stablo i čovjek* Nikole Viskovića, njen prikazivač suočava se sa sljedećim i gotovo nerješivim problemom: kako na primjeren način prikazati djelo, čitanje kojeg je sličnije dugoj šetnji nekom bibliotekom negoli onome što u većini slučajeva iskušavamo u čitanju znanstvenih publikacija? Kako nekome tko nikad nije posjetio golemu i *uzbudljivu* biblioteku dočarati što ona nudi, a da pritom podjednako budu osvijetljeni i njezini dijelovi i cjelina, da se prikaže njezina forma, ali da i sadržaj (p)ostane jasan? Bez obzira na moguće odgovore, onome tko uznastoji horizontalno i vertikalno opisati takvu biblioteku, kao i onomu tko si je uzeo u zadatku osvrnuti se na novu Viskovićevu knjigu, ostat će na koncu osjećaj da je takav pokušaj nužno nedovršen, pa čak i osuđen na površnost.

Životinje i biljke

Na pitanje o knjizi *Stablo i čovjek*, a u namjeri da sažeto izrazim svoj dojam o njoj, najradije bili rekao: *Ma, znate Viskovića...* Onima koji poznaju njegov rad ovo bi vjerojatno podosta kazalo o čemu se radi. Jer kao što Nikola Visković ne spada u red prosvjetnih znanstvenika (kakvima, makar bili i odlični, naš znanstveni pogon obiluje), nego je svojevrsni *one-man-institute*, tako ni njegove biofilske knjige nisu prosječne i *obične odlične* knjige, nego prave enciklopedije koje se skrivaju iza (suviše) skromnog naziva "prilozi za...". Bio je to slučaj sa knjigom *Životinja i čovjek: Prilog kulturnoj zoologiji* (Književni krug, Split, 1996), slučaj je to i sa *Stablo i čovjek: Prilog kulturnoi botanici* na etiku, pravo i animalistički aktivizam). Područja u okviru kojih je Visković u prethodnoj knjizi promatrao položaj i važnost životinja prisutna su i ovdje gdje je u fokusu biljni odsječak živoga svijeta. No, ovdje se, dijelom i zbog specifičnosti postavljena problema, ta područja dodatno diferenciraju i autor se poduhvaća opsežnije i detaljnije razrade pojedinih tema u sklopu tih područja.

No, već u polazištu, ovim dvjema knjigama jedno je zajedničko: pionirski korak u utemeljenju jedne nove znanstvene discipline koja mnogo crpi iz brojnih postojećih disciplina, a istovremeno tim disciplinama mnogo i daje. Nakon *kulturne zoologije* – obrazlažujući to ekološkom i ak-

Iako je i *Životinja i čovjek* doista izvanredna knjiga – u kojoj fascinantna forma, kao i u novoj Viskovićevoj knjizi, ne prikazuje čovjek: Prilog kulturnoj bolanci.

riva "tanak" ili problematičan sadržaj – *Stablo i čovjek* ipak pokazuje izvjesni napredak, koji se tiče ponajprije usložnjavanja

ljenja kulture botanike. Kulturalna je botanika, Viskovićevim riječima, *interdisciplinarni znanstveni projekt* čija je zadaća tros-

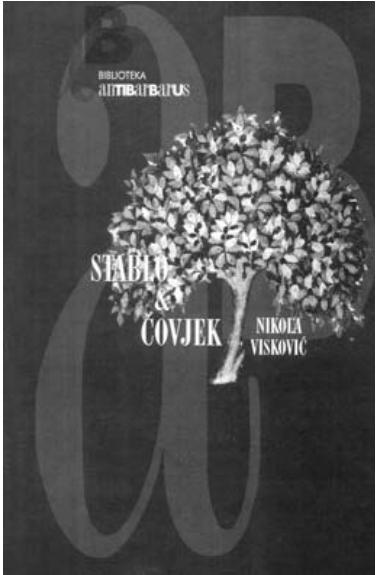
gijkska disciplina koja se bavi biljnim svijetom, što je u nazivu nove discipline precizirano dodatkom *kulturna*, tako ni stablo više nije isključivo predmet biologije ili šumarstva, nego postaje vidljivo iz perspektive različitih teorijskih i praktičnih područja koja podjednako pridonose obrazovanju jedne (kulturne) *stablogije*.

No, za početak (a ovdje smo doista na početku), čak i tu *samorazumljivost stabla*, naime samorazumljivost činjenice da smo u svakom smislu okruženi stablima, treba istaknuti kao znanstveno otkriće. Jer stabala, *najvećih i najviših živih bića*, ima posvuda, ali ih zapravo nema nigdje. Skoro doslovno ovdje vrijedi tvrdnja da od šume ne vidimo stablo. Što se znanosti tiče, to znači da postoji golem broj radova relevantnih za kulturnu botaniku koja je fokusirana na stabla, ali nema gotovo ničega *na* ovom području. Stoga je Viskovićev doprinos u skupljanju te grade iznimno velik: opseg korištene i citirane literature je zastrašujući, a bilješke koje prate tekst čine pravu knjigu u knjizi. (Na ovom mjestu valja spomenuti radove dvoje autora koji na stranicama *Stabla i čovjeka*, u *viskovićevskom* duhu, gostuju s vlastitim prilozima: Suzana Mamić *Stabla i čovjek* i Božidar

Vizionarstvo i znanstvena pedanterija

U tom smislu, Viskovićev obraćanje stablima može nam biti od višestruke koristi: najprije da bismo uopće uočili da je stablo doista neizostavan element naše kulture, zatim da bismo vidjeli gdje i na koji način je ono protkalo ljudsku povijest i kulturu, da bismo kritički promotrili kako stoje stvari u odnosu čovjeka i stabla, i da bismo, konačno, izvukli konzakvencije iz te refleksije. Zadaća koju Viskovićeva knjiga postavlja – ako sam je ispravno iščitao – glasi ovako: trebamo osvijestiti odnos stabla i čovjeka, a potom ga definirati i redefinirati. To je moguće učiniti samo *step-by-step*, kako Visković i postupa. Ako nas zanimaju stabla, drvna industrija nije ni manje ni više važna od kineske i japanske mitologije.

Nakon uvodnoga poglavlja, u kojem autor – definirajući kulturnu botaniku i tematizirajući zaborav prirode (kao naravni uzrok zaborava stabla) – ocrtava okvir za raspravu, slijede četiri velike cjeline, gdje stablo ili sliku stabla nalazimo u gotovo nevjerojatnom broju područja u kojima ono prožima našu povijest i živu svakodnevnicu. Pritom Visković slijedi određeni "logički niz", od najpoznatijeg/najuočljivijeg prema onom manje poznatom ili neprepoznatom. Put vodi od *Ekonomije stabla* (biologija, šumarstvo, prehrana, izrada nastambi i namještaja, gorivo, liječenje...), preko *Duhovnosti stabla* (mitologija, religija, narodni običaji...) i *Ljepote stabla i stabla spoznaje* (kultura uređenja vrtova, umjetnost, znanost...), do *Stradanja i zaštite stabala* (što uključuje kako činjenice o uniš-)

**Stabala, najvećih i
najviših živih bića, ima
posvuda, ali ih
zapravo nema nigdje
– skoro doslovno
ovdje vrijedi tvrdnja
da od šume ne
vidimo stablo**

strukture. Životinje su tamo najprije bile promatrane u kulturi (u mitologiji, religiji, filozofiji, prirodnim znanostima, sociologiji, povijesti, umjetnosti, jezikoslovju...), potom s obzirom na sisteme njihova stradanja, koje je čovjek usavršio i učinio moralno prihvatljivima (od znanstvenih pogona i prehrambene industrije do lova i zooloških vrtova), a konačno i u onom aspektu koji se tiče njihove zaštite (s naglaskom na etiku, pravo i animalistički aktivizam). Područja u okviru kojih je Visković u prethodnoj knjizi promatrao položaj i važnost životinja prisutna su i ovdje gdje je u fokusu biljni odsječak živoga svijeta. No, ovdje se, dijelom i zbog specifičnosti postavljena problema, ta područja dodatno diferenciraju i autor se poduhvata opsežnije i detaljnije razrade pojedinih tema u sklopu tih područja.

No, već u polazištu, ovim djjema knjigama jedno je zajedničko: pionirski korak u utemeljenju jedne nove znanstvene discipline koja mnogo crpi iz brojnih postojećih disciplina, a istovremeno tim disciplinama mnogo i daje. Nakon *kultурне zoologije* – obrazlažući to ekološkom i ak-siološkom neizbjježnošću prijelaza kritičke spoznaje i moralne brige sa zoološkog na botaničko – Visković se poduhvatio utemeljenoj disciplini.

truka. Kulturna botanika mora prikazati: a) važnost biljnog i životinjskog svijeta u biosferi i za opstojnost čovjeka; b) ljudsko ignoriranje i uništavanje divljeg bilja i sebičnu brigu za sve manji broj privrednih biljnih vrsta; c) potrebu moralne i pravne brige za preostalo biljno blago. Posve je razumljivo da tako zamašan pothvat u sklopu jedne knjige može ostati tek u skici. No, nazvati ovo djelo skicom ne znači obezvrijediti ga. Upravo suprotno, to govori o njegovoj važnosti, jer Viskovićev ocrt kulturne botanike postavlja smjerokaze za buduća istraživanja koja se, kao i u drugim disciplinama, mogu samo provoditi, a nikad u potpunosti provesti tako da bi bila definitivno zaključena. Riječ je o poslu koji jedan čovjek može inicirati – i time steći primjerene utemeljitelske zasluge – ali ga ne može dovršiti ni jedan čovjek, ni jedno vrijeme. Stoga se sâm autor, imajući u vidu cjelinu onoga što je nazvao kulturnom botanikom, u ovoj knjizi ograničio na davanje «prvih i hipotetičkih odgovora» na navedena pitanja, «u mjeri koliko se ona tiču *stabala (drveća)* kao najvišeg oblika biljnog života».

I prirodne i
duhovne znanosti
(s izuzetkom
etnologije), a onda i
čitava ljudska
kultura koju su one
izgradile, postale su
mizobiotične,
životomrzačke

Šuma bez stabala

Visković svoj rad deklarira kao *kulturologijski*, i to je vjerojatno najsretnije izabran izraz, s obzirom na to da je područje u kojem autor istražuje doista najtočnije nazvati *kulturom*, u onom smislu u kojem ljudska kultura obuhvaća sva područja ljudskog mišljenja, djelovanja i stvaranja. Biologička botanika, filozofska botanika, pravna botanika, etnologička botanika i bilo koja druga specijalna botanika u izabranoj sintagi su uključene, a u Viskovićevoj knjizi prisutne u onoj mjeri u kojoj su rubovi takvih (sub-, semi-, inter-)disciplina jasni, tj. s obzirom na to postoje li ili su još uvijek samo zamislive. Jednako kao što *botanika* kod Viskovića nije više samo biolo-

Danas se polako probija uvid da je kulturno uzdizanje čovječanstva bilo praćeno biološkom degradacijom života i da je zadaća današnjih i budućih generacija da propitaju samoproglašenu ekscentričnost čovjeka u odnosu na (ne-ljudsku) prirodu

tavanju šuma/stabala, tako i etičku refleksiju i pravnu regulaciju vezanu za to).

Sve obrađene i dotaknute teme ovdje nije moguće čak niti pobrojati. Korist koju donosi ovako širok zahvat oslabljuje eventualne prigovore koji bi se ticali nedovoljne "dubine" pojedinih poglavljia. Autore poput Viskovića smatram raritetima i dragocjenima u znanstvenoj produkciji na našim prostorima i stoga sam blag prema njegovim mjestimičnim propustima. Želja da se u nekim znanstvenim i/ili kulturnim područjima probije led, da se na jednome mjestu prikupi što veći broj spoznaja o jednoj životno važnoj temi, da se zacrtava put kojim bi trebali (i nadamo se da hoće) krenuti čitavim timovima istraživača – što se samo po sebi može okarakterizirati *vizionarstvom* – u odredenim je okolnostima važnija od znanstvene preciznosti i larpurlartističke znanstvene pedanterije. No, valja biti iskren: u Viskovićevu slučaju takvo odvagivanje potrebnim mogu smatrati samo zlobnici.

Knjiga-stablo

Vraćajući se još jednom bibliotečnom karakteru Viskovićeve knjige, pokušat ću zaključiti ovako: kao što se biblioteke ni uz najveće napore ne mogu upoznati odjednom, a svakako se ne posjećuju jednom, tako je i sa *Stabom i čovjekom*. To je knjiga koja, ako je nabavite, neće skupljati prašinu na vašim policama ili radnim stolovima. Listat će te je, čitati, čitati i iščitavati u različitim povodima, s različitim potrebama i očekivanjima, a, naravno, i s različitim čitalačkim rezultatima. Njeno je čitanje *work in progress* jednak koliko i ono što nalazimo među ovim lijepo uobličenim koricama samo prezenti ra projekt koji je zaustavljen na jednoj postaji istraživanja, ali jasno ukazuje na smjer dalnjih istraživanja i pritom računa na napore i imaginaciju budućih istraživača. Zbog svega toga, neka i ovaj prikaz ostane otvorenim. Prikazivač će zasigurno već u sljedećem čitanju uočiti nešto što ni u ovih nekoliko novinskih studijskih knjiga nije smjelo biti propušteno. (nedovršeni prikaz knjige) □

KRITIKA

Dvojnici beznađa

U ovome grotesknom portretu suvremenog individualizma, tj. njegovoj potrošačkoj inačici karakterističnoj za srednju klasu, likovi izravno iz infantilnog užitka ulaze u doba tjelesnog propadanja, ne ostvarujući zrelost

Daša Drndić, *Doppelgänger*, B92, Beograd, 2002.

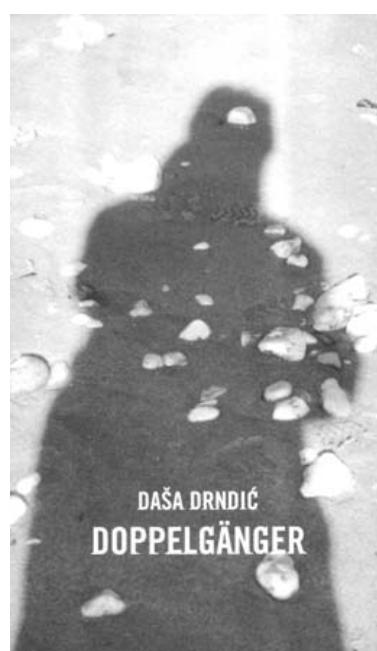
Gordana Crnković

Naslov novih knjiga Daše Drndić – *Canzone di guerra* (1998.), *Totenwande* (2000.) i *Doppelgänger* – eksplicitno signaliziraju autoričinu upućenost europskom kulturnom krugu, a možda i izvjesnu distancu prema lokalnom kontekstu. Osim naslova knjiga na talijanskom i njemačkom, o vezanosti za europski kontekst svjedoče citati i reference te europske intelektualne figure i stvarne povijesne ličnosti koje se javljaju kao likovi u njezinim romanima. Radi se o strastvenoj čitateljici, autorici istraživačkog duha koja poznaće suvremenu kulturu i imo domaćih nakladničkih planova i klanovskih ili generacijskih preporuka. Zaokupljenost Eurom pritom ne podrazumijeva provincijalnu zadivljenost europskom kulturom, u propitivanju europskog identiteta autorica će posegnuti za Paulom Celanom, ali i za Hitlerom i Staljinom.

Odrasli siromasi

Ipak, nova knjiga Daše Drndić – koja dvije medusobno povezane novele donosi pod zajedničkim naslovom *Doppelgänger* – definitivno potvrđuje autoričino živo komuniciranje sa stremljenjima na hrvatskoj književnoj sceni. Radi se o autorici koja nikad ne teži prejednostavnim narativnim rješenjima; dominantne trendove interpretira i koristi na svoj način, uvijek ih podvrgava postmodernističkom istraživanju. U proznom knjigama *Canzone di guerra* i *Totenwande* poigrava se s autobiografskim i dokumentarističkim diskursom koji je doista važan i prisutan u hrvatskoj prozi devedesetih. *Doppelgänger* korespondira s tendencijom hrvatske proze druge polovice devedesetih, s tekstovima žestoke socijalne kritičnosti koji su zaokupljeni marginalcima, usamljenicima. Dok o slabim nadama i perspektivama neobrazovanih i siromašnih ugovornih mladih ljudi govore knjige mlađih pisaca (osobito romani Jurice Pavičića, kratke priče Roberta Perišića i Ante Tomića, i drugih, u pravilu rođenih šezdesetih godina), Daša Drndić u *Doppelgängeru* zaokupljena je odraslim pauperiziranim otpadnicima od nekadašnje srednje

klase i njihovim obrazovnim, kulturnim i potrošačkim fetišima koji u novom socijalnom kontekstu gube smisao.

Likovi nemaju izgleda za mirnu starost ili kontemplativni pogled unatrag, samo ih očajničko trenutačno oživljavanje starih zanosa, seksualnih ili konzumerističkih, održava na životu

Sudbina slučaja

Tri spomenute novije knjige Daše Drndić, čini mi se, tvore zatvoren svijet čvrstih unutarnjih veza. Autobiografska proza *Canzone di guerra*, povijesni roman *Totenwande* ambiciozne dokumentarističko-fikcionalne strukture i beckettovske novele o starosti, porazu i samoći pod naslovom *Doppelgänger* signaliziraju svoju povezanost napomenama kojima završavaju (Nije kraj; Ima još), i ponavljanjem likova (Konrad Koše, glavni lik *Totenwande* javlja se u pretodnoj autobiografskoj knjizi). Još je bitnija zajednička dimenzija triju knjiga ponavljanje opsesivnih tema kao što su strah pojedinca od povijesne i socijalne zbilje ili usamljenost pojedinca u okolnostima koje su mu tuđe, te zatočenost u tjelesnosti. Znakovita je senzibiliziranost autorice za ona životna razdoblja u kojima tjelesnost zaklanja ono duhovno – u *Totenwande* bilo je to doba intenzivne sekualnosti, u *Doppelgängeru* u prvom su planu starost, doživljaj tjelesnosti u starosti, itd. Tematski zaokret od povijesne zaokupljenosti *Totenwande* i usredotočenost na osobno *Doppelgänger* pokazuje se donekle pri-

vidnim zaokretom iz još jednog razloga: isti je senzibilitet autrice koja popisuje i nabacuje teške teme ne upuštajući se u problematizaciju, u analizu. Životima likova vlada isključivo slučaj, koji će proizvesti sumanute podudarnosti među sudbinama raznih generacija. *Totenwande*, slučaj koji će likove *Doppelgängera* gurnuti prema dnu, nemotivirano i besmisleno. U životima likova *Totenwande* i *Doppelgänger* nema priče ni njene prividne logične konzistentnosti, besmislenost na koju su likovi osuđeni naglašava se eliptičnošću kazivanja. Naslovi romana, vrlo posmodernistički, nemaju uvjek realno uporište u tekstu, više su nagovještaj i mamac čitatelju, ne objašnjavaju, nego potiču na tučenje.

Razigranost teških tema

Roman *Totenwande* govori o bezimenosti žrtava i sukobu pojedinca i totalitarnog sustava. Totalitarizam je dakako citatna tema, i kritika često spominje vezanost Daše Drndić za srpsku produžu sedamdesetih i osamdesetih godina, osobito za tematiziranje totalitarizma u knjigama Danila Kiša. Daša Drndić o totalitarizmu piše uoči 2000. godine, upuštajući se u svojevrsni turovni oporoštaj od stoljeća, svjesno ističući svoju vezanost za intelektualna i narativna iskustva devedesetih. Totalitarizam je tema koja je iz perspektive kasnih devedesetih izgubila svoju izvornu potresnost, autoricu ne fasciniraju totalitarni mehanizmi, više ju zanima njihovo ubitacno ponavljanje, neuspješno izmjenjivanje povijesnih modela i individualnih otpora. Povijest je za autoricu riznica okrutnosti i nasilja, poticaj za stvaralačko poigravanje detaljima i fragmentima, a nipošto povod za ozbiljniju analizu ili novo tumačenje. *Totenwande* je roman koji nije bilo moguće napisati prije kompjutorskog doba. Sučeljavanje izmišljenih i povijesnih likova, intelektualno zahtjevnijih tema i životnih banalnosti ističe se i prožimanjem teksta i njegova grafičkog izgleda, grafičkim isticanjem pojedinih segmenata teksta, križanjem banalnosti i redundantnih dijelova koji ipak ostaju vidljivi, itd. U svakom slučaju, spoj stvaralačke razigranosti i teških tema (ovdje je to rekapitulacija stoljeća i životi pojedinaca u sumornim razdobljima) ostavlja dojam pomalo cinične posmodernističke lakoće.

Praznina – unutarnji dvojnik

Artur i Isabella, likovi prve novele knjige *Doppelgänger*, i sami su žrtve policijske države, koja pretresa njihove stanove i vodi dosjee o njihovim životima, bez ikakve svrhe. Radnja čitave novele zbića se kasnih devedesetih u jednoj novogodišnjoj noći u gradiću na sjevernom primorju u Hrvatskoj. Dvoje staraca koji se te noći (slučajno) upoznaju otpadnici su od društva, u socijalizmu su bili sumnjičivi zbog svojeg gradanskog porijekla i navika, u nacionalističkom razdoblju sumnjičivi su zbog svojeg višenacionalnog srednjoeuropskog identiteta. Pupi je glavni lik istoimene druge novele *Doppelgänger*. Njegovi roditelji preselili su na kon Drugog svjetskog rata iz jedne u drugu republiku bivše zajedničke države; potkraj devedesetih on ostaje sam, na ulici,

bez ikakvih uporišta osim perspektive skitničkog života. Artur, Isabella i Pupi žrtve su besmislenih okolnosti, ali još više, odsutnosti vlastita stava o socijalnoj zbilji u kojoj im je bilo dobro i nakon čijeg se sloma ne snalaze. U trenutku kada ih autorica prikazuje, doba potrošačkog hedonizma, građanske udobnosti i samodostatnosti već je iza njih, ali fetiški predmeti srednje klase – čokoladne kugle, šeširi, cipele i baloneri s potpisom – još ih drže na životu. Likovi *Doppelgänger* nemaju izgleda za mirnu starost ili kontemplativni pogled unatrag, samo ih očajničko trenutačno oživljavanje starih zanosa, seksualnih ili konzumerističkih, održava na životu. *Doppelgänger* je groteskn portret suvremenog individualizma, to jest njegove potrošačke inačice karakteristične za srednju klase. Likovi *Doppelgänger* izravno iz infantilnog užitka ulaze u doba tjelesnog propadanja, ne ostvarujući zrelost. Dručki su od okoline koja im to ne opršta, ali ne osvješćuju svoju različitost. Njihov unutrašnji život svodi se na otkrivanje praznine, zloslutnog unutarnjeg dvojnika; njihova duhovnost iscrpljuje se u pitanju o samoubojstvu. Reduciran izričaj *Doppelgänger*, na rubu poetske proze, ponavljanje riječi i sintagma, izbjegavanje dužih rečenica i hipotakse, detaljan (p)opis nedogadanja, pokreta, predmeta, nijansi u ponašanju značajke su autoričinog stila – dosad i hvaljenog i osporavanog – koji potencira dojam ubitacne tuposti života o kojima se pripovijeda.

Opsjednutost nesrećom

Beskućnici i društveni izopćenici Daše Drndić doista korespondiraju s likovima hrvatskih prozaika devedesetih koje se već uvriježeno naziva neorealizma. Autorica *Totenwande* i *Doppelgänger* ipak ima ambicije koje nadilaze puku društvenu kritičnost; u njezinoj prozi tematiziraju se i problemi kao što su slijepe ulice građanskog hedonizma, kriza samorazumijevanja suvremenog pojedinca, inačice totalitarizma i nasilja. Vladavina slučaja i osudenost na osjetilnost značajke su svijeta ove nipošto banalne proze. Osobno cijenim ovako ambiciozno shvaćanje književnosti kakvo je u sadašnjem trenutku hrvatske proze gotovo usamljeno. Drugo je pitanje pružaju li *Totenwande* i *Doppelgänger* užitak u čitanju. Čini mi se da je dokumentaristička grada inspirirala autoričinu znatiželju i duhovitost; *Totenwande* je u svojoj mračnoj stvaralačkoj razigranosti bio nesvakidašnji događaj za stalne čitatelje hrvatske proze. No rekapitulacija beznade *Doppelgänger* sama je po sebi nemoguća pozicija. Novela *Pupi* – o životu poslužnoga građanina koji postaje ludi skitnica, prisjećajući se povremeno trenutaka radoći, simpatija i ljudskog suosjećanja – ipak mi se svidjela. Ali senzualistički pesimizam novele Artur i Isabella doživjela sam kao naporan svjetonazor. Vrline ove proze teško je osporiti. Ali, da bi je čitatelj doista zavolio, mora izdržati nekoliko kušnji: potrebno je pristati na ravnodušno, rezignirano tematiziranje totalitarizma, na pretpostavku o animalnosti ljudske prirode, na kraju i na opsjednutost nesrećom. □

Neprestana euforija nije sreća

Mnogo više nego što bi bila knjiga o sreći, ova knjiga pokušava govoriti o tome kako se naše vrijeme – prožeto kultom euforične sreće – ne uspijeva nositi s nesrećom i banalnošću

Pascal Bruckner, *Neprestana ushićenost, s francuskoga prevela Ana Buljan, Društvo hrvatskih književnika, Zagreb, 2001.*

Jere Tarle

Pascal Bruckner ima izrazit dar za iznalaženje sretnih naslova svojim knjigama, hoću reći, dar za iznalaženje takve naslovne sintagme koja ne samo točno upućuje na temu knjige nego i na stav i ton kojim će promišljanje teme biti popraćeno. Naročito mu se to posrećilo s esejom koji je bio nepričuvani hit među eseističkim knjigama u Francuskoj 2000. godine, a koji smo u hrvatskom prijevodu dobili krajem 2001. Riječ je o eseju *Neprestana euforija (L'Euphorie perpétuelle)*, koji je na hrvatskom postao *Neprestana ushićenost*. Ni u hrvatskom ni u francuskom imenice *euforija* i *ushićenost* semantički se ne preklapaju bez ostatka. *Euforija* je najčešće obvezatna, isforsirana ushićenost pod utjecajem primjerice opojnih droga ili pak ushićenost kao simptom određenih psihičkih oboljenja. Ne znamo što je prevoditeljicu, lektora ili urednike navelo da izbjegnu u naslovu termin *euforija*? Možda nepotrebni puristički refleks pred riječu grčkog porijekla koja je danas u hrvatskom jednako česta – i to s gotovo istim semantičkim naboljem – kao i u francuskom? Ili možda sterilno zaziranje od svinonimije, kad znamo da savršena sinonimija gotovo da i ne postoji, a sama Brucknerova knjiga očituje virtuzozno baratanje sinonimijom svaki put kada želi naznačiti točan intenzitet nekog pojma ili pak sinonimijom postići odgovarajući socio-lingvistički efekt. Šteta, jer kvaliteta prijevoda ove nimalo za prevodenje lake knjige – iznad je prosjeka prijevod s francuskog na hrvatski. Dodajmo usput: prevoditeljica je, nakon što je to određeni broj stranica izbjegavala, u samoj knjizi – koju ćemo mi zvati *Neprestana euforija* – počela pripuštaći termin *euforija*.

Nužnost i dragocjenost banalnosti

U tom pogledu ova knjiga nastavlja s promišljanjima *Napasti nedužnosti* – prethodnog Brucknerova eseja – gdje se on bavi infantilizmom i pozom žrtve (viktimizmom) kao patologijama suvremenog individualizma. Osim što *Neprestana euforija* propituje odnos naše epohe prema nesreći i patnji, ona pronicljivo i duhovito problematizira nesposobnost našeg vremena da prihvati još jednog dvojnika svakog života: banalnost, ono obično i prozaično što se neumitno ponavlja u svakodnevnom životu, a čemu se ridikulozno odupiremo pribjegavajući toljikim *norijadama*. Time dotičemo – kao antipod banalnosti – još jedan oblik neprestane euforije, koji je kao zanimljiva podtema prisutan u knjizi, a koji Bruckner naziva – *mistika vrhunaca*, to jest žestokih uzbudjenja, velikih intenzite-

ta. Amblematske figure velikih intenziteta su Sade, Rimbaud, Nietzsche, nadrealisti i situacionisti, dok na jednom drugom

nego proniknuti u pojedinačno ljudsko ponašanje, a Montaigne – rodonačelnik eseja kao žanra – već je u 16. stoljeću napisao indi-

planu velike intenzitete prinosi – u nedovoljno pacificiranim društvima i hraneći se istim korijenima ljudskog ponašanja – revolucionarni i uopće totalitarni etos. Pritom Bruckner ispisuje suptilnu i ambivalentnu pohvalu banalnosti, a naročito pohvalu srednjih društvenih slojeva. Banalnost posjeduje određenu protočnost i mobilnost, unutar koje izranjavaju dragocjeni mali užici srednjih intenziteta – da bi se ponakad pojavili najdragocjeniji veliki intenziteti, koji to mogu biti

Bruckner ispisuje suptilnu i ambivalentnu pohvalu banalnosti jer ona posjeduje izvjesnu protočnost i mobilnost, unutar koje izranjavaju dragocjeni mali užici srednjih intenziteta

tek kao kontrast banalnosti. Banalnost nije, dakle, samo neizbjježna nego i nužna, i to kako u nijansama svojih prijelaznih tonaliteta tako i u svom sivilu koje jedino – učinkom kontrasta – može valorizirati raskošni sjaj onih rijetkih, zanosnih trenutaka velikih intenziteta. Isto tako, srednji društveni slojevi posjeduju određenu protočnost i mobilnost, s obzirom na to da predstavljaju onaj socijalni prostor u kojem širenje komfora i blagosutanja na sve veći broj ljudi smanjuje prostor bijede te ublažava oštrinu sučeljavanja siromaštva i velikog bogatstva.

Fetišizam demokracije

Tako *Neprestana euforija*, koja se u prvi mah doima poput knjige koja slaže sliku psihosocijalnih karaktera našeg vremena – na način dostoјan velike tradicije francuskih klasicističkih moralista – logično klizi u finu političku analizu suvremenog (zapadnog) individualizma, to jest liberalne demokracije. Ova knjiga odiše onim političkim senzibilitetom koji smatra da je liberalna demokracija – u usporedbi s drukčije organiziranim društvima – sukladnija složenoj prirodi konkretnog čovjeka, kojega karakterizira nerazmrsiva složenost slabosti i talenata. Sukladnija upravo stoga što nikada ne nudi sveobuhvatna i definitivna rješenja, za razliku od religija ili kolektivističkih ideoloških utopija. Još je La Rochefoucauld u 17. stoljeću napisao da je mnogo lakše govoriti o čovjeku općenito

vidualističku knjigu o pojedinačnom ljudskom iskustvu, da bi se njome suprotstavio svim pretencijama na opću i absolutnu istinu o čovjeku. Drugim riječima, liberalna demokracija i zapadni individualizam fenomeni su dugog trajanja, čiji triumf obilježava kraj dvadesetog stoljeća. Kada je pak riječ o načinu na koji taj triumf obilježava francusku intelektualnu produkciju – dio koje su i Brucknerove knjige – onda možemo kazati da od osamdesetih godina dvadesetog stoljeća Marx prestaje biti povlaštena intelektualna referencija da bi to postao Tocqueville, veliki francuski filozof politike i otprilike Marxov suvremenik – sav okrenut empiriji, za razliku od Marxova znanstvenog teorijskoga konstruktta.

Tocqueville umjesto Marxa

Šezdesetih godina prošlog stoljeća Tocquevilleom se bavio samo Raymond Aron, dok je Aronov školski kolega Sartre – hegemon tadašnje francuske kulture i prinositelj revolucionarnog etosa – prezirivo odbijao i samu pomisao da s Aronom vodi dijalog o promišljanju demokracije na tragu Tocquevilleova pojmanja jednakosti. Međutim, nakon dugog i neopravdanog potiskivanja, Tocqueville se osamdesetih godina pojavljuje kao spasosna paradigma, na način počesto nedovoljno vjeran samom duhu njegova djela. Naime, Tocqueville je upozoravao kako kući individualne sreće i privatnih egoizama – u ime načela jednakih šansi – može izazvati odustajanje od bavljenja zajedničkim poslovima od općeg i javnog interesa, tj. odustajanje od politike – što samim time predstavlja prijetnju demokraciji. Francuski tokvilovci osamdesetih godina za razliku od Arona ili Brucknera kao da smatraju da je kult slobode – smještene isključivo u privatnu sferu s ciljem bogaćenja i grozničave potrošnje – automatski, bez posredovanja politike, opće dobro te da omogućuje pacifikaciju društva. Bruckner pak smatra da je na taj način fetišizam revolucije zamijenjen fetišizmom demokracije; da je demokracija superiorna totalitarizmima proizašlim iz revolucija samo onda kada ne generira ideološku apoligiju demokratske stvarnosti, nego predstavlja neprestano traganje za boljim rješenjima – traganje prožeto onim duhom što ga Bruckner rado naziva *aktivni skepticizam*, a u kojem politika mora odigrati važnu ulogu. Upravo smo rezimirali neke od teza Brucknerove knjige *Demokratska melankolija* s početka devetdesetih godina, knjige koja svojim naslovom i sadržajem sjajno kontrapunktira *Neprestanoj euforiji*. Melankolija iz *Demokratske melankolije* semantički vuče na depresiju. Naime, demokratski individuum, kada mu zakaže euforija bogaćenja i potrošnje, upada u depresiju te za sve optužuje državu. Sličan je pritom razmatren djetetu, koje nije sprem-

Demokracija je superiorna totalitarizmima proizašlim iz revolucija samo onda kad predstavlja neprestano traganje za boljim rješenjima

no na sebe preuzeti odgovornost bavljenja zajedničkim poslovima od općeg interesa.

Duh kritičke privrženosti

Neprestana euforija – poput svih Brucknerovih eseističkih knjiga – propituje ljudska ponašanja u liberalnim demokracijama i to propitivanje je, rekosmo, prožeto duhom *aktivnog skepticitizma* što za Brucknera znači, da se poslužimo još jednom njegovom sintagmom, duhom kritičke privrženosti. Bruckner je prema suvremenim zapadnim demokracijama kritičan, a u isti mah im je privržen. Proničljivo i duhovito razotkriva njihova ridikulozna zastranjenja, pokazuje koliko su krhke i gotovo gangrenozne, a u isti mah kao da poručuje kako dijagnosticirati bolest znači sebi dati sredstva da je se nadvlasta. Krhkost demokracije je dakle varava: samo su pluralistička društva u stanju javno priznati svoje pogreške, čeprkati po svojim ravnama, nasuprotno diktaturama, koje se doimaju snažnim, ali samo zato što šute o svojim nedostacima.

Zanimljivost *Neprestane euforije* ne sastoji se ipak u iskazima privrženosti liberalnoj demokraciji, nego u uočavanju njenih manja, proizašlih prvenstveno iz potrošačke pomame. Te mane su meta osebujne Brucknerove lucidnosti – svojstvene uostalom najboljim francuskim eseistima moralistima – lucidnosti koja jest jetka ali ne i mrzvoljna, nego je istodobno jetka u poruzi i razno radosna u detektiranju novih mitova i dogmi što ih izlučuje liberalna demokracija. U tom osebujnom tonu – mješavini poruge i dobrog raspoloženja – transponirana je Brucknerova kako kritičnost, tako i privrženost prema vremenu u kojem živi. Mrzvoljni pak intelektualci današnjice – poput Bourdieu ili Chomskog – dobili su u ovoj knjizi zanimljive pojedinačne ili grupne psihosocijalne portrete.

Zemaljski raj

Prvi dio knjige – izrazitije od ostalih dijelova – promišlja našu suvremenost uz pomoć povijesne perspektive. Riječ je o poviјesti ideje sreće. Razlika u tom pogledu između antike i srednjeg vijeka dana je u kratkim naznakama. Naglasak je stavlen na razliku između srednjeg i novog vijeka. Kršćanstvo je od svojih početaka priznavalo težnju za srećom, ali ju je stavilo izvan čovjekova domašaja – u Zemaljski raj ili na nebesa. Osamnaesto stoljeće stavit će sreću čovjeku u domašaj, što sjajno izražava sjajna

Voltaireova rečenica: «Zemaljski raj je ondje gdje sam ja.» Tako patnja prestaje biti bitno iskustvo ovog svijeta i zalog spasenju na onom svijetu. Ukratko, zapadna društva usuđuju se tada, kao odgovor na bol i patnju, ponuditi poboljšanje ovoga svijeta umjesto utjehe na drugome svijetu. Ideja napretka dolazi na mjesto sna o vječnosti, a mjesto pomirenja čovjeka sa samim sobom premešta se u budućnost ovog svijeta.

Među brojnim konzekvencijama koje proizlaze iz ovako izmjenjene svjetonazorske paradigme izdvajajućem čemo promjenu odnosa prema tijelu – promjenu što je na djelu već od renesanse.

Dobrovoljni mučenici

Nova paradigma zahtijeva potmirbu s tijelom: ono prestaje biti prolazna i odvratna ovojnica duše da bi postalo prijatelj, naša jedina barčica na zemlji, naš najvjerniji pratilac, kojeg valja okružiti brigom, njegovom, pažnjom – dok je religija propovijedala da tijelo treba ušutkati, prezreti, zaboraviti. Taj će se stav s vremenom preobraziti u trijumf ugode i komfora – trijumf svojstvenog suvremenog potrošačkog hedonizma. Ugoda i komfor počesto će biti smatrani nepogrešivim generatorima sreće. Naročito kada se usmjere na ona područja života koja su u našem vremenu zadobila kultne položaje: na području erosa i zdravlja. Tada može doći do ridikuloznih iščašenja, kada imamo dojam da nam

se kršćanski srednji vijek podrugljivo cereka, uočivši u nekim uobičajenim prizorima naše svađodnevice neku vrstu izokrenute obnove srednjovjekovnih prizora. Naime, savršeno zdravlje postaje normom koja nas neprestano progoni, svi postajemo potencijalni invalidi koji s tjeskom analiziraju svoje suvišne kilograme, svoj puls, gipkost svoje kože. S neobičnom strašću bavimo se svojim tijelom, mučimo ga, pa ono – kao nekoč u kršćanstvu – postaje mjesto latentne opasnosti. Stoga se – veli Bruckner – nameće usporedba naših teretana i sprava u njima sa spravama za mučenje u srednjem vijeku. Postoji ipak – dodaje odmah Bruckner – važna nijansa koja razlikuje ono i ovo vrijeme: sada smo ipak svi dobrotoljni mučenici. A kad je u pitanju duhovnost suvremenog zapadnog potrošača – točnije njen manjak – onda će se taj potrošač, napsutivši dvoranu za fitness, zacišelo okrenuti tržištu duhovnosti i na njemu pohrliti na primjer već legendarnom osmijehu Dalaj-lame. Talent Dalaj-lame sastoji se u tome – smatra Bruckner – što je on poput Paola Coelha izmislio svjetski duhovni esperanto, dostupan svima bez granica i prisila, prilagodljiv svakoj publici.

Sveopći buržuj

U prvom dijelu *Neprestane euforije* – u kojem je Bruckner povjesničar ideja i mentaliteta u većoj mjeri nego u ostalim dijelovima knjige – zastupljena je već go-

tovo čitava tematska lepeza ovog eseja. U ostalim dijelovima knjige Bruckner mijenja ugao promatranja. Povijesni uvidi su i dalje zastupljeni, iako u manjoj mjeri. U drugom dijelu knjige on nastupa prvenstveno kao antropolog svakidašnice, ispitujući suodnose između nezaobilaznih

prostora banalnosti svakog života, s jedne, i suvremenog kulta euforičnih intenziteta, s druge strane. U trećem dijelu knjige Bruckner nastupa kao povjesničar i sociolog gradaštva. Otakao se pojavio na društvenoj sceni, buržuj izaziva zazor: plemstvu se gadi njegova vulgarnost, radništvu njegova gramzivost a umjetnik prezire njegovu proračunatost i prozaičnost. Stječući

sve veću društvenu moć, buržuj kao da onaj od prosvjetiteljstva obećani raj na zemlji pretvara u strašno prizeman raj, obilježen golemlim nejednakostima i buržujskom gramzljivom skučenošću. Devetnaest i dvadeseto stoljeće prste od političkih, filozofskih i umjetničkih osporavanja buržuja. Paradoksalno, on ih najvećim dijelom uspijeva upiti u sebe te ih pretvoriti u katalizatore vlastita bujanja i vlastite antropološke preobrazbe. Proletarijat nije uspio u svojoj mesijanskoj ulozi, dapače iščezava da bi se postupno stапao sa srednjim slojevima. Svi zapravo postajemo manje-više buržuji. Čak i homoseksualci, kao skupina s marginama društva koja je oduvijek bila žrtva ne samo totalitarnih režima nego i nesnošljive skučenosti buržoaskog morala, čak i oni pokušavaju te postupno uspijevaju osvojiti pravo na ono što je dugo bilo smatrano stupom buržoaskog poretku i moralu, naime pravo na obitelj.

Nitko me ne voli

Tema četvrtog dijela *Neprestane euforije* je odnos suvremenog individualizma prema nesreći, patnji, bolesti, smrti. Prema Bruckneru, tu dotičemo najupitniju dimenziju i najslabiju točku svjetonazora suvremenog individualizma. Naime, kad se hedonizam nameće kao apsolutna vrijednost, kao imperativ neprestane euforije – smrt i patnja postaju puke besmislice, nepodnošljivo ugrožavanje naših prava. Da-

pače, pri najmanjoj neugodi odmah vičemo: nitko me ne voli, sve je protiv mene. Sve što koči i usporava zadovoljstvo, svrstano je u nesreću. Čak i intelektualni napor, bez kojeg nema škole kao takve, proglašava se tlačenjem i mučenjem djece. Svatko se otimlje za palminu grančicu najveće žrtve. Bilo što proglašava se holokaustom ili genocidom te se tako obezvređuju i banaliziraju najveće gnusobe što ih je ljudski rod počinio, kao što se pritom i jeziku oduzima mogućnost da točno funkcioniра. Bruckner ipak smatra da ima naznaka kako se suvremenih hedonizam počinje trijezni od sveprisutne euforije kada je riječ o njegovu odnosu prema patnji i smrti. Među ostatim naznakama pronalazi ih u novim solidarnostima do kojih je dovela pojava AIDS-a, ili pak u palijativnoj skribi kao novoj kulturi umiranja. Riječ je o tome da moramo iznaći takvo umijeće življenja koje nesreću vidi poput neizbjegnog dvojnika života i sreće, umijeće koje uključuje razumijevanje nesreće i izdržljivost te nam omogućuje da živimo s patnjom i protiv nje. Ipak, smatra Bruckner, nije istina da živjeti znači pripremati se za smrt i rasap. Živjeti znači iscrpiti sve mogućnosti što nam ih nudi boravak na zemlji, usprkos nedaćama i neizbjegnju svršetku. I odmah na tom mjestu teksta domeće, kako je Cioran iz knjige u knjigu slavio samoubojstvo da bi na kraju umro glupo – ako se tako može reći – od senilnosti. □

iz mamine čitaonice

životno nužni element nepovratno izgubio svoju nedužnost. Auschwitz, Hirošima, Dresden, daljnji su krajputaši u progresiji terorističke eksplikacije okoliša. Zrak, atmosfera postali su tako podjednako *Lebensraum* i *Todesraum* globalnog života: prostor gdje se susreću kemijski (otrovi), fizikalni (radioaktivnost), biološki i psihički eksterminacijski vektori.

Also, još jedna Sloterdijkova knjižica koja svojom smjelošću itekako nagrađuje čitatelja i u interimu, dok trilogija *sfera* nije zaokružena, zasigurno *Sloterdijk-best-buy*. □

www.zrez.hr

KRITIKA

Terorizam postaje drugo ime za proces kapitalske modernizacije koja više nema posla sa sistemičkim subjektom, nego s njegovom okolinom preko koje je taj subjekt moguće još brže i efikasnije eliminirati

Peter Sloterdijk, *Luftbeben*, Suhrkamp, Frankfurt, 2002.*

Petar Milat/PastForward

U generalnoj kulturnoj potmami i "potrebi" za tzv. teoretskim konceptima, teško je naći osobu koja bi više korespondirala i išla ususret tom zahtjevu od Petera Sloterdijka. Razbarušeni profesor na Visokoj školi za dizajn u Karlsruhe, od nedavno voditelj *Filozofskog kvarteta*, emisije u programu

Peter Sloterdijk
Luftbeben
An den Quellen des Terrors
edition suhrkamp
SV

ski simptom post-šezdesetosmaškog intelektualnog medijskog overkilla.

Što čudesniji konceptualni aparat

Pa ipak... Ipak je Sloterdijk "samo" njemački kulturni fenomen, čiji naslovi iz devedesetih nisu bili previše prevađani na

ostale jezike, čija je internacionalna slava još uvijek ekskluzivno vezana uz *Kritiku ciničkoguma*. Možda je i bolje tako: Slo-

terdijkova interlinearna citatna nonšalantnost mogla bi, posebno na francuskom tržištu, rezultirati ponekom tužbom zbog plagijarizma. No... U epohi posve mašnje akademске dosade, Sloterdijkove medijske klaunerije i kozerije barem su neka vrsta reflektirana PR-divertismana, za razliku od tako dobro proporcionarnih, naoko suzdržanih i aerodinamičnih administratora teorije.

Ali... Sloterdjka, unatoč sve mu navedenome, ipak tjeru jedna genuina intelektualna (u njegovu slučaju u beskraj navrata evocirana gnosička) intuicija; intuicija da se izmisli što operabilniji i čudesniji konceptualni aparat. Formalno-genetički, perfektni aparat svijeta i umu (radi se o opsežnoj, još nedovršenoj trilogiji *sfera*). Tekst o kojem pišem (*Zrakotres* ili *Potresi u zraku* ili *Atmosferske vibracije*) svojevrsni je fabrički outlet kojim se najavljuje posljednji dio te fabulozne trilogije. *Zrakotres* je kratki, posve pregnantni tekst kojemu je 20. stoljeće isključiva tema.

Modernizacija terorizmom

Što je dakle 20. stoljeće prema riječima Sloterdijkove filozofske atmosferologije?... Ono je ponajprije prostor masovne eksterminacije čija se kulturna strategija sastojala u eksplirajuću latentnih uvjeta kolektivne egzistencije. Ekspliranje kao kulturnu metodu rese tri bitna obilježja, koja su prema Sloterdijku inherentna 20. stoljeću: Prvo, terorizam; drugo, produkt-dizajn te posljednje, ekološka ideologija.

Ako se prevodenje latentnog u manifestno definira kao terorizam, tj. kao kulturna metoda a ne samo kao nedopuštena, specifična i partikularna praksa koja krši pravila ("civiliziranog") ratovanja, i koja pritom posve nasilno i materijalno osvještava do tad ne-osvještene uvjete obitanja, terorizam postaje drugo ime za proces kapitalske modernizacije koja više nema posla sa sistemičkim subjektom, nego s njegovom okolinom preko koje je taj subjekt moguće još brže i efikasnije eliminirati, bez potrebe hermeneutičkog rekuriranja na simboličke institucije subjektiviteta.

Sloterdijkova je eksplikacija i više nego zanimljiva, a primjeri iluminativni. Ekološki terorizam kojim je 20. stoljeće doista i započelo rezultat je plinskih napada na francuskoj fronti u Prvome svjetskom ratu, čime je zrak kao

Reklama je jedan od temeljnih «metafizičkih» fenomena, na neki je način sve strukturirano poput reklame

Zoran Roško

Neopoznati Besmisleni Objekt približava nam se i postaje droga koja nas odražava na život, uvlači nas u ono protiv čega nas Istina upozorava. Ovo nisu pregovori, ovo je otrov naredbe u našoj krvi: naši će životi biti oduzeti i od njih će biti napravljena eksperimentalna civilizacija. Naš je život kidnapiran, i nikad nam neće biti vraćena ljubav koja je time aktivirana. Nikad nam neće biti oprošteno to što smo ljudi. Ubrzani andeli boli izljeću iz života kojim pučamo u mrak, nasumice.

Nepoznati Besmisleni Objekt priziva energiju demona koji progone ono što osjećamo, govori grimiznoj praznini u užitku. Istražuje on ljudsko magnetsko polje, njegove penise, vagine, boži, usne, riječi, običaje, mentalne reflekske, stavlja laksus-svjetove u naše halucinacije i promatra pjenu koja nastaje kada se naše vizije pomiješaju sa strahovima. Naše su traume prepune predvih boja. Nepoznatom Objektu uzbudljivo je miksati našu povijest, seks i logiku crtića.

Udaljenost najbližega

To što ćemo uskoro vidjeti snimljeno je najnovijim kamerama za otkrivanje tekućih avangardnih osjećaja u koži. To su mentalne fotografije koje izazivaju jezu i ushit, jer su okrutno realistične u svojem pornografskom prikazu stranosti onoga što nam je najvažnije, udaljenosti onoga što nam je najbliže i znatiželjne tuge onoga što nas najviše veseli. To što sada osjećamo u svojim mozgovima, ta neodređena, tupa sreća da smo uopće živi, tekućina je kojom Nepoznati Objekt (kao ono neljudsko živo biće u nama) ispira svoje fantazije. Njegove su fantazije objektivne, i dolaze poput vizija i prirodnih sila, naše su pak subjektivne i nestaju na obzoru dok ih pokušavamo shvatiti. Vrložne struje namjera, šokova, prevara, zavisti i razočaranja tog Objekta nagrizaju naše naivne osjećaje, nespremne za okršaj s blistavim metalom apsolutne ljubavi.

Ali ta nam se divlja ontološka tinta isporučuje u kristalima vremena i prostora, dobivamo božju menstrualnu krv u prahu. Stavimo taj prah na komadić papira, i dobit ćemo objavu. Ona je okrutna i tužna, hladna u srcu i vrela pod noktima, ona nam razdire usne žudnjom da nekoga poljubimo a stare ožiljke grize stidom što smo još živi. To je strašno, ali objava nas ne voli, ona je narcisoidna i tašta. Sitni smo i cinični prema velikim ciljevima (to je čak i u modi, iako se čini da ponovno oživljavaju ideje autentičnosti, iskrenosti i predanosti) i treba nam osobna, intuitivna, luda istina, koja će nam omogućiti da nekoga volimo, da nekoga preziremo, da imamo neki cilj za koji ćemo htjeti umrijeti. Potrebno nam je iskustvo potpu-

Paranoja smisla

Ono što ljudi razlikuje nije stupanj racionalnosti, nego način na koji reklamiraju ono do čega ih ta racionalnost dovodi, što god da to bilo

ne nepogrešivosti, kako bismo mogli biti sucima tudim greškama i slabostima. Potreban nam je doživljaj toga da smo u pravu a ne da smo pravedni. Ne vjerujemo onima koji nam govore da želimo vječnu pravdu i vječnu istinu, pa nam je i nude, samo želimo dobro izgledati u očima nekoga tko nas obožava, i zato ne prestajemo grabiti svaku novu prigodu. Samo želimo uživati u vlastitoj paranoji. Ne želimo istinu nego progonećnost istinom, kako bismo bili važni u njezinim očima, kako bismo bili slavni u vlastitu tijelu.

Emocije značenja

Smisao je uvijek opscen, a ljudi zapravo žele *zavodenje*, ne žude oni za istinom nego za *dramatičnom tajnom*, nije im stalo do značenja nego do toga da budu reklamirani – nekom vrijednošću za koju u danome trenutku misle/osjećaju da je intenzivna, uzbudljiva, efektna, prestižna, važna, fascinantna. Ta vrijednost može biti neki osjećaj, emocija, uzbudjenje, nešto zabavno, "parametno", duhovito, ludo – bilo koji efekt koji se svjesno ili nesvesno veže s tim značenjem. Bitno je to da ta *efektost* nema никакve izravne veze sa samim značenjem, da nije u kontinuitetu i da nije objašnjiva samim značenjem – kao što naša zaljubljenost u neku konkretnu osobu nije rezultat toga što nam ona znači ili nekog njezina *smisla* u našem životu, nego je ta emocija nekomplementarna s tom osobom,

nešto što dolazi niotkud, ludo, besmisleno, neuzrokovano.

Značenje bilo čega ionako nikada ne procjenjujemo na osnovi logičke ili racionalne *dokazanosti* (legitimnosti, vjerodostojnosti, opovrgljivosti, itd.), nego na osnovi naše *osjetljivosti* za značenja o kojima je riječ: odredena su nam značenja prihvatljiva i uvjernljiva zato što smo *senzibilni* za njihovu *snagu*, jer *padamo* na njihovu zavodljivost, a to je pak određeno *bojom naše svijesti* (Ken Wilber). Ono što ljudi razlikuje nije dakle *stupanj racionalnosti*, nego način na koji *reklamiraju* ono do čega ih ta racionalnost dovodi, što god da to bilo. Bari nišu manje racionalni od civiliziranih, profinjenih ljudi – njima su jednostavno uzbudljivije i uvjernljivije neke druge stvari.

Višak smisla

Budući da smisao nikad nije univerzalan i neutralan, on je uvijek uljez, uvijek nas *otima* od nas samih, i od onoga što smo još mogli biti da smo imali neku drugačiju svijest, pa doista, nema razloga *vjerovati mu* samo zato što smo ga "otkrili", što je "naš" ili što smo ga konstruirali. Baš zato što *konačnog smisla* nema, smisla uvijek ima previše, i čovjek se, ako ostaje živjeti kao čovjek, s tom poplavom značenja jednostavno ne uspijeva nositi, on ta beskrajna značenja mora nekako *zaustaviti* – a zaustaviti ih može samo vlastitim reklamama i fascinacijama (što su pak odre-

đene "bojom", senzibilnošću njegove svijesti). Zasićeni smo i zagušeni smisalom i zato smo uveli *simboličku subjektivnost*, tj. instalirali smo distancu u puninu, potencijalnost u aktualnost, virtualnost u zbilju, da bismo tu gustoču mogli *podnijeti* u simbolima, riječima, simulacijama, fikcijama. Mi ne tražimo smisao, mi od njega bježimo u nešto što možemo podnijeti – u uzbudljive fikcije (emocijske, egzistencijalne, socijalne, religijske, kozmičke). Ne samo da nikad ne možemo otkriti istinu o cijelini svijeta nego nas to (na sreću?) i ne zanima, želimo prvenstveno umaci toj paranoji (o Istini koja nas progoni a ne vodi, budući da je nikad ne možemo sagledati). Zato nismo ovisni o Istini i Smislu nego o Ljubavi: kada je netko zaobljen (ili doživljava bilo koju vrstu uzbudjenja, ekstaze ili transa), nije ga briga ima li svijet smisla. Slično vrijedi za nadu i povjerenje, dvije značajne neznačenjske droge koje nas štite od paranoje neljudskih značenja, a za njima slijede mnoge druge – cijeli spektar svakodnevnih droga postojanja.

Anarho-paranoja

Paranoja je ovdje temeljna kategorija, ali ona je i nešto poput *estetskog iskustva, anarchističke igre*. Paranoidnost je ovdje fraktalizirani oblik (ponekad vesele, ponekad tužne) mentalne igre koja stvari ne želi *desifrirati* tražeći u njima tajna, prikrivena značenja, nego ih želi dodatno, dadaistički *zakomplicirati* površinskim, vidljivim, ponekad gotovo tjelesno uzbudljivim *efektima* koji dovode u pitanje, ne pojedina prihvaćena značenja (objašnjenja, normiranja, proskripcije), nego samu hijerarhiju koja značenjima kao takvima uopće dodjeljuje tako važno metafizičko mjesto, sáma očekivanja koja vežemo uz značenje i smisao. Radi se o subverziji *efekata* kojima reklamiramo značenje i smisao. Ovim se reklamama jednostavno suprotstavljaju DRUČIJE REKLAME. Ovdje se doista o tome i radi, o *reklamama za značenja*, a ne o pretjeranome tumačenju kojemu bi cilj bila potraga za tajnim (ili nedajbože kočačnim) značenjima. Ne radi se o napuštanju angažmana, aktivizma i nade u *samo zbilji*, nego o namjernoj, taktičkoj virtualizaciji i elektrifikaciji zbilje kako bi je se moglo prilagoditi uvjetima koji vladaju u *studiju*, i tamo je onda remiksirati – politički i društveno, ali prvenstveno ontološki.

Zaustavljanje značenja

U kozmičkoj medijskoj ekologiji čovjek je samo jedan od *kanala iskustva*. To iskustvo nije naše, ono je autonomno, razvija se i razmnožava samo od sebe, u nama i kroz nas, a mi mu se možemo samo prepustiti i *promatrati ga*, pasivno i aktivno, svejedno (pasivnost i aktivnost u jednako su mjeri dio igre). To iskustvo vrijednost je koja iskrasava u različitim sustavima i pridodaje im se poput njihove reklame. To iskustvo nema nikakva značenja, nego je ono upravo ono što svojom fascinantnošću, popaljivošću *zaustavlja* svako značenje, a značenje je pak samo *jedan od načina organizacije tog iskustva*. U vrijeme sve većega kulturnog opiranja reklamama, *culture jamminga* i borbe protiv globo-korporacija, ovdje se tvrdi da je reklama daleko dublji fenomen, i da je na neki način, gotovo sve strukturirano poput reklame. **z**

*Ulamak iz uvodnog poglavlja knjige Zorana Roško *Paranojni od ljubavi, zabavni od zla – reklame postojanja i halucinogene istine*, koja u listopadu izlazi u izdanju Naklade MD.

Misija: Naljuti!

Vladimir Kaminer

Moj prijatelj Sergej, visokvalificirani stručnjak za računala iz St. Peterburga koji je radio kao programer u tvrtci Sony u Berlinu, izgubio je posao potkraj prošle godine zajedno s drugim kolegama. No, Sergej se nije brinuo zbog nezaposlenosti. Već je nekoliko puta dobio nogu u različitim tvrtkama i svaki put mu je odmah uspjelo pronaći novu službu. Ni sada neće biti drukčije, smatrao je moj prijatelj. Vjerojatno Sony u Berlinu uz štendnu samo želi uljepšati statistiku, a sljedeće će godine ponovno zaposliti sve otpuštene. Sergej je kao otpremničnu dobio svoju polugodišnju plaću i više je žudio za godišnjim odmorom na Karibima nego za novim poslom. U potrazi za jeftinim ponudama putovanja na Internetu naišao je na tvrtku Optronik GmbH & Co KG koja je tražila civile za jednu manevarsku vježbu u američkoj vojsci u Hohenfelsu. Ondje, u Bavarskoj šumi, uvjeti su bili teški; trebalo je ustajati u pet sati, neprestano biti spremna na akciju, alkohol i droge bili su strogo zabranjeni. Za to se, međutim, dobivalo 92 eura na dan.

Bila bi to alternativa za godišnji posebne klase, mislio je Sergej i prijavio se kod Optronika, no bez mnogo nade jer su mu neki ruski prijatelji rekli da nisu prim-

Vladimir Kaminer rođen je 1967. u Moskvi, a od 1990. s obitelji živi u Berlinu. Objavljuje knjige u različitim njemačkim novinama i časopisima i ima tjednu emisiju na berlinskoj radio stanici Multi-Kulti. Objavio je zbirku pripovijedaka *Ruski disk* i roman *Vojni rock*, koji je nedavno objavljen i na hrvatskome u izdanju Frakture. Trenutačno priprema zbirku kratkih priča *Schönhauser Allee*, a njegova nova knjiga *Die Reise nach Trulala* u Njemačkoj će biti objavljena u kolovozu, u izdavateljskim naklade Manhattan. □

ljeni. Nekoliko dana kasnije naš je prijatelj dobio poziv za razgovor. «Raduje nas što vas možemo obavijestiti», pisala je Opronik

srpsko-hrvatski i vrlo loše engleski, ali svakako želi razgovarati sa časnikom CIA-e, jer navodno posjeduje tajne informacije o predstojećem napadu na selo u kojem sudjeluje i njegov brat. Iako ponasan kosovski Srbin, Ipsalović je nepriatelj Slobodana Miloševića i njegovih satelita. Kriteriji za us-

se doista trudio, rastrgao je američku zastavu, urlao na ruskome «ubojoice, ubojoice!», čak se želio razodjenuti kako bi djelovao što uvjerljivije, no tada su ga svladali vojnici.

U jednom se trenutku kod civila probudila sumnja da Albanci više zarađuju od ostalih nacija na

GmbH, «da ste primljeni u naš program *Civili na bojištu Europe*. U pismu je nadalje stajalo:

«Najbolje bi bilo da ponesete čokoladu, cigarete i papirnate maramice, kao i nešto novca za eventualne posjete Burger Kingu, diskoteci ili kuglanju, jer na području vojne baze ne postoje trgovine i bankomati». Našeg smo prijatelja pokušali odvratiti od te sulude ideje, no ostao je odlučan: «Amerikanci su se naoružali, že naučiti kako se ophoditi s civilnim stanovništvom u Europi, a mi Europejci moramo se pripremiti za bližu budućnost i naučiti ophoditi s američkom vojskom u civilnome životu».

Svakog jutra drugi scenarij

Ubrzo je s više stotina drugih civila transportiran u Hohenfels. Ondje su Amerikanci za manevarsku vježbu podignuli šest sela. Sergej je bio dodijeljen jednom srpsko-albanskom naselju u središtu kojega se nalazio minaret.

U svakome selu glavnu riječ imao je američki nadglednik koji je pazio na civile i svakog im je dana dodjeljivao novu ulogu. Prema njegovu prvom scenariju Sergej je morao glumiti jednoga «mentalno neuravnovezenog kosovskog Srbina» čiji je brat član SNS-a, srpske nacionalne organizacije za otpor. Iz scenarija: *Zovete se Radovan Ipsalović i vi ste inteligentan, miran džentlmen koji se oblači prikladno vremenu, ali uvek nosi vunenu kapu. Unutar strana kape obložena je aluminijskom folijom. Ipsalović se veoma razljuti kada se ustraje na tome da skine kapu. On, naime, misli kako mu je srpska vlada implantirala čip da bi ga mogla satelitski navoditi – a aluminijska folija bi to trebala sprječiti.* Govori

pjeh/neuspjeb: valja otkriti je li Ipsalović ludak, špijun ili koristan informant.

«Neki sudionici, posebice Nijemci, najprije su bili preopterećeni strogim životnim uvjetima u Hohenfelsu» izvjestio je Sergej. Svakoga dana morali su ustajati u četiri, umjesto u pet kako je bilo predviđeno, u kantini nisu dobivali repete i nisu se mogli naviknuti na vojničke zahode. Pobunili su se. «Nalazite se na američkom teritoriju!, civilne je opomenuo nadglednik. «I stoga spadate pod američko vojno pravo!» «Ako na ovom području dobijem bebu, znači li to da će ona automatski postati američki državljanin?», upitala je jedna mlađa djevojka, koja je glumila silovanu Hrvaticu. Nadglednik se nježno smješkao. Svakoga dana vježbe dijelio je nove scenarije. Uvijek se radilo o svladavanju etničkih konflikata uz pomoć vojske i s neznatnom kolateralnom štetom. Gotovo sve nacije glumili su njemački i ruski civili, samo su Albanci bili stvarni. Njih je po cijeloj Njemačkoj tražila i angažirala jedna druga njemačka tvrtka za casting. Jezik na kojemu se vježbalo bio je njemački, stanovnicima sela bilo je zabranjeno da se vojnicima obrate na engleskom.

Ubojice i seoski ludak

Sergej nam je svaki dan slao napete SMS poruke, poput ove: «Danas smo mi Srbi svojega gradonačelnika odnijeli do groba. Pritom sam morao organizirati provokaciju: morao sam se postaviti pred gomilu i ljudima objasniti da su našega gradonačelnika zapravo ubili Amerikanci. Svoj sam narod morao dovesti do toga da nasrne na vojниke». Segej

temelju njihove snažne glumačke uvjerljivosti. Neki su se civilni, među kojima i nekoliko Rusa, uputili Albancima da se raspitaju o tome. Albanci su sjedili ispred svojega minareta i jeli kalorične lunch pakete s kikiriki maslacem. Upravo su imali stanku. «Koliki vam je honorar na dan?», upitale su Rusi. Albanci nisu odgovorili.

SMS: «Danas moram glumiti seoskog ludaka. Kroz selo sam vukao kolica s otpadom i kod Amerikanaca žicao cigarete, ručne granate i kondome. Pritom sam pjevao ruske narodne pjesme. Nakon doručka postalo je još napetije. Predstavnika Crvenog križa smjeli smo izvući iz auta i udarati nogama. Nakon toga jedan je albanski ekstremist u gomilu bacio minu. Mina nije bila prava, ali jednu je ženu doista pogodila u nogu. Trčali smo za Albancem, Amerikanci su se ponovno morali pobrinuti za mir bez da nas sve ne upucaju. No, to im nije uspjelo». Neki civili nisu izdržali i htjeli su kući, za kaznu im je honorar drastično smanjen. Naš prijatelj i nakon tjedan dana sve je to smatrao doista napetim. Uvijek su se neki civili, pogotovo Rusi, okupljali u zahodu i opijali pivom, iako je alkohol bio zabranjen.

Iz letka «Heimlichov manevr za suzbijanje štucanja»: *Kod smrtri uslijed nesreće zagrcnuće se u ciljelome svijetu nalazi na trećem mjestu. Štucanje se, pak, može zaustaviti uz pomoć Heimlichova manevra. Tu tehniku, koja spašava živote, razvio je 1974. godine dr. Henry Heimlich – i dosad je spasila na tisuće života. (...) Točka 3: Žrtvu jednom rukom čvrsto uhvatite za vrat, a drugom joj svom snagom pritisnite želudac. Tako ćete zaustaviti štucanje.*

U selu je započela neprestana

migracija. Odjednom je bilo previše Albanaca i premalo Srba, stoga je dio Albanaca morao glušiti i Srbe. Etnički sukob koji se njušio u selu to je učinilo još primjetljivijim. «Gluge Srpske svinje!», vikaše Albanci. «Sami ste glupi!», vikaše nazad drugi Albanci. Nijemci su se smijali. «Danas za doručak opet imamo pommes frites. Prokletstvo!», tužio se Sergej.

Iz scenarija: *Zovete se Velizar Šalamonov, ministar ste vojske, policije i obnove iz Ukrajine. Na Kosovo ste došli zbog inspekcije; rukujete se s američkim vojnicima, no narod na ulici neprestano vas verbalno napada. Kriteriji za uspjeh/neuspjeb: (1) Ministar se s mnogim vojnicima rukovao /nije rukovao. (2) Sve što je trebao vidio je/nije video.*

Pozvao sam vojlike na oblokavanje

Sergej je dakle napravio karijeru. Dobio je diplomatsku putovnicu, crni službeni auto s vozačem i simultanog prevoditelja, pa je po selu putovao kao ukrajinski promatrač. Amerikanci su ga trebali braniti od divlje albanske ruje. «Posao je bio dobar», pričao je Sergej, «uvijek sam pozivao vojlike na oblokavanje i pjevao im ukrajinske narodne pjesme».

Iz letka «Anti-Cancer Battle Plan»: *Za mnoge je pojam raka zastrašujuć. No, od toga se može zaštiti. Provjeri svoj plan za borbu protiv raka – (1) Dnevno pojedem tri različite vrste povrća, dvije vrste voća i šest proizvoda od žitarica. (2) Ne pušim. (3) Pokušavam izbjegavati pasivno pušenje. (4) Nosim zaštitnu odjeću kada sam duže od petnaest minuta izložen suncu. (5) Ne pokušavam pocrni. (6) Poznajem šest upozoravajućih signala za rak.*

Kao civil na bojištu Europe moj je prijatelj Sergej prošao cijelokupni program, iz svih etničkih sukobaizašao je neozlijeden, sklopio je nova prijateljstva, počeo puno piva na zahodu i jednoj američkoj snajperistici priredio ljubavne jade (SMS: «Čini mi se da se pali na mene. Cijeli dan kroz optički nišan osjećam njen pogled na svojim ledima»).

Dva tjedna kasnije vratio se u Berlin. Program *Civili na bojištu* nije naškodio njegovu internacionalizmu i vjeru u ono što je dobro u čovjeku. No, sljedećih četiri mjeseca vjerojatno u širokome krugu izbjegavati McDonald's i Burger King. □

Odabrala i s njemačkoga prevela Gioia-Ana Ulrich

*Tekst je preuzet iz časopisa Die Zeit, 28/2002.

Oprema teksta redakcijska

Posjetite **Meandar** i prošećite se novim *Sretnim ulicama* gdje Vas očekuju:

Guillaume Apollinaire Podvizi mladog Don Juana
Aleš Debeljak Sumrak idola
Dušan Mitana Patagonija
Edo Popović Koncert za tequilu i apaurin
Marcel Mariën Likovi s krme
Lucija Stamać Muke po Veneri

Platiš pet, dobiješ šest - komplet 150 kuna, pojedinačno 30 kuna!!

Knjižare: **Opatovina 11**

Kaptol centar

www.meandar.hr

Boris Beck

Front se raspao kao zrcalo u milijun komadića. I kao što je i najmanji komadić zrcala i dalje zrcalo, tako je i svatko i dalje nosio svoj komadić fronta sa sobom.

— Može, ali prvo stvori uvjete.

Goran je uzdahnuo, navukao zastore, podignuo svoju jaknu prebačenu preko stolca i objesio je na vješalicu u hodniku, pokupio novine s poda, raširio kauč, stavlja na njega plahtu, izvadio iz ormara pokrivač i jastuke, ugasio veliko svjetlo i upalio malo. Za njezino zamišljeno lice, duguljasto i košćato, čije su velike usne radije pokrivale još veće zube nego da govorite, za njezine zaprepaštene oči učinio bi i mnogo više, slijedio bi je i nakraj svijeta ako bi onako mršava, na svojim dugim nogama, sa svojom dugom kosom, ikad otputovala.

— Može proći — rekla je Nika, zavukla se u krevet i svukla ispod pokrivača. Ali hoću da mi prvo izmasiraš stopala.

Samoglasnici za svjetlo, za osjećaj vedrine, za životnost, za lakoću; riječi koje su se sastojale od samih samoglasnika, izmišljene riječi, riječi bez jezika, riječi koje znače samo nadu, radost, ljubav; riječi koje je Nika izmišljala, riječi koje bi mogle pripadati i andeoskim jezicima; riječi koje su bile protutrov turobnim konsonantima, tromim glasovima koji su je vukli tlu, glasovima sjete, glasovima koji su riječi činili beživotnim, glasovima kojima se glasala smrt sama; riječima kojima su pljuvali i režali jedni na druge demoni u ponoru; samoglasnici i suglasnici, nepar i par, duga rečenica Nikina života, dugačka jednadžba njezina postojanja, riječi života i smrти, zbroj radosti i tuge. Za Niku su novine na stolu bile ispunjene, od prve do zadnje strane, kroz sve rubrike, samim suglasnicima, ratom.

— Gledaj, Gorana ništa ne zanima. Studij bezvoljno gura i za šest godina završio je dvije; s Nikom beskonačno hoda; novca nikada nije imao, a neće ga ni imati; u rat je otisao samo zato što mu se mobilizaciju nije dalo izbjegći. Toliko je lijep da će radije poginuti nego pomaknuti se s mjesta.

— To nije istina. Najviše od svega voli baš putovati.

— Što to znači? Putovanje je kao čitanje: sve ovisi o tome kakav si. Velikih govana bilo je i među velikim putnicima i među onima koji su progutali biblioteke, kao što je i među jednima i drugima bilo svestaca. A ja ti kažem da je klinac mlak, ni vruć ni hladan, a takvi su najgori, ni skuhani ni spohani, jednom riječju — bezvezni! — rugao se Napasnik, demon čije je lice bilo olujni oblak, čije je crno tijelo prekriveno ogledalcima i krljušti, gdje je iza svakog pregiba vrebao šiljak, otrovni Zub, dugačak i zelen limunov trn, granitni nokat ili rog ispunjen obiljem bijesa.

— Loše nebo zasluzio je samo onaj koji se ne zna zapaliti za svoju stvar poput stoga sijena — branio je Gorana Poslanik, lice mu je bilo kao munja, ruke i noge poput sjajne mjeđi, a zvuk njegovih riječi kao žamor mnoštva. Ja vjerujem da ima nade za dečka.

— Ja ću ga srediti prije! — prijetio je demon, slavodobitno štekćući i zujeći.

— Padaju li riječi iz andeoskih jezika u naše? I ne znajući ugostili smo andele; i ne znajući anđeli su nam stali dok smo stajali uz cestu i povezli nas dio puta; i ne znajući izgovaramo riječi andeoskih jezika koje su pale na nas poput proljetne kiše

— Gorane, znaš da nikada ne bi putovala autostopom.

— Poludjet ću ovdje.

Mnoštvo je žamorilo: ljubav

— Autostopiranje je najblesavije izazivanje sreće. Bilo tko može te oteti, opljačkati, silovati ili ubiti, a da nikad ne nađu ni tebe ni njega.

— Konačno su mi vratili pasoš. Moram nekamo otići.

— Idealno za savršen zločin. Najveća je budala tko drugome uđe u auto.

— To je zato što nemaš povjerenja ni u koga. Kao da ne riskiraju oni koji te uzmu. Otkud znaju da ja neću srediti njih? Nemaš povjerenja u ljude.

— Nemam povjerenja u sebe — rekla je Nika. I neću da više pričamo, dodi.

Goran je ušutio i slušao: uvijek je znao je li pogodio ili nije, Nikin mu je glas bio putokaz, nizovi samoglasnika koje je ispuštala, nesvesna, izgubljena u kući uzbuđenja koju je Goran izgradio svojim tijelom.

— Nećeš ga uspjeti očuvati, anđele čuvaru, srediti ću ga, a ti ćeš se osramotiti: nisi sposoban da se mjeriš sa mnom.

— Ne bih se kladio — odgovorio je Poslanik nakonstrijevši pera na ledima, a ona su na svjetlu bila zlatna, bijela poput lana, svjetlucala su mnogobrojnim bojama poput krizolita.

— A ja baš bih. I to u ova tvoja šarena pera. Koliko ih imaš?

— Star sam, olinjao, ostala su mi još samo četiri.

— Kladim se dakle u ta četiri tvoja šarena pera da ću ga uloviti nespremna.

— Može. A što ti ulažeš?

— Svoja četiri roga.

— Izgubio si druge?

— Ne, nisu mi još izrasli.

— A, dakle, ulažeš mlječne robove?

— Znaš, doista izgledaš onako kako te slikaju, kao velika bijela guska.

— Pojma nemaš, slikaju nas s labudim krilima, a ne gušćim.

— Očerupat ću te u svakom slučaju.

— Ako nećeš sa mnom, ići ću sam.

— Tipično. Pročitaj, molim te — dodala mu je Nika svoju knjigu o numerologiji.

— Neparni su brojevi u vezi s nebom i duhom, izražavaju muževnost, snagu, moć i stvaranje, bla, bla, bla...

— Ne rugaj se. A sad pročitaj za parne.

— Parni brojevi pripadaju ženskom principu, bla, bla, bla...

— Pojma nemaš. Bit će po mome: idemo u paru.

I bilo je. Nika je izračunala da je DOM $2 + 3 + 2$, dakle 7, savršen broj, a da je PUT $2 + 9 + 2$, to jest 13, nesreća, ali je stisnula zube i otputovala s Goranom. Da bi presrela zlu kob pazila je na datum, kataloge hostela i brojeve autobusa; ona je bila autoputeve prema brojevima, određivala koliko se kilometara smije prijeći na dan i izračunavala sudbinske brojeve ljudima iz imena; Nika je tkala i parala njihovu zajedničku sudbinu. Odbaciла je teorije po kojima su manje šanse ako stopirate udvoje (budući da jedno mora sjesti na stražnje sjedalo, može napasti vozača pa vas nitko neće uzeti). “Muškarac je sumnjiviji ako putuje sam nego ako je s njim djevojka.” I tako su zajedno prošli Veneciju, grad-ogledalo, grad-ribu, grad-utopljenik, grad toliko zamršen da su se u njemu odmah izgubili; Veronu, gdje su zamolili jednog Amerikanca da ih fotografira ispod Julijana balkona; Milano, gdje je Goran na krovu katedrale odrezao nokat što mu je urastao u nožni palac; Arles, gdje su ujutro promatrati pokusnu borbu toreadora s bikom; Toulouse, gdje su kupovali flastere za užarene noge nedaleko od groba Tome Akvinskoga. Jedino je Nika smatrala da uvjeti na putu nisu nimalo povoljni za vođenje ljubavi — iznimka je bio Nimmes u kojem su pronašli park, noću jarko osvjetljen, s podzemnim galerijama, gdje su se uspjeli u miru oprati; prljavi, mršavi, zadivljeni, s ruksacima i vrećama, bez sjemenja na rat iz kojeg su izašli i u koji se

vraćaju, stigli su do Barcelone.¹

— Davao ga onda povede na goru vrlo visoku i pokaza mu sva kraljevstva svijeta i slavu njihovu pa mu reče: Sve ću ti to dati ako mi se ničice pokloniš. Ali odobio je i anđeli mu pristupiše i služahu mu; pristupe li kada nama? —

Nika nije mogla shvatiti Goranovu potrebu da uđe u svaku crkvu, da obide svaki muzej, da se popne na svaki toranj: neprestano je protestirala protiv jurnjave. Dok ju je on bjesomučno vukao po beskrajnim bulevarima od jedne Gaudijeve zgrade do druge, ona je nabavila malog Cobija i objesila je na ruksak; dok ju je on oduvukao čak na Tibidabo, vrh s kojega je Sotona ponudio Isusu svijet, ona je bila zadovoljna sjedeći u sjeni katedrale koju grade bez nacrta, bez imalo nade da će je ikad i dovršiti. Večeri su provodili ispijujući vino i pivo iz *porró*, loveći u zraku tanki mlazići iz boce koja je najviše podsje-

ćala na posude za skupljanje urina. A kad bi se dogodilo neminovno, i tekućina bi im poteckla niz usnice, teatralno bi se brišali papirićima nalik zahodskim listićima, koji su stajali na svakom stolu, te bi ih umirući od smijeha gužvali i bacali na pod, poput svih ostalih. Kada bi čuli odakle su, ljudi su ih uvijek pitali isto: “A što se to zapravo dogodilo?”, a Nika bi im objasnjavača: “Hrvatska vam je kao Katalonija, a Srbija Castilla”. Koliko god nisu znali engleski, toliko su Katalonci ipak razumjeli i samo bi se pogledali i kimali s razumijevanjem.

A onda je došao kraj srpnja, jedinog mjeseca u kojem je, zbog njegova broja sedam, Nika dozvoljavala putovanje. Ali Goran je želio dočekati koban osmi, želio je dočekati kraj Olimpijade, jer svuda, dok su se vozili žičarom, dok su šetali Ramblom, dok su pili na Paralelu, u muzejima i parkovima, među navijačima i turistima, netko ga je pratio, nekoga bi ugledao kad god bi se okrenuo, nekoga nalik na sebe i Niku, ali uvijek bi nestali u gužvi, sve dok nije Olimpijada završila, sve dok svi nisu zapjevali *Amigos para siempre* i plakali, a Nika i Goran popili zadnji *porró*, ali drugačije je kada se vino pije iz čaše, a drugačije kad ti piški u usta u malenom mlazu iz staklene tikve: Goran je otisao na WC, u trenutku ga je zahvatilo pijanstvo, vrtjelo mu se u glavi, pokušao se nasloniti na ogledalo, ali ono se uvuklo tako da je izgubio oslonac i pao je. Izašao je van i uto ga je ubio prvi rog, a na rogu je pisalo LJUBOMORA. Strančevi pogledi, ruke njegovog prijatelja oko Nikina vrata, naguravanja oko šanka, nerazumljive riječi, noževi koji su izvadili i u ulici koje je čuo, istrečali su na ulicu, Nika se rasplakala, mislila je da će ih ubiti, po jutarnjem svjetlu dotrčali su do kolodvora i zatvorili se u zahod. Progonitelji su došli do vrata i počeli lupati po njima. “Anđele čuvatu mili”, recitirala je

Nika kroz suze dječju molitvicu, čučnuvši iza razbijene školjke, “svojom snagom me zakrili” i tad je palo pero pred njih, a peru je bilo ime LETEĆI ŠTAKOR. Goran je pogledao uvis i video golubinje gnijezdo, malen razbijen prozor kroz koji su golubi ušli i zid odmaknut taman toliko da se njih dvoje može provući van.

— Uspio si za sada, ali imaš još samo tri pera.

— A ti još samo tri roga.

— Vidiš kako su brojevi važni, o njima ovisi život i smrt. Nika ima pravo, sve je u brojevima — rekao je demon.

— Brojevi nisu ništa — rekao je andeo.

— Ho, ho, ho, i baš mi to kažeš ti. Zar nije stvaranje svijeta u Postanku opisano s točno sto četrdeset četiri riječi, a to je, znamo svi, dvanaest puta dvanaest? Zar nije Abraham spasio Elizara i tristo osamnaest robova, a zar ime Elizar i nije baš tristo osamnaest? Zar Matej u Evandelju ne nabrja Isusovo rodoslovje u tri skupine po četrnaest predaka, a zar nije broj četrnaest DVD — David? A što je s četiri evangelista, sedam smrtnih grijeha, deset zapovijedi, dvanaest apostola, četrdeset godina lutanja pustinjom, pedeset dana do silaska Duha Svetog, sedamdeset prevodilaca na grčki, sedamdeset dvojice učenika i petsto sedamdeset jednim propisom od kojih su dvjesto šest zabrane (koliko ima kosti u tijelu), a tristo šezdeset pet zapovijedi (za svaki dan u godini jedna)? Zar se i Antikrist ne imenuje brojem, trima šesticama?

— Povraća mi se kada mi vi počnete citirati Sveti pismo. I da ga barem pročitaš. Kakvi robovi, kakve gluposti sa spašavanjem Elizara? I nije Elazar nego... uostalom, s kim se ja prepirem!

— Svetlo je sjeena Božja, a andeo je naša sjena na putu —

Zbrojene cifre u datumu vašeg rođenja sadrže vaš sudbinski broj. Dan našeg rođenja nije slučajnost, nego dio Stvoriteljeva Velikog Plana. Iza broja u datumu našeg rođenja postoji smisao koji određuje naš čitav život. Broj 1: Pionir, voda, planer, komandant, jaka individualnost; vozač u vozilu iskustva; originalan, kreativan, agresivan, odlučan, uporan, snažne volje.

Sljedećeg ljeta ponovno ista priča:

— Gorane, nemaš pojma koliko trošimo i koliko nam je još novca ostalo. Ti ni o čemu ne vodiš računa.

— Jest ću čavle, ali neću provesti ljeto u ovoj usranoj zemlji.

I Nika ih je spakirala za put, sve one sitnice bez kojih se ne može.

Drugim je rogom napasnik ubo Gorana 1993. u Leidenu², a rogu je bilo ime ŠKRTOST. Iako je Nika stvarala uvjete za putovanje, Goran nije htio platiti iz Londona karte za jutarnji vlak nego je čekao da prode *rush hour* i da krenu kad će tarife biti jeftinije. Zato su zakasnili na trajekt, zato su zakasnili na vlak za Amsterdam, zato nisu našli prijatelje s kojima su se trebali naći, zato su završili u krivom hostelu. Za doručkom, dok je sa zvučnika treštalo Pink Floyd, u tom opiskom raju, upoznali su Davida i Yael iz Leidena.

— andele ne možemo vidjeti jer smo slijepi za njih, za njih koji gledaju u sunce, a da ne oslijepi —

Autostoper treba uvijek gledati u oči. Nitko vam neće stati ako imate sunčane naočale. Goran i Nika su se već toliko navikli gledati u oči, da su i za stolom zurili ravno u zjenice sugovornika. Prvo je pitanje Nizozemaca bilo *Odakle ste*, a drugo, dakako, *A što se to zapravo dogodilo*.

— Leiden — rekao je Goran. Sigurno ste

ponosni na bocu.

– Nisu ga razumjeli.

– Lajdenska boca, to je iz škole, prvi kondenzator na svijetu, sredina 18. stoljeća.

– Nikad čuo – rekao je David.

– Staklena boca, ima staniol iznutra i izvana. Čep je napravljen od izolatora, a kroz njega ulazi unutra metalna šipka s kuglom na vrhu, spojena s unutarnjom oblogom. Može se nabiti, što ja znam, na trideset tisuća volti.

– Valjda su to na sveučilištu... što ja znam – rekao je David pogledavši Yael.

– Nikad čula – rekla je Yael.

– A ja sam mislio da imate veliki spomenik boce na glavnem trgu – rekao je Goran i otišao na šank po pivo za sve. Nika je otišla po svoje stvari u sobu.

Yael i David su ga gledali čudno kad se vratio.

– Pa sad ste bili vani – rekla je Yael.

– Da, ti i Nika ste nas gledali s ulice, kroz onaj prozor.

Nika je sišla odozgo sa svojim crvenim ruksakom i žutim karmatom.

– Valjda ste slični.

– Moj je pradjet bio rabin i jednom je susreo dvojnika. To je izgleda značilo susret s Bogom, silno se proslavio.

Pojeli su doručak i popili pivo.

– Želite li u Leiden? U Leidenu je svaka boca lajdenska.

Jurili su autoputom.

– Evo još lajdenskih boca – rekao je David i izvadio dva paketa pive. Piva od trešnje za djevojke, ova druga za dečke. A kada se okrenuo, pri brzini od dvjesto kilometara na sat, na autoputu od pet kolnih trakova, boca u kojoj su plovili razbila se, električna je iskra prasnula i auto je počeo teturati. U tom letu, dok je još Goran mamuran nagadao lete li ili se voze, mijedeno pero, slučajno ostavljenio nasred autocaeste, a ime mu je bilo PODMETNUTA NOGA, zabilo se u prednji lijevi kotač es-corta i promijenilo mu smjer, tako da je odletio do stupa javne rasvjete koji je pre-pilio automobil na dvoje: u lijevoj su polovići ostali David i Yael iza njega, u desnoj Goran na mjestu suvozača i Nika na stražnjem sjedalu. Njima nije bilo ništa, a od Nizozemaca nije ostalo skoro ni traga, dvoje je sjedilo zajedno, a od njih se jedno uzelo, a drugo ostavilo. Ne postoji prometni znak koji bi upozoravao na opasnost od slučajno ostavljenih pera na kolniku.

Vaš životni ciklus predstavlja tendenciju i smisao vašeg postojanja. Označava ulogu u kozmičkoj drami i daje ključ sudsbine. Od rođenja do smrti izražavat ćeće snagu koja vam je dana brojem vaše sudsbine. Posljedica je to kozmičkog nasljeđa – ime možete promijeniti, ali ne možete promijeniti datum rođenja

– Još ih imaš samo dva.

– I ti.

Ne želeteći razgovarati andeo se okrene, iz usta izvadi svitak i pruži ga zloduhu bez riječi: "Svim receptima za oslobađanje od zla zajedničko je da čovjeka ne promatraju kao slobodno biće koje odlučuje o svojoj vječnoj budućnosti, nego kao ovisnog o djelovanju tajnovitih okultnih sila. Spasenje onda nije u obraćenju i drugovanju s Bogom, nego u vještinama koje treba naučiti i njima se služiti. Dok jedni sve svode na utjecaj zlih duhova, drugi su pronašli da je sve zapisano u genetskom kodu koji se prenosi na potomstvo: jedni govore da zla sklonost dolazi od nekog zloduha, a drugi od nekih gena. Treći će reći da sve to ipak ovisi o položaju planeta prema Zodijaku, a neki opet tvrde da je najvažnije izračunati karakteristični broj kojim je određena čovjekova sudsina. Bio kriv zloduh..."

– Stani, stani – cerekao se đavao i brisao suze, moram ti nešto reći.

Nika je u međuvremenu odobrila ljetovanje u Italiji i put u Rim³.

– Znaš – rekla je Goranu – kad se vra-tim doma, sve gledam drugim očima.

---- igla tih ljeepota koja mi probada srce, jesu li i na njoj andeli? Pršte li andeli na mojoj jeziku, pod mojoj prstima kad uživam? Rone li mojim suzama?----

Osnovna je stvar kod autostopa, na koju mnogi zaboravljaju, izabrati pogodno mjesto. Vozač mora imati dovoljno mjeseta da vas u miru promotri i, što je još važnije, prostora da stane ako vas slučajno želi uzeti. Treba stopirati ispred autobusnih stajališta, parkirališta, ugibališta i benzinskih pumpi, a iza raskršća, zavoja, pruga i sličnih opasnih mjesta. Do Bologne je Nika i Goran vozio u winnebagu Pieter, Afrikaner, dok mu je obitelj spavala odosstraga. Bio je neizmjerno brbljav: pričao im je o ujaku koji ima farmu krokodila i natpis na kojem piše da će posjetitelji koji bacaju smeće u bazen sa životinjama biti zamoljeni da ga sami izvade; o bratu koji radi na iskapanjima praljudi, najstarijih na svijetu; o ženama što gataju na ulici za novac; o crnačkim apotekama u kojima se prodaju magični lijekovi; o natjecanjima u plesu; o tome da je crncima zapravo najbolje u Južnoafričkoj Republici. "Uostalom, prvo su došli Buri, pa tek onda crnci, nikom bijelci nisu oduzeli zemlju. A odakle ste vi? Aha, to je kod Švedske?"

Kod Firence im je stao kombi pun Škota koji su ih svi srušno pozdravili, kao da ih poznaju. Nika i Goran nisu ih najprije ništa razumjeli zbog naglaska, svi su im samoglasnici nekako bili izmiješani, a onda se pokazalo da je sve zabuna: kod Pise su Škoti prije dva dana povezli par posve sličan njima (pritom su se zaklinjali i čudili). "Nemojte se brinuti," smijali su se, "kod nas još samo stare babe vjeruju da sresti dvojnika znači smrt." "To su oni isti iz Amsterdama," rekao je Goran i, unatoč Nikinim protestima, skrenuo putovanje prema Pisi i Lucci. Nisu medutim naišli ni na koga sličnoga sebi. Posjetili su *La torre della fame* u kojega je Ruggeri zaključao Ugolina s njegovom dva sina i dva unuka i izgladnjo do smrti, a sada su zaledeni u 33. pjevanju Pakla i osuden da Ugolino Ruggeriju glode zatiljak; razgledali su kosi toranj s kojeg je Galileo bacao kugle da vidi pada li brže mala ili velika, okupali su se na Ligurskom moru koje im se uopće nije svidjelo, i nastavili prema jugu. Do Rima ih je odvezao mladi talijanski par. *Odakle ste*, bilo je prvo pitanje, ali drugo nije bilo *A što se to kod vas dogodilo?*

– Goran? A što znači tvoje ime? Znaš – okrenuo se ženi – njihova imena uvijek nešto znače. I uvijek više vole konsonante od vokala.

Ali mogli su im samo odgovoriti da Goran i nije baš pravo ime, da je to zapravo Goranin, čovjek s brda, i da si je to stavio u ime jedan pjesnik, zvao se nešto kao John Smith, pa da se razlikuje, i da su ga ubili u ratu. Ovom? Ne, prošlom.

Treći se rog zvao: DOP. Nika je u Rimu posve odustala od razgledavanja: dok je Goran obilazio Vatikanske muzeje, ona je sjedila pred Andeoskom tvrdavom i gledala Tiber; dok je Goran jurio po kata-kombama, ona ga je čekala u parkovima oko Ville Borghese ispod divovske pinije; prihvatala je put do E.U.R.-a, ali samo zato da bi hranila patkice na jezeru; dok je Goran trčao od fontane do fontane, Nika je čeznutljivo gledala Japanke nakrcane vrećicama na kojima je pisalo Versace, Channel, Dior, Fendi, Ferre, Esprit ili Max Mara. A onda su otisli na G.R.A. i stopirali da putuju dalje, prema Napulju. Stao im je čovjek u bijeloj tempri, kimnuo i ponudio ih džointom koji je i sam pušio. I dok je jurio uz bezbrojne znakove na autoputu koje je Nika bezvoljno pratila, udišući i izdišući mirisni dim, Goran je shvatio da su kraj jednog natpisa već prošli. I doista, počeli su se ponavljati: Via Casilina, Via Prenestina, Via Tiburtina. Tempru je vozila u krug, a ne na jug, Nika je spaval, a Goran je shvaćao da se nešto događa, da bi trebalo nešto poduzeti, ali taj je krug po kojem se tempru kretala zapravo bio beskraj, a na svojem je polazištu ostavio svu Goranovu volju. I prije nego se

drugi put (ili treći? četvrti?) pojavilo skretanje za Via Salaria pero je uletjelo kroz prozor, a Peru je ime bilo ALERGIJA, zaličepilo se vozaču za nos, on je kihnuo, dignuo je ruke s volana da ga makne s lica, tempru je počela krivudati, vozač je stisnuo kočnice, Goran i on lupili su čelom u staklo i napravili u vjetrobranu male udubine iz kojih su se zrakasto raširile napukline, Nika se razbudila i zagrlila Gorana; iskočili su iz još uvijek jurećeg auta i otrčali niz strminu.

– Znam ja sve to... evo... točno znam koja je to brošura i na kojoj stranici sve to piše... – rekao je zloduh, duboko udahnuo zrak, podignuo ramena, napregnuo se iskolačivši oči, a potom se sav protresao, brišući suze s očiju, pljuckajući slinu na sve strane, zagrcnuljši se, stenjući i plačući; konačno mu je iz stražnjice izašao svitak papira, identičan onom koji mu je pokazao andeo. Otirući ga rukavom, gurnuo ga je andelu pod nos: "...karakteristični broj kojim je određena čovjekova sudsina. Bio kriv zloduh, DNK, karakteristični čovjekov broj ili planeti i zviježđa, glavno je da nije čovjek kriv; on je samo žrtva slijepih sila. Gdje nema osobne krivnje, nema ni odgovornosti; ne treba se obratiti, nego naučiti kako suzbiti zle utjecaje. Protiv zloduha egzorcizmi, protiv nasljednih bolesti genetski inženjeringu, protiv nesretnih trenutaka horoskop, a i ime se može promijeniti, makar samo za jedno slovo, i eto sreće. Tako se čovječanstvo od zajednice slobodnih Bogu sličnih ljudi pretvara u ustrojstvo živilih robota, neodgovornih proizvođača i potrošača, ovisnih o svemu osim o vlastitoj odluci. To je potpuni poraz Božjega nauma o čovjeku, potpuni uspjeh Zloga koji iznad svega mrzi čovjekovu slobodu."

– Vidiš, sve je isto, samo je naš agitprop tiskao nove korice, s lijepim crvenim i crnim plamenovim.

– Pišljivi plagijatori.

– U svakom slučaju, još imaš samo jednu šansu.

– I ti.

“Neću ni čuti da ostanemo ovdje, ni jedne jedine sekunde,” vrištala je Nika. Vozača kamiona koji ih je trebao odbaciti do Aachena nazvao je šef na mobitel upravo dok su bili na obilaznici oko Bruxelles⁴i naložio mu da odmah skrene u grad. Nika nije htjela dalje s njim pa ih je iskrcao na nekoj poljani ispod petlje, jednoj od bezbroj istih na njihovu putu.

Svi autostoperi znaju taj osjećaj: čitav dan nitko ne stane. I ništa se ne može, padala kiša ili sjalo sunce, ne može se dalje pješice. Može se samo čekati, čekati. Rog je bio strašan, a zvao se SRDŽBA.

– Umjesto da sjedim u Bruxellesu, ovde umirem na suncu.

– Mislim da smo se dogovorili: ako idem, bit će po mome.

– Mogla si slobodno ostati doma.

Čitav je dan prošao u bunilu. Pao je mrak i nitko nije stao. Večerali su konzerve i spremili se na spavanje. Goran je pogledao Niku, Nika je pogledala njega: vidio je dva sebe u njezinim očima, dva mjeseca u njezinim očima. Pogladio ju je po obrazu, ali zaboravio je Nikin propis: kad se posvadimo, nemoj mi se noću približavati. Okrenula se na drugu stranu, a kad je bjesno ustao i otišao do ceste, pratila ga je pogledom da ne napravi kakvu glupost.

Uto je prošao motorist; ugledao se u neprijateljskoj uniformi, samo mu je trebalo nekoliko trenutaka da se prepozna. No otkad je ustanovio da je to zbilja on, ne netko samo sličan njemu, nego netko tko je doista on, dogodilo se nešto u prvi mah neobično: pogled na došljaka nije bio pogled prepoznavanja, nego istraživanja. Osjećaj je bio sasvim drugačiji nego da se gleda u ogledalu – bio je viši, ramena su mu bila šira, trbuš veći, a lice koje je zamišljao bližedim i okruglastim hrapavo i duguljasto. Dok je pogledom opipavao sebe, nijedna, doslovno nijedna pojedinost nije se poklapala s predodžbom o sebi koju je dotad imao. "Tako, dakle, izgledam" pomislio je, a onda se taj vojnik nagnuo nad njega i rekao: "Ko ga jebe, neka se dere kolko oće. Samo ti idи."

glasicem, molitvicu anđelu čuvaru, prema božjem obećanju čuvajmenenočudanju, zaboravivši sve svoje čudesne riječi, zanimjevši na svojem jeziku...

Taman je banda dolazila na motorima, kad je našao tegljač. Istrčali su oboje na cestu i stali pred njega, tako da je morao zakočiti svim svojim bezbrojnim gumama koje su ciljale i dimile se; uskočili su u kabинu ostavljajući ruksake i vreće među sasušenom trskom. Nakon kilometra vožnje, dok je tonuo u sjedalo, Goran je uhvatio s druge strane autose, u suprotnom smjeru od njihova, isti prizor: par poput Nike i njega istražava pred tegljač i penje se u kabini dok bikeri jure pokraj njih, urlajući i vitlajući lancima. I na kamionu je bio isti znak: indijanska perjaničica i ime tvrtke, a vlasnici su bili Rossignol i sin. ROSSIGNOL je dakle bilo ime pe-ra, samo što nisu znali da je to KALAUZ.

– Sad smo kvit. Nema više pera, nema više rogova. Ostavi klinca na miru.

Konsonanti su se kotrljali na jednu stranu, vokali na drugu: njihov je razgovor bio nalik prstima dviju ruku koji ulaze jedni u druge, a da se ruke ne spajaju, vla-kovima koji dolaze i odlaze s kolodvora, a da nitko ne presjeda, mećima u unakrsnom letu.

Na početku i na kraju svega je nula, okulti Apex, ono što sadrži sve zakone, svekoliko postanje, ono što se svemu vraća. Nula je beskrajna, nedokučiva, vječna. U njoj nastaje i završava život.

Nika je u kabini ležala zatvorenih očiju, Goran je zurio van, ali nije mario za smjer: Leuven/Louvain ili Antwerpen/Anvers? Neugodna misao, nevjerojatno sjećanje, neprovjerljivi događaji – sve je to bilo istinito. Njegov dvojnik doista postoji. Kad je zime 1992. mrzovljeno sjedio u hladnom tenku kod Novigrada, kad su mu napričali da front ni muha ne može prijeći, da je lijevu jednu brigadu, da je desno druga brigada, da su ispred neki specijalci, da su sa strane rakete FROG 7; a onda se pokazalo da su stigli ispaliti jednu jedinu granatu i da se već druga zaglavila, da se drugom tenku ni kupola nije mogla okretati i da se u općem bježanju front raspao kao zrcalo u milijun komadića; da je svaki čovjek i dalje nosio svoj komadić fronta sa sobom jer je i najmanji komadić zrcala i dalje zrcalo.

"Gotovi su! Hvatajte ih žive!" netko je vikao, a Goran je ležao s uganutom nogom na kamenjaru i pomislio: "Vrag je došao po svoje."

A onda je ugledao sebe u neprijateljskoj uniformi, samo mu je trebalo nekoliko trenutaka da se prepozna. No otkad je ustanovio da je to zbilja on, ne netko samo sličan njemu, nego netko tko je doista on, dogodilo se nešto u prvi mah neobično: pogled na došljaka nije bio pogled prepoznavanja, nego istraživanja. Osjećaj je bio sasvim drugačiji nego da se gleda u ogledalu – bio je viši, ramena su mu bila šira, trbuš veći, a lice koje je zamišljao bližedim i okruglastim hrapavo i duguljasto. Dok je pogledom opipavao sebe, nijedna, doslovno nijedna pojedinost nije se poklapala s predodžbom o sebi koju je dotad imao. "Tako, dakle, izgledam" pomislio je, a onda se taj vojnik nagnuo nad njega i rekao: "Ko ga jebe, neka se dere kolko oće. Samo ti idi."

---- A vaama su i vlasti na glavi izbrojene. Dakle: ne bojte se!

Dok su gume tegljača zujale po crnom glatkom autoputu, glas je šaptao Goranu: "Što ti to treba? Prošao si autostopom cijelu Europu, ali s ludacima: Katalonci su vas napali, Belgijanci su vas htjeli ubiti, Talijani vas je htio oteti, s Nizozemicima ste jedva izvukli živu glavu. Nisi sam, dvoje vas je. Doći će vam autostop glave. Morali ste iskakati iz auta, čovječe! Kupi auto sebi i Niki i vodi je kamo želiš."

– Ne zove se ona Nika, nego Nikol – uzdahnuo je Goran. Željela je da joj slova

iz imena daju zbroj devet, kao i moja, a ne osam.

– Tim više – nastavio je glas. Vidiš da je ime promjenila za tebe. Ono što ti je čitala iz svoje knjige pogotovo vrijedi za nju: "Uvijek pomažete drugima jer vjerujete da je najveće bogatstvo u davanju, a ne u uzimanju. Vaši su trajni ciljevi plenitost i savršenstvo. Ne volite mnogo pričati, šutljivi ste po prirodi, ali kada što kažete, to se pamti. Ljubav je za vas nešto najsvetiće na svijetu. Ljubav će vam pomoći da ostvarite sve što ste zamislili." Sjećaš se kada ti je to čitala?

– Sjećam se, kako ne bi. Ali otkud mi za auto?

– Pa zar ne traje još rat? Tko se god obogatio, obogatio se na ratu. Imat ćeš još malo vremena, rat se bliži kraju, iskoristi ga.

I tako je ljeta 1995. umjesto u auto Goran ponovno sjeo u tenk. Niku je bila bijesna.

– Jednom si već jedva izvukao živu glavu, što ti pada na pamet?

– Ostali su mi dužni, možda mi vrte dug.

– Lako se tebi rugati, tebi je i život autostop. Pa što, sada ti je stao tenk. Dobro da ti nije stala crna marica – otišao bi u zatvor. Ili auto od ludnice.

– Znaš one naljepnice *vozite sigurno – vozite tenk.*

– Ne zanima me muški humor. Ako ti je svejedno s kim se voziš, možda ti je svejedno i s kim živiš. I pazi što ti kažem, opet ćeš mi doći pješice na vrata. A ne znam hoću li te pustiti.

– Nema više pera – smijuckao se demon.

Rat je zapravo već bio gotov: Srbi koji nisu bili opkoljeni bježali su prema Dvoru na Uni da prijeđu u Bosnu – odatile se još čula tu i tamo pucnjava. Netko je govorao u ime Srba opkoljenih kod Vojnića, tisuća i tisuća vojnika, civila, starih, mlađih, žena i djece i predao njihovo oružje, medu njima i desetak tenkova, i u zamjenu dobio siguran prolaz do Srbije. I tako je Goran ponovno uskočio u tenk i krenuo prema Dvoru, da čuje zadnje od zadnjih pucnjeva. Dali su gas prema Bosni, ali Srbi su bježali tako brzo da ih nisu mogli ni vidjeti, front je bio zrcalo koje se nije moglo nikako uhvatiti.

Cesta za Dvor bila je puna tragova bijega: prevrnuti automobili i traktori, zaprežna kola puna stvari u jarcima pored ceste, poneko tijelo, a kiša je padala po svemu tome. Dok su stigli do Dvora zadnji su Srbi prešli u Bosnu; što se rata tiče, upravo je završio. Goran je s ostalima iskočio iz tenka. Hrpe kofera, zavežljaja i posteljine razbacane uz cestu. Novac je ležao rasut po mokrom asfaltu i svi su se rastrčali da ga pokupe. Goran je podigao snop novčanica. Bile su od tisuću maraka.

Tetraktis je za Pitagorejce bio ključ svemira, vidljivi odraz nevidljivih zakona, muzika sfera, duša univerzuma. Tetraktis je broj 10 nastao zbrojem 1+2+3+4. 10 je 1+0, vrhunsko spoznanje sebe, božanska ljubav, vječnost i beskraj. Tisuća simbolično znači beskonačnost.

I tada je Gorana, s leđa, probio rog, a ime mu je bilo POHLEPA.

– Kakav si ti lažac, mislio sam da nemaš više rogov!

– Lagao sam – smijao se demon. A tko zna, možda mi je narastao novi rog.

S novcem u ruci Goran je otisao je do raskršća za Glinu i podigao prst. Nije prošlo ni pet minuta i stao mu je mercedes bez tablica. U njemu su sjedila trojica domobrana s vrpčama za raspoznavanje na ramenim. Vozac je bio vrlo debo, imao je barem sto dvadeset kila. Drugi je vojnik ležao na stražnjem sjedalu, a oko vrata bili su mu zamotani krvavi zavoji. Treći je drugom pridržavao glavu na koljenima. Do Gline su prošli bez riječi, a patrole vojne policije samo bi im mahnule kada bi prošli uz njih.

Gлина je bila puna vojske. Svi su puto-

kazi bili izrešetani. Kojim putem?

– Idemo na Marinbrod. Tamo ćemo prijeći za Katarinu, a iza nje je skela i zasmo u Pokupskom. Znam taj kraj – rekao je treći vojnik. Goran nije imao pojma gdje su.

U jednom su trenutku skrenuli s asfalta i krenuli makadamom kroz šikaru. Makadam se pretvorio u zemljani šumski put kada su iznenada udarili čovjeka.

– U pičku mile matere... – rekao je vozač.

Treći je vojnik iskočio i pogledao pod prednje kotače.

– Srbin je, možeš ga pregaziti.

I Goran je izašao iz auta i pogledao: bio je to onaj njegov dvojnik, onaj kojega je tražio po čitavoj Europi jer mu je front bio neprobojan, bio je to on sam u tuđoj uniformi. "Tko bi rekao, koliko sam posjedio," pomislio je, a rekao je: "Stanite, čekajte malo."

– Zašto da čekamo? – rekao je vozač izašavši van i paleći cigaretu.

"Kako ne prepoznaju da sam to ja?" pomislio je Goran i rekao: "Ostavite ga meni. I auto. Platit ću."

– Imaš novaca? – zanimalo je ranjenika koji se uspravio, odmotao krvave zavoje i bacio ih na pod.

– Da.

Sva su trojica zabeležili gledala novac koji je Goran izvadio iz džepa.

– Hm, a zašto ne bismo novce uzeli, a vas obojicu sredili? Kad već voliš Srbe... – rekao je debeli i izvadio pištolj. Elastično pero na otponu bilo je napeto. Goran je pomislio na Niku. Niku je u tom trenutku pomislila na njega.

– Odnio je vrag šalu, – pomislio je Goran.

– Gledaj, Debeli, ako čovjek već ima privatne račune s njim, nećemo mu stajati na putu, zar ne? – rekao je ranjenik i namignuo.

Ogromno, nadnaravno pero poškakljalo je Debelog ispod pazuha i on se počeo smijati; prvo su mu se pluća počela nadimirati od zraka, zatim su se podigla rame na, a potom se sav protresao od grohotna smijeha, brišući suze s očiju, pljuckajući slinu na sve strane, zagrcnuvši se, stenući i plačući; salo je leljalno na njemu, brada mu je podrhtavala, oči su mu srušile; bio je to božanski smijeh, smijeh koji se smije našim skrivenim željama, čvorovima, tajnama, snovima i zakucima, a najsmješnija mu je od svega naša želja da ga zauzdamo.

– Kako sam glup – smijao se debeli. Pa naravno... naravno da prihvaćamo tvoju ljubaznu ponudu.

I otišla su sva trojica dijeleći novac i nadajući kako će ga Goran srediti.

Goran je umjesto toga sjeo za volan, a njegov dvojnik kraj njega. Dok su se drndali prema cesti za Marinbrod, pogledavao ga je, a i dvojnik je pogledavao njega. Osjećaj je ponovno bio čudan, kao kad stojite u liftu kojemu su sva četiri zida prekrivena zrcalima te se možete vidjeti onakvima kakvi ste, ali samo s leđa, a iz profila s mukom. Ipak, bio je opušten, pogledom je mirno prelazio preko stranog lika, jer mu je doista bio stran, kao da ga vidi prvi put u životu. Nije znao kako da započne razgovor, kako da izmami riječ od stranca koji je on sam, kako da čuje jeku svojih riječi, jeku koja bi mu, sada u to nije uopće sumnjava, bila posve nova? A onda su stigli do asfalta, punog rupa, razrovana tenkovskim gusjenicama i prekrivena šljunkom, i skrenuli prema Glini.

Prizor je bio nadnaravan: automobili, mali, veliki, kamioni, autobusi, nakrcani ljudima i stvarima, a svi u njima blijedi, jer svatko bi ih svakog časa mogao ubiti, voze, a ne znaju kamo. Ovaj je ostao bez benzina, brzo svi izlaze i uskaču u kamion što nailazi, ostavljući svu imovinu; onom je pukla guma, mijenja je uvjeren da će ga netko ustrijeliti, ta još ima uniformu. U tom žamoru mnoštva čuo se samo strah, škrug zuba, bijes,jad. Goran se uključio u kolonu, a netko je od ljudi, postrojenih rame uz rame, pljunuo kroz prozor; jedna je

žena u kratkim biciklističkim hlačama mahačala zastavom i smijala se na silu.

Goran je prepustio volan dvojniku i dugo pješačio, posve pokisnuvši, dok nije stigao do Katarine. Začuo je iza sebe zvuk kamiona. Okrenuo se s mislima na svoju suputnicu i podignuo prst: zakleo se u sebi da će, ako stigne živ, ubuduće putovati samo s njom.

I vozač starog crnog mercedesa mislio je na svoju suputnicu: zakleo se u sebi da će, ako stigne živ, ubuduće putovati samo s njom.

A nepregledno mnoštvo ljudi, iz svih naroda i jezika, izgovaralo je samo jednu riječ: ljubav.

– Proklet bio! Nemaš samo četiri pera!

– I ja sam lagao – nasmijao se andeo. Ili, točnije da kažem, pogriješio sam u brojanju. Matematika mi slabo ide.

– Ali meni ide odlično: pogledaj – rekao je davao i posrao još jedan svitak. Na njemu je pisalo:

SVETA KATARINA

6 + 4 + 5 + 2 + 1 + 4 + 1 + 2 + 1 +
6 + 7 + 6 + 1 = 46

$$4 + 6 = 10$$

$$1 + 0 = 1$$

NOVIGRAD

6 + 9 + 4 + 7 + 2 + 6 + 1 + 2 = 37
3 + 7 = 10
1 + 0 = 1

– Da, pa što? – zanimalo je Poslanika.

– Zar nije broj jedan simbol svemira, zar ne predstavlja Boga? A što se dogodi kad u mjesto s brojem jedan uđe Metafizičar s brojem devet?

– Kakve su to gluposti? Govorimo o živim ljudima, a ne o nogometušima koji hodaju uokolo s brojevima na ledima.

Davao se nije dao smesti: "Devet plus jedan je deset, a jedan plus nula je jedan. Možda sam izgubio okladu, ali matematički sam ti dokazao da onđe moraju susresti Boga! A to vrijedi čak i za Katarinu, kako su mjesto uvijek zvali. Njezina je suma dvadeset osam, a dva plus osam je opet deset! Vidiš?"

Nika je dugo plakala kad joj se Goran vratio, a onda se još duže smijala kada joj je ispričao kako je prošao i što mu se sve dogodilo. "Ima li uvjet?" upitao ju je, a ona je rekla: "Tko te pita za uvjete" i zagrlila ga na podu, usred razbacane odjeće, zgužvanih novina, pred upaljenim televizorom koji nije prestajao slaviti kraj rata.

Putovanje je kao pisanje: ima putnika koji nisu ništa zapisali, ima pisaca koji nisu nikamo putovali. Dok Nika spava, Goran otvara kovertu s papiricima koje je donijela s putovanja, na poledini kojih je pisala datum, mjesto i bilješke o andelima: *Biglietto d'ingresso* – malena ulaznica za Vezuv na glatkom papiru; karta barcelonske podzemne željeznice; velika ulaznica za Rijksmuseum u Amsterdamu na kartonu; podložak za čaše s reklamom za belgijsko pivo od maline; ulaznica iz Sjeverne Irske: *Historic Monuments – Admit one Adult*; brodska karta s natpisom *TransTejo*: putovali su do golemog spomenika Kristu kralju, zavjetnog kipa podignutog za zahvalu što je Portugal ostao pošteden rata, nije se više sjećao kojega.

Iz jednog od onih kofera uz cestu za Dvor na Uni, između školskih knjiga i bilježnica, izvadio je atlas i ponio ga sa sobom: još je odavno obećao Niki nacrtati gdje su sve bili i kuda su sve putovali, a uz rute će zapisati i njezine riječi i svoja sjećanja. Uzeo je, da tako kažem, pero u ruke. Tek je započeo i još se ne pita vlada li on perom ili pero njime, nosi li pero njega ili on pero, je li na njemu brz ili spor, jak ili slab, lak ili težak. Tek kada ruka poželi nešto napisati, a neće znati što, pitat će se da li da se pera prihvati ili da ga baci, da ga uzme ili da ga ostavi, jer neće moći živjeti ni za njega ni od njega. Broji postaje njihova puta i želi ga sačuvati na kartama, puta što dalje od fronta na kojemu može susresti samoga sebe. □

BARCELONA

2 + 1 + 6 + 4 + 5 + 6 + 3 + 6 + 1 =

34

$$3 + 4 = 7$$

Sedam je znak stvaranja svijeta, zbroj tri i četiri, neba i zemlje, što ga čini svetim brojem i simbolom savršenstva, tišine, tamanosti i rafiniranosti. Osoba rođena znaku broja sedam je Mističar, misaona je i duboka, s darom za iscjeljivanje, a teži prosvjetljenju i savršenstvu.

BARSELONA

2 + 1 + 6 + 6 + 5 + 6 + 3 + 6 + 1 =

36

$$3 + 6 = 9$$

Devet je znak besmrtnosti, zbroj tri broja tri, trostrukih božanskih brojeva. Najavljuje učvršćenje u sebi, izlazak iz patnje, samoće, očaja i tjeskobe. Osoba rođena u znaku broja devet je Metafizičar: njihovo je kozmičko nasljede najplemenitije želje i uzvišen duh. U životu istražuju ljudske duše i velike tajne.

LEIDEN

6 + 5 + 7 + 2 + 5 + 6 = 31

$$3 + 1 = 4$$

Četiri su strane svijeta, četiri su godišnja doba – stoga broj četiri simbolizira Zemlju. Osoba rođena u znaku toga broja je Židar: strpljivi, metodični, logični, praktični radnik s osjećajem za pravednost i jednakost. Broj četiri obećava napredak, ambiciju i potlet.

LAJDEN

6 + 1 + 2 + 2 + 6 = 17

$$1 + 7 = 8$$

Osam je broj blaženstava, a ona su paradoksalna, stoga taj broj ujedinjuje suprotnosti, a njegove vibracije mogu biti i pozitivne i negativne. Osoba rođena u znaku broja osam je Skupljač, a njezine su osobine racionalnost, praktičnost, prodornost i ustajnost. Broj osam predstavlja smisao za poduzetništvo, politiku i prirodne znanosti, a simbolizira slobodu volje.

ROMA

6 + 3 + 2 + 1 = 12

$$1 + 2 = 3$$

Tri je savršen broj koji sadrži početak, središte i završetak. Budući da predstavlja Svetu trojstvo, Oca, Sina i Duha Svetog, najavljuje jak i moćan utjecaj. Predskazuje napredovanje, prosvjetljenje, slogu i velika djela. Osoba rođena u znaku broja tri je Umjetnik: svestrano je nadarena, iako ne za dugotrajnja djela, već ima osobine pjesnika, entuzijasta i pokretnika.

</

Teški putovi približavanja

Sanja Lovrenčić

Možda se čudiš što ti počinjem pisati na kazališnom programu. I sam program je pomalo čudan, sva imena dječju izmišljeno – suviše zvučna i meni sasvim nepoznata imena, ali to sad još nije važno. Sjedim u polupraznom noćnom tramvaju, vozim se kući i znam da će ta vožnja trajati još izvjesno vrijeme. Dovoljno za nekoliko rečenica. Vozeci se kroz pust grad zamišljao sam da ti pričam, pokušavam prepričati ovu večer. Onda sam shvatio da to moram i učiniti, da se, osim u tvoju osjetljivost, nemam u što drugo pouzdati. Reči ćeš da to nije fer i pozvati se na svoj općepoznati "neuspjeh", "uspjeh slabog intenziteta"? Na to bih ti mogao odgovoriti odgovarajućim argumentom: čini mi se da sam čuo kako se među gledaocima s kojima sam u zadnji čas ulazio u dvoranu spominje baš tvoje ime. Zapravo sam siguran da sam ga čuo, i ne samo jednom, ali mi ne treba takav izgovor za razgovor s tobom. Otvoreno ću ti reći: treba mi savjet, pouzdan tudi glas koji će opet uspostaviti mjerila stvarnosti. Jer sad se osjećam kao na ljudički koja me nosi iz mraka u svjetlo i natrag, opet i opet, tako da ništa jasno ne vidim.

Nastavljam kod kuće. Neću ti poslati ovo pismo, ionako ne znam tvoju adresu, ali valjda ću te sresti negdje u zgradama sutra ujutro. Gurnut ću ti papir u ruke, i promatrati te dok čitaš. Sad znaš da te promatram.

Nisam zakasnio na predstavu. Možda jesam stigao u posljednji tren, ali nisam zakasnio, pa ne moj pokušavati time objasniti moju početnu zbumjenost. Došao sam na adresu naznačenu na pozivnicama. Nisam još nikad bio na tom mjestu, nisam ni znao da postoji takva dvorana, no ljudi sve više koriste nove prostore, neke prikladne, neke manje prikladne i nije mi bilo prvi put da krećem, recimo, u neizvjesnost. Znaš da se trudim ponašati profesionalno: gdje me pozovu, tamo odlazim. Ne bez izvjesne selekcije, naravno. Sasvim amaterske predstave uglavnom me ne zanimaju. Ne zato što ne bi bile vrijedne truda, nego zato jer se ja time ne bavim. Nekakva specijalizacija ipak je nužna, razumiješ, nemoguće je baviti se svim oblicima kazališta odjednom. Ne, to nije istina, zašto bi bilo nemoguće? Možda se zapravo radi o svojevrsnom osjećaju za pravdu: bavim se onima kojima je to glavni posao u životu, glavni ako ne i najvažniji. Dajem im ono što su svojim radom zasluzili: otvorenu osjetljivost pažljivog promatrača. Koji uglavnom i živi od tog promatrana. Pogled profesionalca. Zašto ti sve to pišem? Jer mi treba tvoje povjerenje, jer želim da me jednom shvatiš ozbiljno?

Pronašao sam kućni broj, ušao u dvorište kroz mala nakrivena vrata. U dvorištu je još stajala skupina ljudi, i ako sam se, suočen s običnim, suviše neugled-

nim ulazom, osjećao pomalo nesigurno, ti su mi ljudi, očito publika, vratili sigurnost. Razgovarači, zastajkujući, spominjući te-

četvrtom ili petom redu i promatrao publiku. Kao obično, provjeravao sam ima li kolega profesionalaca, no nisam video

Iz predstave Philippe Decoufléa Decodex, s ovogodišnjeg Eurokaza

be, išli su prema ulazu. Ali ne ulazu u kuću.

Sasvim obična kuća, u koju sigruno ne stane nikakva dvorana, mislio sam gledajući fasadu obloženu žučkastim drvetom. Imala je starinski, izrezbaren zebat s kojega je dijelom otpala boja. A dvorište je s jedne strane bilo ograđeno kamenim zidom i baš u tom zidu – ali dvorana ne može biti u zidu, zar ne? I ne znam zašto pišem u prošlom vremenu, valjda su ta kuća i to dvorište još uvijek tamo.

Ušao sam. Dvorana je bila polukružna i djelovala je sasvim profesionalno, s otkrivenim kazališnim uredajima pod stropom, svjetlima, redovima sjedala. Jednostavno, normalna dvorana. Zašto sad pak to naglašavam, zašto to uopće spominjem? Jer sam kasnije, gledajući predstavu osjetio, a s vremenom je taj osjećaj postao sve intenzivniji, da to nije nikakvo kazalište, nikakva predstava, već nečija privatna kuća, nečiji oblik života, neki život koji uključuje sve prisutne osim mene, sasvim suvišnog uljeza koji ništa ne razumije.

Ti znaš, vjerojatno znaš kako ja pišem kritike. Dolazim s predstavom, bez mnogo priprema sjedam za stol i u "bilježnicu za skicu" pišem sve što mi padne na pamet. Svima to pričam, sigurno sam ispričao i tebi, ne znam zašto toliko uživam u toj priči o neobuzданoj spontanosti. Poslijе mi bilježnica služi kao svojevrstan rudnik: po njoj kopam, rujem, pretražujem, prosijavam riječi u potrazi za iskoristivim, čvrstim, iskrivljanim formulacijama, sugestivnim metaforama. Rudnik, da, sigurno se sjećaš te irritantne, samodopadne usporedbe. No možda mi možeš oprostiti. Jer meni te metafore zbilja uspijevaju pasti na pamet i zato valjda imam izvjesnog razloga za, za što zapravo? Ti ćeš bolje znati. No sad ću, umjesto u bilježnicu, pokušati tebi napisati sve što mi padne na pamet o toj predstavi. A na kraju ću te zamoliti da procijeniš ima li smisla kopati po tom "rudniku".

Ali najprije ti moram reći još nešto. Kad sam ušao, u dvorani je bio polumrak. Još nekoliko praznih stolaca. Našao sam mjesto u

čovjek udaljio zakoračila je prema ljestvama, da bi se već u sljedećem trenu s očitim osjećajem krivnje vratila svojem crnom poslu, izdržala bez pokreta dulje no ikad, no koliko god se suzdržava bilo je jasno da će zakoračiti opet. Kratak iskorak, pa opet natrag... I premda se na taj način nije baš približila ljestvama, pozornici je pomalo počelo ispunjati neko zračnije sivkasto svjetlo, ptica je proletjela pod krovom, od crnih stijena polako se počinjao oblikovati neki manje zatvoren krajolik. Onda se prizor jednostavno prekinuo, svjetla su se ugasila kao da je došlo do kratkog spoja.

Zaista je došlo do kratkog spoja, kao što nas je obavijestio zbumjeni ljubazni tehničar koji se pojavio na pozornici s velikom baterijskom svjetiljkicom. I nije bio tehničar nego glumac kao i svi ostali, i samo su me njegova potpuna jednostavnost, suviše tih glas usmijeren na pogrešnu stranu, nesavršenost dikcije i nespretan odabir riječi mogli navesti da u prvi mah povjerujem... Ne, iskreno rečeno, ja ne znam je li sve to bilo smisljeno unaprijed. Naravno, mi uvijek volimo ostanuti dojam iskusnih lukavaca koji se ne daju iznenaditi i znaju da prava, nepripremljena improvizacija pred publikom jednostavno ne postoji. Sad, unatrag, čini mi se da je sve to bilo isplanirano i virtuzno provedeno. No kad se sjetim svog osjećaja onda, dok se događalo, nisam više nimalo siguran.

Mislim da imamo nekoliko svjeća, rekao je tehničar. Ovo je naš majstor svjetla, dadao je osvijetljivši put kolegi koji je sudarajući se s kulisama pokušavao ići na scenu. Ne, opet pogrešno. Čitajući ove rečenice zamišljat ćes možda nešto burleskno, nekakav cirkuski prizor. Majstor svjetla stigao je pred nas s najprirodnjom nespretnošću čovjeka koji se iznenada našao u mraku. Donio je desetak svjeća, koje su njih dvojica zatim rasporedili po kulisama i upalili. Naši će vas glumci pokušati zabaviti dok mi popravljamo kvar, rekao je tehničar. To će trajati kratko, predstava se zatim nastavlja. Molim vas, nemojte otići.

Nisam otišao. I tada je započelo nešto – ne, bolje da pišem bez komentara. Dvoje glumaca donijelo je na scenu marionetu duge zlatne kose, veliku i vrlo realističnu. Sigurno ti je već dosla mojih nesigurnosti i dvoumljenja, a možda već i očekuješ sljedeću izjavu: u prvi mah čovjek nije mogao biti siguran je li to marioneta ili glumica. Da, da, ja sam ta burleskna osoba, cirkusan nepreciznog oka, drvenog uma, nesposoban razlikovati živo od neživog! I to možeš svakome reći. Ali ipak nemoj reći niko. No dobro. Postavili su je na sredinu pozornice. Stajala je uspravno, u svjetlu svjeća uspio sam razabrati niti flaksa koje su je držale u tom položaju. Marioneta, dakle, u sjajnoj šarenoj odjeći, i dva glumca u crnim haljicama s kapuljačama. I onda je počeo obred rezanja kose. Jedan bi glumac izdvojio dugačak pramen, drugi bi ga rezao, najprije malo, zatim još, još, još, sve do glave. To je trajalo i trajalo, valjda onoliko koliko je nužno da se popravi kvar. Kad je sva kosa bila ošišana, manje ili više, svukli su joj njezinu šarenu odjeću i obuk-

li crn haljetak s kapuljačom. Promotri su svoje djelo, htjeli još malo popraviti frizuru. Valjda. Jer možda su htjeli postići baš ono što su postigli. Prerezali su flaks. Marioneta se nakrivila, jedna joj se ruka podigla uvis, glava pala na prsa. Onda su se naglo upalila svjetla na pozornici, glumci su hitro prerezali preostale niti i zajedno s marionetom nestali sa scene.

Još malo moraš izdržati, vidiš da ima još malo. Još samo jedan prizor.

U onome mraku netko je, sasvim neprimjetno, uspio ukloniti stakleno jezero. Stijene su ostale, a sad su ih, pod jasnim bijelim svjetлом, brzo složili u drugačiji krajolik. Još uvijek su djevolale neprijateljski crno i oštros, no skupljene u gomilu više nisu podsjećale na grotlo, prije na kakvu krševitu, teško pristupačnu obalu. Dvoje glumaca, opet u crnim haljicima, počelo se, svatko sa svojega kraja, penjati po stijenama. Penjali su se prilično tegobno, po vrhovima, i premda se nije činilo da baš traže jedno drugo – bili su suviše zaokupljeni penjanjem – stvorio se dojam da bi se trebali susresti. Mimošli su se ipak, ne primijetivši jedno drugo. Zatim su krenuli opet, u suprotnom smjeru. Tako penjući se, tražeći se i ne tražeći, odustali su postupno od oštih vrhova, birali su sve niže obronke, sve dok se nisu našli na ravnom, prednjem dijelu pozornice. Tada su napokon ugledali jedno drugo i zaustavili se. No u tom je tenu na scenu istračalo nekoliko drugih glumaca. Kretali su se uskim prostorom na sve moguće načine, nastala je prava gužva, dok je ono dvoje i dalje stajalo pokušavajući vidjeti jedno drugo.

Možda ti se sve što sam dosad napisao čini prilično običnim i uopće ne razumiješ moju nedoumicu, no vjerujem da ćeš ubrzo razumjeti. Odjednom su ljudi iz gledališta počeli ustajati i izlaziti na scenu. Grli su se i ljubili s glumcima, prihvaćali njihov pokret, na pozornici ubrzo više nije bilo mesta, mnoštvo se stalo prelivati u gledalište... Još sam neko vrijeme pokušavao slijediti ono dvoje sa stijena: približili su se jedno drugome, napetost je nestajala iz njihovog držanja, a na licima sam im uspio razabrati osmijeh... Čini mi se da sam u cijeloj dvorani samo ja ostao sjediti i sad ne znam je li i sva publika bila dio predstave, jesam li jedini, slučajni ili možda baš željeni gledalac bio ja sam. Zažarenih obrazu i drhtavim ruku iskrao sam se van, poput uljeza. □

Sanja Lovrenčić (1961.) do sad je objavila zbirke pjesama *Insula dulcamara* (1987), *Skrletne tkanine* (1994) i *Upute šetaču u vrtu sa zborovima* (2001), knjige priča za djecu *Esperel – grad malih čuda* (1994) i *Kuća iznad čudovišta* (1996), zbirku kratkih proza *Wien Fantastic* (1998) i roman *Kolhida* (2000). U programima Hrvatskog radija izveden je niz njezinih radio-dramskih tekstova, među kojima su neki nagrađeni (*Albatros, Možda sam hodao u snu*), neki objavljeni u različitim zbornicima (*Mlinovi, Pisma drugom čuvaru, Devet oktava, Arielov otok*), a neki su u prijevodima izvedeni i izvan Hrvatske (*Arielov otok, Devet oktava*).

Priča *Teški putovi približavanja* dio je knjige *Portret kuće* koju će u listopadu/studenom objaviti Naklada MD. □

Oproštaj s praljama

Potok prestaje biti kultno mjesto pranja, ogovaranja i dogovaranja, mjesto na kom su prale i vile, mjesto gdje bi se mimo seoskog protokola zabjelasale ženske noge

Nives Ritig – Beljak

Jednom, ne tako davno, napisala je Željka Čorak kako je "povijest iz kuhinje topla". Povijest iz vešeraja također je topla, uz to i vlažna i sparna. Ali nipošto neugledna. Trajanjući za motivima svakodnevice slikari su zaticali žene u tom napornom, često i nezdravom poslu. Nastojali su uljepšati društveni položaj pralja prije no što su neki drugi muškarci, umjesto svojih ruku, praljama ponudili deterdžent i stroj za pranje rublja. Minijatura alkemičarskog rukopisa *Splendor solis* nastala u Nürnbergu 1531. godine dokumentira proces pranja rublja kao "svečanost pranja rublja ispred grada". Tijekom stoljeća, sve vještiji slikari prikazivat će uljepšane scene pranja rublja u kojima je pralja nasmijana, lijepo odjevana, nimalo izmučena ili znojna. *Bidermajer* pralja pere rublje u šeširu držeći ovlaš *prakljaču* (drvenu udaraljku). Nadasve rijedak prikaz pranja rublja kao muško-ženske-andeoske sprege i dolične djelatnosti jest prikaz Svetе obitelji pri pranju rublja. Na bakorezu Jacquesa Couchea iz osamnaestog stoljeća, rublje, što peru što steru, nasmijana Marija, sveti Josip i mali Isus, a snalaze se i andeli vješajući rublje (plahete, stolnjake, salvete?) o obližnje grane. Likovnom kontinuitetu nedostaje razdoblje koje nije držalo ni do vode ni do sapuna.

U seoskim domaćinstvima, naprotiv, platno se neprestano tkalo i bijelo, ali pranje ruha sve do polovice dvadesetog stoljeća nije bilo često. Odjevni predmeti su se nasljedivali i u nekoliko generacija, a često pranje samo bi smanjilo izdržljivost odjeće kojom se nije moglo nadmetati. Ta kozvana narodna nošnja u neku je ruku poštovala socijalnu ravnotežu: odjeća se mijenjala rasnom i starenjem vlasnika i tek je nakit upućivao na njegovo bogatstvo.

"Novac ne smrdi"

Fred Betrich u monografiji iz 1966. godine *Kulturna povijest pranja* upoznaje nas s prapočecima i razvojem pranja:

Pecunia non olet, izrekao je car Vespazijan uzimajući porez od ljtih vlasnika praonica. Njihovi prosvjedi bili su vezani uz još uvjete rada u praonicama obavijenim vlagom i smradom. Osnovno sredstvo pranja bio je urin kojemu su pripisivali i profilična svojstva. Goveda žuč u vrućoj vodi (varijanta današnjeg deterdženta) uspješno je izvlačila mrlje s rimskih toga.

Biljka *saponaria*, čiji korijen daje pjenu kada ga prelijemo vrućom vodom, poznata je na Orientu već u desetom stoljeću. Po-

moćni instrumenti navaljuju na obamrlog pacijenta. Rezultat je bio prekrasan: mirisno, pomno složeno rublje.

nita radnja uz bok sadnji ružmarina, zalijevajući cvijeća, branju ruža ili bacajući prstena. Majka zove Maru preko vode (ili mora) jer je pri pranju kao i pri nošenju vode izvan njezina vidokruga i domašaja. Ako se ne odazove, tko zna s kime provodi vrijeme, možda joj momci-konjanici gaze

skog posla bilježe i studije o *lavandijerama* iz Preka na Ugjanu. No ovaj tekst govori o praljama uz potok, a ne more i bočatu vodu.

Majko Maro iz Zagreba grada.

Jesi l' Maro platno izprala?
– *Nisam majko ni počela –*

(prema Ljudevit Gaj, *Gajuša*, priredio Nikola Bonifačić Rožin)

Gotovo svaki veći grad ima svoje Šestine, svoje Konavle, svoje izlog-selo koje je u vrijeme bujanja građanstva poslužilo umjetnicima kao inspiracija za izricanje slike i istine o *onim drugima*. Pastoralnu ljepotu ne umanjuju poslovi kojima se građani ne bave: oranje, košnja, pranje rublja. Dapače, naglašavaju je. Zašto bi se približili punokrvnom doživljaju kad slika bez mirisa, zvuka i okusa djeluje čisto i skladno?

Došlo je do pravedne raspodjele siromaštva. Zagrepčani i njihove sluškinje (sloj koji hrvatska etnografija slabo opisuje) odlučili su dio zarade prepustiti onim najsiromašnjima: seljankama iz Šestina. I opet ću reći: početku je teško ući u trag, no kraj znamo. Još su i danas živa sjećanja na Šestinčanke (*kumice*) sa zavežljajem rublja na glavi. Na Trgu ulaze u tramvaj, a na Britancu silaze. Dalje putuju autobusom. Do Drugog svjetskog rata, pa i iza rata, gotovo svaka obitelj u Šestinama imala je svoje gradske mušterije kojima bi čisto rublje predavalji, a prljavo primali. Nisu to bili gradski siromasi u "peri-deri" odjeći već oni sa zalihami. Uz to bi ponekad isla i razmjena informacija i dobara, raspitivanja o doktorima, kasnije zamjena deviza ili prodaja zlatnika. Svima na korist, nikome na štetu. Tome u prilog ide i sljedeća anegdota koju u *Remetskoj književnoj kronici* zapisuje Divna Zečević: "Pralje iz Šestinskog Kraljevca donosile su fine gospodske košulje na pranje, a gospoda, upozorio me kazivač, nose košulje samo jedan ili dva dana, pa su Šestinski dečki uvijek 'na maši' imali lijepo košulje koje su nosili po nekoliko dana, a onda su žene 'imale kaj lužiti'."

Via nostalgia, poneke su Zagrepčanke i u vrijeme strojeva za pranje rublja ostajale pri svojim Šestinčankama. Sjećam se diskretne molbe Šestinske pralje upućene mojoj prijateljici: neka pokuša uvjeriti *milostivu* (majku) kako to pranje nema smisla jer i pralje peru rublje strojno, a ne kao nekada na potoku. Ipak, strojevi za pranje rublja tek su morali izboriti svoj status u štedljivim seoskim domaćinstvima. Nekadašnje potok-pralje nisu prva mašini prepuštale centrifugiranje – otele bi rublje iz stroja prije no što bezglavom vrtnjom započne trošiti struju.

Potok prestaje biti kultno mjesto pranja, ogovaranja i dogovaranja, mjesto na kom su prale i vile, mjesto gdje bi se mimo seoskog protokola zabjelasale ženske noge. U potok se odbacuju otpaci jer više nije važno je li voda zamućena ili bistra. Pralje ustupaju svoja najtraženija mjeseta peračima automobila. No i to vrijeme prolazi. Ekologija biva sve draža selu. □

moćna sredstva pri pranju dobivala su se i iz divljega kestena, graha, meda te zobenog ukiseljog tjesteta.

Lustracija vodom i vatrom nije bio tek simboličan čin: počinjavao je na svakodnevnoj praksi. Vatra je drvo pretvarala u pepeo, pepeo prelivem vrućom vodom izvlačio je nečistoću. Teško je ući u trag početku ove prakse no njezin kraj možemo zabilježiti u prvom susjedstvu u naše vrijeme.

Veškuhinja, vešeraj

Ovi su nazivi vezani uz područje sjeverozapadne Hrvatske koja obiluje germanizmima napose u pojmovima obrta i kućne opreme. Veškuhinja se obično nalazila u podrumskom prostoru. U većim stambenim zgradama stanari su dogovorno koristili zajedničku prostoriju. U manjim obiteljima unajmljene pralje, vešarice, prale bi jedan dan dok bi u većem domaćinstvu taj posao potrajao cijeli tjedan, a zvuk rifljanja (rifljača je daska za trljanje rublja) čuo se od jutra do mraka. Kuhanje se lug, a sve bijelo rublje namakalo se u koritu u vodi s nešto luga. Lug (lukšija, cijed) dobiva se iz bukovog pepela: pepeo iz peći jednostavno bi se prokuhao u vodi, nadolila bi se hladna voda i tada pažljivo odlila i poslužila za namakanje. Jačina luga ovisila je o količini pepela. Isprano se rublje plavilo (male plave kockice u krpicu). Košulje su se obvezatno škrobile (štirkale), a navlaženo rublje glaćalo se teškim glaćalima na ugljen. Pripremanje crnog užarenog glaćala mahanjem sličilo je na pripremu operacije pri kojoj

Iza drugog svjetskog rata veškuhinje su još neko vrijeme životarile, postajale mistični kutak sastajanja gradskih dječjih družina, a zatim su – liberalizacijom tko zna kojeg zakona – postajale stambeni prostori. Tu bi uselili samce ili stariji bračni parovi, "za prvu ruku". Ljudi bez šanse živjeli bi tu godinama da bi zatim iste te bivše veškuhinje prepuštali sebi sličnim. Tiho, ali redovito predavaliblje bi ključ iz ruke u ruku. Novi stanari bi ga s radošću prihvatali ne znajući da je taj ključ simbol, opaki ljubitelj gradske sirotinje: što zaključa, to ne pušta.

Sapun

Zanimljivo je da su starije kuharice uz recepte kolača i naputke tipa *kako ispeći svinju* redovito donosile i recept za kuhanje sapuna. Tek polovicom dvadesetog stoljeća kuharice se specijaliziraju i prestaju upućivati domaćicu na koji način može do kraja iskoristiti namirnice, napose masnoću. Stari recept o kuhanju sapuna koristile su domaćice za vrijeme i poslije Drugog svjetskog rata – u vrijeme krize, u nedostatku parfema, toaletni sapun pokazao se kao valjan nadomjestak mirisima. Pitajte na selu.

*Majka Maru preko vode zvala:
Jesi l' Maro to platno oprala*

(zapisao Olinko Delorko,
Brinje)

Hrvatska usmena poezija često počinje stihom u kojem majka zaziva kćer. Ovdje pranje rublja nije misljeno kao lijepa i plemenita

Ruševine naselja – nekoliko zidova na vrhu brijega – stoje tričetvrt sata hoda daleko od popularnog turističkog odredišta. Brijegom s ruševinama završava uska prevlaka između dviju uvala: jedna gleda na Velebitski kanal i mesta ispod Crikvenice, a druga je fascinantno dugačka i ludački plava na popodnevnom suncu. S lokacije ruševina obje su uvale odlično pregledne; odande su ljudi mogli pravovremeno opaziti svaki brod u dolasku, pogotovo one na jedra i vesla. Da doplovi s usta veće uvale do plaže na njezinu kraju, takvu bi brodu trebalo... koliko? Pola sata, četvrt? Ovisno o vjetru? U civilizaciji motora s unutarnjim izgaranjem, to je jedno od mnogih zaboravljenih znanja.

Na brijegu, među ruševinama, hrpa ulomaka keramike. Palac i kažiprst glade trokutasti komadić crijeva, narančast, veličine nokta. Po sredini je ispušten. Rubove je zaoblilo vrijeme. Okamina povijesti. Možda to i nije komad crijeva, možda je komad zdjele, posude. Možda su ga doticali prsti stanovnika naselja na prevlaci između dviju uvala, naselja koje je turistička legenda proglašila grčkim gradom po imenu Korintija. Možda su ga doticali prsti ljudi koji su govorili grčki i ovde trgovali s Ilirima, koji su, gledajući prema ustima dviju uvala, razlikovali oblike jedara kao što mi razlikujemo profile automobila.

Cijeloj zgodi specifičnu nijansu dodaje mogućnost da se ne radi ni o kakvu antičkom gradu; na povratku s ljetovanja, u specijaliziranim enciklopedijama i prirodnim kojima su mi svakodnevno sredstvo za rad, ne nalazim nikakva spomena o gradu Korintiji na jugoistočnom rubu otoka Krka. Čak ni u arheološkim enciklopedijama i prirodnim. Istina, antički grad Korint nalazio se također na prevlaci koja je dijelila Jonsko od Egejskog mora, ili spajala kopnenu Grčku i Peloponez (1893. tamo je prokopan Korintski kanal), ali podudarnost ne govori ni za ni protiv; možda su Korintiju prema Korintu nazvali grčki kolonisti i trgovci, a možda, recimo, češki i njemački

turistički agenti s početka dvadesetog stoljeća. U svakom slučaju, narančasti komadić crijeva upitne autentičnosti, doputovavši sa mnom s mora, sjedi na polici za knjige, i drži na sebi hrpicu posebnog identiteta: čitav onaj dan, prevlaku, dvije uvale, puste plaže, ruševine gotovo nerazlučive od okolnog kamenjara, antička jedra na horizontu.

Uvezan u zelene kartonske korice, najviše je sličio na školsku bilježnicu. A opet, pet stoljeća... Računamo li da za smjenu generacija treba trideset godina, to je šesnaest generacija daleko od nas; vrijeme kad je živjela prabaka prabake prabake moje prabake, o prapradjedovima da se i ne govoriti. I onda takvu bilježnicu donesu odnekud iz sefa i hladnjakrvo je stave pred tebe, na

zoj vožnji. Vrlo, vrlo je blizu spoznaja: tu su umirali ljudi, od oružja koja su u njihova tijela moralni rukama, i s naporom, zavirati drugi ljudi, dok su ih treći gledali, bodrili, kladili se; performans, spektakl, krv koja prskala i pobednike i gubitnike. Curice i makovi.

***

Citat iz e-mail poruke:

atmosferilija, mogu najbolje čitati, a kada je to nemoguće, jer se spušta noć (jedan pilot Spitfirea ispričao mi je da se noć ne spušta, nego se diže).

Ovakve slike i ovakva iskustva proganjaju filologe. Proganjaju ih zato što su proturječna. S jedne strane, to su stvari zbog kojih se filolozi bave svojim poslom; to je zov, zahtjev za suočenjem, svrbež u prstima. S druge strane, to su filološki viškovi. Te slike i doživljaji, naime, ostaju izvan norme klasične filologije kao struke. Struku, kako kaže James Redfield, čini grupa ljudi koji se međusobno podržavaju, ocjenjujući rad kolega kao kompetentan i važan. Struku, dakle, ne obilježava predmet – jer su, recimo, "ljudi" podjednako predmet povijesti, znanosti o književnosti, politologije, pa i prava, teologije, medicine – nego karakteristični interesi onih koji se strukom bave. Interesi su filologije objektivnost, impersonalnost, kanon tekstova i činjenice, logika i provjerljivost: something new and something true. Vrline filologa jesu pouzdanost, iscrpnost, preciznost. Kako kaže Redfield, klasični filolozi ne proučavaju alkavo. To jest: Foucault šepa u poznavanju antike, ili: samo mi znamo latinski.

U takav svijet zabranjen je pristup retoričkom postupku koji se naziva osobni glas; taj je "glas" znak beletristike i esejistike (tako je i ovo što čitate "esej", a ne "izvorni znanstveni rad"). A opet, kao što i filolozi / filologinje imaju tijela (i noge); kao što i filolozi / loginje jedu, kupaju se, sunčaju; napokon, kao što negdje sjede dok čitaju rukopise i pišu radove – tako imaju i osobnosti, čak i najstrožoj u tajnosti heripoterovskog plašta nevidljivosti. A glas osobnosti probija se u svijet sveučilišne znanosti; dogada se to preko knjiga kao što su Nancy K. Miller, *Getting Personal: Feminist occasions and other autobiographical acts*, preko rođnih studija, feminističke i queer teorije. Možda su to pomodarski trendovi; ali možda su to i izazovi, pozivi koji dodiruju nešto što je s nama oduvijek. □

Noga filologa Filološki viškovi

Kao što i filolozi / filologinje imaju tijela (i noge); kao što i filolozi / loginje jedu, kupaju se, sunčaju; napokon, kao što negdje sjede dok čitaju rukopise i pišu radove – tako imaju i osobnosti, čak i najstrožoj u tajnosti heripoterovskog plašta nevidljivosti

Neven Jovanović

***

Za razliku od narančastog crijeva, duguljasti ostrizak papira u mojoj lisnici ima besprijeckoran pedigree; naime, ukrao sam ga u jednoj knjižnici iz jedne knjige s početka šesnaestog stoljeća. Papirić je nekom renesansnom čovjeku poslužio za označavanje stranica; vide se dijelovi dva retka ispisana dobro zaoštrenim perom i sada do žučkastosti izbljedjelom tintom. Ništa se, međutim, ne da pročitati. Vidim samo elegantne, sigurnom rukom izvučene crte i vitice; ne mogu raspoznati ni kojim bi slovima prispadale, i jedino što zaključujem jest da ta slova mora da su bila prilično krupna. Detektivska analiza, okretanje i prevrtanje, otkriva u strukturi papira nešto poput rebara: trag tehnologije kojom je papir napravljen. Vjerojatno bi se prema tome ostrizak mogao datirati.

***

Negdje na početku svoje filološke karijere stavili su mi u ruke pet stoljeća stari rukopisni kodeks, na latinskom, s nekim zabilješkama na kurzivnoj cirilici. Nije izgledao ni zericu impresiv-

Glas osobnosti probija se u svijet sveučilišne znanosti

masivni stol koji se sam doima impozantnije povijesnim od tog papirnatog sveščića. Pa ti radi što hoćeš, znaš i možeš.

***

Dalmatinsko proljeće, bujno i zeleno. Bio je malo oblačan dan. Šetali smo seoskim putem: odvojci za vrtove izmjenjivali su se što s grmljem, što s antičkim sarkofazima. Usred svega toga, amfiteatar, ili ono što je od njega ostalo. Po rubovima rastu makovi, neke su se curice loptale u ostacima mreže hodnika ispod tribina za gledaoce.

Ako želite osjetiti antički svijet, otidite u Salonu, u taj amfiteatar, i stanite u sredinu arene. Tamo nečeg ima, nečeg dramatičnog, od čega srce počne brže kucati. Adrenalin. Okrećete se uokolo i postajete kamera u br-

Pabirčim među viktorijanskim grobovima usred zanosnog pticnjeva, transkribiram s grobova latinski, talijanski, francuski, njemački, ruski, grčki, engleski. Tu je i jedna švicarska grobnica, podigla su je unuke za baku, ima citat iz Joba na brdskom švicarskom jeziku koji je gotovo latinski, gotovo neizmijenjen vremenom, jezik kojim te unuke i njihova baka mora da su razgovarale medusobno, ovde u Firenzi. Palm kompjuter koji imamo dao nam je ruski potomak Hirama Powersa, američkog Indijanca i vrsnog kipara, ovde pokopanog. Puno bolje nego prepisivati natpise rukom. Još digitalna kamera, pa da možemo fotografirati svaki grob – veličanstvene viktorijanske skulpture – i spržiti CD sa svim tim informacijama, i staviti to na mrežu. Na taj način potomci pronalaze pretke, jako često. Ne trenutačna satisfakcija, ali trenutačna komunikacija. Dobro je ustanoviti da filološke vještine vrijeđe za razna razdoblja. Dok radim, nalazim među viktorijanskim grobovima krhotine srednjovjekovne rukom oslikane grnčarije. A rad vani donosi daleko jaču svijest o svjetlu i promjenama svjetla, kada se uključuju slova, izlizana od zagadenja i

izvesti prilično je jalov: kad se etiketama tradicionalizma i neinformiranosti navodni protivnik trajno zacementira u vječnosti,

vatski kritički diskurs. Kako međutim navedene zamjerke "per se" ne smatram ozbiljnom argumentacijom tvrdnje o ultrakon-

svoju cijenu održava proliferacijom određenih teorijskih tropa i figura; da histerizacija problema vezanih uz komercijalizaciju Interneta proizvodi iluziju izvanrednog stanja udaljenju od svakodnevice "običnih" korisnika; da deterministička shematizacija odnosa proizvodnja-konzument zanemaruje potrebu njegove empirijske argumentacije; da inzistiraju na ekstremnim modelima "nekomerčijalne" upotrebe limitira mogućnost aktivnog učešća na uski i upućeni krug ... – da (riskirajući optužbu otkrivanja trole vode) ne nabrajam dalje. Sve su to, dakle, opće poznata mesta koja imaju svoj krug potrošača, ali čiji će spoznaji i praktični učinak neminovno ovisiti upravo o obliku njihove izvedbe u lokalnospecifičnom kontekstu odnosno o mjeri njihove intersubjektivne motivacije. Hoće li se, naime, neki teorijski trend kvalificirati kao elitni ili popularni, ovisi između ostalog i o tome može li se u obliku njegove izvedbe identificirati kritična masa ljudi čiji identiteti i društveni ulozi nadilaze teorijski

predvidene pozicije. Mjera njezine kritičnosti, gospodine Markoviću, svakako ne ovisi o pukom broju članova, pa dilema koju sam se usudila postaviti nije bila ta je li 16 puno ili malo, već samo je li odnos između minimalne količine spektakla koju je konferencija neminovno proizvela i kolektivnih motiva zbog kojih je 16 (ili koliko već) sudionika u njoj participiralo, pruža jedini i optimalni model slobodnog i nekomercijalnog "prešaltavanja" na nove medije za koje se tako svesrdno zalaže.

A da postavljanje bilo kakvih dilema nije ugodno kibiciranje u bjelokosnoj kuli kulturno privilegiranog konformizma, nego slobodno očitovanje stavova i dojmova pri punom teretu odgovornosti, donekle dokazuje i Vaš nimalo ugodan komentar. Što se pak teorijskog žargonu mog pisanja tiče, žao mi je ako mislite da Zarez nije njegov primjer dom; je li on kritički reakcionaran ili ne, Vaše je punopravno mišljenje, ali ja bih procjenu o smislu njegova doprinsa listu ipak radije zadržala otvorenom. □

reagiranja

Potvrđeni tržišni proizvod

Uz reagiranje Ne, nemojmo se zavaravati Igora Markovića, Zarez, broj 83 od 20. lipnja 2002.

Ivana Mance

Činjenica da se u istim novim načima na dvije strane istog lista mogu naći dva, žanrovski različita, po funkciji možda i oprečna teksta o istoj temi, za neke je ljude nepodnošljivi balaš, i jednostavno se moraju olakšati (po mogućnosti) odmah u idućem broju: bez obzira što se iz reagiranja Igora Markovića širi opozivni miris netrpeljivosti, zaključak koji se u konačnici može

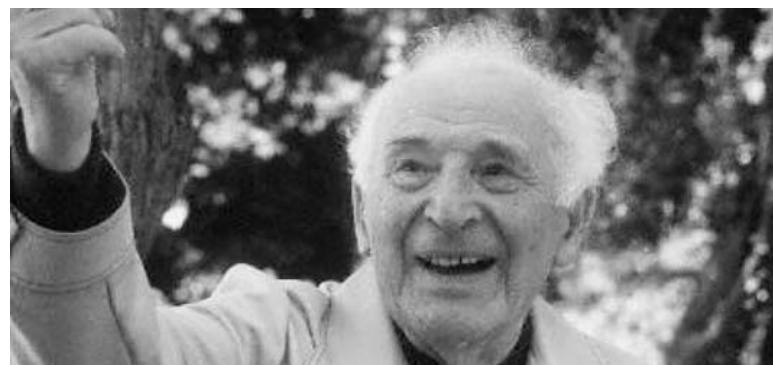
formističkom tradicionalizmu moje kritičke pozicije (po pitanju problema koji ne razumijem), ne preostaje mi drugo nego da još jednom pokušam razjasniti koji bi to stavovi – osim mog načina pisanja kao vrlo uopćene pretpostavke – odgovarali naveđenoj karakteristici.

U tekstu objavljenom u Zarezu od 23. svibnja, oblik konferencije i izložbene manifestacije, odlučila sam, naime, prokomentirati u pomalo šaljivom tonu, ne iz vlastite kritičke "nemoći" (kao što to Igor Marković suvereno tvrdi), već ne bih li upravo na temelju svog, sasvim općenitog iskustva ukazala na mogućnost da diskurs koji New Media Culture Week afirmira ne mora nužno uopće biti tako nevin i nov, već potvrđeni tržišni proizvod koji

zarez comma Komma virgule запятая vesszo virgola coma käskeä vírgula

Srđan Rahelić,
Gioia-Ana Ulrich

Bjelorusija Chagallova izložba za 115. rođendan

Marc Chagall

Izložba na kojoj su izložena 34 umjetnička djela Marc-a Chagalla, francuskog slikara bjeloruskog porijekla, otvorena je u Nacionalnom muzeju Bjelorusije u Minsku, a kako bi se obilježila 115. obljetnica rođenja slavnoga umjetnika. Velika većina navedenih djela dolazi iz privatnih kolekcija. Izložba će u Minsku biti otvorena do 2. rujna, a nakon toga će biti prebačena u Vitebsk, Chagallov rodni grad, gdje će je zainteresirani moći posjetiti od 10. do 20. rujna. «Chagallov povratak u domovinu velika je stvar za Bjelorusiju, ali i za potomke velikog majstora», izjavio je bjeloruski doministar kulture Vladimir Rilatko pri otvorenju izložbe. Radi se o trećoj izložbi Chagallovih djela koja je ikada organizirana u njegovoj rodnoj zemlji, a valja dodati da Bjelorusija ne posjeduje nijedno Chagallovo djelo. (S. R.)

Sjedinjene Američke Države Michelangelo u spremištu

Konzervator jednog škotskog muzeja otkrio je za vrijeme boravka u New Yorku Michelangelov crtež koji je procijenjen na najmanje dva-

Michelangelov otkriveni crtež

naest milijuna američkih dolara. Sir Timothy Clifford, ravnatelj Škotske nacionalne galerije iz Edinburgha, slučajno je u spremištu njujorškog muzeja Cooper-Hewitt naletio na naveđeni crtež iz šesnaestog stoljeća. «To je nešto fantastično, nešto o čemu sanja svaki muzej», izjavio je Paul Thompson, ravnatelj muzeja Cooper-Hewitt. Crtež veličine 43 puta 25 centimetara pri-

Peter Paul Rubens, Masakr nevinih

Emil Nolde, Vrt s cvijećem

kazuje veliki kandelabar ukrašen arhitektonskim motivima karakterističnim za talijansku renesansu. Crtež je otkriven u travnju, no muzej nije žurio s objavom vijesti kako bi se uvjerio u autorstvo crteža i konzultirao stručnjake u Europi i SAD-u, među kojima je došlo do «rijetko videne jednoglasnosti», rekao je Thompson. Crtež će oko godinu dana biti izložen u stalnoj postavi muzeja. (S. R.)

Velika Britanija Prodani Rubens, Breughel i Picasso

Pablo Picasso, Marie-Térese Walter

Na aukciji u londonskoj aukcijskoj kući Sotheby's za 77 milijuna eura prodana je slika flamanskoga slikara Petera Paula Rubensa i time je postala najskupljom slikom na svijetu. Dosad su kao najskupljia slika na svijetu slovili Suncokreti Vincenta Van Gogha koji su 1987. prodani za 35 milijuna dolara. Slika pod nazivom *Masakr nevinih*, naslikana između 1609. i 1611., tek je nedavno identificirana kao Rubensovo djelo, nakon što ju je vlasnik predao aukcijskoj kući Sotheby's. Sliku je u ime anonimnog privatnog kolezionara kupio Sam Fogg, a na njoj je prikazana biblijska scena u Betlehemu gdje vojnici po naradi Heroda otimaju djecu iz

li u svinjac. Autorstvo slike otkriveno je i pripisano Breughelu tek 2000. godine, a kupio ju je kupac koji je također odlučio ostati anoniman. Slika je signirana, potječe iz 1557. godine, a njen promjer iznosi samo 18 centimetara. Već se 1975. pretpostavljalo da je djelo Breughelovo, no tek su početkom 2000. Roger van Schoute i Hélène Veroustraete, profesori na Sveučilištu Leuven, uspjeli odgoonetnuti potpis i godinu u kojoj je nastala, uz pomoć infracrvenih zraka kojima su istražili drvenu opлатu slike.

Na dražbi u Christie'su najskupljia slika impresionizma i moderne umjetnosti je slika Pablo Picasso, nazvana *Gola s oglišicom*, koja je u lipnju za 24,5 milijuna eura promijenila vlasnika. Umjetničko djelo nastalo 1932.

živo u vodi i na kopnu i na taj način stvara važnu vezu između riba i kopnenih kralježnjaka. Četveronožac nije bio veći od jednoga metra i nalikovao je nezgrapnom krokodilu. Sa samo pet prstiju na nogama Pederpes je bio pripremljen za kretanje na kopnu. Kao i mnogi moderni vodozemci, životinja se najvjerojatnije razmnožava u vodi. Fosil je otkriven već 1971. godine u škotskom Dumbar tonu, no najprije se smatrao ribom. Pederpes je prvi gotovo savršeni tetrapodski fosil iz razdoblja geologije. Otkriće je pružilo uvid u nepoznato razdoblje evolucije kopnenih kičmenjaka, u popratnom komentaru piše Robert Carroll s kanadskoga Sveučilišta McGill. Postoje otkriveni rani fosili tetrapoda stari 350 milijuna godina, no kretanje tih četveronožaca bilo je prilagođeno životu u moru. Tek nakon 30 milijuna godina pojavili su se napredniji tetrapodi koji nalikuju današnjim vodozemcima. Pederpes se može svrstati u vrijeme između tva dva otkrića. (G.-A. U.)

Njemačka Miró u Düsseldorfu

Düsseldorski muzej Kunsts-Palast od 13. srpnja pod motom Joan Miró. Puž, žena, cvijet, zvijezda predstavlja 120 djela katalonskoga slikara, grafičara i kipara Joana Miróa. Radovi nastali u razdoblju od 1971. do 1974. godine nude pregled raznolikih djela umjetnika koji je umro 1983. godine, izjavio je generalni direktor Muzeja Jean-Hubert Martin, prigodom otvorenja izložbe koja će trajati do 6. listopada. Teme je izložbe na najkreativnijem razdoblju umjetnikova stvaralaštva, od 1920. i 1950. godine. I kasniji radovi prisutni su na temelju odabranih djela iz razdoblja od 1945. do 1970. godine. Uz slike i crteže izloženi su i predmeti, a među ostalim izložena je i slika *Seoska farma* koja se nekada nalazila u vlasništvu pisca Ernesta Hemingwaya i koja je za ovu prigodu posudena iz washingtonske galerije National Gallery of Art. Ostali eksponati potječu iz muzeja iz Njemačke, Madrija, Pariza, Basela, New Yorka, Lisabona, Londona, Torina, Ženeve, Grenoblea i Lyona. (G.-A. U.)

Velika Britanija Prvi četvero- nožni fosil

Gotovo 350 milijuna godina stari fosil razjasnit će razvoj vodenih u kopnene životinje. Britanska znanstvenica Jenny Clack identificirala je dobro očuvani primjerak pronađenog okamenjenog četveronožca, takozvanoga tetrapoda, a predstavila ga je u stručnome časopisu *Nature*. Fosil je pred dvadeset godina pronađen u Škotskoj i očito je bio jedan od prvih četveronožaca koji su osjetili čvrsto tlo pod nogama. *Pederpes finneyae* njegov je latinski naziv, a smatra se kako je

Joan Miró

**9. RADIONICA KULTURALNE KONFRONTACIJE
[KAZALIŠTE DRUŠTVE KRITIKE]**

ODRŽAT ĆE SE

**31. 08. 2002. u 21h
NA LJETNOJ SCENI AMADEO
Demetrova 1, Zagreb**

Vjerovati kako nešto što dosad nije postojalo u povijesti ni u budućnosti nema šanse za svoje ostvarenje, znači izjasniti se protiv povjerenja u dostojanstvo ljudskih bića.

Mahatma Ghandi

Pozivamo SVE zainteresirane za diskutiranje ili uprizorenje postojećih privatnih i javnih nepravdi da nam se pridruže i u pripremnoj fazi Radionice, koja otpočinje s radom 25. 08. 2002. u 17h na Ljetnoj sceni Amadeo. Nakon trodnevnog rada, na javnu izvedbu 31. 08. 2002. u 21h pozivamo i sve zainteresirane gledateljice i gledatelje.

**DOĐITE ODLUČIVATI I DISKUTIRATI
O ZAJEDNIČKIM PROBLEMIMA.**

Solidarnost je dijeljenje rizika.
Augusto Boal

Ulaganje besplatan.